Victor Hugo

Franţa şi Belgia
*
Alpii şi Pirineii

Scrisori din călătorie

Traducere şi note: SIMONA BLEAHU

Postfaţă: VALENTIN LIPATTI

EDITURA SPORT-TURISM
BUCUREȘTI 1987

Desene: VICTOR HUGO

————————————————

OEUVRES COMPLÈTES
DE
VICTOR HUGO

FRANCE ET BELGIQUE
*
ALPES ET PYRÉNÉES

PARIS
NELSON, ÉDITEURS
189, rue Saint-Jacques

————————————————

Versiune electronică: **[V2.0]**

NOTĂ ASUPRA EDIŢIEI

Prezenta traducere, primă versiune românească, a fost făcută după textul, *France et Belgique, Alpes et Pyrénées* cuprins în ediţia Œuvres Complètes, Victor Hugo, Paris, Nelson Editeurs.

Însemnările de călătorie ocupă un loc aparte şi oarecum marginal, nu sub aspectul importanţei în înţelegerea vieţii şi creaţiei autorului şi nici al valorii cultural estetice, în vasta operă a lui Victor Hugo (vezi în acest sens „Cuvântul înainte” la volumul *Rinul*, apărut în 1983 la Editura Sport-Turism, precum şi postfaţa la prezenta carte semnate de Valentin Lipatti).

Textul de faţă întregeşte însemnările din *Le Rhin*, putând fi considerat ca al doilea volum dedicat călătoriilor lui Victor Hugo. Legătura este intimă prin modul de tratare care este epistolar. Cele două volume diferă doar prin persoanele cărora le sunt adresate scrisorile, fapt pentru care nu există o perfectă continuitate cronologică între ele.

Acceptând unitatea celor două cărţi, şi traducerea de faţă a respectat natura conexiunilor păstrând aceeaşi atitudine stilistică.

De asemenea, punctul de vedere formulat în nota asupra ediţiei de la volumul *Rinul*, cu privire la anumite aspecte ridicate de traducerea unor cuvinte, transcrierea unor toponime sau a unor nume proprii etc., a operat şi în redactarea textului de faţă.

Termenii cuprinşi în *Glosarul* şi *Notele* din volumul apărut în 1983 nu au mai fost explicaţi în aparatul critic al ediţiei prezente.

La fel ca în 1983, citatele şi frazele în alte limbi din textul francez al lui Victor Hugo au fost traduse în note de subsol, cu excepţia puţinelor expresii intraductibile, care au fost, de altfel, menţionate ca atare.

Dintre termenii reţinuţi în sistemul de note al prezentului volum au ridicat probleme numele plantelor neexistente pe teritoriul României, situaţie în care, în locul denumirii latine, am apelat la echivalenţe populare aproximative având ca ghid *Flora R.S.R.* (10 vol., Ed. Academiei R.S.R.) şi *Dicţionarul etnobotanic* de Al. Borza (Ed. Academiei R.S.R., 1968).

Victor Hugo aminteşte în scrisorile sale un număr foarte mare de

oameni, de la personalităţi de maximă reputaţie cultural-artistică (de ex. Homer, Shakespeare, Rafael, Rubens etc.), la altele mai puţin cunoscute sau imposibil de identificat. În note, atitudinea faţă de aceştia a fost diferenţiată. Persoanele citate în notele la volumul *Rinul*, precum şi cele considerate bine ştiute de cititori n-au fost reţinute în notele prezentului volum; pentru persoanele imposibil de identificat se face menţiunea respectivă. De exemplu Victor Hugo se referă, la un moment dat, la un nume pe care îl poartă o întreagă familie de artişti, ceea ce face identificarea imposibilă sau se referă la persoane din imediata apropiere a familiei Hugo, fără rezonanţă în istorie sau cultură; altădată citează numai prenumele unor persoane.

Cu foarte puţine excepţii, notate prin paranteze drepte, varianta românească redă integral ediţia franceză amintită.

Pentru ajutorul primit la rezolvarea unor aspecte ale ediţiei de faţă, precum şi ale volumului din 1983 – de la traducerea unor poezii, la găsirea echivalenţelor din alte limbi şi elucidarea unor date de istoria artei şi istorie în general aduc mulţumirile mele lui Radu Boureanu, Radu Hîncu, Vasile Drăguţ şi Valentin Vidraşcu.

Mulţumesc, de asemenea, tuturor celor care, sub o formă sau alta, m-au sprijinit în ducerea la bun sfârşit a traducerii ambelor volume.

Desenele reproduse în prezenta carte aparţin lui Victor Hugo şi sunt preluate din volumele: *France et Belgique, Alpes et Pyrénées* de Victor Hugo, Paris, Nelson Editeurs şi *Victor Hugo dessins* – de Jean François Bory, 1980, Editions Henri Veyrier.

Pentru realizarea volumelor Rinul şi Scrisori de călătorie, interpretarea textelor, găsirea echivalenţelor, identificarea toponimelor, elaborarea notelor au fost consultate:

Enciclopedii şi dicţionare generale

Brockhaus Konversations Lexikon, *16 vol., Verl. Brockhaus, Berlin, 1938.*

Brockhaus Encyclopädie, *20 vol., Verl. Brockhaus, Wiesbaden, 1973.*

Dictionnaire universel des sciences, des lettres et des arts, *Libr. Hachette, Paris, 1874.*

Encyclopedia Britanica, *23, vol., W. Benton Publish., London, 1973.*
Grand dictionnaire universel Larousse, *17 vol., Libr. Larousse, Paris, f.a. (probabil între 1860–1890).*
Grand Larousse encyclopédique, *10 vol., Libr. Larousse, Paris, 1986.*
La grande encyclopédie Larousse, *20 vol., Libr. Larousse, Paris, 1976.*
La grande encyclopédie, *31 vol., Soc. Anonyme de la Gr. Encyclop., Paris, f.a. (probabil între 1880–1910).*
Meyers Konversations Lexikon, *20 vol., Bibl. Inst. Leipzig, 1930.*
The Encyclopedia Americana, *International Edition, Americana Corpor., New York, 1972.*

Istorie
Istoria universală *(edit. de E.M. Jukov), 3 vol., Ed. Ştiinţifică, Bucureşti, 1958–1960.*
Moure M.: Dictionnaire d'histoire universelle, *2 vol., Edition Universitaire, Paris, 1968.*
Weltgeschichte *(edit. de H. Helmholt), 8 vol., Bibliogr. Inst. Lepizig, 1895.*
Weltgeschichte *(edit. de J. von Uflug-Hartung), 6 vol., Verl. Ullstein, Berlin, f.a. (probabil între 1900–1910).*

Geografie şi ştiinţele naturii
Allgemeine Länderkunde *(edit. de W. Sievers), 5 vol., Bibliogr. Inst. Leipzig, 1895.*
Borza Al.: Dicţionar etnobotanic, *Ed. Academiei R.S.R., Bucureşti, 1968.*
Dictionnaire d'histoire naturelle *(edit. de M. C. d'Orbigny), 13 vol., Edit. Houssiaux, Paris, 1861.*
Flora României, *10 vol., Ed. Academiei R.S.R., Bucureşti.*
Géographie universelle *(edit. de Vidal de la Blache şi L. Gallois), 22 vol., Libr. A. Colin, Paris, 1930*.
Nouveau dictionnaire de géographie universelle *(edit. de Vivien de Saint Martin), 7 vol., Libr. Hachette, 1884.*
Oizon R., Dictionnaire géographique de la France, *Libr. Larousse, Paris, 1979.*
Reclus E.: Nouvelle géographie universelle, *Libr. Hachette, Paris, 1885.*

Westermann Lexikon der Geographie, *4 vol., Westermann Verl., 1970.*

Istoria artei şi arhitectură

Alapatov M.: Istoria artei, *2 vol., Ed. Meridiane, Bucureşti, 1962.*
Choisy A.: Histoire de l'architecture, *Paris, 1899*.
Drăguţ V.: Dicţionar enciclopedic de artă medievală românească, *Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1976.*
Histoire générale de l'art *(edit. de E. Mâle), Libr. Flammarion, Paris, 1950.*
L'art et l'homme *(edit. de R. Huyghe), 3 vol., Libr. Larousse, Paris, 1957.*
Le Duc Violet: Dictionnaire raisonné de l'architecture, *10 vol., Paris, 1867–1873.*
Propyläen Kunstgeschichte, 16 vol., *Propyläen Verl., Berlin, 1923–1930.*
Woerman K.: Geschichte der Kunst aller Zeiten und Völker, *6 vol.; Bibliogr. Inst. Leipzig, 1920–1927.*

Mitologii

Descharme P.: Mythologie de la Grèce antique, *Libr. Garnier, Paris, 1879.*
Kun N. A.: Legendele şi miturile Greciei antice, *Ed. Ştiinţifică, Bucureşti, 1959.*
Grimal P.: Dictionnaire de la mythologie greque et romaine, *Presse Univ. de France, Paris, 1963.*
Matie M. E.: Miturile Egiptului antic, *Ed. Ştiinţifică, Bucureşti, 1958.*
Mythologie générale *(edit. de F. Guirand), Libr. Larousse, Paris, 1935.*

Atlase

Atlante mondiale, *3 vol., Instituto Geogr. Agostini, Novarra, 1974.*
Atlas geografic general, *Ed. Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1974.*
Grand Atlas de géographie moderne *par Stieler, Edit. Justus Perthes Gotha, 1909.*
Mayers Duden Weltatlas, *Bibliogr. Inst. Manheim, 1962*.
Shepherd's Hystorical Atlas, *edit. 9, Barnes and Noble Books,*

London, 1976.
The Times Atlas of the world, *edit. 6, Times, London, 1960.*

În afară de aceste cărţi cu caracter enciclopedic şi general au fost consultate numeroase cărţi de detaliu – de istorie, istoria artei, arhitectură, geografie, botanică, zoologie, mitologie, etnografie, istorie literară, lingvistică etc.

SIMONA BLEAHU

FRANŢA ŞI BELGIA

Franţa

1834

Meulan, 23 iulie, ora 8 şi jumătate dimineaţa.

Fantezia m-a dus, Adela mea dragă, la Meulan, mică şi încântătoare localitate pe malul Senei, plină de ruine şi femei bătrâne... Are două biserici frumoase, una folosită ca hală de grâu, alta ca depozit de sare. Apoi se mai află şi fortificaţia lui Olivier-le-Daim[1], fără turnuri şi porţi, totul degradat prin diferite restaurări. Cu toate acestea, în ansamblu rămâne încântătoare, cu aşezarea ei fermecătoare pe malul apei, pe insule cu mulţi arbori şi vase de pescuit. Te-aş vrea aici, cu mine, bietul meu înger!

Diligenţa de Rouen trece la ora zece. Dacă voi găsi un loc, o voi lua. În cazul acesta, nu voi fi la Paris decât vineri în cursul zilei. Ştii ce turbat sunt să văd Rouen. În ce priveşte Roche-Guyon, Montlhéry şi Soissons le las pentru altădată. Deci pe vineri cel mai târziu; îmbrăţişează pentru mine pe-ai noştri puişori. Cred că ospitalitatea celor din castelul Roches a fost ca întotdeauna excelentă. Pe curând, gândeşte-te că te iubesc şi iubeşte-mă. Eşti bucuria mea.

Al tău, Victor

Évreux, 25 iulie

Mi-a fost cu neputinţă să ajung la Rouen. Drumurile sunt pline de oameni fricoşi, goniţi din Paris de sărbătorile din iulie, şi de oameni curioşi, ce sunt dimpotrivă foarte atraşi de ele. După o mie de peripeţii pe care ţi le voi povesti – sper că te vor amuza –, bietul meu înger, iată-mă la Évreux. Voiam să plec astăzi de dimineaţă la Paris cu diligenţa de Cherbourg, care trece la ora opt. Dar nu-i chip de găsit vreun loc, nici la aceasta, nici la celelalte. Sunt, deci,

obligat să mă mulţumesc cu trăsuri mai mici, destul de încete, dar ştii cât de mult îmi plac călătoriile ce-ţi îngăduie să vezi totul. Astăzi totuşi plâng că-mi întârzie bucuria de a te revedea şi de a te îmbrăţişa. Am văzut deja lucruri admirabile care îmi vor servi mult. Astăzi, voi revedea altele, catedrala şi Saint-Taurins, două minuni. Apoi cred că voi pleca din nou la patru cu trăsura de Rolleboise şi voi fi la Paris mâine, sâmbătă, către ora şapte, pentru cină.

Pe mâine deci. Mii de sărutări.

Rennes, 7 august, joi, ora 5 şi jumătate dimineaţa.

Îţi scriu repede câteva rânduri. Am ajuns la răsăritul soarelui împreună cu fetele lui Bernard care sunt cu totul încântătoare. În afară de câteva case vechi, oraşul nu este prea interesant. Verneuil, Mortagne, Mayenne, Laval sunt orăşele fermecătoare. Am trecut prin Vitré pe la miezul nopţii. Spune acest lucru tatălui tău; va înţelege părerea mea de rău.

La Saint-Brieuc, domnişoarele Bernard mă vor părăsi. Transmite tatălui lor veşti bune despre ele şi toată prietenia mea.

Îţi voi scrie de la Brest, unde voi fi mâine la aceeaşi oră.

Adio, Adela mea. Te iubesc. Pe curând. Scrie-mi mult şi des. Tu eşti bucuria şi mândria vieţii mele. Îţi sărut fruntea şi ochii tăi frumoşi. Un cuvânt pentru Didine. Sărută-l pentru mine pe al nostru Toto.

Brest, 8 august.

Am sosit. Sunt încă buimac după trei nopţi de poştalion, fără să mai număr şi zilele. Trei nopţi în pocnituri de bici şi în goana cailor, fără să bei, nici să mănânci, respirând abia, cu patru îndrăcite de roţi care înghit, câteşipatru, distanţele. Te asigur, sărmana mea prietenă mult iubită, că după ce ai coborât în goana cailor spre Brest printr-un văl de vânt şi ceaţă, fără să vezi nimic în faţa ochilor decât ploaia prin geamul închis, capul ţi-este greu de oboseală.

Dar, ce nu-i obosită, întotdeauna gata să-ţi scrie, să se gândească la tine şi să te iubească, este inima sărmanului tău soţ bătrân, care a fost copil cu tine, cu toate că tu ai rămas mult mai tânără decât el, ca inimă, suflet şi chip.

Nu am văzut încă nimic din Brest. Niciun monument, decât o biserică Ludovic al XV-lea, mare şi urâtă, cea mai Saint-Suplice din câte se pot închipui. Casele vechi nu au sculpturi. Mă tem că va

trebui să mă resemnez la vizitarea ocnei şi a vaselor de război.

La Saint-Brieuc, domnişoarele Bernard m-au părăsit; în locul lor s-a urcat în diligenţă un ofiţer de marină, om distins, domnul Esnonne. Are o foarte frumoasă soţie şi doi copii frumoşi. El foarte literar, iar soţia şi copiii plini de poezie. Poezia lor şi a mea vor vizita ocna împreună. Domnul Esnonne mă va ajuta să intru fără să fiu nevoit să-mi trădez incognitoul.

De îndată ce voi avea o clipă liberă, îţi voi scrie. Desigur mă voi duce să văd Karnac[2]. Mi-am înmuiat deja picioarele în ocean.

Ce mai face dragul meu Toto? şi tu? şi toţi? Scrie-mi cât mai mult. Ştii cât te iubesc.

Multe gânduri bune celor de la castelul Roches.

Brest, 9 august, ora 8 seara.

La noapte, la ora patru, voi pleca la Auray pe imperiala diligenţei. Voi vedea Quiberon şi Karnac. De acolo socotesc să merg în susul Loarei, prin Nantes, până la Tours, cu un vapor, pe urmă de la Tours la Paris. Acolo te voi revedea, Adela mea, la fel de iubită, acolo voi regăsi frumoasa ta frunte pură şi înţelegătoare faţă de tot ce te înconjoară.

Nu am găsit scrisori de la tine în ciuda speranţelor mele. Scrie-mi de acum înainte la Tours, post-restant, pe adresa *Domnului baron Hugo*. Asta îmi va crea un excelent incognito.

Am vizitat astăzi portul Brest, un vas de război (Algésiras) şi ocna, toate pline de curiozităţi, producându-mi emoţii de tot felul. Am cumpărat de la ocnaşi câteva mărunţişuri.

De acum încolo, Adela mea, zilele vor fi ocupate până la ultimul minut. De vreme ce sunt aici trebuie să văd totul. S-ar putea să nu-ţi mai pot scrie atât de des. Adu-ţi aminte că mă gândesc la tine şi la voi toţi.

Cele mai bune gânduri celor de la castelul Roches.

Vannes, 12 august.

Iată-mă la Vannes. Am fost ieri la Karnac într-o groaznică cabrioletă, pe nişte drumuri cumplite, şi la Lokmariaker, pe jos. Asta m-a costat opt leghe bune de mers până mi-au plesnit tălpile de la pantofi. Am adunat însă o mulţime de idei şi de subiecte, dragă prietenă, pentru taifasurile noastre din timpul iernii.

Nu poţi să-ţi imaginezi cât de stranii şi sinistre sunt

monumentele celtice. La Karnac am avut aproape un moment de disperare; închipuie-ţi că fantasticele pietre, despre care m-ai auzit vorbind atât de des, au fost aproape toate aruncate pe jos de ţărani neghiobi, pentru a-şi face ziduri şi case cu ele. Toate dolmenele[3] cu excepţia unuia care are o cruce, sunt acum la pământ. Nu se mai văd decât peulvani[4]. Îţi aminteşti? un peulvan este o piatră în picioare, aşa cum am văzut una împreună la Autun, în acea plăcută şi încântătoare călătorie din 1825.

§ Vezi Desen nr.1 din Anexă

Peulvanii din Karnac fac o impresie imensă. Sunt nenumăraţi şi aşezaţi în şiruri lungi. Tot monumentul, cromlehurile[5] şterse şi dolmenele distruse acopereau un câmp de aproape două leghe. Acum nu se mai văd decât ruine. Un lucru unic, care nu mai există. Ţară stupidă! popor stupid! conducere stupidă!

La Lokmariaker, unde am ajuns cu greu, cu picioarele însângerate de hăţişuri, nu mai sunt decât două dolmene, dar frumoase. Unul, acoperit de o piatră enormă, a fost lovit de trăsnet care a spart piatra în trei bucăţi. Nu poţi să-ţi închipui ce linie sălbatică dau unui peisaj aceste monumente.

M-am culcat la Auray, la bătrâna Seauneau, han excelent, şi am venit astăzi de dimineaţă la Vannes. Am aici o mie de lucruri de văzut, apoi voi pleca mâine la Nantes. Socotesc să trec totuşi pe la Tours; poţi să-mi expediezi acolo scrisorile. Scrie-mi des şi mult. Nu-i aşa, bietul meu înger, că-mi vei scrie des şi mult?

Voi fi la Paris către data de 20. Îmbrăţişează-i pe toţi îngeraşii noştri pentru mine, biet păcătos. Spune-i domnişoarei Louise că mă gândesc cu înduioşare la toate amabilităţile ei faţă de Toto, iar Martinei mii de gânduri prieteneşti. Desigur, eşti încă la Roches în momentul în care îţi scriu. Îţi adresez acolo această scrisoare. Pe curând, Adela mea, te iubesc mai mult ca oricând.

§ Vezi Desen nr.2 din Anexă

Nantes, 14 august.

Am ajuns astăzi de dimineaţă la ora trei la Nantes; am dormit câteva ore, apoi am fost să văd tot oraşul, şi iată-mă hotărât să mă culc încă pentru câteva ore şi să plec mâine către Tours cu un

vapor pe la ora şase dimineaţa.

Am văzut la Nantes multe case vechi frumoase, catedrale, edificiu mutilat de toate epocile unde se află un lucru admirabil, mormântul lui Francisc al II-lea. Spune-i tatălui tău. Castelul de la Nantes trebuie să fi fost magnific. Ce a rămas este de-o mare frumuseţe, foarte feudal şi foarte sever. Am urcat chiar în clipa când soarele apunea peste clopotniţa catedralei şi de acolo am văzut tot oraşul, cele patru braţe ale Loarei, râul Erdre cu fermecătoare maluri, canalul, toate acoperişurile vechi şi câmpia de la Mauves. E frumos. […] Voi fi la Tours sâmbătă dimineaţă, după o noapte petrecută în diligenţă, ceea ce este crâncen. A cincea de la Paris.

Sper ca la Tours să găsesc scrisori, căci sunt zece zile de când nu am veşti de la tine.

Presupun că nu mai eşti la Roches. Îţi adresez această scrisoare la Paris.

Adio, pe curând.

Al tău, Victor.

Tours, 16 august, ora 10 şi jumătate, seara.

Judecă decepţia mea! Am sosit la Tours astăzi de dimineaţă la ora zece, după o noapte îngrozitoare petrecută în rotonda diligenţei. Rotonda unei diligenţe este incontestabil un purgatoriu. Mi-e indiferent, dar eram înfometat de veşti de la voi toţi, înfometat de a avea o scrisoare de la tine. Debarc, alerg la poştă. Nimic. Mă aşteptam la zece scrisori. Clipa a fost cumplită. Şi pe urmă am început să calculez. Într-adevăr nu era greşeala ta. Scrisoarea mea, din Brest, n-a putut să-ţi sosească decât miercuri sau joi, şi răspunsul tău nu putea fi sâmbătă dimineaţă la Tours. Nu voi pleca decât mâine seara şi mă voi culca la Amboise. Mi se promit scrisori; poate pentru mâine. Oh, am nevoie să ştiu unde sunteţi cu toţii, dacă tu mă iubeşti, dacă gândurile tale se îndreaptă spre mine!

§ Vezi Desen nr.3 din Anexă

Am venit de la Nantes la Angers cu un vapor. Faimoasele maluri ale Loarei sunt plate şi neinteresante, afară de Oudon, Ancenis, Saint-Florent şi de câteva stânci ici şi colo. Acostamentul de la Angers este fermecător, însă aparţine de Mayenne. Vaporul e

murdar, împuţit şi incomod. Între alte calamităţi am mai întâlnit-o şi pe doamna de Féraudy; îţi aminteşti de bătrâna doamnă de Féraudy? a trebuit să fiu amabil. Şi culmea, ajuns la Angers, cum mergeam să văd catedrala, cu portal şi vitralii frumoase, ea s-a spânzurat de braţul meu şi am fost silit să-i servesc drept călăuză.

§ Vezi Desen nr.4 din Anexă

M-am întors vrednic de milă, alături de această doamnă, la hotelul „La Fazan” când, deodată, o ultimă lovitură, m-a acostat ducele d’Abrantés, dar nu ducele pletos şi bărbos pe care îl cunoşti, ci un mic duce roşcovan şi bucălat, ras şi cu părul scurt care pleca la Cholet, cu o foaie de drum de soldat, ca să îmbrace cascheta albastră şi să stea de pază prin hăţişuri. Deci am luat masa între această doamnă şi acest domn. La ora opt seara m-am urcat, din fericire, în diligenţă, în rotonda de care îţi spuneam, şi am coborât astăzi de dimineaţă, frânt de oboseală, la Tours, unde n-am găsit nicio scrisoare de la tine care să-mi dreagă sufletul şi trupul. Plânge-mă.

Am vizitat astăzi Tours, unde sunt obiectul a tot soiul de persecuţii *admirative*. Am găsit *Lucreţia Borgia* afişată în plin târg şi colegiul în emoţie de vestea sosirii mele. Tours este un oraş frumos; nenumărate case vechi, mai ales din piatră, două turnuri romanice, o superbă biserică romanică servind drept grajd hotelului Europa, o încântătoare fântână din timpul Renaşterii, frumoase mărturii ale unor fortificaţii şi catedrala care este admirabilă, admirabilă prin arhitectură şi vitralii. Iată tot ce am văzut astăzi la Tours. Voi continua mâine.

N-am făcut decât să întrezăresc Angers în lumina asfinţitului. Vitraliile şi portalul sunt magnifice, iar vechiul castel impresionant de frumos; tot oraşul apare pitoresc. Găsesc că bunul nostru Pavie nu-l admiră îndeajuns. Spune-i-o din partea mea.

Mâine voi vedea Amboise şi voi încerca să-ţi scriu. Scrie-mi şi tu, o lungă scrisoare. Dacă voi primi mâine, înainte de plecare, o scrisoare de la tine, voi încheia-o fericit pe aceasta.

17 august, ora 11 seara.

Scrisori, nici astăzi! Am părăsit Tours foarte trist, lăsând recomandarea să-mi fie expediate la Orléans. Sunt la Amboise şi

voi vizita mâine castelul. Te iubesc, Adela mea, sărută pentru mine pe Didine, Toto, Charlot şi pe Dédé, comorile mele.

Étampes, 22 august.

Îţi mulţumesc, Adela mea, pentru scrisorica ta din 19. Nu pot să-ţi spun câtă plăcere mi-a făcut. Un pahar cu apă dat unui însetat. Sunt nerăbdător să le am pe toate celelalte, însă mă tem să nu trăiesc această fericire tocmai la Paris, o dată cu bucuria de a te îmbrăţişa. Spun mă tem, pentru că s-ar putea ca sosirea mea să fie întârziată cu 36 de ore. Sunt la Étampes, aici am găsit un fel de anticar, fost ofiţer de gardă, prieten cu Paul Lacroix; se numeşte Dl. Grandmaison şi este proprietarul faimosului donjon de la Étampes pe care-l cunoşti. Vrea să-mi arate toate ruinele din împrejurimi, destul de numeroase şi frumoase. Mâine vom merge să vedem *le Temple*, o veche mănăstire prăvălită şi câteva admirabile edificii romanice. Unul dintre ele, Saint-Martin, are un turn aplecat asemeni celui de la Pisa. Ar fi posibil să merg de acolo la Fontainebleau să văd castelul dacă se prezintă vreo ocazie avantajoasă, însă din pricina vacanţei trăsurile sunt rare şi scumpe. Scrie-mi tot la Melun.

Am petrecut ieri o zi admirabilă la Pithiviers şi în împrejurimi. La Yèvres-le-Châtel, aflat la două leghe, şi unde m-am dus pe jos cu pantofii găuriţi, am găsit o mănăstire şi un castel dărăpănate, dar complete. Magnifice! Desenez tot ce văd. Îţi vei da seama singură.

Adela mea, biata mea prietenă, dacă ai şti ce bucurie aş avea să te am lângă mine în aceste momente. Oh, desigur, vom face o călătorie împreună. Îmbrăţişează pentru mine pe Martine, şi cele patru drăgălaşe jucării ale noastre. Dacă ai şti cât vă iubesc pe toţi!

§ Vezi Desen nr.5 din Anexă

Această scrisoare este probabil ultima pe care ţi-o scriu. O voi urma în scurt timp. Te îmbrăţişez şi te iubesc.

Alături o scrisoare pentru Poupée. Cum îi merge lui Toto?

Îi place acolo?

Marines (lângă Gisors), 26 august, ora 9 seara.

Sunt trist, Adela mea, dar nu sunt supărat. Ţi-am scris alaltăieri, 24 august, din Montlhéry. Scrisoarea ţi-a sosit probabil în aceeaşi

zi; te rugam să-mi scrii post-restant la Pontoise. A doua zi scrisoarea putea fi la Pontoise. Am trecut astăzi, a treia zi; nimic! Dacă ai fi ştiut ce nevoie am de scrisorile tale, nu m-ai fi lăsat să trec prin acest oraş urât, pustiu şi plicticos pentru mine. Nu este o mustrare, ci doar o simplă durere ce ţi-o împărtăşesc ţie, atât de bună şi perfectă în toate. Scrie-mi acum ca să mă răsplăteşti, o lungă, lungă scrisoare post-restant la Versailles, pe unde socot să mai trec, căci mi-e dor de aceste locuri; o absenţă de 25 de zile e mai mult decât pot îndura. Nu voi merge la Soissons. Mă vei revedea, pe neaşteptate, fericit şi bucuros că te pot îmbrăţişa. Pe curând deci. Al tău pentru totdeauna şi pretutindeni.

30 august, Saint-Germain, ora 11 seara.

De data aceasta este adevărat. Pe foarte curând, Adela mea. Poate voi sosi înaintea acestei scrisori.

Am văzut turnul de la Gisors şi catedrala de la Beauvais, am admirat ce am văzut, dar iubesc ce aştept să revăd.

Din adâncul inimii, al tău.

Duminică 31, ora 5 seara.

Adela mea mult iubită şi dragă, sunt la Versailles în cea mai mare încurcătură. Astăzi este sărbătoarea Lojelor[6] la Saint-Germain. Mi se spune că de opt zile nu se găseşte niciun vehicul şi nici măcar vreun loc la trăsurile publice. Negăsind vreun mijloc de transport, am mers pe jos de la Saint-Germain la Versailles să caut încântătoarea-ţi scrisoare. Mi-e teamă că voi fi obligat să petrec noaptea aici şi îţi scriu în grabă.

Mâine te voi îmbrăţişa, chiar de va trebui să ajung la Paris mergând în cap. Dacă nu aş fi atât de obosit în seara aceasta, mi-aş lăsa bagajul la hotel şi aş pleca. Sunt însetat de prezenţa ta şi a celor mici. Vai, ce tristă întârziere!

Al tău, Victor.

Îţi scriu cu creionul din biroul Companiei trăsurilor publice. Voi încerca să merg până la Jouy, poate voi găsi acolo un mijloc de transport. Aş merge să cer ospitalitatea celor de la Roches, însă sunt prea murdar.

1835

Montereau, 26 iulie, ora 6 şi jumătate seara.

Bună ziua, bietul meu înger. Bună ziua, Adela mea. Cum ai călătorit? Acum, când îţi scriu, sper că eşti deja acasă şi că te-ai odihnit un pic. În ce mă priveşte, iată ce am făcut.

Am plecat ieri dimineaţă la ora şapte cu vaporul şi am sosit la Montereau, tot ieri, la ora şapte seara. Acum, când îţi scriu, mai sunt încă aici, necăjit de a nu fi găsit niciun vehicul şi nu ştiu nici în acest moment dacă voi pleca într-o oră cu diligenta spre Sens, sau mâine dimineaţă cu cabrioleta la Provins. Prin Sens ocolul este prea mare, dar voi vedea Troyes şi Châlons-sur-Marne. Altfel voi trece prin Provins, Coulommiers şi Château-Thierry. Am de-a face cu misiţi de trăsuri oribili, care încearcă cu tot dinadinsul să mă jefuiască. Însă eu mă apăr.

Te mai gândeşti la sărmanul tău soţ? Cum îi merge Didinei noastre? Sărut-o de mii de ori din partea mea. De asemenea o strângere de mână şi bunului tău părinte.

I-am părăsit ieri de dimineaţă pe micuţii noştri somnoroşi şi i-am sărutat pentru amândoi. Toto a dormit toată noaptea, întins gol goluţ lângă mine. Era adorabil, aşa cufundat în somn, când l-am părăsit.

Pe curând. Scrie-mi. Îţi voi scrie de la primul popas ce-l voi face. Până atunci, te îmbrăţişez. Te iubesc, Adela mea dragă.

Mii de gânduri prieteneşti lui Pavie, tatălui şi fratelui său. Îi iubesc pe toţi, cum prea bine ştii.

Coulommiers, 28 iulie, amiază.

De ieri seară iată-mă la Coulommiers, Adela mea. Este un oraş destul de neînsemnat, cu o construcţie oarecare, câteva ogive şi un turn rococo. Împrejurimile par frumoase. Este o regiune împădurită.

Am vizitat deja Montereau, de unde ţi-am scris, apoi Bray şi Provins.

Montereau este un oraş destul de pitoresc aşezat pe un fel de Y format de confluenţa râului Yonne cu Sena. Din această pricină s-a

născut un pod răsucit [...]. Pe acest pod au trecut feluriţi oameni, de la Ioan fără de Frică la Napoleon.

Pe muntele care domină podul am vizitat locul de unde Napoleon însuşi a îndreptat tunul spre ţintă în 1814, de unde, de altminteri, am cules o floare de leandru. Acum în acest loc s-a făcut un parc. Priveliştea este frumoasă. Imensul Y format din cele două râuri se întinde până în depărtări, într-un peisaj magnific.

La Bray, un orăşel împuţit, am scris la culcare acest catren pe zidul hanului

La dracii, han spurcat sălaş al ploşniţei,
Când pielea dimineaţa ţi-e înroşită toată.
Bucătăria pute şi somnu-i stânjenit,
Şi-agenţii comerciali îngână câte-un cântec.

(Chiar în clipa în care îţi scriu, o drăgălaşă găinuşă vine să ciugulească nu ştiu ce, la picioarele mele, într-o rază de soare.)

În ce priveşte Provins, este cu totul altceva, nu hanul, ci oraşul. Sunt patru edificii, o poartă a oraşului foarte frumoasă, un donjon cu patru turnuri mici, cu contraforţi şi o incintă de ziduri şi turnuri prăvălite, totul răspândit într-un fel foarte pictural, pe două coline adumbrite pe jumătate în verdeaţa pomilor. Apoi destule case vechi, încă pitoreşti. Am desenat donjonul, ţi-l voi arăta. L-am vizitat. Mă va ajuta mult.

De-abia îmi ajunge spaţiul ca să-ţi mai spun că doresc să te amuzi, să te gândeşti la mine şi să mă iubeşti. Astăzi este ziua fericită pentru dragul nostru Pavie. Îi doresc o soţie ca tine. [...]

Te îmbrăţişez, te îmbrăţişez mereu pe tine şi pe draga noastră Didine. Merg să iau masa. Într-o jumătate de oră plec la Château-Thierry.

Te iubesc, Adela mea.

La Fère, 1 august, la amiază.

Mă gândesc cu multă bucurie, Adela mea dragă, că în două zile voi avea veşti de la tine la Abbeville. Sper că ai petrecut bine şi ai găsit pe dragii noştri prieteni mai drăguţi decât oricând. În ce mă priveşte am găsit hanurile mai mizerabile decât oricând, şi decât în orice ţară.

Călătoresc la întâmplare, făcând câteodată o bucată de drum pe

jos şi găsind cu greu trăsuri. În timpul drumului văd lucruri admirabile, ceea ce mă consolează. Am văzut Château-Thierry şi casa lui La Fontaine, care este de vânzare. Un bătrân preşedinte, pe nume Tribert, care o locuieşte, mi-a făcut onorurile casei.

La Soissons am vizitat frumoasele ruine ale abaţiei Saint-Jean, împreună cu familia comandantului de artilerie, domnul de Bonneau. O familie amabilă şi foarte primitoare.

La două leghe de Soissons, într-o vale încântătoare, ascunsă de orice drum, există un admirabil mic castel din secolul al XV-lea, atât de bine conservat, încât poate fi chiar locuit. Se numeşte Septmonts. Am rugat pe domnul de Bonneau să mă anunţe dacă vreodată ar fi de vânzare pentru zece mii de franci. Ţi l-aş cumpăra, draga mea Adela. Este cea mai fermecătoare locuinţă pe care ţi-o poţi închipui. O veche casă de odihnă a episcopilor din Soissons.

Nu pot să-ţi povestesc cât de minunată este valea Soissons, când o vezi urcând coasta către Coucy. A fost atât de frumos, încât am urcat-o de-a-ndărătelea. Cele două fleşe vizibile ale abaţiei Saint-Jean, catedrala, oraşul plin de turnuri vechi şi de pinioane profilate, superbe orizonturi verzi şi albastre, o apă încântătoare ce se înfăşoară şi se desfăşoară în toate colţurile peisajului! Tare aş fi vrut să fii cu mine, bietul meu înger, însă aş fi plâns sărmanele tale picioruşe, obligate să meargă patru leghe până la Coucy pe drumuri de munte şi printre pietre.

Renunţ să-ţi pictez Coucy. Ţi-l voi descrie. Este un oraş din evul mediu, aşezat pe un deal, aproape intact, cu un admirabil donjon într-un capăt ca o unghie la vârful unui deget. Totul într-un şes încântător, brăzdat de orezării, de drumuri galbene, de şerpuiri de apă şi de drumeaguri mărginite de meri scunzi, care piaptănă căruţele când trec încărcate cu fân.

De la Coucy la Laon, există un oarecare domn de Coutoul, care înşală buna-credinţă a călătorilor, cu un fel de turn, ascuns între pomi, imitaţie de turn gotic cu ceas. Povestea asta m-a costat 30 de parale daţi lacheului care mi l-a arătat. Să-l ia dracu!

Am plecat din Laon astăzi de dimineaţă, oraş vechi, cu o catedrală ea însăşi cât un alt oraş; o catedrală imensă care trebuia să aibă şase turnuri, dar care nu are decât patru, patru turnuri aproape bizantine, dantelate ca fleşele din secolul al XVI-lea. Totul este frumos la Leon, edificiile, casele, împrejurimile, totul, în afară de groaznicul han *„la Hure”*[1], unde am dormit o noapte şi pe zidul

---

[1] Căpăţână. (trad. din fr.).

căruia am scris aceste cuvinte de adio:

HANGIULUI DE LA „LA HURE”
Negustor de mâncăruri împuţite
Hangiu amestecând
Gunoi cu murdărie
Birtaş prost şi murdar
De la care se adună
O ciorbă fără gust şi vasul năclăit
Şi purici adunaţi din întregul oraş.
Hanul tău ca şi faţa
Ar putea fi numită o hâdă căpăţână
Şi rât este cuvântul, pentru curăţenie.

Trebuie să-ţi spun că hangiul mai este şi obraznic pe deasupra. Te face să mănânci pui împuţit şi îţi râde în nas, caraghiosul.

Iată-mă acum în localitatea la Fère şi îţi scriu aşteptând un prânz oarecare, ce-l voi împărţi la masă cu trei mutre tâmpe de ţărani. Pe zidurile hanului sunt pictate scene de vânătoare. Am remarcat că acest lucru nu este un semn bun, rişti să nu găseşti alt vânat decât cel din pictură.

Sper, mult iubita mea Adela, într-o scrisoare lungă. Contez de asemenea şi pe alte lungi scrisori, în care să-mi povesteşti tot ce ţi se întâmplă, tot ce vezi, tot ce faci. Data viitoare voi scrie drăgălaşei noastre Poupée. Până atunci va trebui să-mi scrie ea. O strângere de mână vrednicului tău părinte, care probabil a prins forţe noi în Bretania lui şi pe care îl iubesc precum ştii.

La revedere, bietul meu înger, sunt chemat la masa de dejun, abia am timpul să închei această scrisoare. Toate gândurile prieteneşti amicilor noştri. Spune-le că le aparţin din toată inima, dar, înainte de toate, ţie, draga mea Adela.

V.

Plec la Saint-Quentin unde voi sosi astă seară. Aş fi foarte bucuros să te revăd ca şi pe micuţii noştri dragi.

Amiens, 3 august.

Expediez această scrisoare la Angers, îngrijorat că s-ar putea să nu te găsească, Adela mea, cu toate că am socotit că va fi la Angers pe ziua de şase şi că tu nu vei pleca decât pe şapte. Sunt la

Amiens, mâine voi fi la Abbeville şi îmi voi astâmpăra setea de scrisorile tale.

De când ţi-am scris, am văzut Saint-Quentin, unde nu se află decât o încântătoare primărie cu o frumoasă faţadă de lemn sculptat din 1598; şi Péronne, al cărui turn l-am desenat. Iată-mă acum la Amiens, unde catedrala îmi va ocupa toată ziua. Este o minune.

Şi tu unde eşti? ce faci? cum te simţi? Te voi găsi veselă şi fermecătoare, nu-i aşa? Am atâta nevoie de surâsul tău.

Vei revedea pe dragii noştri copilaşi înaintea mea, sărută-i de mii de ori pentru mine, ştii cât de mult îi iubesc, şi, după tine, ei sunt dragostea mea.

Sper că tatăl tău s-a simţit bine în această scurtă călătorie. Îmbrăţişează-l mult din partea mea, de asemenea pe Didinette, căreia îi şi scriu.

Pe curând, Adela mea. Între 15 şi 20 sper să fiu la Paris. Până atunci gândeşte-te la mine.

Mâine, Abbeville şi scrisorile tale.

V.

Am scris de la Coulommiers domnişoarei Louise.

Cele mai tandre gânduri prieteneşti amicilor noştri din Angers.

De la Tréport, 6 august.

Ieri am avut şi o bucurie şi un necaz, dragă prietenă, bucuria de a fi primit scrisoarea ta, necaz de a nu fi primit decât una. În sfârşit, te ştiu ajunsă cu bine, ca şi pe Didine, care mi-a trimis o scrisorică şi de aceea te rog să o săruţi din partea mea. Sunt necăjit că drumul l-a obosit pe tatăl tău. Spune-i să se îngrijească bine la întoarcere. În clipa în care îţi scriu aceste cuvinte, mă gândesc că îţi vor sosi prea târziu şi mai mult ca sigur, la ora asta, eşti în drum spre Paris. Asta m-a determinat să-ţi adresez această scrisoare.

Am stat aproape 24 de ore la Abbeville. Eram un pic obosit de cele 20 de leghe făcute pe jos, bătând de opt zile castelele, şi-apoi speram să dau scrisorilor tale răgazul să sosească. Am fost de două ori la poştă. Nimic. Nu te cert, dragă prietenă, ştiu că ai făcut cum este mai bine. Am primit la Abbeville, prin Martine, veşti bune de la dragii noştri copilaşi.

La Corbie am văzut ruinele a două frumoase turnuri şi câteva

tranşee, care se văd încă destul de bine; la Boves, un mare donjon crăpat, iar la Picquigny, numai câteva bucăţi de ziduri.

Notre-Dame din Amiens este o capodoperă prodigioasă. Acolo l-am întâlnit pe acel imbecil de Joseph Bard, atât de neaşteptat, ca şi cum s-ar fi găsit un purice pe Venus.

Saint-Wulfrand d'Abbeville are un portal în care sunt îngrămădite detalii minunate. Aşezarea este un vechi oraş, cu case pictate, care mi-au reamintit de Burgos; dar ce-i drept doar prin aceasta.

Ieri am văzut oraşul Eu. Castelul este interesant şi curios, cu toate că este curăţat, spălat şi stricat de restaurările recente. La colegiu am vizitat mormântul lui Balafré şi al soţiei sale, două capodopere ale secolului al XVI-lea, iar în cripta bisericii, mormintele conţilor d'Eu şi d'Artois[7], unde am fost privit foarte atent de doi jandarmi cărora le-am râs în nas.

Seara am venit la Tréport. Ştiindu-mă în apropierea mării, nu m-am putut hotărî să mă culc fără ca picioarele mele să nu o fi simţit. Acum sunt mulţumit căci îşi zvârlă spumele sub ferestrele mele.

Ce lucru frumos este marea, Adela mea. Va trebui cândva să o vedem împreună.

Toată seara m-am plimbat pe faleză. O, acolo simţi că ai aripi. Dacă n-aş fi avut cuibul meu la Paris, mi-aş fi luat zborul.

Dar tu eşti acolo, iar eu rămân, şi atât timp cât tu vei fi acolo, îngerul meu, eu voi rămâne. Sunt prins în mreje pe viaţă, dar iubesc colivia în care te afli tu. Nu ştiu dacă dorinţa de a vedea marea cât mai mult timp nu mă va face să merg la Caen, în loc de Rouen, în orice caz, scrie-mi la Mantes post-restant. Îmi va fi uşor să intru în posesia scrisorilor, dacă nu voi merge eu însumi să le iau.

Îi scriu lui Boulanger şi îţi trimit scrisoarea în acest plic. Te rog transmite-i-o. Apoi pentru cei mici câteva scrisorele pe care te rog să le dai cu tot atâtea sărutări, câte cuvinte sunt scrise.

Pe curând, Adela mea, va fi o mare bucurie să te pot îmbrăţişa.

Al tău V.

Toată prietenia bunei Martine. Gânduri bune pentru toţi care îşi amintesc de noi. Cum se simte bunul Nanteil, pe care l-am lăsat bolnav?

Lui Louis Boulanger.

La Tréport.

Sunt la malul mării, Louis, un lucru extraordinar, care mă face să mă gândesc totdeauna la tine. De altfel, ştii prea bine că suntem ca doi fraţi.

Aş fi vrut să fii aici, întâi pentru că ai fi fost lângă mine, al doilea pentru că ai fi fost lângă mare. Amândoi avem o profundă afinitate cu marea, care răscoleşte în noi străfunduri de poezie. Plimbându-te pe faleză, simţi ca şi cum ai avea în cap tot atâtea oceane, câte sunt sub cer. Deîndată am vizitat biserica, cocoţată sus, de parcă ar fi aşezată pe acoperişul satului. Se ajunge urcând o scară. Nimic mai fermecător decât acest edificiu, care se înalţă pentru a fi văzut de marinarii de pe mare, ca şi cum le-ar spune: sunt prezent! [...] Simţi că aceşti oameni apăsaţi de mare vin să caute aici un echilibru posibil. Triste lucruri pe coasta oceanului: o constituţie şi o cameră de deputaţi!

Ei bine! am simţit că arta rămâne măreaţă. [...]

§ Vezi Desen nr.6 din Anexă

La căderea nopţii, m-am dus să mă plimb la malul mării. Luna răsărea, fluxul urca spre maluri şi bărcile pescarilor plecau unele după altele, unduindu-se în strâmtul gât de la Tréport. O ceaţă cenuşie acoperea depărtările unde pânzele se topeau destrămându-se. La picioarele mele, oceanul înainta pas cu pas. Valurile veneau aşezate unele după altele, ca ţiglele de pe acoperişuri în construcţie. Vântul bătea puternic; întregul orizont fusese cuprins de un tremur de pete verzi; şi peste toate un muget groaznic într-o lume întunecată, cu valuri mari de spume sfâşiate de pietre; era frumos şi monstruos în acelaşi timp. Marea disperată, iar luna sinistră! O lume stranie, imensă himeră, plină de mistere, acoperită cu mii de solzi urcând dureros spre faţa rece, cadaverică, de-a lungul a 9.000 de leghe, precum şarpele care ţinteşte şi atrage pasărea. Ce poate însemna această fascinaţie în care marea joacă rolul păsării?

Ieri, în câteva ore, am văzut marea în trei aspecte cu totul diferite. Prima dată, la ora două după-amiază, între Abbeville şi Valines, la dreapta mea. Marea se afla departe, ca un banc de ceaţă, aşezat la linia extremă a orizontului. A doua oară, lângă Eu, soarele era la asfinţit, iar cerul cenuşiu şi plin de un abur difuz; marea ocupa distanţa dintre două dealuri înalte. Nu ştiu cum

cădeau razele soarelui, dar parcă ar fi fost un triunghi de aur masiv, fără niciun colţ umbrit, doar de o uşoară tremurătură ce-abia atingea suprafaţa apei. Aşa a apărut dintr-o dată la capătul unui urcuş, ca o scorbură strălucitoare în josul cerului plumburiu. Închipuie-ţi această viziune.

Cel de al treilea aspect era în timpul fluxului de seară.

Însă, iată o scrisoare fără sfârşit şi n-am vorbit încă nimic de tine, dragă prietene. Mi se pare că vorbind despre mare, vorbim despre noi. Nu ne-am spune lucrurile astea şi încă o mie, dacă am fi fost împreună? Oh, ce mult aş fi vrut să te am aci, pentru mine ca un drag prieten, şi pentru ocean ca un mare pictor.

Adio. Îmi lipseşte hârtia, o strângere de mână. Fă lucruri frumoase acolo, în timp ce eu văd altele aici.

Victor H.

Montivilliers, 10 august, ora 8 dimineaţa.

Draga mea Adela, desigur eşti pe punctul de-a ajunge la Paris în acest moment. Nu am vrut să-ţi adresez ultima mea scrisoare din Tréport, la Blois, de teamă că n-o să-ţi sosească la timp. Probabil că o vei primi în acelaşi timp cu aceasta.

De când ţi-am scris, am văzut tot malul mării de la Tréport la Le Havre, unde voi sosi peste trei ore.

Am vizitat Dieppe, unde castelul, care arată încă destul de bine, nu-ţi oferă decât o singură rămăşiţă interesantă, o fereastră, destul de frumoasă, din timpul Renaşterii, prin care se spune că a evadat ducesa de Longueville[8], această ducesă de Berry a timpului său, dar mai frumoasă decât a noastră. De altfel poate nu trebuie să se dea prea mare crezare legendei. La Amboise, anul trecut, mi s-a arătat tot o fereastră, pe unde se spune că a evadat tot ducesa de Longueville. Graţioasă fantezie a legendei ce o agaţă pe această nobilă doamnă de capătul unei scări de frânghie la toate ferestrele frumoase din timpul Renaşterii!

În rest, Dieppe este un oraş destul de insipid, în afară de mare, care înfrumuseţează tot ce atinge, ca şi poezia.

§ Vezi Desen nr.7 din Anexă

După Dieppe, am vizitat Saint-Valéry-en-Caux, mic port neînsemnat. În schimb Fécamp este o aşezare încântătoare.

Biserica este de cel mai frumos gotic, sever, aproape romanic, având capele din timpul Renaşterii, adevărate bijuterii, şi foarte frumoase morminte din secolul al XV-lea. Aproape că nu mai sunt vitralii. Resturile amvonului, răspândite ici şi colo, sunt cele mai admirabil fragmente care pot fi văzute. Multe capete asemănătoare cu cele ale lui Rafael, într-o foarte frumoasă adorare a Fecioarei aşezată în mormânt, în mărime naturală. Este un cap sculptat şi pictat, al unui bărbat ce ţine o carte în mână, neîndoielnic cel mai uluitor portret în maniera lui Ingres, care ţi-l poţi imagina. Îl desfid chiar pe el să fie mai asemănător lui însuşi.

De la Fécamp, negăsind niciun mijloc de transport, am mers pe jos la Étretat la o distanţă de patru leghe şi de la Étretat aici, încă patru leghe, ceea ce a făcut să am ieri o zi destul de plină. Am sosit la Montivilliers la ora 11 seara. Am bătut la uşa hanului şi mi-a deschis o încântătoare hangiţă, numită domnişoara Bouju, care, foarte graţios, mi-a dat propria ei camera mobilată cu mobilă de mahon, intens roşu, precum şi hârtia de scrisori albastră ca cerul, pe care îţi scriu, Adela mea.

Ce am văzut la Étretat mi s-a părut admirabil. Faleza este străpunsă din loc în loc, lăsând arcuri naturale, sub care marea bate în timpul fluxului. Am aşteptat refluxul şi prin ierburi de mare şi băltoace de apă, alge lunecoase şi, pietre mari rotunde acoperite de ierburi, pieptănate de valuri, ca şi cum ar fi capete cu păr verde, am ajuns până la arcul cel mare, pe care l-am desenat. La dreapta şi la stânga sunt portaluri sumbre; imensa faleză este la verticală, bolta cea mare fiind străpunsă dintr-o parte în alta şi prin ea văzându-se al doilea arc. Capiteluri enorme, cioplite neîndemânatic de ocean, zac în toate părţile. Este cea mai gigantică arhitectură care a existat vreodată. Spune-i lui Boulanger ca Piranesi[9] nu este nimic faţă de realităţile de la Étretat.

În depărtare, la orizont, se vedea un vas cu pânze de cenuşiul pietrei, desenând pe mare un colosal chip al lui Napoleon. Totul era minunat.

Uitam să-ţi spun că la Fécamp am văzut marea pe lună plină. Spectacol magnific! Un vas norvegian tocmai ieşea din port şi cântecele mateloţilor aduceau cu un lung vaiet. În spatele meu, oraşul şi clopotniţa se vedeau între două coline, în faţa mea, cerul şi marea pierdute şi amestecate într-un clar de lună imens, la dreapta, un felinar din port cu lumină nemişcată, la stânga, blocurile mari de umbre ale unei faleze prăbuşite. Eram pe un

eşafod al digului ce tremura la fiecare izbitură de val. În acea clipă m-am gândit la tine, bietul meu înger, şi la dragii noştri copilaşi, la Dédé, care se joacă în Piaţa Regală şi la tot ce este proaspăt şi drăguţ în umbra persoanei tale.

Nu am explorat încă Montivilliers. Voi pleca peste o oră, cocoţat pe imperiala unei trăsuri care mă va duce la Le Havre, unde voi dejuna. Este de la sine înţeles că îmi păstrez incognito-ul oriunde mă duc. Nu am fost recunoscut nicăieri, exceptând la Soissons. De la Le Havre, în funcţie de vehiculul pe care-l voi găsi gata de plecare, voi merge la Rouen sau Caen. În acest din urmă caz, întoarcerea mea va fi întârziată, aproximativ cu trei zile. Apropo, la Dieppe am văzul castelul Arques, care este o splendidă ruină. Scrie-mi tot la Mantes, Adela mea.

Sper că această călătorie mică ţi-a făcut bine şi că eşti tot grasă şi proaspătă. Vreau să profit de faptul că sunt în Normandia, ca să văd o bună parte din ea şi câteva detalii. Nu mai am răbdare până când voi putea să te îmbrăţişez. E atât de multă vreme de când nu v-am văzut pe toţi, îngerii mei.

Mii de sărutări de la vechiul tău prieten. Îmbrăţişează-i pe toţi .

V.

Rouen, 13 august.

Deoarece călătoresc la bunul plac al trăsurilor pe care le găsesc gata de drum, iată-mă la Rouen, dragă prietenă. Aproape am renunţat să mai merg la Caen, m-ar fi târât prea departe. Îţi scriu înainte de a fi văzut ceva din Rouen, unde am sosit ieri la ora 11 seara, pe un clar de lună, ce din vârful dealului mi-a oferit, din umbrele oraşului şi din scânteierile Senei, un admirabil peisaj.

Am văzut de altfel, de când ţi-am scris, lucruri minunate, clopotniţa romanică de la Montivilliers, pădurea de catarge de la Le Havre, fleşa traforată de la Hanfleur; Lillebonne, unde sunt trei monumente, rezultatul a trei idei, o construcţie gotică, un donjon feudal şi o arenă romană; Tancarville are un castel ruinat, dar mai frumos decât unul întreg; Caudebec, care nu-i decât o dantelă de piatră; Saint-Wandrille, o troacă minunată în care se zbenguie un hidos porc devastator, numit Lenoir[10]; Jumièges, care este încă mai frumos decât Tournus; şi, de-a curmezişul tuturor, şerpuieşte pretutindeni Sena!

Astăzi voi vedea Rouen.

Adela mea, niciunul din aceste frumoase lucruri nu mă împiedică să mă gândesc la tine, dragă prietenă. Tu eşti cel mai frumos lucru dintre cele frumoase şi eşti cea mai bună dintre toate bunătăţile. Cu câtă bucurie te voi revedea!

După Rouen, îmi mai rămâne să colind malurile Senei. Voi încerca să-mi fac un program cât mai îndesat şi, dacă îmi mai rămân bani, voi face un ocol prin Gisors, ca să merg până la Compiègne, să văd Pierrefonds, care lipseşte colecţiei mele de castele.

În aşteptarea unor sărutări adevărate, te îmbrăţişez de aici, Adela mea, de asemenea pe dragii noştri micuţi şi pe Martina Leusurica y Galassa. Iubeşte-mă.

Cel mai bun şi statornic prieten al tău.

V.

Scrie-mi tot la Mantes, post-restant.

La Roche-Guyon, 16 august.

Sunt la Roche-Guyon şi mă gândesc la tine. Acum patrusprezece ani, aproape zi de zi eram aici şi la cine mă gândeam? la tine. Adela mea. Oh! nimic nu s-a schimbat în inima mea. Poţi să mă crezi, te iubesc mai mult decât orice pe lume. Eşti viaţa mea.

Nimic nu s-a schimbat nici în acest trist şi sever peisaj. Tot acest frumos cot al Senei, tot acea întunecată buză de deal, tot acea vastă întindere împădurită. Nu s-a schimbat nimic nici în castel afară de castelanul care a murit şi de mine, vizitatorul, care am îmbătrânit. De altfel a rămas acelaşi mobilier domnesc, am revăzut şi fotoliul pe care a stat Ludovic al XIV-lea şi patul în care s-a culcat Henric al IV-lea. Cât despre patul în care m-am culcat eu şi care fusese şi patul *cardinalului de la Rochefoucauld* – un pat deosebit de mare – acum şase luni, domnul de Rastignac s-a plâns stăpânului actual că este prea spaţios, aşa încât din vechiul meu pat s-au făcut şezuturile pentru scaunele de biliard şi, astfel, nu mai rămâne absolut nimic de la mine, aici. Dar mă înşel, un servitor, văzându-mă cum privesc ca un necunoscut, ca unul care le vede pentru întâia dată, îmi spuse brusc: Victor Hugo a trecut pe aici. Şi mi-a arătat, într-un registru de banale inscripţii, o jumătate de vers de-al meu, pe care un vizitator l-a scris imitându-mi iscălitura. Acest lucru este arătat străinilor!

I-am lăsat în neştiinţa lor. La ce bun să-i dezamăgeşti? Adevăratele amintiri de acolo au dispărut. Ce importanţă are că altele false le-au luat locul? Numele meu nu este mai puţin pronunţat în fiecare zi, în acelaşi loc unde mă gândeam la tine acum patrusprezece ani. Ce visări gingaşe erau atunci sub acest turn ştirbit. Ruina nu este mai puţin prăbuşită decât era. Însă eu în câte privinţe nu sunt deja prăbuşit!

Nu însă în ce priveşte dragostea mea pentru tine, bietul meu înger. S-ar putea asemui cu inima unui zid. Pe măsură ce tencuiala cade, se vede mai bine. Cojit, dar indestructibil.

§ Vezi Desen nr.8 din Anexă

Las să-mi vagabondeze gândurile. Într-o oră voi pleca la Mantes, unde voi găsi scrisorile tale, ceea ce mă umple de bucurie şi răbdare. Ce să fac, te iubesc şi gata.

Aş vrea totuşi să-ţi vorbesc de Andelys, unde am petrecut noaptea trecută, şi de Château-Gaillard, imens mănunchi de turnuri ruinate, care domină patru din meandrele Senei. L-am desenat.

Am văzut Rouen. Spune-i lui Boulanger că am văzut Rouen. Va înţelege tot ce cuprinde acest cuvânt. Am petrecut zilele de 13 şi 14. Am văzut tot, curtea de conturi, palatul Bourg-Théroule, Palatul de Justiţie, Marele Orologiu, Saint-Ouen, Saint-Maclou, vitraliile de la Saint-Vincent, fântânile, casele vechi sculptate şi enorma catedrală, care-şi face măreţe apariţii la capătul tuturor străzilor. M-am urcat în clopotniţa catedralei şi în turnul Saint-Ouen. Oraşul şi priveliştea sunt, de sus, admirabile. Am uitat să-ţi spun că, sub vechile cazemate de la Château-Gaillard, am găsit numele meu scris, cu creionul, alături de numele lui Rossini. Sunt chemat pentru masa de prânz. Te las. În două ore voi fi la Mantes cu tine.

Pontoise, 17 august

Am trecut ieri prin Mantes. Am găsit scrisorile tale. Îţi mulţumesc, Adela mea, de tot ce cuprind bun şi duios pentru mine. Mă iubeşti, nu-i aşa? Mulţumeşte-i mult tatălui tău de toată grija ce ţi-o poartă, îl iubesc ca pe propriul meu tată. Este mai mult decât al meu, este al tău. Mulţumeşte-i Didinei mele, pentru drăguţa ei scrisoare. Mulţumeşte-i bunului Châtillon. Îmbrăţişează pe dragii noştri copilaşi.

Pun mult preţ pe toate amănuntele ce mi le dai. Continuă cu ele şi adresează-mi, de acum încolo, scrisorile, post-restant, la Villers-Cotterets. Voi încerca să văd Compiègne şi Pierrefonds. Iată-mă deja la Pontoise. Dacă totuşi nu voi găsi niciun vehicul pentru Senlis, ceea ce cred că mă şi aşteaptă, voi lua diligenţa pentru Paris, şi atunci mă vei revedea îndată, şi eu nu mă voi plânge. Cu atât mai rău pentru Compiègne. Te poţi aştepta să mă vezi sosind în orice clipă.

Sunt fericit că te-ai amuzat un pic la Angers. Nu-mi este inima plină decât de gânduri de dragoste pentru tine şi pentru iubiţii noştri copilaşi.

Îmbrăţişează-i pe toţi. Nu mai am timp decât să închid scrisoarea. Poştalionul pleacă. Mii de gânduri prieteneşti Martinei. Al tău, Victor.

20 august, ora 1 după amiază.

Îţi scriu de la hanul din Pierrefonds, Adela mea, având în faţa ferestrei minunata ruină. Am întâmpinat greutăţi să ajung până aici. Trăsurile lipsesc. Voi încerca să ajung la Villers-Cotterets şi, dacă voi găsi un loc pe imperiala unei diligenţe, poate voi sosi în acelaşi timp cu această scrisoare la Paris. De mult timp inima-mi este acolo.

V.

1836

Chartres

La Louppe, 18 iunie, 1836.

Iată-mă instalat la o masă din hanul de la Louppe, târg mare, la nouă leghe de Chartres şi prima mea grijă este să-ţi scriu, Adela mea. De la plecarea noastră nu am avut nicio clipă de răgaz, nici eu, nici Nanteuil. Nanteuil desenând, eu explorând. În prima zi am dejunat la Chevreuse şi ne-am culcat la Rambouillet.

Ţi-am vorbit deseori de Chevreuse, al cărui castel, cu toate că a fost împodobit de un morar cu nişte acoperişuri caraghioase, are încă un aspect remarcabil. În ce priveşte Rambouillet, în afara parcului, oraşul şi castelul sunt insipide. Cu toate acestea, castelul mai are încă un turn mare, destul de frumos, pe care se reazemă stupid două păcătoase faţade într-un regretabil stil modern. Drumul începând de la Bièvre este fermecător. A doua zi am văzut Maintenon, cu minunatul ei mic castel din secolul al XV-lea şi imensul apeduct ruinat din secolul al XVII-lea, şi în sfârşit Chartres, care ne-a apărut de departe în răpăiala de ploaie cea mai pitorească din lume.

Aici ar trebui să scriu volume cu milioane de semne de exclamare. Catedrala din Chartres e o minune.

Am petrecut în ea 36 de ore, înăuntru, dedesubt, deasupra, străbătând cu paşi mari navele, coborând în cripte, căţărându-ne în turnurile clopotelor, sorbind-o din priviri din toate colţurile, şi în final neştiind nimic, decât că ar trebui şase luni de studiu spre a-ţi face o idee mai completă de ce conţine. Eu sunt încă în faza acelei prime impresii trezită de lucruri măreţe şi care este copleşirea.

Interiorul este de un efect uluitor. Naosul înalt şi întunecat, vitraliile abundă în mii de diamante, basoreliefurile ce înconjoară corul, cu pervazurile dantelate, formează una din cele mai admirabile împletituri de piatră pe care a făcut-o să înflorească punctul de întâlnire al secolului al XV-lea cu al XVI-lea. Magnific edificiu. Sunt tot atâtea amănunte ca într-o pădure şi tot atâta linişte şi măreţie. Această artă este, într-adevăr, fiică a naturii. E

infinită, ca şi ea, atât în grandoare cât şi în detaliu. Microscopică şi gigantică.

O, sărmanii arhitecţi ai zilelor noastre, care au darul să facă clădiri foarte mărunte cu enorme mormane de pietre! Să vină să studieze, să vină să înveţe aceşti constructori de ziduri goale cum simplul conţine multiplul, fără ca prin aceasta să sufere, cum micul detaliu dă semeţie întregului ansamblu. Sunt într-adevăr nişte artişti nefericiţi, care au pierdut sensul artei lor, gata să despoaie o construcţie de arabescuri ca pe un stejar de frunze.

Exteriorul e tot atât de sublim. Cele două portaluri din extremităţile transeptului sunt de o frumuseţe aproape unică. Au anumite intrări laterale cu acoperiş, care, văzute dintr-o parte, au aerul unui peristil egiptean. Statuile, ca şi cele de la Amiens, sunt din cea mai severă epocă a artei creştine.

În ce priveşte cele două turnuri clopotniţă ele formează cea mai admirabilă şi armonioasă împletire de graţie şi măreţie ce se poate imagina. Cel mai vechi, care este şi cel mai puţin înalt, aproape romanic, este de o gravitate sumbră şi austeră, cu toate că a fost destul de mult împodobit. Celălalt e o uriaşă bijuterie de patru sute picioare înălţime.

Cele trei mari rozase sunt admirabile ca formă, din afară, şi colorit, dinăuntru.

Cât despre stricăciunile provocate de incendiu, cu toate cele ce s-au spus în ziare, ele sunt imense. Am vizitat totul cu cea mai mare conştiinciozitate, complet anonim, aşa cum fac mereu, ca să nu fiu influenţat de niciun fel de amabilităţi. Ca să nu îmi scape nimic, am avut de luptat acolo, ca şi în alte părţi, împotriva acelui clopotar stupid şi paracliser obraznic, pe care i-am regăsit şi aici, stăpâni absoluţi ai edificiului, închizând poarta curioşilor şi făcând prin colţuri mici grămăjoare de rămăşiţe preţioase, pe care le ţin încuiate, spre a le exploata. La Chartres este şi mai rău, paracliserul dă ordine soldaţilor. Vrei să intri, santinela îţi strigă: Stai! aveţi permis? de la cine? De la portar, spune soldatul.

Stricăciunile sunt imense în toată partea superioară şi, ceea ce este mai grav, chiar ireparabile. Pentru şarpantă este de la sine înţeles. Unde este lemnul? unde sunt dulgherii? Materia primă şi mâna de lucru lipsesc. Se va face o coamă de fier; tristă soluţie, dar care, din fericire, nu se va vedea din afară, ca acea nefericită clopotniţă de la Rouen.

Şi în cazul fleşelor stricăciunile sunt iremediabile. Pentru că nu a

ars numai şarpanta. Toate dantelăriile de piatră, atât de delicate şi pline de farmec ale clopotniţei mari, au fost topite în incendiu. Nu au mai rămas decât cioturi roase proeminând încă pe nervurile groase ale ogivelor. În ce priveşte vechea clopotniţă, ornamentaţia romană e prea masivă şi prea unitară cu piatra ca să se fi desfigurat, dar mă tem să nu fie şi mai zdruncinată decât cealaltă. Asemenea lovituri sunt prea puternice pentru bătrân. Şi acest bătrân are 700 de ani.

În interiorul clopotniţelor pustiirea ne pare şi mai ciudată. Ici şi colo, în colţurile înalte, zac mormane uriaşe de cenuşă, grămezi de fierărie, strâmbate şi arse de flăcări, printre care se deosebesc limbi de clopot şi bucăţi enorme de bronz. Dacă te rezemi pe un drug de fier, tremură din rădăcini, ca un dinte găunos; te încrezi într-o boltă, este crăpată, scările exterioare se clatină când mergi pe ele; şi pe urmă pietre mari plesnite ţi se rostogolesc sub picioare, iar granitul balustradelor, linse de flăcări timp de 12 ore, se desprinde în solzi sub degete.

Cui i se va încredinţa această dificilă restaurare? Domnul Duban[11] ar fi o alegere foarte bună. Să ne păzim îndeosebi de mâna neîndemânatică şi ignorantă care a aranjat atât de dezastruos Saint-Denis. Trebuie să fii un constructor plin de curaj ca să lucrezi la un edificiu ca Chartres şi Saint-Denis, când eşti cel mult capabil să construieşti o imitaţie hibridă ca Bursa şi biserica Madeleine. Cum îndrăzniţi să mişcaţi aceste pietre venerabile unde s-a pecetluit o artă pe care nu o înţelegeţi? Cum îndrăzniţi să trageţi o concluzie de la Vignola[12] la André Colomban?

Stricăciunile în interior sunt şi ele considerabile, nefiind cauzate de incendiu, ci de arhitecţi restauratori. Una din pagubele cele mai de plâns este introducerea în cor a unui grup rococo, mare şi urât, lucrat de Bridan, pentru care a fost făcută o spărtură în hăţişul de arabescuri gotice cu mii de ace semeţite în jurul altarului principal.

O, voi cinstiţi locuitori din Chartres, dacă restauraţi, încercaţi să restauraţi şi corul bisericii. Alungaţi-l pe Bridan, cu grupul lui statuar, reprezentând Adormirea Maicii Domnului, ca şi zăbrelele, basoreliefurile şi stucaturile Ludovic al XVI-lea şi tot ce este făcut în spiritul prostului gust al secolului al XVIII-lea. Dreaptă pedeapsă! episcopul stupid, care a desfigurat în acest fel corul de la Chartres, n-a avut fericirea să oficieze nici măcar o singură dată în mijlocul absurdului său aranjament. În momentul în care şi-a terminat opera, a venit revoluţia măturând într-o clipită şi episcop şi corpul

canonicilor. De ce nu l-a măturat şi pe Bridan? Uitam să-ţi spun că acest grup este prezentat vizitatorilor pentru a fi admirat ca şi cum ar fi invitaţi să admire un catren de Ioan Botezătorul mâzgălit pe marginea Bibliei.

Pentru că locuitorii din Chartres îşi restaurează catedrala – şi ei nu puteau face un lucru mai bun – ar trebui să împiedice, pe nu ştiu cine, să dărâme vechile ziduri de apărare, care completează atât de bine frumoasa poartă Guillaume.

De fapt catedrala fără acoperiş are un aspect straniu, dar nu lipsit de frumuseţe.

Zidurile sunt atât de încărcate de colonete şi stâlpi cu jerbe de nervuri, încât de la aceeaşi poartă Guillaume, de unde catedrala se vede în toată măreţia ei, apare deasupra oraşului ca o imensă orgă de piatră.

Văzut de sus, din turnul cel mare, acoperişul incendiat şi dezgolit este superb. Pare spinarea unui monstru gigantic. Ciudat la început, dar explicabil dacă te gândeşti mai bine, este faptul că ferecătura de plumb a pasarelei de la galeria de sus, ce dă ocol acoperişului, a rămas complet neatinsă, cu toate că a fost atât de apropiată de vâlvătaie, încât plumbul topit al învelitorii i-a curs deasupra din toate părţile, atârnând şi acum în mii de stalactite, ce strălucesc splendid în soare.

De altfel orăşelul Chartres, văzut din partea vechilor ziduri de apărare, este foarte pitoresc şi ar trebui să fie mai mult vizitat de pictori decât este acum.

Poşta urmează să plece, aşa încât îţi scriu în fugă. Dragă prietenă, comunică aceste detalii prietenilor care ţi le vor cere. Nanteuil este încă cu mine. Călătoria i-a deschis gustul de-a merge mai departe şi am păstrat cabrioleta. El te salută cu respect.

Eu vă îmbrăţişez pe toţi şi pe tine înaintea tuturor. Niciodată nu mi-am dat seama cât de mult te iubesc, decât atunci când sunt departe de tine. Îmbrăţişează de mii de ori pe dragii noştri micuţi. Îţi voi înapoia îmbrăţişările. Scrie-mi, post-restant, la Cherbourg. Tot pentru domnul baron Hugo. Fără prenume.

Al tău, Victor.

Citeşte totul tatălui tău, pe care-l iubesc şi căruia îi strâng mâna. Cred că această scrisoare îl va interesa. El se ocupă ca şi mine, dar mult mai bine, de aceste lucruri.

Alençon, 19 iunie.

Îţi scriu, Adela mea, pe colţul unei groaznice feţe de masă de cârciumă. Am părăsit cabrioleta noastră la Nogent-le-Rotrou şi am luat un vehicul public până la Domfront, unde cred că Nanteuil mă va părăsi. Suntem la Alençon. Avem la dispoziţie un sfert de oră ca să mâncăm ceva şi profit să-ţi scriu.

Alaltăieri ne-am luat rămas bun de la Chartres, unde mai există o construcţie cu frumoase vitralii, de care nici nu ţi-am vorbit, orbit cum eram de catedrală. Am părăsit Beauce, ale cărei câmpii în asfinţit se pierd mirific în depărtări şi trebuie admirate puţin. Iată, acum ne apropiem de Normandia, pe care o recunoaştem după coroana verde a merilor ce ne înconjoară din toate părţile. Plouă, bate vântul, este o vreme îngrozitoare. Soarele, parcă în bătaie de joc, ne priveşte din timp în timp, prin spărtura unui nor.

Am văzut şi vizitat, la Nogent-le-Rotrou, acel castel care mi s-a oferit spre cumpărare acum şase sau şapte ani. Nanteuil face pentru tine o schiţă în chip de amintire, în timp ce eu îţi scriu. Exteriorul castelului este încă foarte frumos şi domină măreţ un imens orizont de şesuri unduit. Interiorul nu este decât ruină.

Astăzi este duminică, Adela mea. Mă gândesc cu tristeţe că, acum opt zile, eram fericit alături de tine. Făcusem împreună plăcuta cavalcadă în pădurea Saint-Germain. Eram unul lângă altul, fericiţi unul prin altul, ca în anii noştri cei mai surâzători. Eu îţi ţineam calul de căpăstru şi nu pierdeam din ochi pe dragii noştri copilaşi. Adela mea dragă, mi-a plăcut mai mult duminica de acum opt zile, decât duminica de astăzi.

În trei săptămâni vă voi revedea şi vă voi îmbrăţişa pe toţi. Până atunci sărută-i de mii de ori pe Didine, pe Dédé şi pe Toto, care sper că se simte bine, la fel pe sărmanul meu Charlot, de două ori exilat. Strâng mâna tatălui tău, iar pe tine te îmbrăţişez mult de tot, Adela mea.

V.

Fougères, 22 iunie.

Au trecut trei zile, Adela mea, de când nu ţi-am scris şi simt nevoia să vorbesc cu tine, să-mi caut odihna în gândul tău.

Nanteuil m-a părăsit, ar fi posibil să ne întâlnim la Cherbourg. De la Alençon, am văzut Lassay, o mică localitate drăguţă, pe jumătate sălbatică, aşezată la răscrucea unor drumeaguri cu castele vechi,

dintre care două admirabile, pe care le-am şi desenat. Le vei vedea. Cel de al treilea nu mai are decât câteva ruine, aşezate printre arborii cei mai frumoşi şi sălbatici din lume.

După Lassay, Mayenne. În fond, această săracă Bretagne nu este deloc cunoscută. Dar face mai mult decât Elveţia cu Alpi cu tot. Mayenne pare un oraş pitoresc şi surâzător, aşezat de-a curmezişul râului ce-l străbate, cu un castel frumos, o biserică înaltă, cu pietre romane de două mii de ani, case din secolul al XV-lea învrâstate cu lemn şi ipsos şi un pod vechi cu arcuri ogivale. Ansamblul formează un tot fermecător.

§ Vezi Desen nr.9 din Anexă

De la Mayenne am fost la Jublaire, unde există un castru al lui Cezar pe care l-am colindat fiind călăuzit de cea mai frumoasă fată din lume, ce mi-a oferit trandafiri proaspeţi şi cărămizi vechi, sărind sprinten peste împrejmuiri fără să se sinchisească prea mult de zborul fustei sale. Şi pe urmă mi-a arătat un templu roman şi multe lucruri romane şi chiar multe din persoana ei. La despărţire, eu i-am dat bani, iar ea mi-a cerut o sărutare. Iartă-mă, dar îţi povestesc lucrurile aşa cum sunt şi până la urmă îţi voi aduce o bucată de marmură din castrul lui Cezar, ca să-ţi dovedesc norocul meu. Sunt un încrezut.

Închipuie-ţi că îţi scriu toate astea, dogorit de soare şi roşu ca un morcov. Este drept că am acum crucea de onoare şi mă voi lupta cu tatăl tău, pentru pâinea sfinţită de la Fourqueux. În Bretagne sunt primit cu multă stimă şi cinstire. Ţăranii şi jandarmii mă salută.

Astăzi de dimineaţă am luat masa la Ernée.

Apropo, nu mai m-am dus până la Domfront.

Ernée este o mică localitate, foarte urâtă, stupidă şi searbădă, unde o babă pocită ţine un han groaznic. Singura plăcere a fost izgonirea unui cârd de cumetre clevetitoare, care au plecat bodogănind pe socoteala mea o sumedenie de bârfeli absurde.

Am văzut la Ernée şi copilaşi drăguţi, care strângeau balegă de cal de pe drumul mare. Te asigur că o făceau cu o graţie extraordinară. Şi când te gândeşti că într-o zi vor ajunge nişte ţărani urâţi.

Sunt la ora asta în ţara ferigilor, într-o localitate care ar trebui vizitată cu respect de către toţi pictorii, într-o localitate care are un castel protejat de turnurile cele mai frumoase din lume, cu mori de

apă, cu pârâiaşe repezi, stânci, grădini pline de trandafiri, de străzi mărginite de case cu pinion urcând drept, cu biserici înalte şi joase, cu bufete vechi strălucind prin prăvălii, cu tot felul de construcţii vechi acoperite de iederă. Am văzut totul în lumina soarelui, le-am văzut în amurg, le-am văzut în lumina lunii şi nu mă pot sătura. Este admirabil. Ici şi colo, sunt câteva case din timpul lui Ludovic al XV-lea, însă au puţin succes. Stilul pompadur, cu toate încărcăturile lui, nu are ce căuta în această regiune. Efectul rococoului în granit este foarte nefericit.

De altfel arhitectura în general este barbară. Piatra bretonă nu s-a lăsat înzorzonată de nicio epocă. Nici de cea a Renaşterii, nici de cea a lui Ludovic al XV-lea. Dar anumite monumente au simplitate şi sumbră măreţie.

Vremea a devenit bună, drumurile sunt încântătoare. Totul este verde, tufişuri, arbori înalţi, acoperişuri de paie împestriţate de flori, cu fumul ce se amestecă cu miros de măceşe. Ici şi colo un câmp de cucută răspândind miasmă de fiară sălbatică, un zid în ruină unde creşte albă lumânărica Domnului, gaiţe ce-şi arată penele albastre, coţofene ce-mi aduc aminte de caii din Turenne, şi pe urmă această încadrare a drumului, minunat aurit de grozamă în floare.

Mâine voi merge la Antrain şi voi vizita renumitul câmp de luptă al armatei vandeene, mă voi gândi la tine, Adela mea mult iubită, în timp ce această scrisoare va alerga către Fourqueux, ca să aducă sărutările mele, ţie, vouă, tuturor care sunteţi bucuria şi viaţa mea.

Mii de gânduri prieteneşti Martinei. Îmbrăţişează pentru mine pe bunul tău tată. Eu te îmbrăţişez de mii de ori. Într-o zi voi călători cu tine şi voi fi pe deplin fericit.

Saint Malo, 25 iunie.

De două zile, dragă prietenă, nu încetez să mă gândesc la tine. Va trebui neapărat să vedem marea împreună cu toţi dragii noştri copilaşi. Aş vrea să-i văd pe Toto şi Dédé şi chiar pe dumneata, domnişoară Didine, care o să primeşti prima împărtăşanie, aş vrea să-i văd în acest imens sipet de scoici de ocean, pe care ieri le călcam în picioare, mergând între Dol şi Saint Malo, deoarece negăsind loc în oribilele mijloace de transport, care-ţi bătucesc fundul, am mers filozofic şase leghe pe jos.

Ajuns la Saint Malo, îmbâcsit de praf, am alergat la ocean şi m-am scăldat între stâncile care înconjoară digul unde, în timpul refluxului, apa se cuibăreşte în mii de copăi de granit. Am avansat destul de departe în mare, sărind din stâncă în stâncă, cu toate că valurile m-au răsturnat de zeci de ori, pe stânci diabolic de ascuţite. N-avea nicio importanţă, era un lucru admirabil să fii învăluit şi scuturat prin spumă.

Cum de patru zile am făcut cap la cap 12 leghe pe jos, în plin soare, am faţa cojită, sunt roşu şi arăt groaznic.

De altfel aveam nevoie de apă. De când sunt în Bretagne mă simt înecat în murdărie. Ca să te speli în Bretagne îţi trebuie oceanul. Acest imens lighean nu-i decât pe măsura imensei murdării.

Să vezi camera unde se presupune că am dormit la Pontorson: o locuinţă mizerabilă, tăvănită cu bârne şi pardosită cu pământ; enormi păianjeni pe tavan şi minusculi purici pe jos. Două scaune văduvite de paie. O saltea ce duhneşte. În faţa ferestrei o veche firmă pe care se poate citi cu litere aproape şterse: *cutare croitor sosit de la Paris*. Ţi se serveşte cina. Farfuriile bretone sunt ca nişte formaţii geologice. Trebuie să pătrunzi prin mai multe straturi de nu ştiu ce, înainte de a ajunge la faianţă. Dacă puricii ar fi mers pe ele, cu siguranţă şi-ar fi lăsat urmele picioruşelor. Cum Pontorson este la malul mării, peştele este de negăsit. De aceea ţi se serveşte un jigou, pe jumătate ros. Totul se petrece la lumina unei anemice lumânări, aşezată într-un sfeşnic mare de aramă în stil rococo înverzit de cocleală, lumânare ce se înclină melancolic şi varsă lacrimi de seu în farfurii. Pe urmă se merge la culcare; şi a doua zi de dimineaţă plăteşti cinci franci, nu pentru că ai mâncat, ci pentru că ai fost mâncat.

Se poate ajunge la această cameră şi la acest ospăţ pe 11 eroice trepte de 13 degete înălţime şi 3 degete lăţime.

Comunică această descriere de locuinţă bretonă tatălui tău. Pe bună dreptate îţi va spune că Pontorson este în Normadia. Este adevărat, harta spuse: *Normandia*, dar murdăria spune: Bretagne.

De altfel, în această regiune, porcii mănâncă iarbă. Aici numai ei sunt curaţi!

Îngrădirea câmpului se face cu un fel de barieră formată de trunchiul unui arbore, în care au fost înfipte ici şi colo bucăţi de lemn, semănând cu un pieptene. Asta ar trebui să le dea prin cap bretonilor să se servească de piepteni.

Dol, unde am mâncat ieri la prânz, are o stradă veche, aproape romantică, având casele pe stâlpi cu capiteluri. Catedrala, împodobită cu un frumos vitraliu în absidă, nu este decât o mare dărăpănătură.

Fără turnurile vechi din port şi fără mare, Saint Malo ar oferi puţin interes. Am prins ieri într-o scobitură de stâncă un animal de o frumuseţe hidoasă, pe care oamenii din regiune îl numesc *broască de mare*.

Contez să mă duc astăzi la Dinan. Nu ştiu dacă timpul îmi va permite să merg până la Cherbourg, însă scrie-mi tot acolo. Mă voi aranja de aşa manieră, ca scrisorile tale să mă urmeze la Caen, dacă voi trece pe acolo.

I-am scris acum lui Boulanger. Aş vrea să-i scriu mâine domnişoarei Louise. Spune-le copiilor să-i scrie. Tu ştii că o scrisoare îi face plăcere; ea este atât de bună cu ei.

Sper, Adela mea, că te simţi bine în continuare la Fourqueux. Vreau să te amuzi cât mai mult posibil şi termin îmbrăţişându-te cu tandreţe pe tine şi pe bunii noştri copilaşi. Nu uita să-i transmiţi cele cuvenite tatălui tău şi bunilor noştri amici Châtillon, Boulanger, Robelin, Gautier etc.

Lui Louis Boulanger

Saint Malo.

Am revăzut astăzi marea, dragul meu Louis: parcă o pantă lină mă readuce în toţi anii la ea. Mi-a apărut în orizontul îndepărtat, pe dealuri, ca o linie subţire şi verde, precum spărtura unei bucăţi de geam. Era între Doi şi Saint Malo. Acum sunt la Saint Malo; cum am sosit, am alergat să mă arunc în mare, m-am îmbăiat şi am revenit repede să-ţi scriu, încă ud de saliva bătrânului ocean.

Va fi absolut necesar să vin într-o zi să te smulg operei tale frumoase şi plină de forţă şi să venim aici spre a vedea amândoi toate măreţele lucruri pe care le văd singur. Aş vrea să le admir cu tine de două ori mai bine. Ştii cât eram de fericiţi altădată, în plimbările noastre de seară prin mijlocul câmpiei de la Montrouge, dar cum ar fi în faţa acestei câmpii de valuri desfăşurată sub ochii noştri?

O aşezare ce trebuie de asemenea s-o vezi şi pe care o vei vedea cu mine este Fougères; iartă-mă de această bruscă tranziţie,

însă nu mai vreau să vorbesc de mare, aş bate câmpii, iar această scrisoare ar avea o sută de pagini. Ei bine, vin de la Fougères, aşa cum La Fontaine revenea de la Baruch şi aş întreba cu dragă inimă pe fiecare: Aţi văzut Fougères?

De altfel, toată Bretagne merită osteneala să fie văzută. Câteodată, într-un mic cătun ca Lassay, de exemplu, găseşti dintr-o dată trei admirabile castele în aceeaşi grămadă. Săraca Bretagne, care a păstrat totul, monumentele şi locuitorii săi, poezia şi murdăria, patina şi pe deasupra jegul. Spălaţi edificiile, sunt superbe, în ce priveşte bretonii, te desfid să-i speli. Deseori, într-unul din aceste frumoase peisaje, de mici arbuşti cu flori roz-violet, sub ulmi care se îndoaie lasciv, sub stejari mari, care îşi poartă frunzişul bogat pe braţe încordate, într-un câmp de grozamă în plină floare, din mijlocul căruia îşi ia zborul, la trecerea ta, un corb lustruit, strălucind în soare, descoperi o fermecătoare colibă, fumegând vesel, printre iederă şi măceşe; întâi admiri, dar, vai, sărmanul meu Louis, această colibă aurită este o îngrozitoare cocină, în care porcii se culcă claie peste grămadă cu bretonii. Trebuie să mărturisesc că porcii sunt foarte murdari.

Mă reîntorc la Fougères. Vreau neapărat să vezi Fougères. Închipuie-ţi o lingură – iertare pentru acest început atât de absurd – lingura fiind castelul, iar coada, satul. Pe castelul, înăbuşit de verdeaţă, plasează şapte turnuri, diferite ca formă, ca înălţime, ca epocă; pe coada lingurii înghesuie o încâlcitură de turnuri, turnuleţe, vechi ziduri feudale încărcate cu vechi colibe, pinioane dantelate, acoperişuri ascuţite, ferestre de piatră, balcoane ajurate, maşiculi, grădini suspendate; leagă castelul de sat şi aşază totul în pantă, în mijlocul uneia din cele mai verzi şi adânci văi care a existat vreodată. Taie totul cu apele repezi şi înguste ale râului Couasnon pe deasupra căruia se zbat, zi şi noapte, patru sau cinci mori de apă. Fă să fumege acoperişurile, să cânte fetele, să ţipe copiii, să trosnească nicovalele, vei avea Fougères; ce ai de spus?

Astfel îl vei vedea câteva zile cu mine, de pe înălţimea platformei edificiului, şi pe urmă îl vei picta, dragul meu Louis, şi copia va fi mai frumoasă decât originalul.

Ei bine, există zece oraşe ca acesta în Bretagne, Vitré, Sainte Suzanne, Mayenne, Dinan, Lamballe etc. Şi când neghiobilor burghezi, care sunt ploşniţele acestor măreţe case, le spui că oraşul lor este frumos, încântător, admirabil, ei deschid ochi mari şi stupizi luându-te drept nebun. Adevărul este că bretonii nu înţeleg

nimic din Bretagne. Ce perlă şi ce porci!

Am vrut să-ţi scriu, pentru că te iubesc, dragul meu Louis, pentru că eşti una din frumoasele şi generoasele întâlniri din viaţa mea şi că sper ca această întâlnire va dura până la capătul drumului amândurora. Din când în când părăsesc Parisul, însă nu îmi părăsesc nici familia, nici prietenii. Inima mea este mereu cu tine, o ştii bine Louis, nu-i aşa? Însă la lucrarea pe care o înfăptuiesc şi din care vei vedea pe curând, sper, o nouă mostră, simt nevoia să las Parisul şi orăcăiala lui, mai veşnică decât frumosul muget al oceanului meu, căci sunt deseori sătul de oraşul tău, şi de tot ce văd spumegând de prostie omenească pe prova unei idei.

Te iubesc din adâncul inimii şi îţi strâng mâna.

Victor H.

Muntele Saint-Michel

Coutances, 28 iunie.

După cum vezi, Adela mea, această scrisoare este datată din Coutances, vechea feudă a Martinei, pe care o îmbrăţişez din toată inima (nu feuda, bineînţeles). Am şi făcut turul oraşului, cu toate că este ora 11 seara, şi am văzut turnurile catedralei într-un măreţ clar de lună. De altfel, este prima catedrală frumoasă pe care o văd, după Chartres. Cea din Dol nu contează, iar cea din Avranches este distrusă.

M-am întors acum, destul de obosit, dar vreau să-ţi scriu, biata mea iubită, înainte de-a adormi. Voi avea astfel vise frumoase în timpul somnului. Mi se aduce o supă, care întrerupe scrisoarea mea. Notez în treacăt că respectiva supă este bună, lucru rar pentru supele de la hanuri. Trebuie să o guşti, ca să mă crezi.

Iată cea mai proaspătă întâmplare. De la Saint Malo, de unde era ultima mea scrisoare, m-am dus la Châteauneuf. În cupeul unei diligenţe nenorocite fără arcuri erau trei oameni, un sublocotenent cu garnizoana cantonată la Châteauneuf, o tânără fată cu o îmbrăcăminte ciudat de simplă şi de serioasă, şi cu mine. Ieşind din oraş i-am spus domnişoarei: Domnişoară, doriţi să ridic geamul? Ea îmi răspunde, cu o voce foarte dulce şi cu un uşor accent englezesc

sau nemţesc: Cum doreşti! Drept care, sublocotenentul a rămas uluit şi scandalizat. Era un fel de membră a sectei religioase quaker, care mergea să-şi facă educaţia la Sainte-Suzanne. Domnişoara a continuat drumul cu noi, tutuind cuviincios pe ofiţer, care până la sfârşit s-a domesticit, şi pe mine, care privesc totul cu un ochi filozofic. A luat masa o dată cu noi, pe urmă, la răspântia drumului de la Vitré, a întâlnit o altă haraba pudrată de praf, care a răpit-o, hurducăind-o în continuare.

Eu nu m-am dus la Vitré. De la Dinan m-am întors la Pontorson. Dinan este un oraş vechi şi frumos, înghesuit şi zidit în surplombă peste o prăpastie, ca un cuib de rândunele. Mai are încă două biserici frumoase, un turn vechi superb, pe care l-am şi desenat, iar ici şi colo, câteva case sculptate, un măreţ portic romanic, văduvit de biserică, câteva faţade în stilul Renaşterii, destul de reuşit cioplite în granit.

Ieri am fost la Muntele Saint-Michel. Aici ar trebui să multiplici superlativele admirative, aşa cum oamenii au îngrămădit construcţiile pe stânci şi cum natura a îngrămădit stâncile pe construcţii. Dar îmi place mai mult să încep, fără înconjur, prin a-ţi spune, Adela mea, că am mâncat îngrozitor de prost. O bătrână hangiţă negricioasă, numită Doamna Laloi, a reuşit să-mi dea să mănânc peşte stricat, la malul mării. Şi apoi, cu toate că nu ne aflam nici în Bretagne, nici în Normandia, murdăria este groaznică, alcătuită din jegul normand şi împuţiciunea bretonă, suprapuse în acest preţios punct de intersecţie. Încrucişare de rase sau jeguri după cum vrei să o iei.

Am vizitat în amănunţime şi cu conştiinciozitate castelul, biserica, abaţia şi galeriile acoperite care înconjoară curtea interioară. Este ca o pustiire turcă. Închipuie-ţi o închisoare, un nu ştiu ce, diform şi împuţit, ce se numeşte închisoare, instalat sub acest acoperiş al preotului şi cavalerului din secolul al XIV-lea. O broască într-un chivot. Când oare va fi înţeleasă în Franţa neîntinarea monumentelor?

Din afară, Muntele Saint-Michel apare de la opt leghe de pe pământ, şi de la 15 de pe mare, ca un lucru sublim, o piramidă minunată, unde fiecare temelie este o stâncă uriaşă modelată de ocean sau o locuinţă înaltă sculptată de evul mediu, şi acest bloc monstruos se reazemă fie pe un deşert de nisip, ca şi Keops, fie pe întinsul mării, ca Tenerife.

Din interior, Muntele Saint-Michel arată mizerabil. Un jandarm se

afla la poarta de intrare, aşezat pe un tun mare şi ruginit, capturat de la englezi de vajnici apărători ai castelului. Mai exista încă un al doilea tun, de aceeaşi origine. A fost lăsat, prosteşte, să se scufunde în noroiul de la portiţa fortificaţiilor dinspre şanţul de apărare. Încep să urc. Este o aşezare mizerabilă, unde nu te întâlneşti decât cu ţărani vicleni, soldaţi plictisiţi şi un duhovnic oarecare. În castel totul este numai zgomot de zăvoare, zgomot de meşteşuguri, umbre care păzesc umbrele care lucrează (ca să câştige 25 de bani pe săptămână), spectre în zdrenţe, care se mişcă în penumbre alburii sub vechile bolţi ale călugărilor, admirabila sală a cavalerilor, devenită atelier, de unde priveşti, printr-o ferestruică, cum se agită nişte oameni hidoşi şi cenuşii, asemeni unor păianjeni uriaşi, nava romanică schimbată într-o sufragerie infectă, fermecătoarea galerie cu ogive atât de delicate, transformată într-un loc de plimbare murdar, peste tot arta secolului al XV-lea este insultată de cuţitul ordinar, sălbatic al hoţului, peste tot dubla degradare a omului şi a monumentului, combinate împreună şi multiplicându-se unul prin altul. Iată Muntele Saint-Michel, cel de acum.

Şi ca o încununare, în vârful piramidei, unde strălucea uriaşa statuie aurită a arhanghelului, se văd frământându-se patru bastoane negre. Este telegraful. Acolo, unde se pogorâse un gând al cerului, se înalţă astăzi mizerabila încâlceală a treburilor acestei lumi! Ce trist!

M-am urcat la telegraf, care în acel moment se agita mult. În insulă alerga zvonul ce anunţa în depărtări lucruri sinistre. Nu se ştia ce. (La Avranches, am aflat. Era noul atentat încercat asupra regelui). Ajuns pe platformă, omul de jos, care trăgea sforile, mi-a strigat să nu mă las atins de antenele maşinii, pentru că cea mai mică atingere mă va arunca, fără îndoială, în mare. Căderea ar fi năprasnică, mai mult de cinci sute de picioare. Vecinătatea unui telegraf este neplăcută pe platforma foarte îngustă şi care nu are drept balustradă decât o bară de fier la înălţime de reazem, şi doar două laturi ca să nu încurce mişcările maşinii. Era un vânt puternic. Mi-am aruncat pălăria în cabina omului şi m-am încleştat de scară, uitând de zvârcolirile telegrafului de deasupra capului meu, şi am privit admirabilul orizont ce dă ocol Muntelui Saint-Michel şi unde, de jur-împrejur, marea se lipeşte de verdeaţă, şi verdeaţa de prundiş.

Marea tocmai creştea în acel moment. Sub mine, printre

zăbrelele uneia din acele temniţe ce o numesc *loges*, vedeam atârnând picioarele unui prizonier, care, întors către Bretagne, cânta melancolic un cântec breton dus în Normandia de vânt. Şi pe urmă mai era sub mine un alt cântăreţ, dar acesta liber. O pasăre. Eu, nemişcat deasupra, mă întrebam ce puteau spune zăbrelele unuia, aripilor celuilalt. Toate acestea erau tăiate de strigătul ascuţit al scripeţilor telegrafului, transmiţând telegrama domnului ministru de interne către domnii prefecţi şi subprefecţi.

Nu mai sunt prizonieri politici la Muntele Saint-Michel, momentan. Când nu vor mai fi niciun fel de prizonieri?

Dragă prietenă, bag de seamă că nu mai am nici hârtie, nici lumânare. Trebuie să termin aici această scrisoare. Totuşi mai avem mii de lucruri de povestit. Va fi pentru altădată. Astăzi deabia îmi rămâne loc să te rog să îmbrăţişezi cele patru giuvaeruri ale noastre, aşa cum te îmbrăţişez şi eu pe tine din adâncul sufletului; să strângi, pentru mine, mâna tatălui tău, Martinei şi lui Boulanger, dacă îl vezi. Şi la toţi ceilalţi prieteni ai noştri.

§ Vezi Desen nr.10 din Anexă

Saint-Jean-de-Day, 30 iunie.

Este o căldură groaznică şi mă gândesc la Fourqueux, unde poate este la fel de cald ca la Saint-Jean-de-Day. Sărmană prietenă, îţi doresc toate plăcutele adieri ale proaspătului aer care îmi lipsesc aici. Sufăr pentru tine de această căldură, pe care gândul o duce acolo.

De altfel, am urmat un drum încântător. Ieri am părăsit minunatele clopotniţe de la Coutances, tremurând în briza mării (asta fără niciun fel de exagerare). Drumul este frumos şi umbrit. La tot pasul, mici şi drăguţe colibe pline de flori.

Este deosebit de frumos şi de fermecător să întâlneşti o colibă la marginea drumului. Din câteva mănunchiuri de paie, din care ţăranul îşi închipuie că-şi face un acoperiş, natura face o grădină. De-abia şi-a terminat păcătosul construcţia ordinară, că primăvara pune stăpânire pe ea, suflă deasupra, amestecând mii de seminţe în răsuflarea ei, şi, în mai puţin de o lună, acoperişul creşte, trăieşte şi înfloreşte. Dacă e de paie, aşa cum se construieşte în interiorul ţării, vegetaţia va fi frumoasă, galbenă, verde, roşie, minunat amestecată, pentru bucuria ochiului. Dacă e la marginea

mării, şi dacă acoperişul colibei a fost făcut din drobiţă, ca lângă Saint Malo, de exemplu, este un falnic muşchi roz, zdravăn ca o iarbă de mare, îmbrăcând coliba atât de bine, încât după foarte puţin timp, doar o rază de soare şi o adiere de vânt, şi amărâtul calic va avea pe capul lui grădini suspendate ca Semiramida. De când am părăsit Parisul, nu văd decât aşa ceva. La fiecare sughiţ al primăverii, înfloreşte o colibă.

La Avranches, pe care l-am vizitat, părăsind Saint Malo, este o vedere minunată, însă numai atât. Altădată, erau trei clopotniţe, astăzi sunt trei telegrafe, care îşi povestesc, unul altuia, bârfele. Ori trăncănelile unui telegraf au un efect destul de neînsemnat asupra unui peisaj. Unde eşti, înţeleptule Huet, episcop de Avranches, atât de des pomenit de Voltaire?

Am făcut o plimbare pe mare la Granville. Trebuie să ţi-o povestesc.

Ajuns la capătul digului, sar într-o barcă şi iată-mă plutind. Trecem de dig, suntem în plină mare şi atunci, în legănarea valurilor imense, mă gândesc să-mi privesc mai cu atenţie echipajul. Doi băieţandri de 12 ani, două vâsle, ţinute de nişte sfori, niciun catarg, o coajă de nucă iată, asta era luntrea mea. Vremea era frumoasă, cerul, albastru-cenuşiu, soarele frigea greu ca plumbul, însă marea se retrăgea şi ne târa către larg. Micii mei caraghioşi erau cutezători şi vorbeau deja, ca a doua zi de dimineaţă să tragă la ţărm la Jersey. Patru peşti, pe jumătate săraţi, ce-mi serveau de scăunaş la picioare, erau toată provizia de mâncare. Îţi poţi închipui aşa ceva? Să mergi în largul oceanului, noaptea, 18 leghe, cu doi copii, două chibrituri şi două sforicele. O bătaie a vântului ne-a trimis înapoi în port.

§ Vezi Desen nr.11 din Anexă

De altfel, este a treia excursie pe care am făcut-o pe mare şi suport bine tremurul puternic şi complicat al valurilor, care se descompun sub tine în mii de alte valuri.

Ieşit de acolo, am dejunat. În timp ce mâncam, o hărmălaie, o droaie de oameni a umplut deodată strada, o stradă lungă şi îngustă, care urcă către biserică, mărginită de prăvălii joase unde lucrează muncitoare tinere şi cochete. Privesc şi văd trecând, în mijlocul huiduielilor şi al degetelor arătătoare ridicate ale mulţimii, două soiuri de spectre acoperite de la cap la picioare de un de fel

de mantie de serj negru, care mergeau cu paşi mari sub soarele arzător. Aceste arătări erau conduse de un jandarm, ele fiind mama şi fata, care se spunea că şi-au omorât, una soţul, cealaltă tatăl. Omorul a fost săvârşit cu lovituri puternice de mătură, în timp ce bărbatul era beat. Erau duse la închisoare. Această stradă plină de femei care râdeau, soarele strălucitor, jandarmul, cele două năluci de un negru murdar, mergând cu paşi mari, acel zgomot surd al mulţimii nemulţumite, te asigur că totul laolaltă avea un aer sinistru.

Plecând de la Granville, soarele se îndrepta către apus şi briza mării agita cu o suflare proaspătă merii de la marginea drumului. Drumul era frumos şi încă plăcut, cu toate că nu mai avea acele bogate borduri de tamarin în floare, care umpleau de miresme, în jurul lui, Muntele Saint-Michel. La un sfert de leghe de oraş, în timp ce priveam umbrele lăsate de navele cu trei catarge pe valurile oceanului, am văzut dintr-o dată trecând un erete mare, pornind să vâneze ciocârlii. Nu aş fi dat atenţie, dacă, puţin mai departe, nu aş fi văzut, pe un gard, un drăguţ şi mititel bot-roşu, puiandru, doar cât pumnul, ce-şi dădea aere de erete faţă de musculiţe. Totul se înlănţuie şi astfel se aseamănă.

Seara am fost la Coutances. [...]

Oraşele de la mare sunt ca şi capitalele, îşi uzează edificiile repede. E prea mare şi prea intensă frecătura de populaţie pentru ca oraşul să nu se reînnoiască des.

Cu toate acestea, voi vedea Cherbourg cu multă bucurie, nu numai pentru că voi regăsi marea, dar şi pentru că mă aşteaptă scrisorile tale, Adela mea. Am mare nevoie. Sunt 15 zile, 15 zile de când sunt lipsit de tine, de surâsul tău dulce şi îngăduitor, de veselia dragilor mei micuţi, atât de iubiţi. Îmi este sete să vă regăsesc pe toţi. În aşteptare, voi avea scrisorile tale. Le voi avea curând. Toată bucuria mea este concentrată în acest gând. Te las, Adela mea, pe curând. Distrează-te bine.

În clipa în care închid scrisoarea, un domn călător din diligenţă comandă, pentru cină, o supă şi căpşuni. Iată ce se numeşte să încadrezi cina între două paranteze.

Barneville, 1 iulie, vineri.

Nu te vei plânge sper că îţi scriu prea rar. Asta pentru că am nevoie de gândul tău, Adela mea, atunci când nu te am lângă mine.

Sper că eşti în continuare fericită acolo, că nu te laşi copleşită de plictiseală, că ai parte, din când în când, de vreunul din bunii noştri prieteni. Eu voi fi fericit mâine, când voi fi la Cherbourg şi voi avea scrisorile tale.

Am văzut ieri două frumoase clopotniţe în stilul goticului englez, cea de la Carentan şi cea de la Périers. În cea din Carentan, se află un capitel curios în chip de împletitură de iarbă de mare. Artiştii din acel timp mare şi naiv nu mergeau să caute nici acanta, nici lotusul. Ei luau drept model ceea ce aveau la îndemână: varza şi scaietele în interiorul ţării, iarba de mare la malul mării.

Toate bisericile din această parte a Normandiei, Saint-Lô, Carentan, Périers (enumerarea este descrescătoare), derivă din cea de la Coutances. Admirabilele fleşe de la Coutances, aspre ca şi marele turn de la Chartres, delicate ca şi fleşa de la Saint-Denis, se pare că au dat lăstare noi, ici şi colo, cu câteva variante, în diverse puncte ale acestei ţări. Nu mă plâng. Când una din aceste fleşe, cu profiluri cioplite şi de o fermecătoare culoare deschisă, apare dintr-o dată din spatele unui deal, este un extraordinar eveniment în peisaj.

În rest, nu am văzut nimic deosebit, cel mult o femeie mare, uscăţivă şi slabă care a împărţit cu conducătorul şi cu mine imperiala de la Saint-Lô la Carentan, foarte mironosiţă, foarte urâtă şi foarte cultivată, ciorapi albaştri, costum alb, cu părul roşu, un fel de englezoaică tricoloră. Spun englezoaică, pentru că avea accentul şi pentru că Anglia e ţara unde pământul este cel mai roditor în acest gen de flori. Mi-am închipuit că este Doamna Trollope[13] şi, dintr-o dată, am pufnit într-un râs nestăvilit, care, se pare, că a scandalizat-o profund.

Sosind la Carentan, am avut o impresie penibilă. O fată nenorocită, cretină, fără frunte şi fără bărbie, mare şi curgându-i bale pe mâini, stătea aşezată pe pragul unei case şi ne privea trecând, cu un aer trist. Se spune că asemenea cazuri sunt lipsite de sentimente, dar sunt sigur că ceva suferea în ea. Sărac suflet fără speranţă.

Însă un lucru mai trist s-a petrecut adineauri la Port-Bail.

Făceam drumul pe jos, din lipsă de trăsuri. Îngrozitoare drumuri de scurtături, ruşinea acestei bogate Normandii; blocuri de stâncă drept caldarâm, şleauri ce fac aproape ca osia să atingă pământul iar în alte părţi pământuri sterpe sau nisip până la genunchi. Am accelerat pasul către ora şase. Un căruţaş, care se întorcea încărcat

cu nămol de la malul mării, m-a prevenit că la ora şapte marea va fi pe drum. Când am ajuns lângă mare, spectacolul era minunat. Mă aflam pe un deal. În faţă se întindea o câmpie imensă, altădată modelată de talazuri, şi acoperită de valuri mari de pământ. Oceanul a făurit-o după propriul său chip. Pe tot acest şes înverzea o iarbă fină şi rară, păscută de câteva oi slabe. În fund se vedea marea, ce venea încreţită în cute mici şi repezi, invadând pământul cu mase mari de apă. În dreapta mea, cât vezi cu ochii, numai dealuri şi mărăcinişuri. La stânga, pe o înălţime tăiată dintr-o dată de mare, clopotniţa crenelată de la Port-Bail, ce se pierdea într-un abur cenuşiu. Un nor mare, rezemat aspru de soarele în apus, făcea să ţâşnească raze din toate părţile, ca şi apa în jurul unui burete. Drumul era încă liber. Jos, în vale, un călăreţ cocoţat pe un sac plin, care-i ţinea picioarele depărtate, se grăbea să sosească în sat înaintea mării. Am făcut şi eu la fel. În momentul în care intram în târg, valul îmi înmuia călcâiele.

Pe când intram, un grup de ţărănci făcea larmă mare la colţul unui zid unde stătea o mică făptură mizerabilă, oarbă, rahitică şi zdrenţăroasă, plângând dureros. Femeile păreau să-i facă morală. Iată despre ce era vorba. Biata fată era epileptică din naştere, de zece ani paralizată pe jumătate şi oarbă de şase luni. Şi pe deasupra şi săracă. De zece ani era ţintuită la pat şi, în timp ce părinţii se aflau la câmp, ieşise din cocioabă, profitând de absenţa lor cu gândul să se înece. Femeile o împiedicau! N-am văzut niciodată o mai amară deznădejde. Săracul copil, hidos, nu era mai mare decât Didine. Am întrebat-o câţi ani are. Cincisprezece, bunul meu domn, mi-a spus una din femei. Ea a întrerupt-o cu un ton sălbatic, privindu-şi micuţele membre: am şaisprezece ani. I-am dat ceva bani, spunându-i să aibă speranţă [...] Ea mi-a mulţumit mai mult pentru vorbele bune decât pentru bani. De altfel, se pare că nu pentru prima oară fusese împiedicată să se înece. Din când în când, era zărită ducându-se înspre mare la ora când apele creşteau.

Când am sosit la Barneville, soarele apusese, arbori falnici de cerneală se decupau pe cerul argintiu al amurgului, marea, la orizont, imita zgomotul trăsurilor de la Paris. În această întunecare nu ştiam unde să-mi găsesc un culcuş, dar în cele din urmă, cu ajutorul providenţei, iată-mă la o masă oarecare, de unde îţi scriu, Adela mea. Scriu, de asemenea, şi copiilor. Spune-le să-mi scrie toţi, chiar Dédé (la Caen, post-restant). Vă îmbrăţişez pe toţi, bieţii

mei îngeri, şi pe tatăl tău, şi pe Martine şi strâng mâna tuturor celor care vă iubesc.

Al tău, Victor.

Dacă vin pentru mine scrisori urgente, răspunde-le în câteva rânduri că domnul Victor Hugo este absent pentru cincisprezece zile.

Saint-Mère-Eglise, 5 iulie.

Am sosit rupt de oboseală, dragă prietenă. L-am reîntâlnit pe Nanteuil, care mă aştepta la Cherbourg. Deoarece am vrut să vizităm toată coasta până aici şi nu sunt drumuri, am făcut aproape tot drumul pe jos şi suntem obosiţi.

Am o mie de lucruri să-ţi spun, însă astăzi mă preocupă scrisoarea ta, scrisoare care mi-a lăsat o impresie tristă. Sunt copleşit să ştiu pe bietul nostru micuţ mult iubit şi mai bolnav. Mă voi grăbi să mă întorc pentru a-l revedea pe-al meu Toto atât de drăguţ şi dulce. Sper să găsesc la Caen o scrisoare de la tine, care să mă liniştească puţin. Îmbrăţişează pe acest scump copil de sute de ori şi vorbeşte-i de mine, de asemenea şi celorlalţi.

Şi pe urmă, Adela mea, îmi spui în scrisoare că eşti puţin tristă, şi gândul că tu eşti tristă, acolo, mă împiedică să fiu aici altfel decât trist. Tu nu vei şti niciodată cât de tare şi de adevărat te iubesc, biata mea prietenă. Dacă ai vedea ce este în fundul inimii mele cred că ai fi fericită.

La Barfleur, ieri, am vrut, Nanteuil şi cu mine, să facem, noaptea, o plimbare pe mare. Primarul, o fiinţă stupidă, numită domnul Salé, s-a opus. Furios, m-am dus astăzi de dimineaţă la Valognes cu Nanteuil. Am vorbit cu subprefectul, domnul Clamorgan, şi am obţinut să-l bage în sperieţi pe primar, care să-mi prezinte o scrisoare de scuze. Pe urmă, subprefectul, plin de amabilitate, a vrut să gustăm vinul lui de Champagne, invitându-ne la cină şi rugându-ne să vizităm împreună cu el ruinele romane. Am încercat să scăpăm, cum am putut mai bine, de toate astea; totuşi, a trebuit să vizitez biblioteca şi să răsfoiesc manuscrisele (sunt unele într-adevăr interesante), apoi colegiul, unde mi-au fost prezentaţi profesorii etc. Dar am fost despăgubit pentru toate astea. Directorul, în amintirea vizitei mele, mi-a cerut o zi de vacanţă pe care am acordat-o, după cum îţi închipui, în mijlocul uralelor

sărmanilor drăcuşori, care acum mă adoră. Au început să se joace pe loc şi, plimbându-mă, visător, sub marile ziduri ale colegiului, auzeam strigătele lor de bucurie, care îmi făceau atâta plăcere. În consecinţă solicit şi eu bunicului o zi de vacanţă pentru dragii mei micuţi, în ziua în care această scrisoare îţi va sosi.

Ai uitat să-mi trimiţi scrisoarea Didinei mele, de care îmi vorbeşti. Pe curând, biata mea prietenă. Iată-mă pe drumul de întoarcere. Contez la Caen pe o scrisoare lungă de la tine. Te sărut pe obrajii tăi, atât de proaspeţi şi de catifelaţi, şi te iubesc mult.

V.

Nanteuil mă însărcinează să-ţi prezint salutările lui cele mai afectuoase.

Plimbare neizbutită

Nu garantez că la ora nouă seara, în momentul în care vrei să pleci în direcţia portului, nu va apărea, ca să-ţi încurce planurile, Jocrisse, primarul satului, Jocrisse, împopoţonat cu o cârpă tricoloră, care, cu toate paşapoartele, vizele şi alte hârţoage oficiale, te va lua, în funcţie de sex, drept doamna ducesă de Berry, deghizată în bărbat, sau drept Robespierre travestit în femeie, şi cu jandarmul de mână, în prezenţa a treizeci de sclavi abrutizaţi, pe care îi numeşte subordonaţii săi, îţi va interzice ce? dreptul de a te plimba.

Îl vei trimite să se plimbe, fără nicio îndoială. Dar te vei alege doar cu asta, căci proprietarul bărcii, înspăimântat, nu-ţi va da barca, paznicul îl va ajuta pe primar, şi vei rămâne acolo, îţi spun, înmărmurit şi indignat, în faţa forţei stupide şi triumfătoare, obligat să renunţi la dreptul tău, la plăcerea ta, la barca ta, atât de vesel ridicată de valuri, la peşti şi la plasele înflăcărate de fosfor, la această noapte atât de frumoasă, la asfinţitul lunii, la răsăritul soarelui, măreţ spectacol pe mare, şi la tot ce ai visat, aranjat şi plătit, fără altă consolare, decât să-i spui acelei mutre de primar că este un imbecil. Slabă consolare.

Eu declar că am găsit un astfel de loc în Normandia şi că acest loc se numeşte Barfleur, şi că acest Barfleur este mai aproape de Constantinopol decât de Paris. Şi ce vei face? Te vei plânge?

§ Vezi Desen nr.12 şi 13 din Anexă

Cui? La tribunale? Te vor trimite la Consiliul de Stat. Consiliului de Stat? Este prezidat de un ministru, şi tot ministrul se admiră cu respect în prefecţii, subprefecţii şi primarii săi, ca în tot atâtea oglinjoare aranjate cochet, răsfrângând propria-i imagine. Opiniei publice? Presei? Gazetelor? Dar momentul va fi favorabil unei plângeri? Primarul însă va scrie şi el, jandarmul de asemenea va scrie, şi vei ajunge să te baţi prin ziare, cu greşelile de ortografie ale jandarmului şi greşelile de franceză ale primarului? Dacă ai oarecare grijă de curăţenia ta literară, vei merge să te albeşti la morar, sau să te înnegreşti la cărbunar? Nu vei da înapoi în faţa acestui stil de campanie gata să te trăsnească?

Ce îţi mai rămâne de făcut? Foarte bine. Dar aceste ofense sunt intolerabile. Că primarul este un nărod sunt de acord, dar este şi un tiran. Un mic tiran, recunosc, dar totuşi un tiran. Omul este un măscărici, dar fapta sa este serioasă. Ce să faci atunci? Nimic. Noi suntem cu toţii victimele jandarmului, vameşului, primarului şi hărţuielilor poliţiei, paşapoartelor şi taxelor. Ştiu bine că acest lucru este valabil pentru toată lumea şi că se numeşte egalitate. Aş vrea însă să ştiu dacă se numeşte şi libertate.

În general, în Franţa se respinge cu bună ştiinţă libertatea, care este o realitate, ca să alergăm după egalitate, care este o himeră. Un vechi obicei francez, destul de des întâlnit, e să dai vrabia din mână, pentru cioara de pe gard.

Ce înţelegeţi prin egalitate, mă rog frumos?

Courseulles, 7 iulie.

Continui, scumpă prietenă, cu acest soi de jurnal despre călătoria mea, după cum am făcut şi până acum. Părăsind Barneville, cu acel han îngrozitor unde nu am găsit decât lapte şi purici, drumul este cumplit, cel mai cumplit pe care l-am văzut; niciun mijloc de transport până la Pieux, unde trebuia să găsesc o trăsură pe două roţi până la Cherbourg. Patru leghe (de ţară), de făcut pe jos pe o căldură tropicală. Puţinele rufe avute le trimisesem la Cherbourg şi nu mai aveam de cărat decât un pachet. Era ora şase dimineaţa când am pornit vitejeşte la drum.

Mai sus de Barneville, mi-am întors privirea. Vederea se întindea pe zece leghe. Cerul, pământul şi marea erau minunate. De acolo se vede un golf de larg, care formează, în cele două puncte opuse,

două capete, în dreptul cărora apăreau, în ceaţă, clopotniţa de la Port-Bail şi cea de la Barneville, ca două piroane în cele două extremităţi ale unei potcoave. O ceaţă deasă roşcată, prin care pătrundeau bărcile pescarilor, se rostogolea încet pe ocean oprindu-se în fundul golfului, de unde se desprindea un cortegiu de nori, înaintând destul de adânc pe uscat. Trebuia să fi văzut, a doua zi, o parte din peisajul meu sub ploaie.

După câteva momente de admiraţie şi de odihnă, am plecat mai departe, stând de vorbă, ici şi colo, cu pescari, care mă luau drept un proprietar de prin partea locului. Din pricina căldurii, mergeam de-a lungul tufişurilor şi bălţilor, cu riscul de a călca pe raţe.

Or, cele patru leghe s-au făcut opt. La ora cinci seara eram la Pieux. Din ajun, de la unsprezece dimineaţa, în afară de o ceaşcă de lapte luată la Barneville, nu mâncasem nimic. Treizeci de ore fără să mănânci şi douăsprezece leghe pe jos, adunând şi pe cele din ajun cu cele de azi, iată isprava mea vitejească de la Haie-du-Puits la Pieux.

La Pieux am găsit o gazdă micuţă, frumoasă şi rotunjoară, pe care am ajutat-o să dezghioace mazărea din grădină şi căreia i-am şoptit o mie de vorbe dulci, aşa năduşit cum eram. În sfârşit am cinat şi la ora şapte mă deplasam spre Cherbourg, într-o trăsură cu două roţi ce făceau între ele nişte unghiuri bizare.

§ Vezi Desen nr.14 din Anexă

Mergeam de două ceasuri. Era o noapte neagră. Dintr-o dată am ridicat sau, mai curând, am coborât ochii. În faţă se deschidea un imens abis de umbră prin care marea făcea largi scobituri alburii. Mai la dreapta, sub picioarele noastre, scânteiau vreo douăzeci de felinare, aliniate cu câteva geamuri luminate, ici-colo, într-o grămadă informă de acoperişuri negre. În depărtare se vedeau strălucind două faruri. La stânga, deasupra noastră, ulmii de pe marginea drumului aveau contururi ciudate în noapte, detaşându-se pe un cer crepuscular. Spirala şovăielnică a drumului se pierdea la jumătatea pantei şi se auzea misteriosul zgomot al mării. Soseam la Cherbourg.

§ Vezi Desen nr.15 din Anexă

Într-adevăr, nu este nimic mai plăcut decât să soseşti într-un

oraş. Nu vezi decât câteva lumini într-o grămadă de umbră, nu înţelegi nimic din zgomotul surd al oceanului; e admirabil şi ţi-l poţi închipui aşa cum doreşti. A doua zi eram profund dezamăgit. În afară de biserică, care are câteva curioase cizeluri, Cherbourg este de fapt un oraş foarte searbăd.

Am făcut acolo, cu Nanteuil, o plimbare pe mare. Am vizitat portul, digul etc. Hotărât lucru, fac foarte puţin caz de marile porturi de la mare. Detest zidurile care înăbuşă marea. În acest labirint de zăgazuri, de stavile, de diguri, oceanul dispare ca un cal sub harnaşament. Trăiască Étretat şi Tréport! Cu cât portul este mai mic, marea este mai mare.

La ora opt seara, părăseam Cherbourg. Urcam încet, pe jos, coasta către Tourlaville. În spatele nostru marea se întindea sub imensul orizont, netedă şi parcă ceruită.

Din locul în care eram, se vedeau trei golfuri. Măreaţa şa de granit, de unde se extrage piatra pentru diguri, părea un bloc sever deasupra oraşului Cherbourg învăluit în aburi. O barcă traversând rada portului lăsa în urmă o lungă dâră de argint, ce se întindea clar până la Cherbourg, deşi ambarcaţiunea era deja la mai mult de-o leghe depărtare. Amurgul simplifica liniile atât de frumoase ale dealurilor şi ale mării. Apa părea sidefie pe alocuri şi departe, tocmai spre zare, în mijlocul oceanului mat şi fără lucire, se vedea soarele stingându-se sub o pleoapă de nori care cobora.

În rest, Cherbourg are un aspect destul de banal, dar atunci când cerul şi marea se împreună făcând decor unui oraş oarecare, rezultatul este întotdeauna frumos.

Trebuie să mă opresc aici; de-abia mai am o pană. Nici nu există praf pentru uscat cerneala şi sunt forţat să folosesc în acest scop un număr din Constituţional. Sărmanul *Constituţional*[14] forţat să-mi absoarbă literatura.

Troane, 9 iulie 1836.

Adela mea, vreau să-ţi scriu de îndată un cuvânt prin poşta care urmează să plece. Am începută o scrisoare lungă, dar nu am avut timpul să o termin. O vei primi data viitoare; este urmarea povestirii jurnalului călătoriei mele.

Am primit cele două scrisori de la tine şi cele de la dragii noştri micuţi. Adela mea, nu vreau să fii tristă, mă înţelegi? Eu nu pot fi fericit, dacă tu nu eşti fericită. Dacă aceste călătorii te întristează,

nu le voi mai face. În definitiv, mai presus de toate tu eşti, Adela mea, în veci mult iubită.

Didine, Toto, şi Dédé mi-au scris nişte scrisori drăguţe, dar eu o aştept pe cea de la dragul meu Charlot. De acum încolo scrie-mi la Gisors. Voi face să-mi parvină acolo scrisorile tale care s-ar putea să ajungă la Caen, aşa cum am procedat şi pentru Cherbourg.

Am aflat cu multă bucurie că dragului nostru micuţ îi merge mai bine. Trebuie să fie ca un bărbat, să se îngrijească şi să se lase îngrijit. Îl voi iubi mult. Spune-i! Mă auzi, dragul meu Toto?

Sunt încântat că sărbătorirea tatălui tău a fost veselă. Sper ca la anul să pot lua şi eu parte. Mă gândesc mult la el în mijlocul atâtor lucruri frumoase pe care le văd, căci ştiu că s-ar desfăta ca şi mine. [...]

Sunt anunţat că se va închide cutia. Nu am decât timpul să te îmbrăţişez pe tine şi tot ce te înconjoară, şi asta tot *din adâncul inimii*.

V.

De la 15 la 18 voi fi la Paris

Pont-Audemer, 12 iulie.

Astăzi nu-ţi voi scrie decât patru rânduri. Săraca mea scrisoare zace acolo, tot neterminată. Nu ştiu cum voi face ca să-ţi povestesc tot ceea ce văd. Nu mai am timp nici să respir, între catedrală şi ocean. Mi se spune că poşta va pleca şi mă grăbesc să scriu două vorbe. Nu vreau să rămâi fără o scrisoare de la mine.

Sper că totul merge bine pe-acolo, şi că-i voi găsi pe toţi sănătoşi şi mulţumiţi la întoarcerea mea, care se apropie.

Mi-e teamă că nu voi avea timpul necesar să-ţi scriu despre tot ce văd, însă voi păstra o parte, pentru şuetele noastre de la Fourqueux.

Îmbrăţişează din partea mea pe dragii noştri micuţi. O mie de gânduri prieteneşti Martinei şi prietenilor. Strânge mâinile bunului tău părinte din partea mea, iar pe tine te păstrez la urmă, ca pe cea mai dulce bucată. Dulce este gura ta, căreia îi trimit mii de sărutări.

Al tău, Victor.

Yvetot, 13 iulie.

Trebuie, dragă prietenă, să renunţ de a mai continua imensul

meu jurnal. Întâmplările din călătorie se adună atât de mult, încât ar trebui să scriu volume şi cu cât am mai multe lucruri de văzut, cu atât am mai puţin timp de povestit.

Am văzut toate aşezările frumoase de pe malul Mării Mânecii; Bayeux, cu o admirabilă catedrală, Caen, unde am numărat la sosire cincisprezece clopotniţe. La tot pasul, în cel mai mic sat de la malul mării, întâlneşti admirabile fleşe de piatră care ţâşnesc, lucru curios, dintr-o biserică mititică, ca şi acele flori frumoase de câmp, cocoţate pe o tulpină urâtă. Seara, Nantouil şi cu mine ne plimbăm prin oraşe, ne băgăm prin străzi întortocheate şi n-avem decât să ridicăm ochii, ca să regăsim la fiecare pas clopotniţele, coşuri măreţe pe acoperişuri păcătoase.

În ce priveşte felul nostru de a călători, el ni se potriveşte numai nouă, care vrem să vedem tot şi cumpărăm bucuros un peisaj frumos la preţul unui culcuş prost. Trecem dintr-o haraba într-o şaretă; ne căţărăm, aşa cum putem, pe imperialele diligenţelor, în cupeul dindărăt, oriunde. De multe ori avem vecini vorbăreţi cu care trebuie să ne întreţinem. Eu lucrez şi fac versuri, ceea ce nu mă împiedică să mă amestec, din când în când, în vorbă. Vorbesc una şi mă gândesc la alta.

Iată-ne în acest moment la Yvetot. Nu am putut rezista dorinţei de a mai vedea marea o dată şi am pornit la Fécamp.

Yvetot este un oraş idiot, unde casele sunt roşii şi fetele la fel. Drept răsplată, am văzut Isigny, unde am petrecut noaptea pe mare într-o barcă de pescari. Honfleur este un port încântător plin de catarge şi pânze, încununat de dealuri verzi, şi înconjurat de case strâmte, puţin mai înalte decât Nanteuil; la Bouille, Sena face un cot minunat; urmează Pont-l'Evêque, unde sunt tot felul de case frumoase şi pe urmă Pont-Audemer, care are o încântătoare biserică neterminată, cu foarte frumoase vitralii de mare ţinută. Dar toate astea, Adela mea, nu fac cât Fourqueux, care are o biserică urâtă şi nouă, dar acolo te afli tu şi acolo sunteţi cu toţii. Îmi fac socoteala să fiu la Paris pe data de 19. Îţi voi scrie până atunci.

În afară de asta, îţi fac cunoscut că am trecut cu bine proba răului de mare. Am făcut, fără niciun fel de accident, mai multe excursii pe apă, una între altele la Barfleur, pe o mare dezlănţuită cu talazuri enorme acoperind cu spumă puntea vasului. M-am agăţat de frânghii şi am stat în picioare pe marginea micii ambarcaţiuni; a fost una dintre cele mai plăcute impresii pe care le-am avut vreodată în viaţă.

Iată, sper, Adela mea, un pachet mare de mâzgăleli. Mă grăbesc să le termin, îmbrăţişând pe Didine, Toto, Charlot, Dédé şi pe tine mai întâi, şi tot pe tine la urmă. Vă iubesc pe toţi cu mai multă duioşie decât oricând. Încă cinci zile şi ne vom revedea.

V.

Yvetot, 16 iulie.

Dragă prietenă, ne-am reîntors până la Yvetot, iată însă că începe o furtună, bate un vânt îngrozitor şi vom merge să privim marea la Saint-Valéry-en-Caux, ceea ce va întârzia întoarcerea noastră cu o zi sau două. Nu mă aştepta decât pe data de 21. Voi încerca, totuşi, să fiu la Paris pe 20. Îţi voi scrie la timp ziua precisă. Scrie-mi tot la Gisors. Uite scrisoarea mea de ieri, pe care nu am avut timp să o pun la poştă.

Numai o furtună, lucru nevăzut încă, poate să întârzie întoarcerea mea, într-atât simt nevoia să te revăd. Te îmbrăţişez cu multă dragoste.

V.

Barentin, 17 iulie.

Încep cu ce este mai important. Voi fi la Paris, Adela mea, pe 20 seara sau pe 21 de dimineaţă, după bunul plac al diligenţei de Gisors. Cum vreau să plec imediat, ca să ajung să vă îmbrăţişez pe toţi la Fourqueux, fă în aşa fel ca atunci când sosesc în Place Royale să găsesc cheia la portar, redingota şi tot ce îmi este necesar ca să mă îmbrac în camera mea. Îţi mulţumesc de această grijă, precum şi de toate celelalte pe care le ai pentru mine.

De altfel am văzut un minunat spectacol. Uraganul dezlănţuit toată noaptea se potolise când am sosit tot cu bunul nostru Nanteuil la Saint-Valéry-en-Caux. Însă marea era încă tulburată palpitând de furie. Am stat opt ore să o privim, alergând pe dig, căţărându-ne pe stânci, găurindu-ne pantofii cu pietrele de pe plajă, şi asta fără niciun fel de exagerare; vei vedea pantofii mei de castor. Nanteuil calcă direct pe tălpile picioarelor, fără niciun intermediar.

Marea era într-adevăr frumoasă. Cât cuprindeai cu ochii nu vedeai decât întinderi lungi de spumă, desfăşurate ca aripi mari albe, pe fondul verde şi sticlos al mării. Totul se repezea cu furie, verdele şi albul, unul peste altul, urlând îngrozitor. Vântul bătea

atât de puternic, încât ne ţineam de parapetul aflat la capătul digului. La tot pasul turme de valuri bălane, de o înălţime enormă, soseau tocmai din zările mării, se loveau sub rafalele vântului de capătul digului şi alergând nebuneşte către noi, de-a lungul zidului, ca nişte furioase batalioane de cavalerie întoarse de la atac, se spărgeau de pietre şi coborau gemând descompuse, în bălţi mari de bale spumoase. După fiecare asalt al valurilor găurile din malul digului, bătrân şi crăpat, şiroiau de apă ca nişte fântâni. Sub noi, pe un banc mare de stânci, o imensă zdreanţă de spumă albă se sfâşia în mii de chipuri de vârfurile negre şi ascuţite ale granitului. Nicio pânză nu era pe mare, atât de puternic se dezlănţuise vijelia. Ziua era întunecată, doar cu câte o rază gălbicioasă, din când în când. La picioarele noastre, peste capetele noastre, totul era tumult, cerul plin de nori, marea plină de valuri.

Yvetot este un sălaş groaznic. Am luat un rând din penultima scrisoare pe care ţi-am scris-o şi am plăsmuit acest blestem, cu care am ţintuit sus-numita aşezare la plecare:

PENTRU YVETOT

Trecătorul să-ţi râdă
Zidurile – privindu-le.
S-o ia la goană călătorul
Pe calu-i nărăvaş.
Fără să intre diligenţa
De poartă să se agaţe.
Dracu să pună la frigare
Slăbănoagele fripturi
Cu grâu pipernicit
Şi struguri oţeţiţi
Coşurile să-ţi umple.
Yvetot normanda
Unde eşti pedepsit
Pentru toţi cârciumarii.
Locuinţă de maimuţe
Unde zdrenţele murdare
Atârnate sunt de pod.
Pumnul unei puşlamale
Crezând că a spart un geam
Crapă o hârtie veche.

Se serveşte o salată
Pe care iepurii bolnavi
Ar lăsa-o în culcuş.
Oraş clădit din cărămidă
Tristă adunătură-n fabrici.
Cu un vechi miros de rânced
Care are doar măgari
Şi cidru în butoaie
Pe pardoseli mucegăite
Grup de cocine informe
Unde casele sunt roşii
Iară fetele la fel.

În sfârşit, mă reîntorc la Paris şi reţine bine autentica concluzie care răzbate din călătoria mea: natura este frumoasă şi omul este urât.

Într-adevăr, dacă pe de o parte drumurile sunt acoperite de flori, arbori, păsări şi raze de soare, pe de altă parte sunt încărcate de îngrozitori ţărani în jachetă, de ţărănci în bonete de bumbac, de ţânci jegosi sugându-şi mucii din nas. Sunt catedrale, dar sunt şi hanuri. Or, ştii tu ce sunt hanurile? Sunt vechile peşteri ale hoţilor, civilizate, perfecţionate şi abonate la *Constituţional*.

Te asigur, Adela mea, că sunt cu inima plină de mulţumirea reîntoarcerii. La Gisors, voi avea scrisorile tale. La Fourqueux, te voi avea pe tine. O îmbrăţişez pe Didine, îl îmbrăţişez pe Charlot, îl îmbrăţişez pe Toto, o îmbrăţişez pe Dédé. Sunteţi toată bucuria şi toată viaţa mea. Te îmbrăţişez şi te iubesc, Adela mea. Gânduri prieteneşti tatălui tău, lui Martine, prietenilor noştri.

Belgia

1837

Creil

Amiens, 11 august, ora 9 seara.

Îţi scriu în grabă câteva rânduri din Amiens, dragă prietenă. Tocmai am sosit şi nu am decât cerneală albă pe marmura comodei şi această hârtie pe care îţi şi scriu. Te iubesc, Adela mea. Fii sigură. Îţi voi scrie mai mult, data viitoare.

Drumul de la Paris până aici este ca o mare grădină. [...] Creil este un orăşel plăcut, cu două edificii vechi şi frumoase, un pod tăiat de o insulă şi ape în care se oglindeşte totul. La Breteuil am văzut o cetăţuie încântătoare datând din secolul al XV-lea, servind drept palat al poştelor. Este ca la Verneuil.

Şi pe urmă o clopotniţă atrăgătoare ce mi s-a părut a aparţine unei frumoase biserici.

Îţi scriu toate astea într-un zgomot îngrozitor şi cu inima încărcată de tristeţe. Mă gândesc la bucuria ce o voi avea, revăzându-vă pe toţi, Adela mea dragă. Este stupid să-ţi părăseşti casa, unde te simţi atât de bine, ca să vii să mănânci din farfurii de han în care poţi citi versurile lui Béranger[15] prin supă. Ce vrei? Trebuie totuşi să ne mai schimbăm starea de spirit, şi călătoriile la asta servesc.

La revedere, bietul meu înger, pe curând. Îmbrăţişează pentru mine pe Didine, pe care o iubesc atât de mult, şi pe Charlot, Toto şi Dédé, sărută-i de opt ori, pe cei opt obrăjori. Te iubesc, Didina mea, te iubesc, Adela mea. Mii de sărutări.

V.

La Somme – Arras

Atras, 13 august, ora 6 seara.

Am calculat că ai să primeşti prima mea scrisoare, în momentul când eu ţi-o voi scrie pe a doua. Este o fericire pentru mine să mă gândesc că pun stăpânire pe gândurile tale în aceeaşi clipă în care ale mele sunt îndreptate spre tine.

Iată-mă la Arras, gata să pătrund în Belgia. Ieri de dimineaţă am urmat cu un vapor malurile râului Somme, de la Abbeville. În momentul îmbarcării soarele se ridica dintr-o ceaţă deasă în mijlocul căreia se detaşa silueta uriaşă a catedralei, fără niciun detaliu, numai schiţată din profil. Era minunat.

Nimic mai frumos decât ţărmurile râului Somme. Nu sunt decât arbori, fâneţe, păşuni şi localităţi încântătoare. Ochii mei s-au scăldat într-o baie de verdeaţă. Nimic nu este mare, nimic nu este aspru, doar o mulţime de imagini flamande, înlănţuite şi asemănătoare; apa curgând la rasul malurilor pline de trestii şi flori, insule de vis şi peste tot poieni mici cu iarbă grasă, vaci frumoase şi melancolice, în razele calde ale soarelui strecurate printre plopi. Din când în când, ne oprim la ecluze şi, în timp ce aşteptăm să trecem, maşina cu aburi geme ca un animal obosit.

Ne apropiem astfel de Picquigny, ce are o frumoasă clopotniţă şi un castel mare, aproape regal, cu faţadă de cărămidă şi de piatră, aparţinând domnului de Boubers. La dreapta, mai la vale, într-o insulă, se văd nişte ruine ce mi s-au părut remarcabile, cu toate că au rămas prea joase pentru a putea fi văzute, în spatele ierburilor înalte, de călătorul de pe vas. Ierburile şi trestiile dau de altfel peisajului un aer încântător. Când sunt atinse de undele stârnite de vas, ele se grăbesc să salute călătorii în modul cel mai graţios din lume.

Am revăzut Abbeville cu mare plăcere şi la ora patru am plecat către Doullens, unde am sosit la ora nouă seara.

O surpriză frumoasă pentru cei care nu cunosc bine acest drum este Saint-Riquier, minunată construcţie din secolul al XV-lea, aproape ruinată, ce-ţi apare cu totul neaşteptat, cam la trei leghe de Abbeville. Natural că am coborât pe uscat şi am petrecut o oră doar să mă învârtesc printre nave şi prin jurul statuilor care sunt numeroase şi în majoritate admirabile. Câte unele mai sunt încă pictate în culorile secolului al XVI-lea. Există o *Maris Stella*, sculptată, în consolă, pe care aş fi vrut să o desenez. Din nefericire

nu mi-a ajuns timpul. Fecioara într-o stea, ceilalţi aştri împrejur, vasul sfărâmat, marea furioasă, în fund portul, tot ansamblul este încântător. Acum măreţul monument este în reparaţie, dar din păcate se repară prost.

În piaţa satului, un foarte frumos foişor cu patru turnuleţe ieşind din el. Tare aş fi vrut să-l pot desena măcar pe acesta, dar trebuia să mergem mai departe.

§ Vezi Desen nr.16 din Anexă

Drumul până la Doullens şerpuieşte peste şesurile întinse şi ondulate, ceea ce plictiseşte în general pe toată lumea, dar mie îmi place foarte mult. Din când în când, apare câte o moară veche, mâncată de cari, şi cu aripi roşii. Vântrele sunt tăiate în aşa fel ca să deseneze o stea în mijlocul crucii care formează aripile. Asta datorită unor vechi şi duioase superstiţii. *Maris Stella*. (Pune-l pe Toto să-ţi explice din latină).

Doullens n-a făcut nimic pentru peisajul său care este încântător. Un orăşel destul de searbăd şi fără importanţă, tăiat de o apă curgătoare, ascuns între arbori şi înconjurat de dealuri. Un tablou sărăcăcios, dar cu o ramă bogată. Există o cetate cu bastioane, zigzaguri şi valuri de pământ, dar care mă lasă indiferent. Vauban în peisaj apare destul de stupid. Nu accept triunghiurile şi pătratele fortăreţelor moderne decât în Van der Meulen[16].

Mă aşteptam mai mult de la Arras. Nu sunt decât pe jumătate mulţumit. Există două pieţe curioase ale căror case au pinioane şi volute în stilul flamand-spaniol din timpul lui Ludovic al XIII-lea. Însă nu sunt biserici. Mă înşel, există o clopotniţă sordidă, ca aceea de la Saint-Jacques du Haut-Pas. Am vrut să intru în biserica învecinată. Nicio posibilitate să o deschizi. Era de trei ori ferecată. Am comparat biserica neprimitoare cu o femeie urâtă şi ipocrită pe deasupra. Dar şi eu de ce naiba am încercat să intru acolo?

Într-una din pieţe, cea mică, o reuşită primărie din secolul al XV-lea, învecinată cu o locuinţă adorabilă din timpul Renaşterii. Faţada ar fi admirabilă, dacă arhitecţii n-ar fi avut ideea să o înfrumuseţeze, ceea ce o face să semene cu un decor gotic din vechiul Ambigu. Acum refac turnul de pază. Ce înzorzonat o să mai arate sărmanul edificiu!

Mă las furat de plăcerea de a sta de poveşti cu tine, dragă prietenă, şi observ că pagina mea s-a umplut. De mult mi s-a răcit

mâncarea, dar nu are importanţă. Totuşi să-ţi termin scrisoarea! Scrie-mi, Adela mea. Dă-o pe asta Didinei. Şi pe urmă dă-i şi mii de sărutări, de asemenea şi celorlalţi, şi păstrează trei sferturi pentru tine. Oh! ce nerăbdător sunt să vă revăd pe toţi şi pe tine mai presus de toate. Te iubesc.

V.

Gânduri prieteneşti pentru bunii noştri prieteni, Louis, Robelin, Châtillon etc.

Douai – Valenciennes – Cambrai

Valenciennes, 15 august.

Mâine, dragă prietenă, voi fi în Belgia. Încep să nu mai am răbdare, deoarece Franţa, începând de la Arras, cu excepţia lui Douai, este complet neinteresantă.

Nu aş fi acceptat nici Douai, dacă n-ar fi fost acolo cel mai frumos turn de pază ce mi-a fost dat să văd într-un oraş. Închipuie-ţi un turn gotic, împodobit cu un acoperiş de ardezie, compus dintr-o mulţime de ferestruici conice suprapuse, pe fiecare fereastră o giruetă şi la cele patru colţuri câte un turnuleţ; în vârful turnului de pază se învârte un leu cu un steag între labe; şi din tot acest ansamblu atât de amuzant, de nebunatic, de viu, iese un cântec de clopoţei. La fiecare lucarnă se vede zbătându-se un clopoţel dezlănţuit, care se agită ca limba în gura unei fiare.

Am desenat turnul, şi când îmi privesc desenul, aşa inform cum este, am impresia că mai aud încă sunetele vesele, scăpând ca un abur natural din grămada de clopoţei.

Trecând prin Douai, aş fi vrut să-l văd pe sărmanul nostru Antony Thouret. L-am căutat în oraş. Era plecat. […]

Culmea plictiselii este Cambrai, care se numea în latineşte *Camaracum*. Are o plăcintă mare de piaţă, cu prăvăliile luminate ce vrea să semene cu Palais-Royal, dar nu reuşeşte să se asemene decât cu piaţa de la Châtelet, mai mare şi mai urâtă; o primărie clasică, dar nereuşită, ce a fost împodobită cu un orologiu mare arătat de băştinaşi cu mândrie, pentru că, spun ei, a fost făcut de un cioban (ce mă interesează pe mine că Tircis[17] ar fi fabricat acest orologiu?). În sfârşit, catedrala, adică turnul din Saint-Jacques du Haut-Pas, cocoţat pe portalul din Saint-Thomas d'Aquino. Totul este

plin de locuitori. Ansamblul este oribil.

Astăzi a fost sărbătoare. Trebuia târâtă prin oraş o procesiune de care foarte mari din carton aurit, pline de fete roşcovane. Am luat-o la goană. Aştept o milostivire: să nu-mi mai scoată în cale capitala lui Cygne de Cambrai[18]. Aş reciti mai bine *Télémaque*.

Valenciennes nu arată cu nimic mai bine decât Cambrai. Exista un turn de pază, măreţ şi aspru, din secolul al XIV-lea, însă acum o sută de ani i s-a mascat baza cu o combinaţie dorică şi a fost împodobit cu un cap rococo dintr-o piatră albăstruie, cea mai urâtă din lume. Piatra albăstruie striveşte piatra cenuşie în aşa fel, încât turnul este pe cale să se ruineze. Prostii să te facă să râzi, dar în fond sunt triste. Oamenii din partea locului aveau şi o primărie spaniolă foarte curioasă, din 1612. Astăzi o răzuie.

După ce ai văzut acestea şi încă alte câteva case vechi, destul de rare, nu mai e nimic în oraş decât cetăţuia. În mod hotărât, Vauban mă plictiseşte, şi nu pot să sufăr aceste fortăreţe mascate de o tufă de iarbă. Unde sunt donjoanele, crenelurile, turnurile? Am spus în *Notre-Dame* că tiparul a omorât bisericile; aş putea să adaug că artileria a omorât fortăreţele.

Şi aici se află o piaţă mare, însă fără relief şi idioată, mai ales dacă o compari cu cele două pieţe din Arras pe care le-am revăzut în clarul lunii, mai frumoase decât ziua. Noaptea culorile dispar şi rămân doar contururile.

Culoarea acestei regiuni începe să mă plictisească. Casele sunt roşii, femeile sunt blonde, câmpiile sunt galbene, iar eu ard de nerăbdare să văd piatră, verdeaţă şi păr negru. Al tău mai ales, Adela mea.

Adaugă la toate astea că drumul de la Cambrai până aici este infectat de lespezi din marmură albăstruie, de coloane dorice din granit cenuşiu etc. Pe care trecătorii burtoşi şi roşcovani, ce împânzesc drumul, le iau drept monumente. Este unul pentru bătălia de la Denain[19], având în bandulieră două mediocre versuri de Voltaire, un altul pentru generalul Dampierre[20], o coloană cu o urnă de bronz în capăt şi care de departe are aerul că merge să ia apă de la fântână. M-am resemnat la monumentul domnişoarei Duchesnois. Nu ştiu cum de l-am ocolit.

M-am oprit câtva timp pe câmpul de luptă de la Denain. Are nevoie de această amintire, deoarece este o câmpie ca oricare alta, şi nu am găsit în nenorocitul sat, care-l făcea pe Voltaire să spună: *la Denain*, cum ar fi spus *la Paris* sau *la Londra*; nu am găsit, zic,

decât o singură casă destul de veche care să-l fi văzut pe *curajosul Villars înfruntându-se cu tunetul* etc.

Încă o dată, Adela mea, o scrisoare fără sfârşit. Mă las antrenat de plăcerea de a-ţi povesti tot ce văd. Aş vrea să te fac să le revezi. Sper că Dédé, draga de ea, merge tot mai bine şi că vă simţiţi cu toţii bine. În ce mă priveşte, sunt groaznic de roşu; ceea ce mă pune mai în armonie cu faţadele de cărămidă şi părul localnicilor.

Mă gândesc că această scrisoare îţi va sosi aproape în acelaşi timp cu tatăl tău. Îmbrăţişează-l pentru mine. Aş fi mai fericit să-l ştiu lângă voi. Şi pe urmă, scrie-mi scrisori lungi.

Bruxelles

Bruxelles, 17 august, ora 8 seara.

Dragă prietenă, sunt fermecat de Bruxelles sau, mai bine-zis, de două lucruri pe care le-am văzut la Bruxelles: primăria cu piaţa sa şi Sainte-Gudule.

Vitraliile de la Sainte-Gudule sunt făcute într-o manieră aproape necunoscută în Franţa. Adevărate tablouri pe sticlă de o factură minunată, cu chipuri ca de Titian şi arhitectura ca de Paul Veronese. […]

Primăria din Bruxelles este o bijuterie comparabilă cu fleşa de la Chartres; o uluitoare fantezie de poet ţâşnită din capul unui arhitect. Şi pe urmă piaţa care o înconjoară este o minune. În afară de două, trei case pe care nişte pedanţi moderni le-au denaturat, nu-i faţadă să nu însemne o dată, un costum, o strofă, o capodoperă. Aş fi vrut să le desenez pe toate, una după alta.

M-am urcat pe clopotniţele de la Sainte-Gudule. Era frumos. Tot oraşul la picioarele mele, acoperişurile ascuţite şi răsucite ale oraşului Bruxelles, pe jumătate estompate de fum, cerul (un cer de furtună) plin de nori aurii şi vălătuciţi în înălţimi, tăiaţi ras, ca marmura, la bază; în fund, în depărtări, un nor gros de unde cădea ploaia ca nisipul dintr-un sac crăpat; soarele se juca peste toate astea; falnica lanternă traforată a turnului de pază se decupa întunecat pe aburii alburii; apoi murmurul nelămurit al oraşului ce urca şi dealurile verzi desenate la orizont; era într-adevăr frumos. Am admirat totul, ca un biet provincial parizian ce sunt, totul, până şi pe zidarul de lângă mine care ciocănea o piatră fluierând.

Bruxelles m-a făcut să uit de Mons, şi totuşi Mons merită să ţi-l

reamintesc, pentru că este un oraş nespus de plăcut. Însă pentru astăzi, Adela mea, cred că te-am plictisit destul cu pietrele şi bisericile mele şi parcă te şi aud certându-mă, amuzată de mania mea. […]

Te îmbrăţişez pe tine şi pe bunul tău părinte. Spune-i Didinei, dragei Dédé, lui Charlot şi Toto să se îmbrăţişeze între ei, în numele meu. Beau bere ca un flamand. După ce bei berea de Louvain îţi rămâne un fel de gust ce aduce cu un şoarece mort. Este foarte bine. Te îmbrăţişez.

Mons – Louvain – Malines

Bruxelles, 18 august.

Sunt încă la Bruxelles, Adela mea. În aşteptarea diligenţei încep o scrisoare pentru tine, pe care o voi termina la Louvain sau la Malines. Scriindu-ţi, nici nu ştii câtă fericire simt, pentru că mă apropii de tine pe calea gândului.

Ţi-am promis că o să-ţi mai vorbesc de Mons. Este într-adevăr un oraş foarte curios. La Mons nu este nicio turlă gotică, pentru că biserica parohială de la Saint-Waudru nu are decât o turlă mică de ardezie, neînsemnată; în schimb panorama oraşului este încărcată de trei turnuri de pază, construite în gustul frământat şi ciudat, rezultat al întâlnirii Nordului cu Sudul – gustul Flandrei şi al Spaniei.

Cel mai înalt din cele trei turnuri, construit pe locul vechiului castel, cred către sfârşitul secolului al XVII-lea, are un acoperiş într-adevăr ciudat. Închipuie-ţi un enorm ibric de cafea, aşezat sub partea pântecoasă a patru ceainice mai mici. Ar fi urât dacă nu ar fi atât de mare. Mărimea îl salvează.

Împrejurul acestor soiuri de turnuri, închipuie-ţi pieţe şi străzi neregulate, întortocheate, adeseori înguste, străjuite de case înalte de cărămidă, cu pinioane profilate din secolul al XV-lea, şi cu faţade manieriste din secolul al XVI-lea, şi vei avea o idee de cum arată un oraş în Flandra.

§ Vezi Desen nr.17 din Anexă

Piaţa primăriei din Mons este de o frumuseţe specială. Primăria are o faţadă cu ogive din secolul al XV-lea şi un turn de pază-rococo, destul de curios iar din piaţă, mai departe, se zăresc şi

celelalte două turnuri.

Cum trebuia să plec la ora trei dimineaţa, nici nu mai m-am culcat, ca să pot vedea tot acest ansamblu în lumina lunii. Nimic mai straniu şi mai încântător, sub un cer frumos, limpede şi înstelat, decât această piaţă atât de bine împărţită în toate sensurile de gustul capricios al secolului al XV-lea şi de geniul extravagant al secolului al XVIII-lea, nimic mai original decât toate aceste construcţii himerice, văzute la această oră fantastică.

Din când în când o muzică a clopotelor parcă se trezea în turnul mare (turnul ceainicelor); clopotele păreau să cânte oraşului cu figuri groteşti flamande nu ştiu ce melodie chinezească; pe urmă tăceau şi orologiul bătea grav. Când ultimele vibraţii ale orologiului au încetat, în tăcerea care de-abia a revenit, un zgomot, ciudat de dulce şi de melancolic, cădea din înălţimea turnului mare: era sunetul aerian şi estompat al unei trâmbiţe, doar două suspine. Pe urmă liniştea oraşului se restabilea pentru un ceas. Trâmbiţa nu era decât vocea paznicului de noapte.

Eu şi paznicul eram singurii treji, cu fereastra deschisă în faţa mea, cu tot acest spectacol, mai bine-zis acest vis, în ochi şi urechi. Nu-i aşa că am făcut bine că nu m-am culcat în acea noapte? Niciodată somnul nu mi-ar fi oferit un vis mai plăcut gustului meu.

Ei, bine, acest vis este fortificat, Mons e o cetate; şi o cetate mai puternică decât oricare cetate de-a noastră. Împrejurul oraşului sunt opt sau zece incinte, cu tot atâtea şanţuri. Ieşind din oraş eşti aruncat timp de peste un sfert de oră de pasarele pe poduri care se ridică, prin redute, bastioane şi valuri de pământ. Englezii sunt cei care au pus oraşului o asemenea cămaşă, pentru ziua în care noi vom avea capriciul să o îmbrăcăm.

De fapt, Flandra este frumoasă. Câmpii mari şi verzi, împrejurimi proaspete de hamei, râuri înguste umplând albiile; când o păşune plină de vaci, când o cârciumă plină de beţivi. Se călătoreşte între Paul Potter[21] şi Teniers[22].

În ce priveşte curăţenia flamandă, iată cum se prezintă lucrurile: cât ţine ziua, toate locuitoarele, servitoare şi stăpâne, femei în vârstă şi fete tinere, sunt ocupate să cureţe locuinţele. Or, din cauză că tot timpul se spală, se săpuneşte, se lustruieşte, se perie, se piaptănă, se şterge, se suge apa, se lustruiesc metalele, se curăţă şi iar se curăţă, se întâmplă însă ca tot jegul lucrurilor spălate să treacă asupra celor care au spălat; de unde rezultă că

Belgia este ţara de pe glob în care casele sunt cele mai curate şi femeile cele mai murdare.

Aceasta este realitatea, exceptând, bineînţeles, pe frumoasele doamne, cu care nu vreau să am de-a face în nicio ţară.

De altfel, acest fel de curăţenie murdară dă, atunci când se face abstracţie de femei, rezultate foarte plăcute. Astfel, graţie plăcilor de aramă lucitoare ca aurul care împodobesc gâtul cailor, remarc, pentru prima dată în viaţa mea, că gura hamurilor de la caii de căruţă are forma unei lire.

Pune nişte corzi în locul capului de cal şi Viennet va putea să se servească de acest instrument.

Apropo de cai, se pare că în Flandra sunt foarte răi, sau flamanzii foarte prudenţi; pentru că, prin toate localităţile prin care am trecut, caii nu se potcovesc decât între nişte bare foarte solide, nu de stejar, ci de granit. (Au aici un granit albastru, destul de urât, pe care îl folosesc în toate situaţiile). Am fost contrariat de această modă, îmi plăcea atât de mult să întâlnesc pe drum pitorescul grup al calului şi al potcovarului.

La câteva leghe de Mons am văzut alaltăieri, pentru prima oară, o cale ferată. Trecea pe sub drum. Doi cai, care înlocuiau în felul acesta treizeci, trăgeau cinci vagoane mari, încărcate cu cărbuni. Este foarte urât.

Lier, 19 august, ora 9 seara.

Am trecut de Louvain, am trecut de Malines, sunt la Lier şi îmi continui scrisoarea. Mă gândesc cu multă bucurie că tatăl tău este de ieri lângă tine, Adela mea, şi că Didine, în aşteptarea micuţului, îl are în apropiere pe bunic.

Sunt pe deplin despăgubit de toate localităţile stupide din Flandra franceză. Louvain, ce este aşezat pe fundul unui lighean, pare o cetate plăcută. Primăria e admirabilă, de forma unei racle uriaşe. Un giuvaer nestemat din secolul al XV-lea. Acum este vopsită într-un galben cenuşiu. Primăria din Mons este vopsită în albastru cenuşiu. Pentru această din urmă culoare le serveşte drept pretext groaznicul granit albastru pe care îl au. „Noi le îmbinăm în felul acesta”, obişnuiesc să spună. Săracii velşi au furia zugrăvitului.

Biserica mare din Louvain, pe jumătate prăvălită, mişună de lucruri frumoase. Capelele sunt pline de picturi minunate şi

sculpturi perfecte. Sunt numai arcaturi festonate, astragaluri, ghirlande şi ciubuce. Toate aşezate la întâmplare, fără vreo ordine, talmeş-balmeş. Bisericile belgiene sunt haosuri, însă haosuri care conţin o lume.

§ Vezi Desen nr.18 din Anexă

Catedrala din Malines este, la interior, zugrăvită în alb şi încărcată de imaginaţia stranie a secolului al XVIII-lea. În schimb exteriorul este fenomenal. Turnul te înspăimântă. M-am urcat. Trei sute şaptezeci şi şapte de picioare înălţime, cinci sute cincizeci şi patru de trepte. Aproape de două ori mai mare decât turnurile de la Notre-Dame. Această lucrare monstruoasă este însă neterminată. Ea ar fi trebuit să fie împodobită de o fleşă de două sute şaizeci de picioare înălţime, ceea ce ar fi făcut-o să depăşească cu mai mult de o sută de picioare piramida mare de la Giseh. Olandezii au fost geloşi şi o legendă spune că ei ar fi fost aceia care au dus în Olanda pietrele destinate să desăvârşească turnul cel mare.

De fiecare parte a turnului se află un cadran de fier aurit de patruzeci şi două de picioare diametru. Tot acest edificiu este locuit de un orologiu, greutăţile urcă, roţile se învârtesc, pendulele se zbat încolo şi încoace, carilonul cântă. Totul trăieşte, are suflet.

Cântecul carilonului este dat de treizeci şi opt de clopote, toate lovite de mai multe ciocane, şi de clopote mari din turn, care fac pe başii. Aceste şase clopote mari sunt în acord, în afară de cel mai mare, care este acum crăpat şi cântăreşte 18.000 de livre. Cel mai mic din cele şase clopote cântăreşte 3.400. Cilindrul de aramă al carilonului, 5.442 livre. El este străpuns de 16.800 de orificii din care ies ciocurile de fier ce muşcă succesiv lamele carilonului.

În anumite zile un om se aşază în faţa unei claviaturi, pe care am văzut-o, tot aşa cum Didine se aşază la pian, şi cântă din acest instrument. Închipuie-ţi un pian de patru sute de picioare înălţime având întreaga catedrală drept coadă.

De când sunt în Flandra admir subţirimea şi delicateţea crucilor de piatră de care se prind vitraliile ferestrelor. Catedrala de la Malines e îmbrăcată într-o adevărată cămaşă de dantelă.

La Malines trece calea ferată. M-am dus să o văd. În mulţime era şi un biet birjar, picard sau normand, care privea cu milă vagoanele alergând, trase de maşina ce fumegă şi geme. I-am spus: merge mai repede decât caii dumitale. Frumoasă minune! mi-a răspuns

omul. *E împins de un fulger!* Vorba mi s-a părut pitorească şi frumoasă.

În afară de vagoane au aici un fel de vehicul ciudat. O roabă având în faţă un câine şi înapoi o femeie. Câinele trage şi femeia împinge.

Sunt aici tot în cel mai profund incognito, ceea ce îmi place mult. Tocmai am citit într-un jurnal belgian că *domnul Victor Hugo vizitează în acest moment Rochefort*.

Poimâine voi fi la Anvers şi voi avea scrisorile tale. Voi avea veşti de la voi toţi. Va fi într-adevăr o bucurie. De două zile mă stăpânesc pentru că sunt în preajma Anversului, şi ard de nerăbdare de a ajunge, însă nu vreau să las nimic la o parte. Există două tablouri admirabile de Rubens la Malines şi voi mai vedea altele la Lier şi la Turnhout. Te îmbrăţişez, Adela mea, de asemenea pe tatăl tău şi pe dragii noştri micuţi. Vă iubesc pe toţi. Continui să mă coc la soare.

Nu uita că de acum încolo trebuie să-mi scrii la Dunkerque, post-restant.

ANVERS

Anvers, 22 august, ora 4 seara

Adela mea, am recitit scrisoarea ta din 14 august, fericit că am găsit-o atât de bună şi trist pentru că era singura. Este o mare bucurie pentru mine să te ştiu înconjurată de fericire. Scrisoarea Didinei mele este şi ea drăguţă şi contez ca la Dunkerque să mai găsesc una de la ea şi mai multe de la tine. Poşta din Franţa soseşte aici la ora patru şi jumătate. Nu voi părăsi oraşul fără să mai încerc o dată la poştă. Poate că va sosi o scrisoare drăguţă de la tine. Va fi binevenită.

Am sosit ieri la ora zece dimineaţa. Din acel moment alerg din monument în monument, din capelă în capelă, de la un tablou la altul, de la Rubens la Van Dyck. Sunt epuizat de admiraţie şi oboseală. Mai adaugă la asta că m-am căţărat şi în clopotniţă, şase sute şaisprezece trepte, patru sute şaizeci şi două de picioare, cea mai înaltă fleşă din lume, după Strasbourg. Este în acelaşi timp o construcţie gigantică şi un giuvaer miraculos. Un uriaş l-ar putea locui şi o femeie l-ar dori ca podoabă la gât.

De acolo am văzut tot oraşul Anvers, un oraş gotic aşa cum îmi place, şi Escaut, şi marea, şi cetatea, şi renumita lunetă Saint-

Laurent. Este o limbă de iarbă, cu două case mici roşii la capăt.

Acest oraş e o minune. Picturi în biserici, sculpturi pe case, Rubens în capele, Verbruggen pe faţade, arta mişună peste tot. Te dai înapoi să admiri un portal, te loveşti de ceva, priveşti, este o construcţie magnifică în piatră sculptată şi fier cizelat, cu statuete şi figurine. Cine a construit această fântână? Quentin Metzis. Te întorci. Ce poate fi acest imens edificiu cu o faţadă Renaissance, atât de frumoasă? Este primăria. Mai faci doi paşi. Cine a desenat această mare faţadă rococo atât de strălucitoare şi de bogată? Rubens. Aşa e tot oraşul.

Face excepţie cartierul nou, care este şi aici la fel de stupid ca peste tot şi care vrea să-şi dea aer de Rue de Rivoli.

M-am împăcat cu căile ferate; hotărât, e un lucru foarte frumos. Prima pe care am văzut-o era un infam drum de fabrică. Ieri am făcut cursa de la Anvers la Bruxelles şi înapoi. Am plecat la ora patru şi zece minute şi eram înapoi la ora opt şi un sfert, în acest interval petrecând cinci sferturi de oră la Bruxelles şi parcurgând douăzeci şi trei de leghe în Franţa.

Este o cadenţă minunată şi ca să poţi să-ţi dai seama trebuie să o fi simţit. Viteza e nemaipomenită. Florile de la marginea drumului nu mai sunt flori, sunt numai pete sau mai curând linii roşii sau albe; nu mai există puncte, totul s-a transformat în linii; lanurile de grâu par cosiţe mari galbene, cele de lucernă par nişte corzi verzi; aşezările, clopotniţele şi arborii dansează şi se amestecă nebuneşte la orizont; din când în când, o umbră, un spectru, o formă în picioare apare şi dispare, ca un fulger în dreptul ferestrei; e paznicul drumului, care, conform obiceiului, prezintă arma milităreşte convoiului ce trece. Ai zice în vagon: eşti la trei leghe şi ai şi ajuns în zece minute!

Seara, când mă întorceam, se lăsa noaptea. Eram în primul vagon. Locomotiva arunca flăcări strălucitoare în faţa mea cu un zgomot teribil şi raze mari roşii vopseau arborii şi dealurile învârtindu-se odată cu roţile. Convoiul care mergea spre Bruxelles s-a întâlnit cu al nostru. Nimic mai înfricoşător decât cei doi bolizi, mergând unul lângă altul, şi care se multiplicau unul prin altul pentru noi călătorii. Nu se distingea nimic de la un convoi la altul; nu vedeai trecând nici vagoane, nici bărbaţi, nici femei, vedeai doar, într-un vârtej, forme alburii sau întunecate şi din acest vârtej ieşeau ţipete, râsete, chiote. De fiecare parte erau şaizeci de vagoane, mai mult de o mie de persoane, duse unele la nord, altele

la sud, ca de un uragan.

Îţi trebuie mult efort ca să-ţi închipui că armăsarul de fier nu este un animal adevărat. Îl auzi răsuflând în timpul odihnei, tânguindu-se la plecare, lătrând în timpul drumului; el asudă, tremură, fluieră şi nechează, încetineşte sau o ia la goană, aruncând tot lungul drumului cărbuni aprinşi drept excremente şi apă clocotită drept urină, enorme pale de scântei ţâşnesc la tot pasul din roţile sale sau din picioare, cum doreşti, şi răsuflarea i se ridică deasupra capetelor în nori de fum alb destrămându-se de copacii de pe marginea drumului.

Este de înţeles că numai un animal fantastic poate trage astfel o mie sau o mie cinci sute de călători, toată populaţia unui oraş, făcând douăsprezece leghe pe oră.

La întoarcerea mea se făcuse noapte, remorcherul nostru a trecut pe lângă mine în întuneric întorcându-se la grajdul său. Iluzia era completă. Îl auzeai gemând într-un vârtej de flăcări şi fum întocmai ca un cal zdrobit de oboseală.

Este adevărat că nu trebuie să vezi calul de fier; dacă îl zăreşti se duce poezia. Când îl auzi este un monstru, când îl vezi nu e decât o maşină. Iată trista infirmitate a vremurilor noastre; doar utilul, niciodată frumosul. Acum patru sute de ani, dacă cei care au inventat praful de puşcă ar fi inventat aburul, şi ar fi putut s-o facă, armăsarul de fier ar fi fost altfel modelat şi înzăuat; armăsarul de fier ar fi fost ceva viu, ca un cal, şi teribil, ca o statuie. Ce himeră nemaipomenită ar fi făcut părinţii noştri din ceea ce noi numim cazan! Îţi poţi închipui asta? Din cazan ar fi făcut o burtă solzoasă şi monstruoasă, o carapace enormă. Din coşul de fum un corn fumegând, sau un gât lung, la capătul căruia ar fi fost o gură plină de jeratic; ar fi ascuns roţile sub înotătoare uriaşe, sau sub aripi mari lăsate în jos; vagoanele ar fi avut şi ele o sută de forme fantastice, şi pe seară s-ar fi putut vedea, trecând pe lângă oraşe, când un uriaş animal fantastic cu aripile întinse, când un balaur scuipând foc sau un elefant cu trompa ridicată, gâfâind şi mugind; îngrozitoare fiinţe, când arzând şi fumegând, formidabile, când trăgând după ele ca o pradă o sută de alţi monştri în lanţuri, traversând câmpiile cu viteza, zgomotul şi imaginea trăsnetului. Ar fi fost măreţ.

Însă noi suntem nişte negustori buni şi stupizi, mândri de prostia noastră. Noi nu înţelegem nici arta, nici natura, nici inteligenţa, nici imaginaţia, nici sublimul, şi ceea ce nu înţelegem declarăm imediat

inutil din înaltul micimii noastre. Este foarte bine. Acolo unde strămoşii ar fi văzut viaţa, noi vedem materia. Într-o maşină cu abur există un admirabil motiv de inspiraţie pentru o statuie; locomotivele ar fi furnizat o ocazie minunată pentru a face să reînvie acel meşteşug de lucru în relief al metalului. Ce le pasă extractorilor noştri de huilă? Maşina lor, aşa cum este, depăşeşte deja cu mult posibilităţile greoaiei lor admiraţii. În ce mă priveşte mi se oferă Watt gol-goluţ, dar eu l-aş prefera îmbrăcat de Benvenuto Cellini.

Apropo, îţi scriu aici, în timp ce visez că în clopotniţa de la Anvers sunt patruzeci de clopote jos şi patruzeci şi două sus, în total optzeci şi două. Îţi închipui asta Didine? Optzeci şi două de clopote! Imaginează-ţi muzica care izvorăşte din acest trup.

Lier, unde am terminat ultima mea scrisoare, este un orăşel destul de drăguţ. Am desenat turnul primăriei, cred că destul de reuşit.

De la Lier la Turnhout peisajul se schimbă, nu mai este Flandra grasă şi verde, este un banc de nisip, un drum prăfos, cenuşiu şi neplăcut, o iarbă anemică, păduri de pin, pâlcuri de stejari pitici, mărăcinişuri, ici şi colo petice de apă, ceva sălbatic şi aspru, un fel de Sologne. Am făcut patru leghe în acest pustiu fără să văd altceva decât un călugăr din Trappe, care desţelenea pământul, trist plugar al unei triste brazde. Impresionant, de altfel, numai la gândul să vezi haina monahală albă, cu capişon negru, mânând doi boi.

Singurătatea era atât de mare, încât sturzii şi ciocârliile treceau fără grijă drumul. O codobatură frumoasă s-a ţinut după trăsură timp de un sfert de oră, sărind din copac în copac, vioaie şi fericită, oprindu-se din timp în timp ca să prindă câte o musculiţă la picioarele câte unui tânăr stejar.

Am stat mult timp cu ochii aţintiţi spre călugăr. Pământul se întindea imens şi arid, ca o câmpie din Vechea Castilie, pământul roşu şi ars de soare făcând ici şi colo, la orizont, mici crestături asemenea treptelor unor scări; în depărtare nicio clopotniţă, de-abia câte un copac. Drumul era mărginit în acele locuri de câţiva stejari scheletici. Pe călugăr îl asista un ţăran ce-l învăţa ceva cu o mişcare serioasă şi ciudată, fără să ţină seamă de noi, trecătorii. Din când în când îşi întorcea faţa şi soarele în asfinţit desena umbre şi lumini pe chipul său sever şi senin. Nu ştiu dacă acest om gândea, dar ştiu că te obliga să gândeşti.

La câteva leghe, trecând pe lângă nu ştiu care sat, şi revenit de data aceasta în frumoasa Flandră, am observat un plop mare şi uscat, în mijlocul unei mici pieţe la intrarea în sat. Mi s-a spus că este un copac al constituţiei. Îmi pare rău pentru constituţie, însă aspectul era vrednic de milă. [...] De o parte, păduri, câmpii, dealuri, ape, nori, pământ şi cer, de cealaltă, o păcătoasă de prăjină uscată, care mai şi trebuia proptită împotriva vântului.

Şi pe urmă la câte idei poate da naştere! Era un copac care avea rădăcină, crengi şi frunze, care era verde şi plin de viaţă; a fost luat acest copac, i s-a tăiat rădăcina, frunzele au căzut, crengile au murit şi, în mod prostesc, a fost replantat într-un pământ, ce nu mai este al lui. Un simbol credincios al atâtor constituţii moderne, care nu aparţin nici trecutului, nici viitorului, nici mediului.

Apropo de climă, mă acomodez cu destulă greutate la cea de aici. Este un fel de vară greoaie şi densă, unde parcă respiri vapori de bere. Sunt strivit de clădirile flamande.

Nu mă pot obişnui nici cu băutura de aici. Nimic mai greţos decât berea de Bruxelles şi berea tare belgiană. Hotărât lucru, fac puţin caz de vinul de Flandra şi Normandia. Îmi plac mai mult cidrul de Bourgogne şi berea de Bordeaux.

Fântânile lor sunt ciudate. Scot apa cu o macara. E destul de curios să-i vezi scoţând o găleată din cisternă, tot aşa cum Arhimede ridica corăbiile din mare în timpul asediului de la Messina.

Vezi, dragă prietenă, ce vorbăreţ sunt cu tine. Îţi spun tot şi în felul acesta mă mai bucur încă o dată de lucrurile văzute. Am făcut tot ce mi-a permis punga în ce priveşte comisioanele de care m-ai rugat. Îţi aduc o jumătate de duzină de ciorapi englezeşti, despre care mi s-a spus că sunt foarte frumoşi. Am cumpărat şi ciorapi pentru mine. Se pare că un bărbat nu poate sub niciun motiv să treacă peste graniţă cu o rochie. Nu o poate justifica ca obiect de uz personal şi vama o va confisca. Asta m-a împiedicat să cumpăr rochia care ţi-ai dorit-o.

Am uitat să-ţi spun că am cumpărat la Bruxelles o contrafacere a *Vocilor lăuntrice*[23]. Sunt curios dacă voi reuşi să o trec la frontieră. M-am văzut afişat peste tot, la Bruxelles şi la Anvers, şi imprimat în toate formatele.

În clipa în care termin această pagină, aud dangătele din clopotniţa mare care mă avertizează să închei scrisoarea. Într-adevăr, în afară de asta, muzica e încântătoare. Pesemne că fleşa

atât de gingaşă în aparenţă este extrem de solidă. De trei sute de ani sună în acest fel de opt ori pe oră, zi şi noapte.

Ora 6 seara.

M-am întors de la poştă. Nicio scrisoare. Totuşi nu te îmbrăţişez cu mai puţină dragoste, Adela mea, însă mă vei despăgubi la Dunkerque, nu-i aşa? Îmbrăţişează, te rog, pe tatăl tău şi pe dragii noştri micuţi. Mii de gânduri prieteneşti pentru prietenii noştri. Plec la Gand.

LUI LOUIS BOULANGER

Anvers, 22 august 1837.

Îţi scriu din Anvers, dragă Louis, asta îţi spune tot, sunt în plină Flandră, alături de catedrale, de Rubens şi de Van Dyck. Este o ţară minunată.

Ieri am fost sus în fleşa acestei nemaipomenite catedrale şi mă gândeam la tine, căci gândul meu zboară la tine ori de câte ori un lucru conţine un tablou sau o idee.

Cu aceeaşi privire cuprindeam în faţa mea marea şi Flessingue la douăzeci şi două de leghe, la stânga, Flandra şi turnurile de la Gand, la dreapta, Olanda şi fleşa de la Breda, în spatele meu Brabantul şi clopotniţa de la Malines, pe urmă Escaut, lat şi strălucitor în soare, şi, între mare şi Escaut, câmpiile acum inundate, apărate de diguri, o întindere de cinci leghe schimbată în lac, la dreapta, o altă câmpie, toată verde şi sclipind de albeaţa caselor, la picioarele mele, cele câteva acoperişuri ale capului Flandrei blocate de apă, sub mine, Anvers care este, în secolul al XIX-lea, cum era Parisul în secolul al XVI-lea, o grămadă măreaţă de biserici şi palate, de acoperişuri de pinioane în trepte, de turnuri de clopotniţe pătrate şi ascuţite, cu mii de denivelări date de turnuleţe şi faţade stranii, case mari, v4echi şi amuzante care sunt Măcelăria, Pânzăria, Bursa; o faţadă a primăriei semănând cu arhitectura lui Veronese, un portal de biserică ce pare un fundal de Rubens şi care de fapt este de Rubens; mii de vase cu pânze pe Escaut; într-un colţ al peisajului, calea ferată unde dispărea un convoi de vagoane, lângă calea ferată o stea mare de iarbă, culcată pe pământ, este citadela; în fine, deasupra tuturor acestora, un cer de nori destrămaţi, ca într-un Albrecht Dürer, şi o frumoasă rază de ploaie

căzând în depărtări. Iată ce am văzut ieri, regretând că nu le poţi vedea şi tu.

Şi pe urmă, coborând, la fiecare pas Rubens, Maerten de Vos[24], Otto Venius[25] şi Van Dyck, sculpturi de Verbruggen şi Willemsens, lăcaşuri mari de spovedanie din stejar, uriaşe capele de marmură, altare ce degajă o adevărată poezie. Am văzut *Coborârea de pe Cruce* de Rubens, o adevărată minune.

Toate, trebuie să spun, sunt exploatate în mod neruşinat. Paracliserii ascund cât mai multe tablouri, ca străinii să plătească treizeci de parale. Până atunci stăpânul locului stă ascuns în umbră. În acest fel procedează uşierul bisericii Saint-Jacques, unde se află mormântul lui Rubens, un uşier caraghios ce ar merita să fie bătut cu nuiele în piaţa publică. Acest mizerabil dispune de Rubens după cheful lui, îl ascunde sau îl arată – îl împrumută sau îl retrage, totul după bunul său plac, fără control, cu obrăznicie, învestit cu o putere supremă şi absolută. Este odios.

Parohul catedralei, un oarecare domn Lawez, a acoperit cu o pânză, sub pretextul indecenţei, o *Judecată de apoi*, cel mai bun tablou al lui Backers[26]. Imposibil să-l faci să ridice pânza. Iată un paroh stupid, nu-i aşa?

Mă gândesc adesea la tine, Louis, în această ţară care ţi-ar plăcea atât. Alaltăieri eram la Turnhaut, un mic orăşel aflat prin apropiere spre nord, şi mă plimbam. Soarele asfinţise. Dintr-o dată, la un cot al unui drum pustiu, m-am trezit în plin câmp. La oarecare distanţă era un turn mare şi vechi spre care m-am îndreptat. Era într-adevăr frumos. Un turn vechi din cărămidă, pătrat, înalt, enorm, masiv, încununat spre vârf de o mică dantelărie bizantină, lipit de un vechi castel prost refăcut, acoperindu-l însă cu umbra şi păstrându-şi, totuşi, forma fină şi severă. La picioarele turnului sclipea un şanţ de apă curgătoare în care înălţimea lui se dubla. Toate ferestrele aveau gratii de fier. Era o închisoare.

M-am oprit îndelung lângă întunecata clădire pe care amurgul o înnegrea cu fiecare clipă.

De la o fereastră de sus se auzea un cântec plin de dulceaţă şi tristeţe. Mi-am adus aminte că am auzit unul la fel de melancolic şi grav la Muntele Saint-Michel, anul trecut. Cum erau serbările din august se auzea din depărtarea oraşului zgomote de dans şi râsete. Cântecul prizonierului se suprapunea lor fără duritate şi mânie.

Ziua se stingea spre apus, trestiile din şanţ tremurau, din când în când un şobolan trecea în fugă pe la piciorul turnului. Apoi fundalul

peisajului devenea un adevărat fundal flamand, cu două, trei tufe de copaci, o veche biserică roşie cu pinion în volută, un acoperiş mare şi o clopotniţă mică. Un cătun scund fumega alături, o câmpie imensă şi neagră, un cer luminos, fără pic de nor. Nu am văzut niciodată ceva mai auster şi, în acelaşi timp, mai dulce.

Dar văd că mă las furat de conversaţie cu tine, dragul meu Louis, şi nu este niciun motiv ca această scrisoare să se încheie, mai ales dacă încep acum să vorbesc despre vechea mea prietenie, pe care o cunoşti bine, nu este aşa, Louis?

Te îmbrăţişez din tot sufletul.

– ALBUM –

Unde trebuie să fie plasat monumentul lui Rubens? La Anvers sau la Colonia? Colonia are leagănul său, Anvers are tablourile. Colonia l-a văzut venind pe lume, Anvers l-a văzut pictând, Colonia l-a văzut mic, Anvers l-a văzut mare.

La Anvers a avut parte de surâsul gloriei. La Colonia s-a bucurat de surâsul mamei.

Un om mare are, de fapt, două naşteri – prima, ca om, a doua, ca geniu. Deci Rubens are două patrii. Faceţi-i două monumente. Un leagăn de marmură albă la Colonia şi un mormânt de bronz la Anvers.

Gand – Audenarde – Tournai

Audenarde, 24 august, ora 8 seara.

Mi se pare, dragă prietenă, că blestemele mele împotriva căldurii acestui greoi ţinut şi-au atins ţelul. În timp ce închideam ultima mea scrisoare, s-a acoperit cerul şi mi-a hărăzit cea mai rea dintre ploile mărunte şi reci care cuprinde tot orizontul şi durează ziua întreagă.

Ca să ajungi de la Anvers la Gand, trebuie să traversezi Escaut. Cum polderele sunt inundate, şi asta de nouă luni, călătoria pe apă este mai lungă, şi vaporul cu aburi împrumută o scurtătură alăturată de drumul spre Gand, o jumătate de leghe deasupra Capului Flandrei. Îţi închipui că nu m-a supărat această mică plimbare, aproape ca pe mare. Cu toată ploaia am rămas pe punte, ascultând cum se stinge cântecul marinarilor care plecau pe mare

şi privind fleşa înaltă de la Anvers cum dispărea încet în ceaţă.

Nu am făcut decât să trec prin Gand (însă contez să mă reîntorc după ce voi fi văzut Tournai şi Courtrai).

Gand este un oraş frumos şi este faţă de Anvers ce este Caen faţă de Rouen, un lucru frumos alături de un lucru admirabil. Cu toate acestea am avut timp să vizitez Saint-Bavon şi, bineînţeles, m-am urcat în turn. Pentru mine sunt două moduri de a vedea un oraş care se completează unul pe altul, întâi, în detaliu, stradă cu stradă, casă cu casă, pe urmă, în ansamblu, din înălţimea turnurilor. În felul acesta ai în minte faţa şi profilul oraşului.

Văzut de sus, din Saint-Bavon, adică de la două sute şaptezeci şi două de picioare înălţime, şi ca să ajungi acolo trebuie să urci patru sute cincizeci de trepte, Gand are un aspect gotic, aproape la fel de bine conservat ca şi Anvers. Turnul de pază are deasupra un uriaş grifon aurit şi drept acoperiş o foarte curioasă îngrămădeală de turnuleţe, lucarne şi giruete. Alături este o biserică veche şi neagră, Saint-Nicolas, a cărei faţadă, aproape romanică, e admirabilă: o mare ogivă austeră, având de o parte şi alta două turnuleţe crenelate cu un aspect măreţ. Puţin mai departe e Saint-Michel, care, ca şi Saint-Nicolas, îţi înfăţişează absida. Mai departe, două sau trei biserici se ridică aidoma unor piramide din mijlocul acoperişurilor în trepte. Când te întorci dai peste Saint-Jacques, cu trei fleşe, una de ardezie şi două de piatră. Alături o piaţă veche mărginită de case cu pinioane înalte, despărţite de două locuinţe vechi de piatră din secolul al XV-lea cu turnuleţe şi acoperişuri mari. Cea care se află în mijlocul laturii mici a pieţii este casa conţilor de Flandra. Piaţa adăposteşte târgul de pânzeturi, dar mai sunt o mulţime de pieţe pitoreşti, de mănăstiri şi de răspântii întortocheate, îngrădite de case crenelate în tot felul de poziţii şi care îşi frâng liniile rezemându-se unele peste altele într-un chip încântător; şi mai este un acoperiş uriaş pus peste o navă austeră, fără turn şi clopotniţă, din secolul al XIV-lea; este biserica Dominicanilor. În acea clipă intrau mai mulţi călugări cu costumul lor atât de frumos, rasă albă şi scapular negru. La picioarele mele, primăria cu cele două faţade ale sale, una din timpul lui Ludovic al XIII-lea, cealaltă din timpul lui Carol al VIII-lea, una severă, cealaltă fermecătoare.

Adaugă la asta, în jurul oraşului, un imens orizont de câmpii şi în oraş o mulţime de mici poduri şi de cursuri de apă în care se scaldă casele, ca să-ţi faci cât de cât o idee despre Gand.

Este, într-adevăr, un oraş frumos, unde se întâlnesc patru râuri, Escaut, Leie, Moer şi Lys. De fapt o reţea de ape curgătoare care se înnoadă şi se deznoadă în orice moment printre case, împărţind oraşul în douăzeci şi şase de insule, ceea ce face din Gand, cu bărcile, cu nenumăratele poduri şi faţade înmuiate în apă, un fel de Veneţie a nordului.

Exact la baza catedralei, într-un pâlc de case flamande greoaie, ghidul mi-a atras atenţia asupra unei curţi-grădină cochete, cu nisip şi verdeaţă, înconjurată de un portic din secolul trecut şi o faţadă împodobită în stil rocaille, cu colonade şi statui de marmură albastră. Casa şi grădina au o înfăţişare proaspătă şi veselă. Casa era a bătrânului milionar Maës, cel ce a fost asasinat atât de mizerabil, acum doi ani, şi care îşi umplea pălăriile lui vechi cu aur. Acum la el se construieşte, adăugându-se casei un etaj. Bucuria şi bogăţia sunt acolo. Niciodată nu am plâns pe acest moşneag.

La Gand, printre pinioane gotice există mai multe faţade rocaille şi încă dintre cele foarte tumultuoase, ceea ce le face acceptabile. Rococoul nu poate, fi suportat decât cu condiţia să fie extravagant.

Însă toată această vorbărie nu te plictiseşte, draga mea? Discut cu tine ca şi cum am fi la gura focului nostru din Place Royale. Îţi povestesc totul. Îţi ofer cât pot mai mult din călătoria mea. Te rog, Adela mea, înştiinţează-mă dacă povestirea mea te plictiseşte.

Uite ceva care cu toate acestea te va face să râzi. Adineauri, plecând de la Gand, între Gand şi Audenarde, am văzut într-un sat, la un han, o firmă pe care era pictată figura unui om tuns ca Titus, cu favoriţi mari, epoleţi de aur, o uniformă albastră cu revere albe, şi la gât cu crucea lui Leopold. Dedesubt era această inscripţie: *Ludovic XIV, rege al Franţei*. Adevărul curat, nu inventez nimic.

În această ţară nu întâlneşti nici conace, nici donjoane, nici castele. Se vede că este ţara oamenilor de rând, a burghezilor şi nu a castelanilor. În schimb sunt peste tot primării, minunate flori de piatră, pe care secolul al XV-lea, în special, le-a făcut să înflorească în toată splendoarea lor în mijlocul oraşelor.

Aici, de exemplu, la Audenarde, de unde îţi scriu, şi care nu-i decât un mic orăşel, văd de la fereastra hotelului Leul de aur profilul unei încântătoare primării de un gotic din cel mai înflorit, încununată de un uriaş înarmat şi aurit, purtând blazonul oraşului.

Toată piaţa pe care o am sub ochi e fermecătoare, cu toate că a păstrat prea puţine din vechile pinioane. În mijlocul faţadei primăriei se află o foarte frumoasă fântână din 1676. Ducele de

Saint-Simon nu avea decât un an atunci când a fost construită. Lângă fântână mai e un falnic plop; şi pe urmă dincolo, deasupra caselor, o clopotniţă frumoasă de un gotic sever. Soarele, în asfinţit, lasă unghiuri de umbră peste toate.

În Flandra există prostul obicei de a închide toate bisericile la amiază. După-amiază nu se mai roagă nimeni. Bunul Dumnezeu se poate ocupa de altele, aşa încât din cele două biserici din Audenarde nu am putut-o vizita decât pe cea mai neînsemnată, foarte interesantă însă, datorită absidei sale romanice. Mai există două morminte frumoase, dar, din păcate, nedemn mutilate. Am fost obligat, ca să le văd, să trec peste un batalion de babe, ocupate să spele biserica şi care bombănind ajungeau să şteargă pardoseala până sub picioarele mele. Am avut satisfacţia ca, din pricina mea, să le fac să le iasă din gură diverse blesteme flamande, pe care le-am lăsat să fluture liniştite în biserică.

Aceste cumsecade femei flamande continuă să justifice ceea ce îţi spuneam. Ele consacră douăzeci şi patru de ore să-şi spele casa, şi a douăzeci şi cincea să se spele pe ele. De altminteri, majoritatea sunt foarte frumoase, aproape toate au pielea albă şi părul negru, ca tine, Adela mea dragă. Duminica poartă o splendidă bonetă de dantelă, de o formă simpatică. La Lier, boneta este susţinută de un fel de panglică de ace, foarte ciudată şi frumoasă. Este de la sine înţeles că nu-ţi vorbesc aici decât despre ţărănci. Doamnele de la Bruxelles poartă eşarfe din voal, ceea ce le vine admirabil.

Am văzut tunul mare din Gand după care ţi-am făcut un mic desen. Este un enorm tub, făcut din lame de fier forjat, o adevărată armă din secolul al XV-lea. Cei din Gand au prea puţină grijă de el. L-au cocoţat pe un fel de suporturi, trei la număr, rococo, sculptate în ghirlande, şi toată gura tunului nu este decât o ladă de gunoaie. Acest tun are optsprezece picioare lungime şi cântăreşte treizeci şi şase de mii de livre. În interior se disting foarte bine canelurile făcute de lamele de fier. Gura are două picioare şi jumătate diametru. Prin ea se aruncau bile mari de granit sau maldăre de ghiulele de fontă. Este enorm.

Dar nu este nimic pe lângă tunurile lui Mahomet al II-lea, care erau trase de patru mii de oameni şi două juguri de boi, în stare să scuipe uriaşe blocuri de stânci. Erau un fel de vulcani îndreptaţi, de acest turc, spre Constantinopol.

La Saint-Bavon sunt tablouri frumoase, două în special, unul de Rubens, celălalt de Jan van Eyck, inventatorul picturii în ulei. Cel de

Rubens, reprezentând primirea Sfântului Armand la mănăstirea Saint-Bavon, este admirabil. Grupul de jos are o ţinută minunată. Celălalt, de un stil cu totul diferit, nu este mai puţin reuşit. Van Eyck este atât de calm pe cât este Rubens de violent. Mai este o pictură frumoasă, executată de un elev al lui Van Eyck şi o alta, de asemenea frumoasă, a dascălului lui Rubens. Cele patru picturi fac un fel de scară pe care cobori straniu din epocă în epocă sau, mai bine-zis, urci de la Van Eyck la Rubens. La Paris de-abia cunoaştem pe Otto Venius, cel care a fost dascălul lui Rubens. Şi, lucru remarcabil, şi el e un pictor calm.

De-altminteri, fiecare din bisericile flamande este un muzeu. Aş vrea să-l văd aici pe bunul şi dragul nostru Boulanger.

Dar, în afară de asta, îmi plac mai mult ale noastre, din Franţa. Hotărât, cele de aici sunt prea curate, iar curăţenia excesivă, în ce priveşte monumentele, poate fi un mare cusur. Întâi pentru că aduce după sine zugrăveala, această supremă murdărie, apoi zgârierea şi, până la urmă, spălarea definitivă. Or, patina veacurilor este totdeauna frumoasă, pe când praful zilnic doar uneori. Una este urma generaţiilor, cealaltă este urma omului. Totul este alb, lucitor, lustruit, şters, sclipitor în bisericile belgiene. La fiecare pas întâlneşti contrastul dur, ţipător şi răspândit peste tot între marmura albă şi marmura neagră. Foarte puţine din nuanţele cenuşii şi mucegăite ale vechilor noastre catedrale. Nu sunt vitralii. A sparge vitraliile, a zugrăvi bisericile şi, deseori, a arunca jos amvonurile, iată din ce se compune devastarea datorată preoţilor. Ei vor să fie văzuţi cu orice preţ; pentru asta trebuie luminate ferestrele, albiţi pereţii şi dărâmate amvoanele. Oh, cochetărie, unde mai vrei să te cuibăreşti?

De când sunt în Belgia nu am văzut decât două sau trei amvoane şi încă îngrozitor mâzgălite, două sau trei ferestre cu vitralii, numai două biserici nezugrăvite, Saint-Waudru din Mons şi capela de la Bruxelles.

În Belgia, nimic din frumoasele portaluri, încărcate de minunate statui, ca la Chartres, la Reims, la Amiens. Portalurile celor mai frumoase catedrale nu au o singură figură sculptată. Curios! Este adevărat că o fleşă precum cea de la Anvers răscumpără o mulţime de lucruri. Ce operă magnifică! Este opera unui bijutier în aceeaşi măsură cu a unui arhitect. Şi mă minunez de un giuvaer care are cinci sute de picioare înălţime.

Tournai, 26 august.

Diligenţa mi-a întrerupt scrisoarea. La Tournai, Adela mea, o termin. Drumul de la Audenarde în această porţiune este un câmp fără sfârşit, tăiat de verdeaţă şi pâraie. Se vede la stânga dealul care acoperă albia râului Escaut.

Tournai îşi datorează probabil numele turnurilor care-l acoperă. Numai catedrala singură are cinci turnuri. Este una din cele mai ciudate biserici romanice ce-am văzut. În biserică există o *Judecată de apoi* pictată de Rubens şi o raclă minunată de argint aurit, enormă, masivă, lucrată ca o bijuterie. Cele două portaluri laterale ale bisericii sunt într-un stil bizantin din cele mai frumoase şi curioase. Tot oraşul este extrem de interesant.

Ieri seara, de Sfântul Ludovic, turnul de pază, aproape romanic, apărea minunat iluminat de felinare colorate, o bălţătură drăguţă şi luminoasă comentată de carilonul cel mai vorbăreţ şi amuzant din lume. O simfonie a lăncierilor belgieni răspundea, din piaţa de arme, acestui vacarm aerian. Clopotele erau toate în mişcare, de asemenea toate femeile. Vechiul oraş, în întregime dedat veselului gângurit de sărbătoare, era nemaipomenit de plăcut de auzit şi de privit. M-am plimbat îndelung pe o stradă întunecoasă, privind cele cinci ace uriaşe ale catedralei de-abia luminate de razele turnului de pază.

M-am gândit la casa noastră din Place Royale, la toţi prietenii noştri şi, mai presus de toate, la tine, Adela mea, şi la mult iubiţii noştri copilaşi. Aş fi vrut să vă am pe toţi lângă mine în acel moment. Oh, ziua în care vom putea simţi împreună toate aceste emoţii va fi o zi mare pentru mine, crede-mă, bietul meu înger, şi iubeşte-mă. O îmbrăţişez pe Didine, pe Charlot şi pe urmă pe Toto şi pe Dédé. Sper că toţi sunt tot aşa de buni şi fericiţi. Strâng mâna excelentului tău tată.

Tournai – Ypres

Courtrai, 27 august, ora 7 seara.

Ieri am fost la Tournai, am plecat, am traversat Courtrai, am văzut Meenen, am vizitat Ypres şi am revenit la Courtrai. Vezi, dragă prietenă, mă duc şi mă întorc, nu vreau să-mi scape niciunul din aceste vechi oraşe. Peste tot unde este o catedrală, o primărie sau un Rubens alerg. Asta mă obligă să fac zigzaguri fără de sfârşit.

Călătoria mea prin Belgia desenează un extravagant arabesc. Pentru că în această ţară, din şase în şase leghe, există un oraş cum găseşti în Franţa la şaizeci de leghe.

Înainte de a părăsi Tournai, am fost să revăd catedrala, ce este într-adevăr de o rară frumuseţe. O biserică romanică aproape comparabilă cu Noyon, având în plus un splendid amvon din timpul Renaşterii, în marmură de diverse culori, cu două etaje de basoreliefuri. [...] Acest amvon a fost cioplit de dalta cea mai sensibilă şi spirituală.

Tournai este un oraş vechi. Aproape toate bisericile sunt din secolul al XI-lea până în secolul al XIII-lea. Am văzut case romanice. Îţi aminteşti, Adela mea, cea pe care am văzut-o împreună la Tournus, în acea frumoasă călătorie din 1825, ce rămâne cea mai plăcută amintire din viaţa mea?

Dar să-mi reiau jurnalul. La portalul nord al catedralei din Tournai, care este romanic, exista un lucru ciudat, văzut de mine doar acolo. Sunt două ferestre închise, pe care sculptorul le-a dăltuit în piatră, în mijlocul arcadei. Obloanele, cu ferecăturile şi zăvoarele lor, sunt foarte minuţios lucrate. În rest portalul e într-o stare jalnică de ruinare. Clopotniţa mare, care se înalţă în stânga, s-a crăpat de sus în jos.

Nu îţi vorbesc decât de arhitectură, dragă prietenă, pentru că celelalte întâmplări sunt aproape inexistente, iar discuţiile de la masa comună sunt peste tot la fel. Înţelegeţi domnule Raymond? se încăpăţânează să joace domino! Pierde de fiecare dată, ceea ce-l face să plătească în fiecare seară trataţia la cafenea pentru trei persoane. La Liège se găsesc redingote de postav, numai cu douăzeci şi cinci de franci. — De postav? Este posibil? — Da, e adevărat, de postav de Luxembourg cu trei franci şi şaptezeci şi cinci, cinci coţi, face optsprezece franci şi cincisprezece parale, dublura şi furniturile fac doi franci, deci douăzeci şi cincisprezece, croitul încă doi franci, deci douăzeci şi doi de franci cincisprezece, comisionul, cinci parale, douăzeci şi trei de franci, doi franci beneficiu şi gata! Iată conversaţia mea de ieri seară la Meenen.

Meenen are amintiri. A avut onoarea să fie asediat de Ludovic al XIV-lea. Asta-i tot. Ca o femeie urâtă şi banală, ce a avut din întâmplare un curtezan frumos. În rest nimic deosebit nici pe faţadele caselor, nici pe feţele locuitorilor. Am regăsit roabele de la Bruxelles, trase de un câine şi împinse de o femeie. Seniorul din Canaples, care se temea pentru câinii săi, să nu capete purici, nu i-

ar fi înhămat la aceste cărucioare.

Desenez, visez şi studiez, lăsând pe belgieni să vorbească în jurul meu. Îi admir cum vorbesc flamanda în franţuzeşte. Ei au un *„nu-i aşa?”*, pe care îl folosesc în toate situaţiile. Femeile pronunţă pe *nu-i aşa* cu foarte multă graţie. Hotărât, ele sunt foarte frumoase, în majoritate, însă se pare că cele mai frumoase sunt cele de la Bruges. Într-o carte stupidă pe care am cumpărat-o, intitulată *Ghidul călătorului în Belgia şi Olanda*, femeile din Belgia sunt numite *circasienele Belgiei*.

Se mănâncă destul de bine la hanuri, în afară de bere. Cu toate acestea belgienii au mania de a pune zahăr şi făină în toate. Ceri o omletă, resemnează-te să mănânci o tartă.

La Tournai, ca şi la Bruxelles, Anvers, Gand, moda de la Paris, mărfurile, şi ai putea spune chiar negustorii de la Paris, se expun în prăvălii care şi aici se numesc *Magasins*.

Mă plimbam seara pe străzi crezând că am în faţa ochilor vitrinele sclipitoare ale bulevardelor pariziene. Ce case curioase! După acoperiş, fac parte din secolul al XVI-lea, şi după prăvălii, din strada Vivienne; întunecate şi tragice pe o jumătate, fără gust şi stupide pe cealaltă; parterul citeşte *Constituţionalul*, iar podul, Biblia: jos este domnul Terneaux, iar sus Filip al II-lea; jos arde vesel gazul în prăvălii cu ferestre mari, iar dacă-ţi ridici ochii ai impresia că vezi încă pe vechiul fronton licărirea flăcărilor roşietice ale rugurilor Ducelui de Alba.

Asupra acestor metamorfoze am făcut o sută de reflecţii amare, care probabil îţi vor părea tragi-comice.

Merită să fii o casă din secolul al XVI-lea, ca să termini în felul acesta! Să începi cu un fronton din timpul Renaşterii şi să termini cu o prăvălie gen Palais-Royal! Să fii aproape de cer cu un pinion în trepte sau sculptat cu volute, şi aproape de râu, cu o prăvălie de pânzeturi şi bumbace! Ce degradare! Cum a putut să ajungă la un lucru atât de mizerabil o faţadă *formosa superne*[I]? Asta, dragă prietenă, este din latina lui Horaţiu, transformată de limbajul lui Charlot.

Dacă aceste gânduri mi s-ar fi citit pe faţă, ar fi înveselit pe burghezii atât de cumsecade din Brabant. Pentru burghezii din toate ţările magazinul vopsit în alb, vitrina mare, tejgheaua de acaju reprezintă un progres. Treacă pentru magazine, numai să nu se aplice acest progres şi bisericilor. Or, ele au deja ferestre clare,

---

[I] Pe deasupra şi frumoasă. (trad. din latină).

ziduri albe şi mă aştept ca într-o dimineaţă să apară şi un altar de acaju.

Zugrăveala belgiană are trei nuanţe: cenuşiu, galben şi alb. Este tricolor, aşa cum i se cade unui stat constituţional. Albul este folosit la biserici, cenuşiul pentru primării, galbenul pentru casele de ţară şi pentru construcţiile mai fanteziste unde belgianul vine să se distreze duminica. Sosind la Ypres, am văzut adineauri, la dreapta drumului, un castel mare ce-ţi dădea impresia că este tăiat dintr-o bucată de unt. Proprietarul, un cumsecade flamand rotofei, îl admira din mijlocul unui strat de castraveţi printre care străluceau obrajii săi grăsulii.

Drumul de la Meenen la Ypres este foarte plăcut. Peste tot sunt micile şi graţioasele grădini verzi, iubite atât de mult de pictorii flamanzi. Pe urmă drumul traversează o pădure şi este străjuit ici şi colo de lungi şiruri de plopi italieni, a căror scoarţă parcă te priveşte cu ochi mari. La întoarcere am refăcut drumul cu multă plăcere. Un drum refăcut în sens invers este aproape un drum nou. Ypres este un oraş unde mi-ar place să locuiesc. Casele de lemn sunt amestecate printre cele de cărămidă. Este un fel de întâlnire neaşteptată între Flandra şi Normandia.

§ Vezi Desen nr.19 din Anexă

Primăria este o minune. O construcţie gigantică ce ar ţine o întreagă latură din Place Royale, în egală măsură măreaţă prin masă şi stil. Un mic palat simpatic din timpul Renaşterii se reazemă graţios de severul edificiu din secolul al XIII-lea. Biserica este şi ea foarte frumoasă, dar mai ales interesantă de studiat, plină de sculpturi din timpul Renaşterii şi am văzut un *Saint Martin* de Rubens absolut fantastic. Adaugă la asta încă o sută de case remarcabile în oraş. Pe faţada hotelului *la Châtellenie*, unde am luat masa, sunt şapte medalioane cu figuri admirabile reprezentând, cu ajutorul celor mai frumoase trăsături umane, cei şapte aştri cunoscuţi în secolul al XVI-lea: Luna, Mercur, Venus, Terra, Marte, Jupiter, Saturn. La Ypres, ca în toată Belgia de altfel, casele sunt datate. Îmi place acest obicei. Pe o faţadă veche am văzut data 1616. Asta m-a făcut să mă gândesc la anul morţii lui Shakespeare.

Shakespeare a murit în acel an la 23 aprilie. În aceeaşi zi a murit şi Miguel Cervantes. Ce coincidenţă remarcabilă! S-au stins în

aceeaşi clipă aceste două făclii, cu ele apunând în zorii secolului al XVII-lea ultimele licăriri ale secolului al XVI-lea.

La Courtrai am văzut o minunată ridicare a crucii de Van Dyck. Clopotniţa bisericii principale, foarte frumoasă, cu toate că e acoperită ca un turn de pază. Încă două turnuri pe un pod, şi cam asta-i tot ce am remarcat în oraş.

În clipa în care îţi scriu se bate toba în piaţa manejului *seniorului Alfred, primul călăreţ al domnului Franconi*. Îţi poţi imagina persoana seniorului Alfred, primul călăreţ al domnului Franconi? Am mâncat destul de prost. Mâine, dragă prietenă, plec din nou către Gand, să revăd *Gand, superba spaniolă*, căruia Boileau i-a dedicat un vers frumos.

28, ora 6 seara, Gand.

Iată-mă din nou la Gand, Adela mea. Poţi înţelege asta? acum este frig. Îngheţ la 28 august, după ce m-am sufocat pe 25. Tranziţia este bruscă şi climatul ciudat.

Am parcurs tot oraşul, privind şi reprivind. Catedrala Saint-Bavon, despre care ţi-am mai vorbit, are o criptă comparabilă cu cripta de la Tournus, pe care am văzut-o împreună, poate îţi mai aminteşti. O subterană frumoasă şi măreaţă. Van Eyck este îngropat aici. Am găsit ici şi colo morminte sparte şi profanate din vremea Ducelui de Alba. Ferestruicile aruncau pe morminte o lumină palidă, care se încarcă de ceaţă când trece pe sub stâlpii scunzi din secolul al XI-lea. Cum lucarnele se încrucişează, în jurul fiecărui stâlp cădeau raze de lumină vagă alternând cu rotocoale mari de umbră. Efectul este sinistru.

În biserica înaltă am admirat nişte uriaşe sfeşnice de aramă din timpul Renaşterii. Mi s-a povestit istoria lor. Sfeşnicele se aflau în catedrala Sfântul Paul din Londra înaintea incendiului din 1666. Ele au aparţinut lui Carol I, Cromwell le-a vândut unui episcop din Gand. Câte reflecţii se pot face! Biserica le-a ars, stăpânul a murit, vânzătorul lor a murit, cumpărătorul de asemenea. Sfeşnicele însă au rămas pentru că sunt frumoase şi sunt remarcate tocmai pentru frumuseţea lor. Istoria trece, arta rămâne.

Arta este ca natura simplă şi profundă, una singură şi diversă. Scotoceşte şi răsscotoceşte o catedrală: este tot atât de stufoasă ca o pădure. Sub arbori se află pădurea de arbuşti, şi sub ea pădurea de ierburi, apoi pădurea de muşchi; vei găsi la toate

nivelurile frumuseţi şi vei admira arhitectul, poetul şi creaţia.

§ Vezi Desen nr.20 din Anexă

Şi apoi, în artă nimic nu poate fi urât, nimic nu este necurat, un lucru ce nu vrea să fie înţeles în zilele noastre. Lucrurile cele mai respingătoare din natură sunt admirabile motive de inspiraţie. Noi considerăm un păianjen un lucru hidos, dar suntem încântaţi să-i regăsim pânza pe rozeta din faţada catedralelor şi corpul şi labele în cheia de boltă a capelelor.

Gand este plin de case de cel mai bun gust. Cea mai renumită este pe un chei. O casă gotică din ultima epocă care marchează tranziţia de la secolul al XV-lea la al XVI-lea. O corabie din timpul acela a fost sculptată pe poarta de intrare. Astfel, pe biserica din Tournai poţi regăsi lăcătuşeria secolului al XI-lea, pe casa din Gand, corăbiile din secolul al XVI-lea. Arta conservă totul.

Ieşind din oraş prin poarta către Anvers, în mijlocul unor bastioane de cărămidă, azi ruinate, care au fost vechea cetate spaniolă, se găsesc ruinele mănăstirii Saint-Bavon. Curioase rămăşiţe din secolul al XV-lea şi chiar din secolul al XVIII-lea, de o parte, romanic şi chiar roman de altă parte. În zid există un original *opus reticulatum*[I] încă în stadiu primitiv. Iartă-mă, Adela mea, întreabă-l pe tatăl tău ce înseamnă această expresie latină, pe el, care ştie atâtea lucruri şi le ştie atât de bine. Charlot nu-ţi va putea explica acest lucru.

Făcându-se săpături în spatele mănăstirii, s-a descoperit o pardoseală de ceramică lucrată în mozaic. Am putut distinge vulturi, cocoşi, cerbi, o mulţime de ornamente bizantine cu ramuri împletite, oameni călare, şi chiar flori de crin, unele din timpul lui Carol al VII-lea, altele şi mai vechi. În schimb, nu sunt morminte. În incinta determinată de zidurile vechi şi prăvălite cresc maci bătuţi, care mi s-au părut flori mult prea domestice pentru un loc atât de sălbatic. Am cules unul pe care ţi-l trimit, Adela mea mult iubită.

§ Vezi Desen nr.21 din Anexă

Ştii cine a cumpărat mănăstirea în timpul revoluţiei? Ştii cine a revândut piatră cu piatră, bucată cu bucată de plumb, fier, lemn sau cărămidă? Ştii cine a devastat, ruinat, demontat, furat şi

---

[I] Mozaic. (trad. din latină).

despuiat în văzul lumii această minunată mănăstire? Este Maës, acelaşi bătrân Maës, de care ţi-am vorbit în ultima mea scrisoare, acela care a fost asasinat acum doi ani pentru bogăţiile sale, pentru averea strânsă fără ruşine, bătrânul zgârcit care, atrăgând comori necurate, şi-a atras pedeapsa supremă. Călăuza mea, un om oarecare, ce se afla pe acolo deoarece lucra la mănăstire, mi-a spus la intrare că Maës e cel ce a ruinat mănăstirea. Am parcurs dărăpănătura în tăcere, fără să răspund un cuvânt portarului şi pe urmă, dintr-o dată, m-am ridicat de pe piatra pe care mă aşezasem şi nu m-am putut împiedica să nu spun cu voce tare: *Pronia este dreaptă!* Călăuza mea, care nu m-a auzit spunând decât aceste patru cuvinte, m-a crezut probabil nebun.

În anul 1793 existau două feluri de monştri, unii omorau oamenii, alţii monumentele, unii vroiau sânge, alţii aur. Primii erau cruzi şi deseori dezinteresaţi, ceilalţi erau lacomi şi totdeauna laşi. Maës făcea parte din ultima speţă şi cea mai demnă de dispreţ, după părerea mea.

Şi astfel, acest păcătos ne-a luat tuturor frumoasa mănăstire, ca să-şi facă casa stupidă şi inutilă de care ţi-am vorbit [...] Omul a fost strivit sub aurul său.

Gand este un oraş încă plin de amintirile lui Carol Quintul. Acest Don Carlos a fost un desfrânat în tinereţe, orice ar spune defăimătorii lui Hernani. Se pare că îi plăceau în mod special frumoasele măcelăriţe, pentru că la Gand măcelarii mai sunt încă numiţi *copiii prinţului*. De altfel este o poveste întreagă. Numai câteva familii aveau drept, din tată în fiu, să fie măcelari, familiile Van Melle, Vanloo şi Deynoodt, drept de care se bucurau încă de pe vremea lui Carol Quintul, el crezând că are odrasle în aceste familii. Ciudat lucru ca un rege să facă din bastarzii săi măcelari! Ce pagină stupidă şi cleioasă ar fi scris Dulaure[27] despre povestea asta!

Astăzi dimineaţă am plecat din Courtrai, care în flamandă se numeşte Kortrik. Drumul până la Gand este, ca toate drumurile din Belgia apuseană, o plimbare pe câmpie, cu un orizont de catifea verde în dreapta şi în stânga.

Între Meenen şi Ypres întâlneşti, din când în când, grămezi de cărămizi ce rup uniformitatea câmpiei şi au un aspect de ruine babiloniene. Nu le-am mai regăsit pe drumul spre Gand. În schimb, în aceste împrejurimi proprietarii caselor de la ţară fac abuz de busturile magistraţilor din timpul lui Ludovic al XIV-lea. Le cocoaţă

pe stâlpii porţilor în chip de lei. Să înlocuieşti coamele cu peruci e profund flamand. Acest obicei se practică însă şi în alte părţi, nu numai în Flandra.

Am găsit aici ziare. Am vrut să le citesc; sunt ziare de la sursă, toate tapisate cu versuri neerlandeze. Este un lucru foarte plăcut ochiului. Ai crede că vezi desene de pietre şi pietricele într-o peşteră rococo. Peştera este *Le Mesager de Gand*.

Iată o scrisoare fără sfârşit, nu-i aşa? Scrie-mi şi tu asemenea scrisori şi voi fi fericit. Trebuie să termin totuşi, poşta pleacă la ora nouă seara. Adio, Adela mea mult iubită, adio, Didina mea, Charlot şi ceilalţi toţi, copilaşii mei mult iubiţi. Vă îmbrăţişez pe toţi şi mă rog pentru voi. Cele mai prieteneşti gânduri tatălui tău. Al tău, Victor.

Vorbeşte despre mine prietenilor noştri, lui Louis, Robelin, Gautier, Granier, Masson, Brindeau şi celorlalţi.

Mâine voi fi la Brugge.

Ostende – Furnes – Brugge

Furnes, 31 august, ora 7,30 seara.

Dragă prietenă, începând această scrisoare am înaintea ochilor una din cele mai frumoase pieţe pe care le-am văzut; în faţa mea o măreaţă primărie din timpul Renaşterii, al cărui turn de pază este gotic, în ciuda faptului că aspectul i-a fost stricat punându-i-se sus o balustradă cu stâlpi; la stânga, mai multe case de diferite stiluri, dar foarte bine contrastate; în faţă, alături de primărie, deasupra a patru sau cinci frontoane graţioase din secolul al XVI-lea, se decupează, în amurg, profilul unei nave gotice: în fine, la dreapta, o frumoasă răspântie a unei străzi, tivită de o parte de un castelaş foarte sever şi ciudat şi de cealaltă parte de un elegant fronton spaniol rocaille, împerecheat cu mai multe altele; totul dominat de o superbă fleşă de cărămidă, având o linie magnifică. Adaugă la aceste trei laturi, latura pe care mă aflu şi nu o văd, dar care le completează, mai pune la mijloc o pardoseală foarte frumoasă, compartimentată în culori, un imens mozaic, ce ocupă întreaga piaţă, şi vei înţelege, Adela mea, că, dacă tu ai fi fost aici împreună cu copiii, piaţa din Furnes n-ar mai fi avut de ce invidia Place Poyale.

Sosesc la Ostende. La Ostende nu este nimic interesant, nici

măcar stridiile. Dar aici este marea; şi sunt un ingrat să vorbesc astfel de Ostende. Sunt cu atât mai ingrat cu cât am fost la Ostende obiectul unor favoruri speciale din partea mării şi din partea cerului. Mai întâi, cum am sosit, ploaia, care n-a contenit toată dimineaţa, a încetat dintr-o dată; norii s-au risipit şi soarele a zbicit repede ţărmul, ca să mă pot plimba pe mal, în timpul refluxului, două ore încheiate. Vai, nici măcar o amărâtă de scoică pentru Toto. Nimic decât nisip, cel mai plăcut şi cel mai fin din lume.

Sunt încântat că am văzut dunele. Sunt mai puţin frumoase decât graniţele din Bretagne sau ca falezele din Normandia, totuşi sunt frumoase. Aici marea nu este furioasă, ci tristă. Este altfel de măreţie. Seara, dunele decupează pe orizont siluete frământate şi severe. Alături de valurile veşnic în mişcare, ele par o barieră de valuri încremenite în veşnicie.

Plimbându-te pe dune simţi înţelegerea profundă ce leagă, până şi prin forme, pământul şi marea: oceanul este într-adevăr o câmpie întinsă şi pământul o mare. Dealurile şi văile se unduiesc ca valurile, şi lanţurile munţilor răsar ca furtuni împietrite.

Nu căutam nicio diversiune însă, pentru că mi s-a oferit una, o şi folosesc. Ieri seară, dragă prietenă, am văzut o furtună sau, ca să mă exprim mai bine, o cumplită vijelie, deoarece noi, oameni de pe continent, nu ne putem închipui o furtună pe mare fără o corabie în primejdie şi fără un naufragiu. Orice ar fi fost, furtună sau vijelie, a fost fantastică. Mă reîntorsesem ca să cinez la hotelul *Leul de aur*, unde, de altfel, făcând o paranteză, se mănâncă prost, când am auzit un depărtat zgomot de tunet. Atunci, mi-am aruncat şervetul cât colo şi am alergat spre mare.

În clipa în care ajungeam pe dig, cu toate că nu era decât ora şapte seara, se lăsase întunericul ca în timpul nopţii. În câteva clipe un nor uriaş a acoperit cerul părând, din când în când, la lumina fulgerului, căptuşit cu aramă roşie. Am înaintat destul de departe pe dig. Eram singur, în spatele meu farul se aprinsese în tăcere şi câteva picături de ploaie începuseră să cadă, vântul sufla cu furie, încât înaintam cu greu. Mă gândeam la cele două pânze pe care le urmărisem cu ochii, două ore mai devreme. Cele două pânze mi se păruseră un lucru încântător atunci, iar acum, un lucru groaznic!

După câteva clipe m-am oprit, fără să ştiu de ce, pentru că nu eram în primejdie, dar fusesem cuprins de o nelămurită spaimă. Ploaia cădea în vârtejuri, vântul sufla hohotind, când mai încet,

când urlând. Nu mai vedeam nimic înaintea ochilor, nici sub picioare sau deasupra capului decât un hău de cerneală din care ţâşnea un zgomot cumplit. În acest hău, strălucea uneori, doar pentru o clipă, o mare de foc, desenând cu spumă de jăratic răscroielile sfâşiate ale coastei sălbatice şi întunecate. Imaginea apărea şi dispărea, ca un fulger. Era într-adevăr un fulger!

Auzeam deasupra mea tunetul prăvălindu-se din nor în nor, ca o grindă uriaşă căzută din acoperişul cerului de-a curmezişul unei şarpante cu mii de etaje.

§ Vezi Desen nr.22 din Anexă

Cum ochii îmi sunt bolnavi, întorceam spatele fulgerelor. Totuşi m-am întors o dată şi am văzut palida lui săgeată.

În acest imens tumult, nu mai exista nimic pentru mine ce-ar fi putut să-mi amintească de cerul şi pământul văzut zi de zi, decât poate linia rece şi geometrică a digului de-abia luminat de un reflex palid şi sinistru, caracteristic ploilor violente; şi în imediată apropiere, un stâlp indicator, pe care puteam citi, la lumina fulgerelor, inscripţia: *Loc de scăldat pentru doamne*.

În acest haos am căutat cele două pânze, însă din fericire nu le-am mai văzut în dâra de lumină aprinsă pe cer de fulger.

Norii au trecut peste oraş timp de o oră, pe urmă s-au mistuit la orizont şi cerul alburiu al amurgului a reapărut. Câtva timp am mai privit alergând în goană pe acest fond livid nori mari negri, însă descărcaţi, care se izbeau de digul mare ca de o stâncă.

Astăzi de dimineaţă, cerul în sărbătoare mi-a redat soarele, după cum vezi, şi m-am plimbat pe dunele care la prima vedere par acoperite cu grâu; te uiţi mai bine şi vezi că nu este decât neghină în plin rod, asemuindu-se cu grâul, aşa precum maimuţa se asemuie cu omul, bondarul cu albina, cum parodia imită omul, critica imită poetul şi cum ipocritul imită pe cel drept. Există o lege eternă a firii că tot ce încearcă să-ţi facă rău încearcă să ţi se asemuie.

Ţi-am spus că se mănâncă rău la *Leul de aur*. Dacă vrei să mănânci viţel trebuie să mergi în porturile de la mare. La Ostende nu se găseşte peşte, crevete sau, cu totul de neînţeles, stridii. La urma urmei stridiile de la Ostende nu sunt decât stridii din Anglia, aduse la Ostende pentru a fi crescute, aşa cum stridiile de la Cancale sunt duse la Marennes. La Ostende nu există bancuri de

stridii, ci numai parcuri.

Către prânz, când eram pe dig, vremea fiind frumoasă, lumea se scălda. Bărbaţii şi femeile se scăldau împreună, bărbaţii în izmene, femeile în capoate. Acest capot este o simplă cămaşă, dintr-o stofă subţire de lână, foarte uşoară, care coboară până la glezne, dar de îndată ce este udată conturează foarte bine corpul şi deseori mai e şi ridicată de valuri. O femeie tânără, astfel îmbrăcată, foarte frumoasă, poate chiar prea frumoasă, părea în anumite momente o statuie antică de bronz, drapată într-o tunică cu cute mici. Înconjurată de spumă, frumoasa fiinţă ieşea parcă din mitologie.

Brugge, unde am petrecut o zi înainte de a ajunge la Ostende, este un oraş superb, jumătate german, jumătate spaniol. Se numeşte *Brugge* din cauza podurilor sale (*Brug* în flamandă), tot aşa cum oraşul tatălui tău, *Nantes*, se numeşte aşa din cauza cursului de apă (cele o sută de braţe ale Loarei), *nant* în celtă. Îţi aminteşti, dragă prietenă, acest cuvânt din bretona veche? I-am regăsit în Elveţia. Nu se spune *un torent*, se spune *un nant*.

Locuitorii din Brugge îşi maltratează foarte rău clopotniţa, un obelisc de cărămidă din secolul al XIV-lea, în consecinţă de un stil foarte pur. Deja i-au tăiat capătul, înlocuind vârful cu un hidos acoperiş mititel, rotund, plat şi stupid. Închipuie-ţi un papă, căruia i-ai scoate mitra, ca să-i pui o şapcă. Aşa arată acum turnul clopotniţei din Brugge.

În schimb, turnul de pază e neatins. Datează din aceeaşi epocă, este absolut o minune, jumătate din cărămidă, jumătate din piatră. Cărămida capătă câteodată superbe nuanţe ruginii, fiind mult folosită în Flandra. Flamanzii fac din cărămidă şi ornamente în formă de scoică şi crucile ferestrelor, de o fineţe perfectă. Trebuie să recunoşti că ei mânuiesc mai bine cărămida decât bretonii granitul. Vorbesc mereu de vechi arhitecţi pentru că astăzi nu se mai foloseşte nici cărămida, nici granitul şi nu se mai fac decât prostii.

La Brugge există şi alte case foarte frumoase cu pinioane, însă zugrăvite groaznic. Acelaşi lucru şi în interiorul bisericilor, totul fiind de un alb strălucitor sau de un negru intens, totul pentru a fi pe placul preoţilor, paracliserilor şi vicarilor. De mult am spus că primul duşman al bisericilor este preotul.

De exemplu, ei au o sublimă statuie de Michelangelo, una din minunile artei, şi o ascund în spatele unei cruci enorme. Pentru treizeci de parale au scos, pentru mine, crucea de acolo, căci de la

aceşti cumsecade paracliseri belgieni se pot obţine multe lucruri pentru treizeci de parale, şi poate că înadins crucea este acolo pentru a folosi acestui scop.

Statuia e o miraculoasă capodoperă. Capul Fecioarei este de neasemuit privind pruncul cu mândră durere ce n-am văzut decât pe chipul şi privirea fecioarei. Cât priveşte pruncul, cu fruntea înaltă, ochii adânci şi buzele mici ţuguiate, este cel mai divin dintre copii. Napoleon, care a crezut că seamănă cu copilul, a transportat-o la Paris. A fost reluată în 1815 şi în timpul drumului s-a spart sau, mai bine spus, un colţ din vălul Fecioarei s-a sfâşiat.

Michelangelo este prezent în această biserică. Rubens, Van Dyck şi Porbus sunt şi ei. Au lăsat acolo, unul, *Adorarea Magilor*, altul, *Căsătoria mistică a Sfintei Rozalia*, cel de al treilea, *Cina cea de taină*. Am stat mult timp, aproape îngenuncheat, în faţa acestor capodopere. Cred că protestanţii numesc asta idolatrie. Fie şi idolatrie!

Dar nu este tot pentru că biserica este bogată şi am păstrat pentru sfârşit ce este cel mai valoros. Mormântul lui Carol Temerarul şi al fiicei sale Maria de Burgundia sunt acolo într-o capelă, închipuie-ţi două monumente în bronz aurit şi în jasp negru. Jaspul se aseamănă cel mai mult cu marmura neagră, dar pare mai mlădios, mai armonios. Fiecare mormânt are statuia sa culcată, părând în întregime de aur, iar pe cele patru laturi, blazoane, figuri şi arabescuri fără număr. Mormântul ducesei Maria este din secolul al XV-lea, cel al lui Carol din secolul al XVI-lea. Corpul ducelui a fost transportat de la Nancy la Brugge de Carol Quintul, acest împărat prevăzător, fiul Ioanei Nebuna şi strănepot al lui Carol Temerarul.

Nimic mai impresionant decât aceste două morminte, mai ales cel al Mariei. Sunt nişte giuvaeruri enorme. Blazoanele au fost făcute din email. La picioarele ducelui se află un leu, la cel al Mariei doi câini, dintre care unul stă gata să mârâie, în caz că s-ar apropia cineva de stăpână. Ce lucru surprinzător acea pădure de arabescuri de aur, pe fond negru, cu îngeri în locul păsărilor şi blazoane pentru fructe şi flori, pe cele patru laturi ale monumentului.

Napoleon a vizitat mormintele. A dat zece mii de franci pentru a fi restaurate şi o mie de franci cinstitului cetăţean care le-a îngropat şi salvat în timpul revoluţiei. Bătrânul paracliser mi-a povestit că a rămas mult timp gânditor, în această capelă. Era în 1811. El a putut citi pe faţada mormântului deviza lui Carol de

Burgundia: *„Je l-ai empris, bien en avienne”*[I]; şi pe dos, în epitafi, această frază: *„Lequel prospere longtemps en hauetes entreprises, batailles et victoires... jusques à ce que fortune lui tournant le doz l-oppressa la nuist de Roys 1476, devant Nancy”*[II]. Împăratul visa atunci Moscova.

El nu a transportat mormintele la Paris.

Mormintele au fost tratate la fel ca Michelangelo. Fabrica le-a acoperit cu o lemnărie urâtă, care imită catafalcul lui Père-Lachaise, de care domnul Godde, parizianul, ar fi gelos. Vreţi să vedeţi mormintele, plătiţi. Este pentru întreţinerea, adică zugrăvirea bisericii. Biată biserică! astfel mormintele, giuvaerul ce ar fi trebuit să o înfrumuseţeze, ajung să o sluţească. Oh, voi ctitori!

În această biserică, Filip cel Bun a înfiinţat *Lâna de aur*[28]. Ţi se arată o frumoasă tribună din secolul al XV-lea, groaznic acoperită, ca şi restul, de unde au fost confirmaţi, spun ei, primii cavaleri. Mă îndoiesc, că stilul înflorit al acestei tribune o face contemporană cu Carol al VIII-lea, al nostru. Şi Flandra a fost întotdeauna mai curând în întârziere decât în avans. În timpul lui Henric al IV-lea aici se construiau încă ogive.

Şi acum, dragă prietenă, dacă îţi mai spun că aurirea fiecărui mormânt a costat douăzeci şi patru de mii de ducaţi de aur, o sumă enormă pentru acele vremuri, iar clopotele din turnul de pază trec drept cele mai frumoase clopote din Belgia, am epuizat tot ce aveam să-ţi spun despre Brugge. Mai există o veche construcţie ruinată, însă nu am mai avut timp să o vizitez. Va fi pentru ziua când vom vedea toate astea împreună, Adela mea.

De altfel, începând din secolul al XVII-lea, arhitectura şi sculptura iau în Flandra un aspect masiv mai pronunţat decât în orice altă parte. Volutele sunt greoaie, statuile au burtă, îngerii nu mai sunt rotofei, ci buhăiţi. Toţi au băut bere.

1 septembrie, ora 9 dimineaţa.

Mă grăbesc să termin scrisoarea. Astăzi mă reîntorc în Franţa, voi fi la Dunkerque, voi avea scrisorile tale. Va fi o mare bucurie,

---

[I] „Din ceea ce am săvârşit să decurgă binele”.

[II] „Celui căruia îi merge bine mereu în măreţe fapte, bătălii şi victorii... până când soarta întorcându-i spatele l-a oropsit în noaptea Regilor 1476 în faţa oraşului Nancy”.

căci sper că sunteţi cu toţii sănătoşi şi fericiţi.

Tot astăzi voi vedea ce se va întâmpla cu volumaşul contrafăcut pe care îl transport, ca un trădător, în portofelul meu. Te voi informa despre această aventură.

Ţi-am vorbit puţin de falsificare, pentru că este plictisitor, dar nu mai puţin jalnic. Numai privind prin ferestrele prăvăliilor, am numărat cinci falsuri diferite ale *Vocilor lăuntrice*; una mare în 8°, pe două coloane, două în 18, una publicată de Méline, alta de aşa-zisa *societate pentru răspândirea cărţilor de calitate*, două în 32, dintre care şi ediţia lui Laurent pe care o am cu mine. La urma urmei, Bruxelles este oraşul falsurilor. Există şmecheri ca şi la Paris; frontonul grec al Senatului se aseamănă cu frontonul grec al Camerei deputaţilor de la noi; panglica roşie a lui Leopold este o contrafacere a legiunii de onoare; cele două turnuri pătrate de la Sainte-Gudule, frumoase de altfel, aduc ca aspect cu Notre-Dame. În fine, printr-o nenorocită întâmplare, micul râu care trece prin Bruxelles se numeşte nu chiar Seine, dar *Senne*.

Iată din nou, draga mea, nu o scrisoare, ci un volum. Iartă-mă şi iubeşte-mă. Spune-i Didinei că nădăjduiesc să-i scriu data viitoare. Strânge mâna, din partea mea, tatălui tău şi îmbrăţişează pe dragii noştri micuţi, care sper că acum se distrează bine. Toate gândurile prieteneşti bunului nostru Châtillon, cred uitat în ultima mea scrisoare.

Te îmbrăţişez de mii de ori.

Dunele

Ora cinci seara, 1 septembrie, Dunkerque.

Dragă prietenă, sunt la Dunkerque şi nu am încă scrisorile tale. Am sosit, biroul de post-restant era închis, se va deschide numai peste două ore. Îţi închipui nerăbdarea mea. Ca să-mi amăgesc urâtul de care sunt plin, îţi scriu. Este un alt mod de a mă ocupa de tine, mai puţin drăguţ pentru mine, dar la fel de dulce.

Aventurile mele au început astăzi de dimineaţă. De la Gand (evident ultima mea prezenţă la Gand), mergeam pe drum într-un fel de cabrioletă pe două roţi, al cărei vizitiu, un prăpădit de picard lăsat la Gand de către englezi, era încântat să revină în Franţa cu un călător. Mie îmi convenea de minune. Diligenţele şi poşta merg prea repede. Etape scurte, călătorii domoale, scurtături, itinerare

improvizate de fantezie, după biserica sau turnul care se zăreşte la orizont, iată ce îmi trebuie. Fac şi eu cursa turnurilor, însă în felul meu.

Călătoream liniştit cu vizitiul meu picard, un fel de personaj grotesc, despre care îţi voi povesti mai mult dacă într-o bună zi nu îmi va lipsi hârtia, cum i-a lipsit lui Regnard[29] pământul, în timpul călătoriei în Laponia. Contam să mă reîntorc în Franţa cu acest echipaj, însă la Furnes, nu ştiu ce accident s-a produs şi cabrioleta a avut nevoie o zi întreagă pentru reparaţie. Eram prea grăbit să ajung la Dunkerque, ca să mai aştept. M-am decis să-mi părăsesc picardul şi să caut un loc într-o îngrozitoare hărăbaie denumită de băştinaşi *diligenţă*, pentru că de fapt există încă un drum mare între Furnes şi Dunkerque; el este acum în lucru. Alt eveniment „diligenţa” era plină. Niciun mijloc de a pătrunde. Cupeul era năpădit, iar cele şase locuri din interior erau ocupate de şase funduri flamande bine hrănite. Ce să fac? Mi s-a oferit un vechi cărucior al poştei rapide, dar, ca să fie rapidă, îţi trebuie două lucruri, întâi vehiculul, pe urmă drumul; vehiculul era acolo, însă drumul nu putea fi terminat înainte de două luni. Or, privind încâlcirea de coclauri, râpe, mocirle, fântâni, capcane, ce se numeşte în acest moment drum, nu poţi înţelege cum această frază măreaţă, *„poştă rapidă”*, a putut să încolţească într-o asemenea brazdă.

Hotărârea mea a fost repede luată. Nu îmi doream nimic mai bun decât un mers pe jos, şi sunt doar şapte leghe între Furnes şi Dunkerque prin dune. M-am hotărât să le parcurg cu piciorul. Nu aveam încotro şi pe urmă doream să am în permanenţă marea sub ochi, iar pe de altă parte harnaşamentul meu de doc, înmuiat de furtuna de la Ostende, avea mare nevoie să se usuce în adierea vântului şi a razei de soare. În definitiv şapte leghe nu înseamnă mare lucru. Am încredinţat micul meu bagaj vizitiului, ca să-mi fie mai uşor. Aici alt incident.

Diligenţa plină de călători era în acelaşi timp bucşită de bagaje. Prelata de piele, strânsă pe imperială, cuprindea cu efort o grămadă enormă de lucruri şi se încheia greu, ca vesta unui primar. Deci pachetul meu trebuia vârât numai în diligenţă. Vizitiul încearcă să-l strecoare timid în cupeu, motiv pentru care o doamnă înaltă începu să protesteze; o doamnă înaltă, uscată, slabă, urâtă, cochetă, îmbrăcată în cafeniu închis, având în privire ceva nedefinit şi imuabil în aspectul ei. Respectabila călătoare susţinea că

picioarele ei erau deranjate şi lovite de pachetul meu. Strigăte în diligenţă. Un domn luă apărarea doamnei; un domn roşu şi galant, cu pantaloni culoare de iască, butonaţi şi decoltaţi, cu redingotă de iarnă şi cu cravată de vară, având ceva din Colin[30], şi nu ştiu ce din Petru cel Mare. Amestecul de stână şi iz rusesc îi dădea drepturi asupra inimii doamnei, deoarece nu era lipsit de graţie, în cupeul hărăbaiei. Şi pe urmă se născuse o afinitate secretă între pantalonul culoare de iască şi picioarele călătoarei. Nu mai lipsea decât amnarul. Cine ştie? poate pachetul meu i-a ţinut locul. Ceea ce pot spune este că scânteia a ţâşnit.

S-au dezlănţuit oamenii noştri. Dar vizitiul le-a ţinut piept. Moneda de treizeci de parale, care înmoaie conştiinţele paracliserilor, căleşte pe vizitii. Pachetul meu a rămas triumfător sub picioarele tuturor călătorilor şi doamna înaltă şi scorţoasă a trebuit să se resemneze, roşind pudic pentru că trebuia să suporte sub picioarele ei cămăşi bărbăteşti.

Am asistat la scena furtunoasă cu impasibilitate. Eram sigur de virtuţile monedei mele de treizeci de parale, iar doamna respectivă nu a bănuit niciun moment că am folosit acest mijloc machiavelic ca să duc la liman intriga mea.

În fine, au pornit la drum, ei pe partea lor, eu pe a mea.

Mi-au trebuit cinci ore să parcurg şapte leghe. Plecat din Furnes la ora zece şi jumătate dimineaţa, am sosit la Dunkerque la ora patru şi jumătate, oprindu-mă şi o oră pe drum. Am făcut într-adevăr o minunată plimbare pe nisip, între două fluxuri, pe o vreme frumoasă, cu nori şi soare.

În faţa şi în spatele meu dunele se pierdeau în ceţurile orizontului, contopindu-se cu norii cu care se asemănau. Marea era veselă şi calmă şi spuma valurilor, albă, scânteind în soare, rostogolea de-a lungul ţărmului franjuri de dantele, de o sută de ori mai delicat sculptate decât toate plafoanele manieriste din secolul al XVIII-lea. Când marea vrea să sculpteze în stil rococo, excelează. Arhitecţii Pompadour[31] i-au prădat scoicile.

Din când în când trecea câte un pescăruş alb sau câte un cormoran mare înotând puternic prin aer cu aripile cenuşii punctate cu negru, iar în depărtare se zăreau pânze de toate formele, de toate mărimile, complicate în toate chipurile, unele de un alb strălucitor decupându-se pe bancurile întunecate de nori de la orizont, altele mai închise, proiectându-se pe cerul luminos. Câte unele au venit prietenos să treacă prin apropierea mea, mergând în

lungul dunelor, cu o adiere uşoară de vânt ce le umfla molatic şi aducea până în preajmă vocile mateloţilor. În singurătatea în care mă aflam erau nişte apariţii încântătoare, cu pânzele bine croite, etajate şi modelate de vânt, şi atât de bine pictate de soare, încât am admirat cum se pot realiza astfel de lucruri fermecătoare, fine, graţioase şi delicate dintr-o pânză atât de ordinară.

Câteodată întorceam privirea către uscat, care şi el era frumos. Câmpiile întinse, clopotniţele, copacii, mozaicul câmpurilor lucrate, tăietura dreaptă şi argintie a unui canal, pe care alunecau încet alte pânze, mugetul vacilor, vizibile în depărtări pe păşune, precum gâzele pe o frunză, zgomotul căruţelor pe drumul care nu se vedea, totul umplându-mi dintr-o dată ochii, urechile şi sufletul. Pe urmă mă întorceam şi vedeam din nou oceanul. Ce minunat lucru un asemenea peisaj dublat de mare. Din loc în loc întâlneam câte un acoperiş sărăcăcios de paie al cărui coş, ştirbit de vânturile mari, fumega între dune; mai încolo câte o ceată de copii care se jucau. Iată latura drăguţă a călătoriilor în acest sezon. În faţa fiecărei colibe găseşti câte un copil. Un copil stând în picioare, culcat, ghemuit, îmbrăcat de duminică, sau gol-goluţ, curat sau mâzgălit, frământând pământul, bălăcindu-se în mocirlă, câteodată râzând, câteodată plângând, dar totdeauna nemaipomenit. Mă gândesc uneori cu melancolie că aceste delicioase mici fiinţe vor deveni într-o zi nişte ţărani urâţi. […] Mai încolo să vezi ce m-a încântat, dragă prietenă. Pe pragul unei cocioabe stătea un micuţ ce-şi ţinea cu amândouă mâinile saboţii şi mă privea trecând, cu ochi frumoşi, miraţi. În imediata apropiere era alt copil, o fetiţă mare cât Dédé, care purta în braţe un dolofan de băiat de optsprezece luni, ce strângea la rândul lui în braţe o păpuşică. Trei etaje. În total treizeci şi două de degete înălţime.

Toate astea râd şi joacă în soare şi bucură sufletul călătorului.

Înţelegi, Adela mea, că plimbarea pe dune nu m-a plictisit. Mergeam, privind şi gândind, urcând şi coborând fără încetare, cu călcâiele înfundate în nisip, smulgând din timp în timp câte un spic de neghină, când nu erau nici case între dune şi nici pânze pe mare. Tot visând aşa, la toate şi la nimic, mi-am închipuit că doamna înaltă care nu voia să audă de bagajul meu era doamna Trollope în timpul călătoriei prin Belgia.

Două corăbii au trecut destul de aproape de mine, ca să le pot citi numele. Era la *Perséverance* de la Dunkerque şi vasul de coastă *C 76*.

Mergeam de aproximativ de două ore când, dintr-o dată, am văzut, la stânga mea, o sărăcăcioasă îngrămădire de colibe şi chiar în dună un fel de bordei deschis pe a cărui faţadă se vedea următoarea inscripţie: „Băcănie şi Băuturi”. Am recunoscut Franţa.

Eram în Franţa. Eram în faţa unui *băcan* francez. *Di tanti* pa-alpiti![1]

În această clipă de emoţie, m-a acostat un vameş rugându-mă politicos să trec pe la birou. Controlul a fost repede efectuat. Nu aveam niciun bagaj. Am arătat paşaportul şi am fost lăsat să trec. Or, eu aveam în portofel contrafacerea!

M-am oprit la cârciuma din cătun. Îmi era sete şi am băut acolo câteva pahare de bere. Cum era un fel de mic port de descărcare, speram să găsesc ocazia, căutată încă de la Anvers, de a mă îmbarca pentru că era necesar, întru completarea călătoriei, şi de o mică excursie pe mare. Nu am reuşit. Nu era niciun pescar în acest port la mare, numai cărăuşi.

Iată o conversaţie de cărăuşi culeasă în timp ce îmi beam halba de bere. Ţi-o trimit să servească drept pandant dialogului comisvoiajorilor, pe care ţi l-am stenografiat deja. Închipuie-ţi patru bluze albastre care beau. — O vreme de câine! nu poţi încărca! Chestia e că eu mănânc aici, caii mei mănâncă, eu mănânc! — Ce vrei să faci? nu bate vântul! de şase săptămâni se văd corăbiile în larg. Sunt bătute în cuie! Cum să încarci? Trebuie să se schimbe vântul. — Aş da şase parale ca să se schimbe vântul. — Cred şi eu. Corăbiile nu pot intra! — Mă bate gândul să mă duc la Saint-Quentin. — Saint-Quentin! pe drumul ăla vei mânca mai mult de şaptezeci de franci, îţi spun eu asta. Într-adevăr de câine, ce mai încoace şi-ncolo!

Citeşte asta, bineînţeles cu *îi*, cu *mânc*, şi *io*, care dau culoare. Am făcut următoarea cugetare. Iată deci hanuri care se umplu, pungi care se golesc, cărăuşi care stau, afaceri sugrumate, operaţii comerciale împiedicate, negustori îngrijaţi, lipsuri şi poate chiar falimente. Şi din pricina cui? din cauza acelui vas care stă acolo înţepenit la orizont. Şi de cine depinde acest vas? de o suflare de vânt, de un nor.

Şi se face haz de poeţii cu capul în nori; mi se pare că uneori oamenii de afaceri ar face bine să-l aibă.

Sărmanii noştri sabotori ai societăţii, care nu visează decât utilul, zeflemisesc şi etichetează drept poezie şi *inutilităţi* luna, norii şi pe

[1] Cu cât mai multă emoţie. (trad. din. it.).

Dumnezeu. […]

La ora patru şi jumătate eram la Dunkerque. Ţi-am spus dezamăgirea mea. Mai aştept încă. Am vizitat oraşul, care îmi apare neînsemnat. Există un turn destul de frumos din secolul al XIV-lea, căruia i se strică vârful chiar acum, aplicându-se o stupidă balustradă în X ajurată, prinsă în zidăria plină. Nimic mai urât.

În rest, mi-am regăsit bagajul în bună stare, cu toate furioasele călcături în picioare ale doamnei Trollope.

Iată-mă, deci, înapoi în Franţa. De la 10 la 15 voi fi la Paris. Caut o ocazie să mă îmbarc, după care mă voi îndrepta spre casă. Va fi o mare bucurie să vă revăd pe toţi iar pe tine, Adela mea, înaintea tuturor.

Am petrecut şaptesprezece zile în Belgia. În şaptesprezece zile am văzut, am scotocit, cred, destul de temeinic, Hainaut, Brabantul, cele două Flandre. Am făcut o mică excursie în Campine. Dacă clasific oraşele ţinând seamă de artă, am văzut cinci de categoria a doua, Mons, Lier, Audenarde, Courtrai, Furnes, şi opt de categoria întâi, Bruxelles, Malines, Gand, Brugge, Louvain, Ypres, Tournai şi, mai presus de toate, Anvers, acel minunat mănunchi de case, privite geometric – au forma unui arc întins cu Escaut în chip de coardă. Anvers, acest pistol, pe care Napoleon voia să-l ţină tot timpul încărcat, îndreptat către inima Angliei. Anvers, nobila capitală a artei flamande, care ar putea spune: „Aici sunt oasele lui Peter-Paul Rubens, senatorul acestui oraş.” Am ieşit din Franţa prin câmpul de bătălie de la Denain şi am reintrat prin câmpul de bătaie al Dunelor. Toată domnia lui Ludovic al XIV-lea este cuprinsă între aceste două paranteze.

Bate ora şapte, alerg să caut scrisorile tale.

ora 8 seara.

Îţi mulţumesc, Adela mea mult iubită, îţi mulţumesc mai ales pentru tot ce este bun şi drăguţ în felul în care ştergi cu buretele ceea ce tu numeşti *micile tale mustrări*. În maximum două săptămâni, poate nici două săptămâni, ne vom revedea.

Mulţumeşte-i, în numele meu, tatălui tău. El ştie, îmi închipui, cât de mult ţin la el. Nu putea să-mi facă mai mare plăcere decât scriindu-mi acele câteva rânduri, atât de drăguţe şi simţite, venite de-a dreptul din inimă. Spune-i, pentru că s-a interesat dacă mi-a făcut bine călătoria. Îmi merge mai bine cu ochii. Devin un bărbat.

Citesc fără ochelari!

Voi scrie Didinei, care va primi scrisoarea destinată ei separat; cele două scrisori ale ei, atât de drăgălaşe, m-au făcut fericit. Te rog să le spui celor doi premianţi mult iubiţi, Charles şi Toto, cât am fost de fericit de premiul lor. Le voi scrie în curând. Sunt încântat de toate detaliile date de Charlot, încântat că pe Toto nu-l mai doare capul, şi că elevii au ascuns, cred că nu cu figurile lor, ceea ce era incomplet în măreaţa decoraţie a domnului Morin. Spune-i asta lui Charlot şi îmbrăţişează-i bine pe amândoi, şi pe sărmana mea Juju. Sărut-o şi pe domnişoara Dédé, care a fost tare dulce pentru că a scris micului ei tătic.

Scrisoarea pentru Didine o va urma imediat pe asta. Pe curând, Adela mea mult iubită. Între 10 şi 15 voi fi la Paris. Vă îmbrăţişez pe toţi. Mi-am citit cu nesaţ micul pachet de scrisori întâi chiar la poştă, întrebând pe funcţionar dacă astea erau toate; şi pe urmă m-am dus să le recitesc chiar la mal, la capătul estacadei, cu un plăcut vânt de seară, ce-mi întorcea foile în mâini. Când s-a aprins felinarul lângă mine mai încercam încă să citesc.

Te îmbrăţişez, Adela mea. Acum va trebui să-mi scrii la *Gisors*.

Plec, nu cred că pot pune această scrisoare la poştă, înainte de Calais sau Boulogne.

Şi săracul Fossombroni! Ce nenorocire!

Calais – Boulogne

Berney, 4 septembrie, ora 5 seara.

Încep, dragă prietenă, prin a-ţi mulţumi încă o dată pentru că scrisorile tale şi toată atmosfera pe care o degajă mi-au ţinut companie de trei zile încoace. Le-am recitit pe toate de multe ori şi mi se părea că revăd dragele voastre chipuri. Era ca o miraculoasă apariţie a casei noastre, galopând cu mine pe drum. Îţi mulţumesc, Adela mea. Am scris ieri lui Didi, va primi scrisoarea mea mâine, aproape de ora asta.

Pentru că itinerarul meu vă amuză, voi continua să-ţi trimit această odisee, cânt cu cânt. Se apropie de sfârşit şi te asigur că mă bucur. La capătul călătoriei se află Itaca mea.

Când am închis ultima mea scrisoare, am părăsit repede Dunkerque. Gravelines l-am văzut numai noaptea, însă oraşul mi s-a părut fără interes. Adio, frumoase vechi străzi flamande. Nu mai

sunt pinioane, turnuleţe, clopotniţe. Acoperişurile caselor din Gravelines [...] se decupau pe cer, ca nişte siluete nenorocite. Este un adăpost pentru trăsurile diligenţei. Am adormit pe imperiala diligenţei. Zdruncinătura opririi m-a trezit. Ploua. Felinarele poştalionului aruncau frumoase raze sub picioarele cailor.

În zori eram la Calais. M-am oprit pentru micul dejun şi mi-am reluat viaţa obişnuită, cu zile scurte şi trăsuri mici.

Calais este unul din acele oraşe care îmbătrânesc repede, din care pricină i se adaugă case noi şi faţade albe. În final oraşul nu mai are nimic din vechea lui fizionomie. Turnul de pază este totuşi un amuzant talmeş-balmeş de turnuleţe, pilaştri şi arcuri de sprijin. Din el iese o muzică anemică de clopote ce face un duo, aşa cum poate, cu puternica voce a oceanului. Biserica – gotică şi dintr-o epocă destul de frumoasă – ar avea ţinută, dacă clopotniţa n-ar părea un ochean pe jumătate telescopat. În interior n-are nimic, afară de un tablou al Biciuirii şi un altar de marmură din secolul al XVII-lea, după dată, din secolul al XVI-lea, după stil.

Nu am vizitat cetăţuia de la Calais şi nici cea de la Dunkerque. În călătoria mea nu am vizitat nicio cetăţuie, cu toate că drumul era înţesat de ele. Până în ziua când voi lupta în război cetatea va fi pentru mine doar o colină deformată, trasată cu sfoara în unghiuri drepte, înconjurată de ziduri şi de iarbă geometric aranjată, devenită un monument clasic. Or, mie îmi plac liniile unduioase, aşa cum au apărut ele de la început, iarba acolo unde a crescut, tufişul unde a fost semănat de vânt, pantele fanteziste, verdeaţa sălbatică şi Shakespeare. Iubesc stânca şi urăsc zidul, iubesc văgăunile şi detest şanţurile, iubesc povârnişurile şi urăsc taluzurile.

La Anvers, toată lumea te întreabă: Aţi vizitat citadela? eu răspund: Da, catedrala.

Dacă mă întreabă: Aţi băut bere bună în timpul călătoriei dumneavoastră în Belgia? am să răspund: Da, în Franţa. Într-adevăr, am băut bere excelentă la hotelul Dessin, la Calais. În Belgia toată berea fie că este blondă de Louvain sau brună de Bruxelles îţi lasă un gust groaznic. Englezii găsesc că are prea mult hamei. Fie şi cu hamei, dar este proastă. În ce priveşte vinul belgian, miroase a violete. Conţine mai mult stânjenei decât struguri. În realitate sunt nişte băuturi imposibile. Mă refugiam dintr-una în cealaltă, însă, oricum, preferam berea blondă vinului albastru.

De la Calais la Boulogne nu întâlneşti decât diligenţe englezeşti, cu patru cai, mânaţi din hăţuri, la galop, cu vizitiul cocoţat pieziş, ca o pană pe urechea unui procuror.

Prima întâlnită se numea *Opposition*. O clipă după aceea, a trecut alta, numită *The Telegraph*, având pe imperială un călător slăbănog, care gesticula mult. Presupun că acel domn era purtătorul unor veşti importante la Londra.

Drumul de la Calais la Boulogne e o încântătoare plimbare. Şerpuieşte printre cele mai frumoase peisaje din lume. Dealurile şi văile se ridică şi coboară în unduiri miraculoase.

Pe înălţimi ai o privelişte întinsă. Cât vezi cu ochii câmpii şi păşuni cusute unele de altele, câmpii mari roşcovane, altele verzi, clopotniţe, sate, păduri ce îţi arată într-o sută de feluri trapezele lor întunecate, şi tocmai în fund, la apus, o frumoasă lăsătură a dealurilor, pe care marea o umple ca pe un vas.

Drumul coboară, totul se schimbă, totul pare mic, îngrădit, dar drăguţ; trei arbori sunt de ajuns să-ţi mărginească orizontul. Ori este o fermă cu grămada ei de bălegar şi căruţa cu patru roţi ruginite şi noroioase, ori un cimitir plin de cucută în floare, cu ziduri rotunjite înspre drum. Suntem sub o alee de meri mari, ale căror crengi ating vesel trăsura, trecem pe lângă un gard de după care ies degetele încârligate ale rădăcinilor ce prind în căuş pământul, şi pe care Albrecht Dürer le-a iubit atât de mult. Urcăm şi regăsim cerul, pământul, marea, infinitul. Într-adevăr sunt fascinat în fiecare zi de toate minunăţiile create din verde şi albastru.

Aproape la jumătatea drumului, din vârful unei coaste foarte ridicate, pe care drumul o urca, am văzut, în depărtare, aşezat la orizont în spatele mării, un şarpe lung de ceaţă, ici şi colo cu solzi de soare, detaşându-se pe un nimb de ceaţă mai puţin întunecată. Era Anglia. Un culegător de mituri ar fi văzut acolo un simbol. Eu nu am văzut, de fapt, decât o faleză frumoasă, care din depărtări părea neagră dar de aproape ar fi fost albă, *Albionul*.

Intrarea sau, mai bine zis, coborârea spre Boulogne este admirabilă. La stânga, laşi o veche fortăreaţă ale cărei turnuri, având cândva o coroană de creneluri, nu mai au decât o coroană de arbori. Este încă foarte frumoasă. Supărător este însă faptul că arhitecţii din partea locului construiesc pe aceşti arbori seculari şi pe aceste turnuri un nu ştiu ce stupid şi hidos încărcat cu coloane.

Odată ce ai depăşit fortăreaţa, te cufunzi într-o stradă aproape verticală, ce te-ar face să ţipi de frică, Adela mea, dar care este

foarte pitorească. În timp ce cobori panta vezi pe deasupra acoperişurilor oraşul rezemat graţios de dune înalte de unde în fiece seară se vede soarele culcându-se în ocean.

În coborâre se învălmăşeşte un amestec de ţipete de femei în trăsuri, de înjurături ale vizitiilor, de catarge, de valuri în depărtare, de coşuri fumegânde şi de geamuri scânteinde, totul foarte amuzant. O senzaţie complicată şi plăcută.

Când ne vom reîntoarce împreună la Boulogne, dragă prietenă, nu te voi conduce la *Hôtel du Nord*, pentru că este un han mediocru, cu multă larmă, unde plăteşti foarte scump un culcuş şi o masă proastă iar ospătarii sunt de o rară obrăznicie. Am fost indignat de felul cum s-au purtat cu o familie de călători săraci, rătăciţi pe acolo şi care, foarte îngrijoraţi de preţul probabil extrem de ridicat al meselor, încercau să obţină doar o masă pe zi. De unde o chicoteală odioasă a ospătarilor. Nu m-am putut împiedica să nu-i bruftuluiesc fără, bineînţeles, să-mi dezvălui incognitoul în mod hotărât, urăsc din ce în ce mai mult marile hoteluri, oraşele mari, marii stăpâni şi marii lachei. Totul este obraznic, gol şi găunos. Or, respectivii ospătari de la han, cu tot aerul lor britanic, nu erau nici măcar lachei, aşa cum am avut cinstea să le-o spun. Nu erau decât nişte sărmani picardezi necioplіţi, lustruiţi de nu ştiu ce ceară englezească.

M-am plimbat îndelung pe malul mării la Boulogne. Tot numai nisip, în consecinţă nicio piatră, dar nici scoici, ceea ce mă supără foarte mult, dragă Toto. De la Ostende încoace nisipul mării a dispărut.

Am văzut locul unde acum doi ani s-a avariat atât de rău fregata *Amphitrite*, care, părăsind Anglia, îşi închipuia că va duce nişte femei la Botany Bay[32] dar care nu a dus decât cadavre la cimitirul din Boulogne. Bietele femei! Oare au pierdut în acest schimb? Nu ştiu, pentru că se pare că bărbaţii, care nu sunt în Anglia decât hoţi, au devenit antropofagi la Botany Bay. Ai citit în ziare întâmplarea oribilă a lui Broughton? Trist lucru! Ne pierdem în dorinţa de perfecţionare. Iată acum că civilizaţia fabrică sălbatici.

În locul în care *Amphitrite* s-a rupt am găsit şi eu un cadavru, o săracă muscă naufragiată. Ţi-o trimit. Oceanul s-a amuzat să o arunce pe dună. Nu a avut cu ea mai mult de furcă decât cu fregata.

Nu-i aşa, Didi, că este frumoasă, sărmana muscă?

Coasta la Boulogne este minunată. Am privit-o îndelung din

vârful estacadei. Nu mai este vorba de duna joasă şi cocoşată de la Ostende. Se înalţă un deal mândru şi semeţ de pământ brun, înverzit de iarbă ici şi colo, unde valurile au modelat enorme trepte ce coboară până la mare, ca o scară de Titani. Oraşul nu ajunge decât cu greu până sus. Câteva acoperişuri sărăcăcioase se cuibăresc în depărtare, între mameloanele acestei dune mari. Sunt şi câteva mori ascunse întoarse către pământ şi alipite de umflăturile coastei. Însă degeaba se adăpostesc, vântul mării, în trecere, le apucă de o aripă şi le răsuceşte furios.

În clipa când mă aflam la capătul estacadei, un vapor ieşea din port. Nu-l mai puteai distinge în depărtare decât după firicelul de fum ce ieşea din coş. În partea opusă a cerului, în locul cel mai depărtat al dunei, vedeam fumegând, în acelaşi timp, acoperişul unei mizerabile cocioabe. De-o parte era o maşină admirabilă care va schimba faţa lumii, de cealaltă, ceaunul unui ţăran. La orizont erau doar două dâre de fum.

Mă gândeam în clipa aceea la toţi prietenii pierduţi de curând, duşi tot ca nişte fumuri, unii în chip superb, ca vaporul, alţii modest, precum cocioaba. Eram trist şi copleşit. Iată, dragă prietenă, fără să-l număr pe sărmanul Eugen, ce-a fost mai mult decât un prieten, sunt patru, în mai puţin de cinci luni. Fontaney, atât de inteligent, Maynard, atât de strălucitor şi nobil, d’Arnay, biet copil dulce şi graţios, şi, în fine, de-abia de câteva zile, Fossombroni, atât de tânăr, modest şi spiritual, toţi buni, generoşi şi devotaţi, toţi morţi înainte de-a apuca să trăiască. Cu excepţia lui Fontaney, care a suferit şi, în consecinţă, a trăit.

Unde sunt ei acum? se mai gândesc la noi cei care ne gândim la ei atât de mult? ne regretă, ne doresc? Ştiu ei acum într-adevăr cât de mult i-am iubit? Maynard mai ales, care, în mod nedrept, se mai îndoia câteodată, acesta fiind singurul păcat ce i l-aş putea reproşa. Vai, biată prietenă, cât de tare se scutură arborele vieţii în jurul nostru! cum cad frunzele! cum se rup crengile!

Acolo, în faţa oceanului [...] am fost pătruns de aceste gânduri. Mai sunt şi acum. Voi continua scrisoarea în alt moment. Lasă-mă să o termin. Nu vreau să te întristez.

Te îmbrăţişez cu dragoste, Adela mea.

Étaples

Bernay, 5 septembrie, ora 9 dimineaţa.

Sunt încă la Bernay şi mă grăbesc să-ţi scriu, fiindu-mi teamă ca nu cumva sfârşitul ultimei mele scrisori să te fi mâhnit. Nu vreau să-ţi transmit asemenea gânduri. Vreau să-ţi aduc numai bucurie. Râsul şi fericirea îţi vin aşa de bine, Adela mea.

Alaltăieri am părăsit Boulogne pe un timp cu un cer admirabil, strălucitor şi plin de nori ce desenau pe pământ o piele mare de tigru ţesută din lumină şi pătată de umbră. Oraşul era miraculos de frumos astfel luminat. Plouă în fiecare noapte însă o dată cu ziua revin soarele, cerul albastru şi peisajele. *Nocte pluit tota, redeunt spectacula mane*.[1] Aceasta fiind din Virgiliu, pentru premiantul meu Charlot.

Un singur lucru strica acest frumos ansamblu de mare, pământ, acoperişuri, catarge şi pânze. Era hidosul pâlc de colonade cu care a fost împodobit oraşul. În ce priveşte coloana din Boulogne, ea nu face în peisaj nici bine, nici rău. O baliză de piatră, nimic mai mult. Pentru că au la Boulogne o coloană, un fel de columnă a lui Traian, fără sculpturi, fără măreţie şi fără Roma.

Am fost răsfăţat la Boulogne de cel mai frumos soare, spre deosebire de Calais, unde am dârdâit. Calais se afla la răspântia curenţilor.

Însă, rece sau cald, ploaie sau soare, ceaţă sau stele, ador porturile mării, cu toate că se mănâncă prea multe fripturi şi că bărbierii te rad cu mâini mirosind a peşte.

Ştii că mie îmi plac mai mult porturile mici decât cele mari. De aceea, de la Boulogne m-am dus la Étaples.

Drumul e mai pitoresc decât cel de la Calais la Boulogne. Este o încântare permanentă!

Ieşind din Boulogne mergi de-a lungul unui braţ de mare, încovoiat către ţărm, ca şi cum ar vrea să apuce satele. În timpul fluxului se acoperă de mici bărci cu pânze ce-şi încrucişează triunghiurile lor galbene în toate sensurile. Începând de aici, peisajul se schimbă fascinant în fiecare clipă. Dealurile, molatice şi severe în acelaşi timp, înmlădiate de vântul puternic al mării, au câteodată forma dealurilor italiene. Din timp în timp, dune înalte, admirabil frământate, ca valurile, pe care mişcările trăsurii le unduiesc în faţa ochilor, viu neorânduite până la marginea drumului. Marea, care se retrage încet de la coasta Franţei, era altădată aici. Pe urmă, dunele se retrag şi merg să-şi sprijine pe

---

[1] A plouat toată noaptea, spectacolul va reveni de dimineaţă. (trad. din latină).

orizont unduirile scurte şi puternice, formând viguroase şi minunate arabescuri, sculptate rând pe rând de toate elementele. Oceanul le-a schiţat, furtuna le-a continuat.

Étaples nu este decât un sat, dar un sat de felul căutat de mine, o colonie de pescari aşezată într-unul din cele mai graţioase golfuri ale Mânecii. Când am sosit era reflux şi în depărtări toate bărcile se înnămoliseră în nisip, negre şi lucioase, precum cochiliile de scoici. Am desenat unele în timp ce mă plimbam pe ţărm. Din când în când întâlneam pe pragurile caselor demne figuri de marinari salutându-te cu nobleţe. Marea strălucea în mijlocul golfului, luminată şi zdrenţuită ca o fâşie de pânză de argint. Înălţimile ce mărgineau orizontul la amiază aveau forme măreţe şi calme. Câţiva nori mari se aşezau încet. Un spectacol liniştit şi în acelaşi timp măreţ.

Seara ai impresia că şi norii merg să se culce. Se turtesc, se lungesc şi se întind, ca şi cum s-ar pregăti de somn.

Ziua se umflă, se dilată, cresc la soare ca o plapumă de puf înfiorată. În general, îmi plac mai mult seara. Desenează atunci în aer golfuri şi promontorii făcând din cer o imensă oglindă în care marea s-ar reflecta cu dantelata-i coastă adâncită în umbre.

Am plecat din Étaples dis-de-dimineaţă. Vroiam să dejunez la Montreuil-sur-Mer.

Montreuil-sur-Mer ar fi mai bine numit Montreuil-sur-Plaine. Înainte era o încântătoare aşezare. Acum nu mai este decât o fortăreaţă. Însă de pe metereze vederea este minunată asupra coastelor şi câmpiilor pentru că oraşul este aşezat pe o înălţime. Există şi două vechi biserici destul de plăcute, cu condiţia să nu intri înăuntru. Cu toate astea am găsit, în cea mai mare, un bazin de piatră romanic, de foarte bun gust. Nu judeca după această mâzgăleală.

M-am plimbat pe metereze. Eram singur cu tunuri vechi zăcând la pământ şi un bătrân preot aşezat alături. Ce venerabilă figură, el avea privirea aţintită pe o carte, iar eu priveam câmpia. El citea cartea sa […], eu o citeam pe a mea.

Pentru că, vezi, Adela mea, natura este o carte frumoasă şi slăvită. Cel mai sublim dintre psalmi şi dintre cântece. Fericit cel ce o ascultă. Nădăjduiesc că într-o zi şi copiii mei vor înţelege şi se vor bucura cu evlavie de minunile exterioare care răspund minunii interioare: sufletul! Eu nu mă satur niciodată de silabisirea acestui mare şi negrăit alfabet. În fiecare zi am credinţa că am descoperit o

literă nouă.

Un lucru m-a izbit ieri, când visam pe vechile bulevarde din Montreuil-sur-Mer. Felul în care fiinţa se transformă continuu, fără zguduituri, fără împotrivire şi cum trece dintr-o parte într-alta, calm şi ceremonios. Ea îşi schimbă existenţa aproape fără să-şi schimbe forma. Firul de iarbă prinde viaţă şi fuge, este şopârla; trestia trăieşte şi alunecă de-a curmezişul apei, este ţiparul; ramura cafenie şi marmorată a lichenului galben începe să se târască prin desişuri şi devine şarpe; seminţe de tot felul îşi pun aripi şi sunt muşte; mazărea şi nuca îşi pun labe, iată păianjenii; piatra fără formă şi verzuie, pământie pe burtă începe să ţopăie pe brazdă, este broasca; floarea îşi ia zborul devenind fluture. Toată natura este astfel. Toate lucrurile se reflectă, în sus, într-o imagine mai perfectă, în jos, într-una mai grosolană, ce îi seamănă.

Şi ce splendidă strălucire au toate către miez! Cum diversele trepte ale fiinţelor create se suprapun şi derivă logic dintr-alta! Ce silogism este creaţia. Acolo unde începe ramura şi rădăcina, acolo începe copacul; unde începe capul începe animalul; unde începe chipul, începe omul. Astfel se zămislesc unul dintr-altul, într-o unitate încântătoare, cele patru mari lucruri care uimesc globul pământesc: cristalizarea, vegetaţia, viaţa şi gândirea.

Poţi să-mi spui de ce gândesc la aceste lucruri sub copacii cei mari de la Montreuil? Nu ştiu. Însă vorbesc cu tine, Adela mea, ca şi cum ne-am plimba la braţ pe cheiul de la Arsenal.

Coborând de pe metereze am întâlnit un copilaş muşcând cu poftă dintr-un măr mare. — Cine ţi-a dat acest măr? i-am spus. Şi el mi-a răspuns: — Nu ştiu, a căzut din pom, poate vântul, poate nimeni. […] De la Montreuil am mers la Crecy. A trebuit să merg trei leghe pe jos. Drumurile sunt impracticabile. Legea pentru drumurile vicinale n-a pietruit încă nimic pe aici.

Am văzut Crecy[33], am vizitat acest întunecat câmp de luptă. Am înconjurat vechea moară de piatră care marchează locul unde a început atacul. Am coborât în fundul vâlcelului unde târnăcoapele şi securile au muncit din greu. Aşezarea este destul de pitorească. Am desenat biserica, martora atâtor bătălii. În mijlocul pieţii există o veche fântână romanică, ce pesemne a stăvilit mult sânge în acea zi. Fântână curioasă şi unică pentru mine până în acea zi. Nervuri mari de cărămidă în mijlocul boltei. Stâlpi bondoci de piatră cu capiteluri sculptate. Trei etaje din care două sunt deformate.

La Bruxelles nu am vrut să văd Waterloo. Am judecat că ar fi

inutil să fac această vizită lordului Wellington. Waterloo îmi este mai odios decât Crecy. Nu este numai victoria Europei asupra Franţei, este triumful absolut, complet, strălucitor, incontestabil, definitiv, suveran al mediocrităţii asupra geniului. Nu am fost să văd câmpul de la Waterloo. Ştiu bine că marea prăbuşire, care a avut loc acolo, era poate necesară ca spiritul noului secol să poate ieşi din găoace. Trebuia ca Napoleon să-i facă loc. S-ar putea. Voi merge să văd Waterloo atunci când un suflu venit din Franţa va fi

---

[1] LE DAIN sau LE DAIM (Olivier Hecker), bărbier şi confident al lui Ludovic al XI-lea, folosit de rege în diverse misiuni. Sub Carol al VIII-lea, Le Dain este spânzurat ca urmare a modului abuziv în care a acţionat în strângerea impozitelor.

[2] Karnac, vechea denumire a comunei Carnac, situată în Morbihan (Franţa), şi celebră prin monumentele sale megalitice (mileniul al treilea î.e.n.).

[3] Dolmen (din fr. dolmen), monument funerar megalitic, format dintr-o lespede mare de piatră aşezată orizontal pe alte două dispuse vertical (în bretonă: toal, toi = masă; men = piatră).

[4] Peulvan (din fr. peulven, cuvânt de origine bretonă, sinonim cu menhir), bloc de granit izolat; menhir (cuvânt de origine bretonă, men = piatră; hir = lungă), monument megalitic, piatră lungă ridicată vertical.

[5] Cromleh (cuvânt de origine galică şi bretonă), monument megalitic, alcătuit din mai multe pietre verticale, dispuse în cerc, la distanţe egale, în jurul unei pietre mari.

[6] Les Loges, peluză în centrul pădurii Saint-Germain, în faţa casei numite „Maison des Loges”. În urma Războiului de 100 de ani acestea au fost înlocuite cu o mănăstire şi reşedinţă regală. În 1644, Ana de Austria ridică un nou lăcaş care devine loc de pelerinaj. Napoleon a făcut din acesta Casa Lojelor (1811).

[7] CONTELE D’ARTOIS, titlu acordat pentru prima dată de Ludovic al IX-lea fratelui său Robert I. Robert al III-lea, destituit din drepturi, îşi ia titlul de conte d’Eu. Ultimul titlu de conte d’Artois l-a purtat Carol Filip, devenit ulterior regele Carol al X-lea al Franţei. Ultimul titlu de conte d’Eu l-a purtat Gaston d’Orleans (1608–1660), fiul lui Henric IV şi al Mariei de Medicis; acesta, după moartea lui Ludovic al XIII-lea, devine locotenent-general al regatului (persoană învestită în mod special cu autoritatea regală) se amestecă în intrigile Frondei (mişcare care urmărea limitarea puterii regale) şi este exilat la Blois, unde moare.

[8] LONGUEVILLE — ANNE GENEVIÈVE DE BOURBON, ducesă de – (1619–1679), fiica lui Henric al II-lea (prinţ de Condé) şi Charlottei de Montmorency. În 1642 devine ducesă de Longueville prin căsătoria cu Henric al II-lea, duce de Dunois, d’Estouteville şi Longueville. Duşmancă

aruncat jos acest leu flamand, căruia Saint Louis i-a smuls unghiile, dinţii, limba şi coroana, şi va fi pus pe piedestalul lui o pasăre franceză oarecare, vultur sau cocoş, îmi este perfect egal. Îmi dau seama că tot ce scriu aici s-ar putea transpune într-un cuplet muzical, dar îmi era tot una. Albertus ştie perfect că am în mine câteodată porniri răutăcioase şi patriotice.

Revin la Crecy. Am văzut deci tot, însă de multe ori l-am dat dracului pe acel ţăran mare, fârnâit care îmi servea de călăuză şi nu ştia, bineînţeles, nimic, răspunzând totuşi la toate întrebările mele: *Oui, bosieu*. La care eu răspundeam: *Fort bien, bon abi*[1].

Tot alergând pe pietre, pantofii mei de castor s-au rupt. Am măsurat pe loc, cu un ochi expert, întinderea nenorocirii mele. Am văzut că de a doua zi va trebui să-mi pun cizmele. Or, cizmele mă jenează.

§ Vezi Desen nr.23 din Anexă

Bernay, unde mă aflu în acest moment, nu este decât un cătun. Sunt şase case. Catedrala are patru pereţi albi, zece picioare înălţime, trei ferestre, un acoperiş de ardezie şi o clopotniţă despre care ai zice că este alcătuită din două foale, una orizontală şi alta verticală. Acest fericit gen de arhitectură înfloreşte şi prosperă în cumsecadele ogoare picarde, incapabile de mai mult. Este hidos.

Deci nu este decât un cătun, însă întâmplarea a făcut ca el să fie situat exact în locul în care diligenţei care soseşte de la Paris îi este foame pentru dejun şi unde diligenţei venind de la Calais îi este foame pentru cină. Din cauza celor două diligenţe ce sosesc acolo, una de la sud, alta de la nord, cu gurile deschise, a rezultat un han şi încă unul foarte bun, Hôtel de la Poste. Este unul din cele mai

---

[1] Corect ar fi: *oui, monsieur — for bien, mon ami* — da, domnule, foarte bine, prietene. (trad. din fr.).

declarată a lui Mazarin, ea a fost sufletul primei Fronde, negociind cu Parlamentul, determinând retragerea Curţii la Saint-Germain, colaborând la semnarea tratatului de la Rueil din 11 martie 1649 dintre Curte şi Frondă. În timpul celei de a doua Fronde o duce destul de greu, iar, apoi, în urma arestării soţului şi fraţilor săi, se refugiază în Olanda (1650). De acolo se alătură lui Turenne, la Stenay, determinându-l să trateze cu Spania. Se întoarce la Paris. Ca urmare a nenumăratelor neînţelegeri dintre membrii Frondei se retrage la Bordeaux unde încearcă să agite populaţia. Se stabileşte la Montreuil-Bellay, rămânând departe de Curte. Deşi a avut o viaţă foarte aventuroasă îşi sfârşeşte zilele în cucernicie.

bune hanuri întâlnite pe drum.

Curtea de păsări se află sub fereastra mea şi e formidabilă. Nu este o curte de păsări, este un ocean. Există acolo o lume întreagă de găini, raţe, cocoşi, vaci, porci, curcani, porumbei şi bibilici trăind zgomotos şi veseli, fără să bage în seamă sinistrele licăriri ale bucătăriei. Din imensa curte de păsări se pregăteşte un meniu fix colosal, care te desfată de două ori pe zi. Ieri seară, luni, ospătarul îmi povestea că începând de sâmbătă a servit mai mult de o sută douăzeci de mese. Este într-adevăr o minune să găseşti o bucătărie atât de aleasă, într-un cătun de opt sau zece focuri. Orice ar fi, şi fără să te gândeşti la meniul fix, monstru cu dinţi de rechin, toate omletele, cotletele, jamboanele, salamurile mişună, cârâie, behăie, cântă, gunguresc, zboară, umblă, înoată şi se plimbă prin munţi de bălegar, unde bălţile devin lacuri; o zarvă amuzantă pentru călătorul care priveşte, ca şi mine, curtea de păsări, în timp ce se pregăteşte masa, şi nu-l dispreţuieşte pe Fielding în aşteptarea lui Chevet.

Chevet nu strică niciodată peisajul. Ideea unei becaţe colorează grupul arid al vânătorului şi al câinelui său; iar pentru călătorul înfometat este o plăcere gândul că în frumoasele ape curgătoare, lângă care se odihneşte, se pot pescui excelenţi păstrăvi. Oamenii din secolul al XV-lea nu pictau şi nu sculptau niciodată un râu fără să arate şi peştii. Un obicei bun şi întremător.

În mijlocul tuturor acestor animale, se târâie şi se lăfăie, ca un elefant în grădina zoologică, o scroafă enormă, gata să fete.

O plăcere să o vezi tăvălindu-se în murdărie. Monstruoasă, veselă, grasă, păroasă, roză şi blondă. Trebuie să fii un mândru porc, ca să faci curte unei asemenea creaturi.

Se pare că jandarmii şi vizitiii de la poştalioane îşi curăţă aici noroiul. Sub poartă se află un copil care lustruieşte o cizmă mare cât un om. Ai râde, văzându-l. El pictează, freacă, perie, suflă, transpiră, şi o face din toată inima; culcă cizma pe jos ca un tun, o pune în picioare ca o coloană, îi dă târcoale, intră înăuntru, câteodată se scufundă şi dispare în întregime. Niciodată nu s-a realizat vreo operă mare cu mai mult zel.

Totul este bun, curat şi vesel în acest han. Mai găseşti ici şi colo şi câte o bubă. Mi-au dat pentru scris o masă rotundă, înaltă şi îngustă, ceea ce nu este prea ingenios, iar pentru şase parale, trei foi de hârtie; sunt abonaţi la *Gazette de France*, dar am văzut nenorocitul de foileton târându-se prin bucătărie, afirmând printre

ceapă şi usturoi că teatrul este definitiv pierdut, că frumoasa limbă franceză etc... că drama modernă etc... adevăruri mari spuse de acel curajos foileton în franceză de bucătărie, ceea ce mi s-a părut de bun gust în asemenea loc. Una peste alta, locul este excelent pentru înnoptat.

Am întrebat-o pe doamna grasă şi cumsecade de la han: — Sunteţi de partea Bourbonilor, doamnă? Ea mi-a răspuns: — Oh, da, domnule. Este necesar. Vedeţi, drumul spre Calais suferă. În timpul vechilor Bourboni, trecea mai multă lume pe aici. Drumul spre Lille ne-a făcut pagubă. Prinţii de Orléans sunt încă bogaţi la Bruxelles. De unde am tras concluzia că readucerea ramurii mai vechi este necesară pentru fericirea Franţei ca şi a drumului de la Calais. Doamna, de altfel o excelentă şi cumsecade femeie, s-a gândit un moment şi a adăugat suspinând: — Şi pe urmă, vedeţi, în 1830 a fost holeră la Paris şi este încă în Italia, fapt pentru care englezii trec mai puţin pe aici. — Drace! am răspuns, înţeleg de ce sunteţi abonaţi la *Gazette de France*.

Iartă-mă pentru toate aceste poveşti de cabaret, dragă prietenă. Însă acolo unde lipseşte oceanul şi nu-s nici catedrale, trebuie să vorbeşti despre hanuri. Capul şi spiritul au pălăvrăgit destul, acuma burta îşi povesteşte întâmplările.

De la Tréport, 6 septembrie, ora 11 seara

Nu am putut rezista să nu mă duc la Tréport. Eram prea aproape. Mă atrăgea prea puternic, şi iată-mă. De data asta am ajuns în timpul refluxului. Este un loc încântător.

Ieri am făcut o excursie la Crotoy, un port drăguţ şi mic, vizavi de Saint-Valéry, la vărsarea râului Somme. În momentul în care am sosit tocmai plecau bărcile, lucru totdeauna frumos şi mereu nou. Toate pânzele, desenate precis de unghiuri, se ridicau întunecate pe cer şi pe marea care strălucea. Aş fi vrut să fii acolo, dragă prietenă.

La Abbeville, am revăzut Saint-Wulfran, cu faţada roasă de crivăţ şi lună. Am revăzut această biserică cu tot atâta plăcere ca prima dată, acum doi ani. Are câteva riduri în plus, dar nici eu nu am mai puţine. La un colţ este o sublimă statuie reprezentând un bătrân pe jumătate înfundat într-un acoperiş. Au construit acolo o casă sordidă ce i se ridică până la brâu, bătrânul sfânt de piatră i-a lăsat să facă ce vor fără să-şi întrerupă visarea. Lângă el, un războinic,

aproape gata să fie atins de ruşinosul acoperiş de ţiglă, se degajează totuşi mândru. Toate chipurile apar serioase şi frumoase. Cu toate acestea nu trebuie văzute după cele de la Amiens.

Mi-am folosit bine ziua, Adela mea. Am fost să văd castelul Rambures, un grup de turnuri din secolul al XIII-lea. Le-am desenat. Drumul prin pădure era plăcut. Cu toate că am fost foarte zdruncinat, l-am putut face cu trăsura. Pe urmă am venit la Tréport. Am lăsat la stânga Blangy, o aşezare veselă, ascunsă între plopi, în fundul unei superbe văi cu contururi largi. De asemenea, am lăsat de-o parte drumul de la Aumale, imitând parcă, pe dealurile din partea opusă, gestul ameninţător şi răsucit al domnişoarei Mars din Tisbé. Am traversat Gamaches. Biserica are un portal reuşit din secolul al XV-lea.

Am văzut trecând la Gamaches două femei într-o situaţie nu tocmai fericită. Două sărmane contrabandiste de tutun, prinse asupra faptului. Erau duse la închisoare la Blangy, cu tutunul, cu supărarea lor şi cu doi jandarmi cocoţaţi în căruţă. Le-am dat mărunţişul pe care-l aveam în portofel.

Drumul de la Gamaches la Eu este foarte verde şi foarte bine delimitat. Aleargă vesel de-a lungul unui deal înalt, ce ajunge până la faleză. Din când în când întâlneşti câte un pătrat mare de cânepă, semănând cu păduri de mici cocotieri. Îţi închipui că eşti uriaş şi te afli în America.

Dar tu trebuie să fii tare obosită de această scrisoare fără de sfârşit, biata mea prietenă. O închei, îmbrăţişându-te; de asemenea, îl îmbrăţişez pe tatăl tău şi pe dragii micuţi. I-ai scris domnului Naudet că sunt plecat? Nu ştiu încă dacă voi trece prin Gisors. Însă tu scrie-mi tot acolo. Itinerarul meu depinde de trăsuri. Voi încerca totuşi să-l îndrept către Gisors. Pe curând, mult iubita mea Adela, pe curând Didine. Mii de sărutări.

Dieppe – Tréport – Bourg-d’Ault

Dieppe, 8 septembrie, ora 9 seara.

Aceasta este probabil penultima scrisoare pe care o vei primi de la mine. Pe 12 sau 13, cel mai târziu, voi fi la Paris, lângă tine, lângă voi. Ce fericire să te pot îmbrăţişa! Crede-mă, voi fi fericit, biată prietenă. Călătoria nu este decât o ameţeală trecătoare. Fericirea este numai acasă.

Cu fiecare zi mă apropii mai repede de voi. Astăzi sunt la Dieppe. Venisem să revăd şi să mai studiez o dată curiosul basorelief din biserică reprezentând în oarecare măsură descoperirea Americii. Mai multe buclucuri au întârziat sosirea trăsurii în aşa fel, încât am ajuns prea târziu. Era ora şapte seara, iar biserica, când am intrat, plină de umbre. De altfel era minunat să o priveşti astfel, dar basorelieful oferea ochiului doar o coajă de piatră inegală. Imposibil să distingi ceva. Am intrat în biserică ca un anticar, ea m-a primit ca pe un pictor. Nu mă plâng.

La Dieppe poţi face o plimbare foarte frumoasă. Nu am întâlnit însă pe nimeni. Trebuie, la căderea nopţii, să urmezi malul de miazăzi, să mergi de-a lungul unui grup de case aşezate în capul unei străzi şi să urci în spatele castelului pe un drumeag ce se caţără înspre faleză urmând marginea şanţului. Multe amintiri mai zac în acest şanţ de atâtea ori măsurat din priviri de toţi acei frumoşi gentilomi ai Frondei, atât de şmecheri şi naivi în acelaşi

---

[9] Piranesi, GIOVANNI BATTISTA (1720–1778), gravor şi arhitect italian; după ce a studiat arhitectura cu unchiul său, inginerul Lucchesi, s-a dus la Roma (1740), unde Giuseppe Vasi l-a instruit în tehnica de acvaforte. Înapoiat la Veneţia, în 1743, şi-a început activitatea ce l-a consacrat printre cei mai mari acvafortişti. I se atribuie mai mult de 2.000 de piese, dintre care 1.000 semnate. Definitiv fixat la Roma în 1745, a gravat, între 1745–1764, celebrele sale suite „Prisons” şi „Vues de Rome antique”. Ca arhitect, este citat numai pentru participarea sa la reconstruirea în stil baroc, a bisericii Santa Maria del Priorato din Roma (1764–1765) Planşele sale de artă decorativă, apărute în 1768, au contribuit la propagarea gustului neoclasic în Europa.

[10] LENOIR, ALEXANDRE (1761–1839), arheolog francez. În timpul Revoluţiei franceze a strâns la Paris toate lucrările de artă din mănăstirile care urmau să fie desfiinţate; ulterior, lucrările au ajuns în muzeul particular al Josefinei Bonaparte.

[11] DUBAN – FELIX-LOUIS-JACQUES – (1797–1870), arhitect francez. A restaurat, printre altele, Saint-Chapelle din Paris, castelul Blois şi castelul Dampierre. A transformat curtea de onoare a Şcolii Superioare Naţionale de Arte Frumoase (1833), a reînălţat porticurile de la Anet şi Caillon, a înălţat clădirile de pe Quai Conti. Arhitect al Luvrului, a reconstituit în special galeria lui Apolo. În 1854 a devenit inspector general al clădirilor civile.

[12] VIGNOLA – IACOPO-BAROZZI, zis şi il- (1507–1573), arhitect italian. A publicat Tratatul celor cinci ordine ale arhitecturii, inspirat după Virtruve a cărui influenţă a fost considerabilă. Printre construcţiile mai importante menţionăm pe cea a palatului Banchi la Bologna.

timp. Este o râpă ce taie adânc spatele stâncilor, în lungul cărora coboară, cu o mişcare puternică şi mândră, zidul înalt al castelului. Acest zid încă festonat din loc în loc de vechi maşiculi lasă la jumătatea înălţimii un turn mare pătrat şi încă unul tocmai sus în vârful râpei. Toate astea sunt foarte frumoase, dar nu trebuie să te mulţumeşti numai cu atât. Trebuie să urci chiar pe coama falezei dacă nu ţi-e prea frică de formele nedesluşite ţopăind greoi prin iarbă. Apoi să înaintezi cu curaj şi să nu-ţi fie groază de plăsmuirile întunericului. Când vei fi sus vei vedea.

Am fost adineauri, am înaintat până la marginea falezei câţiva paşi mai departe de o barieră de lemn, pusă acolo, probabil, pentru vite, căci fiinţă omenească nu am văzut. La dreapta mea şi puţin mai jos de mine, castelul, cu acoperişurile şi turnuleţele sale formau un bloc de umbre întunecate. Chiar dacă nu mi l-ar fi acoperit o doagă veche, mi-ar fi fost imposibil să disting frumoasa fereastră din timpul Renaşterii prin care a fugit, acum aproape două sute de ani, frumoasa doamnă de Longueville, ce era un bun sfetnic în anumite ocazii, şi care avea, după cum spunea domnul de Retz, *o plăcută lâncezeală firească, cu treziri luminoase şi surprinzătoare*.

Dedesubt şi dincolo de castel se află o prăpastie şi în această prăpastie câteva linii nedesluşite de umbre şi de reflexe întretăindu-se în unghiuri drepte cu trei sau patru stele roşii răspândite şi înecate în acest labirint de forme confuze.

Era Dieppe. La stânga, marea, marea infinită, liniştită, cenuşie, verde şi sticloasă şi pe mare, împrăştiate la toate colţurile orizontului, vreo douăzeci de bărci pescăreşti, asemenea unor puncte negre care începeau să aibă o formă alunecând lin, pe oglinda palidă, ca nişte musculiţe răsfrânte pe ape. Şi, deasupra tuturor acestora, un cer crepuscular, acoperit de nori mari întunecaţi, sparţi ici şi colo de câte o pată de lumină alburie. Fluxul creştea cu zgomotul lui sinistru, iar când şi când răzbea, tocmai din oraş, câte o frântură de glas. În spatele meu mugea, nu ştiu de unde, o vacă, iar din când în când se auzea vântul trecând peste mare cu zgomotul unei perdele scuturate. Era extraordinar. Nimic nu lasă sufletului o impresie mai nedesluşită şi mai sfâşietoare decât visele desprinse din realitate.

Mergi deasupra şi ele plutesc în jurul tău.

Coborând m-am plimbat prin port. Am discutat cu un vameş care supraveghea descărcarea unui vas. Vasul venea din Baltica, de la

Stettin[I], ca să aducă la Dieppe ce? lemne de încălzit, dar mai curios era faptul că nu se reîntorcea cu nimic, absolut cu nimic, decât cu pietre, drept lest ce urma obligatoriu să fie aruncat mai târziu. Săracul port Dieppe a decăzut atât de mult. Este poate cel mai micşorat din porturile noastre de la Marea Mânecii, toate cam pe cale de împotmolire.

Ziua mea de ieri a fost bine întrebuinţată, dragă prietenă. Eram la Tréport; doream să văd punctul precis unde se termină duna şi începe ţărmul abrupt. O plimbare frumoasă, dar care nu poate fi făcută decât pe jos, pe un drum de capre. Am luat o călăuză şi am plecat. Era la amiază. La ora unu mă aflam în vârful falezei vizavi de Tréport. Am străbătut un fel de spinare de măgar din pietre care închide marea şi apără valea în fundul căreia se decupează pinioanele castelului d'Eu; la picioarele mele aveam cătunul din faţa aşezării Tréport.

Frumoasa biserică din Tréport se ridica pe un deal, vizavi de mine, cu toate casele din sat răspândite sub ea ca o grămada de pietre prăvălite. Dincolo de biserică se desfăşura zidul uriaş al stâncilor ruginite, roase către vârf, şi lăsând să curgă prin spărturi bucăţi mari de verdeaţă. Marea, indigo sub cerul albastru, împingea către golf imense semicercuri, tivite cu spumă. Fiecare val, la rândul lui, se desfăcea şi se întindea pe ţărm, ca o stofa în mâinile unui negustor. Două sau trei ambarcaţiuni ieşeau vesel din port. Niciun nor pe cer. Un soare orbitor.

Sub mine, la baza falezei, un cârd de cormorani pescuiau. Minunaţi pescari sunt cormoranii. Întâi planează câteva clipe, pe urmă se scufundă repede în val, atingându-i creasta, câteodată intră puţin şi pe urmă se ridică iar. De fiecare dată aduc un peştişor de argint, ce străluceşte în soare. Îi vedeam desluşit şi de-aproape. Sunt atât de drăguţi când ies din apă cu o scânteie în cioc.

Ei înghit peştele în timp ce urcă şi reîncep de fiecare dată din nou. Mi s-a părut că mănâncă foarte bine.

Eu în schimb am mâncat prost. Cum eram într-un port de mare, am mâncat, bineînţeles, o friptură, însă o friptură extrem de tare. La masa unde se serveşte meniul şi unde glumele sunt arareori noi, era asemuită cu o pereche de tălpi de cizme. Eu am mâncat doua bucăţi, fapt pentru care am fost invidiat; unii îmi invidiau pofta de mâncare, alţii dinţii. Eram, deci, ca un om care a mâncat la dejun o pereche de pantofi. Eu îi invidiam pe cormorani.

[I] Azi Szczecin, oraş în Polonia.

Un ceas mai târziu, tot pe drumul întortocheat al falezei m-am apropiat de Bourg-d'Ault, ţinta principală a drumului meu. La un cot m-am găsit deodată într-un lan de grâu aşezat pe coama stâncilor al cărui seceriş tocmai se termina. Cum florile de aprilie au înflorit anul acesta în iunie, spicele de iulie se seceră în septembrie. Însă câmpul meu era delicios, mititel, îngust şi râpos, mărginit de un gard viu şi purtând în creştet oceanul. Îţi poţi închipui aşa ceva? drept bază douăzeci de prăjini de pământ şi oceanul aşezat deasupra. La parter, cosaşi, culegătoare de spice, ţărani liniştiţi, ocupaţi să-şi lege grâul, la primul etaj marea şi tocmai sus, pe acoperiş, vreo duzină de bărci pescăreşti ancorate ce-şi aruncau năvoadele. Nu am mai văzut un atât de ciudat joc de perspectivă. Snopii de grâu legaţi erau aşezaţi în picioare pe pământ, atât. De bine, încât atunci când le priveai capetele bălane intrau în albastrul mării. În partea cea mai îndepărtată a câmpului, o biată vacă nepăsătoare se desena molcom pe tot acest fundal magnific. Ansamblul în întregime era senin şi dulce, eglogă ce se împăca bine cu epopeea. Nimic mai izbitor după părerea mea, nimic mai filosofic decât aceste brazde suprapuse pe valuri, snopii pe bărci şi recolta de grâu peste cea pescuită, întâmplare neobişnuita, care suprapunea unele peste altele spre a stârni visele trecătorului, ale plugarilor de ogoare şi ale plugarilor mărilor.

La ieşirea din câmp scena s-a schimbat încă o dată. Văgăuna în care mergeam se închidea de o parte, se sfâşia dintr-o dată de cealaltă parte. Nu mai vedeam decât pământ, bogatul pământ al Normandiei. Câmpii cât vezi cu ochii, tivite în depărtare cu violet, şi capetele rotunde ale merilor. Pentru că şi aceasta este una din armoniile întâlnite la tot pasul şi peste tot; arborele mărului este rotund ca şi fructul. Forma părului este puţin mai alungită.

Călăuza mea, un om din Étretat, nu cunoştea drumul mai bine decât mine. La un moment dat am mers la întâmplare. Din fericire, la o răspântie, am văzut venind spre noi o legătură mare de lemne uscate, cu două picioare. Era un sărman bătrân, îndoit în două sub greutatea mai mult a anilor decât a legăturii. Acest bătrân cumsecade ne-a îndrumat pe drumul bun, iar eu am plătit două călăuze. Celălalt se mulţumea să-mi dea sfaturi înţelepte.

L-am întrebat pe bătrân ce vârstă are. Optzeci şi doi de ani. Este o vârstă atinsă lesne de bărbaţi şi femei în aceste cătune sărace, ce-ţi stârnesc mila. Şi cu toate acestea munca îi deşală, vântul îi înnegreşte, soarele îi încreţeşte şi ni se par bătrâni la patruzeci de

ani. În fond, la şaizeci de ani sunt mai puţin bătrâni decât noi la treizeci. Te uzezi mai puţin pe dinafară decât pe dinăuntru.

La două şi jumătate intram în Bourg-d'Ault. După ce treci de câteva case te găseşti dintr-o dată pe strada principală, pe strada mamă din care se naşte satul, situat pe o şa a falezei. Strada are un aspect ciudat. Este destul de largă, foarte scurtă, mărginită de două rânduri de cocioabe şi de ocean, care o închide dintr-o dată, ca un imens zid albastru. Nu sunt maluri, nici port, nici catarge. Nicio tranziţie. Treci de la o fereastră la un talaz.

La capătul drumului găseşti într-adevăr o faleză, însă foarte coborâtă. O rampă te conduce în trei paşi la mare, pentru că nu este niciun golf mare, niciunul mic, nici măcar un ţărm înnămolit ca la Étretat. Faleza de-abia se ondulează pentru Bourg-d'Ault.

Şi atunci mi-am explicat zgomotul furios de lăcătuşerie care mă asurzise la intrarea în sat. *Ferri rigor*, cum ar spune Virgiliu sau Charlot. Locuitorii din Bourg-d'Ault nu puteau fi nici marinari, nici pescari, ei nu aveau port. S-au făcut atunci lăcătuşi. Şi au reuşit, pe cinstea mea, pentru că fac comerţ intens cu centrul Franţei, şi se răzbună pe Neptun făcându-i un infernal zgomot.

De la Bourg-d'Ault îşi ia zborul un nor negru de broaşte, care se abate asupra Parisului, pe uşile dumneavoastră, doamnelor.

Examinând strada, am iertat cocioabele. Există două case ciudate, una la dreapta, din secolul al XIV-lea, alta la stânga, din secolul al XVI-lea. La prima aş fi vrut să am timp să desenez capetele enorme ale grinzilor, sculptate într-o manieră apropiată celor egiptene. Cea de a doua are detalii fermecătoare. Lemnăria de la faţadă are în anumite locuri arabescuri de un gust sigur şi curat. Casa din secolul al XIV-lea este în faţă. S-ar putea spune Egiptul şi Italia, care se privesc. La cea din secolul al XVI-lea, fără să te opreşti la măştile groteşti (fără să le dispreţuieşti însă), care muşcă capătul volutelor pentru a amuza pe marinari, se află nişte chipuri, două mai ales, pline de stil, care au drept păr şi guler frumoase ramuri împletite. Este într-adevăr o apariţie plăcută. Te găseşti în mijlocul unei adunături de cocioabe, pe o stradă de-abia pietruită, la şaizeci de leghe de Rubens, la patru sute de leghe de Rafael, la şase sute de leghe de Fidias, la doi paşi de un portar care se numeşte domnul Beauvisage, şi ai în cap o muzică de pile, ferăstraie şi nicovale, te întorci şi iată că arta înfloreşte pe grinda unei cocioabe de unde îţi surâde. Este adevărat că oceanul e acolo. Peste tot unde natura răsare, floarea ei poate creşte, şi floarea

naturii înseamnă artă.

La Bourg-d'Ault nu sunt numai aceste două case. Există şi o veche şi frumoasă biserică, foarte veche şi foarte frumoasă, concepută în secolul al XII-lea şi înflorită în secolul al XV-lea. Când am vizitat-o era în reparaţie. Doi zidari se târau pe burtă pe o scară pusă pe acoperiş. Doamne fereşte să nu o strice!

Din cauza zidarilor nu am putut intra în clopotniţă, care este foarte înaltă şi are pesemne o vedere admirabilă. Degeaba am insistat.

Ceea ce m-a adus la Bourg-d'Ault este faptul că de acolo începe faleza. Pentru călăuza mea, originar din Étretat, şi care, bineînţeles,

---

[13] Referire la FRANCES TROLLOPE (1780–1863), romancieră şi autoare a unor cărţi de călătorie, dintre care amintim *Moravurile domestice ale americanilor* (1832); a scris peste o sută de volume; mama cunoscutului romancier Anthony Trollope (1815–1882), autor, printre altele, al ciclului *Cronicile din Barset*.

[14] „LE CONSTITUTIONEL", cotidian înfiinţat în timpul celor „O sută de zile". Organ de presă al independenţilor, suprimat şi reapărut de cinci ori cu titluri diferite: „L'independant", „Journal de commerce", „Le constitutionel" etc. În acest ziar Sait-Beuve a publicat „Causeries de lundi" până în 1852. Publicaţia a apărut până în 1914.

[15] BERANGER, JEAN PIERRE DE (1780–1857), poet francez, autor al unor cântece cu largă popularitate. În perioada Restauraţiei este socotit ca un veritabil poet naţional. S-a manifestat ca spirit liberal. Opera: Chanson („cântece"), 4 volume.

[16] VAN DER MEULEN, ANTOINE-FRANÇOIS (1634–1690), pictor flamand. Le Brun l-a prezentat lui Colbert, care l-a introdus în serviciul lui Ludovic al XIV-lea. Muzeul Luvru deţine 23 tablouri ale acestui pictor.

[17] TIRCIS, numele unui păstor din „Pastorala a VIII-a" a lui Virgiliu, ale cărui cântece alternau cu cele ale lui Corydon.

[18] Cygne de Cambray, Cygne de…: se spune despre unii poeţi, literaţi sau muzicieni celebri pentru graţia şi puritatea stilului lor. Despre Fénelon se spune Cygne de Cambray. Télémaque — operă a lui Fénelon.

[19] Bătălia de la Denain – La 24 iulie 1712 trupele franceze, sub comanda mareşalului Villares (1653–1734), obţin victoria prin atac la baionetă asupra trupelor austriece conduse de Eugen de Savoia.

[20] DAMPIERRE-AUGUSTE-HENRI-MARIE-PICTO, marchiz de (1756–1793), general francez. În bătălia de la Valmy a fost comandantul unei divizii. După dezertarea lui Dumouriez a comandat armata belgiană. A fost rănit mortal în încrederea de despresurare a lui Condé (8 mai 1793).

[21] POTTER, PAUL (1625–1654), pictor olandez, cunoscut în special prin pictură animalieră şi peisaje.

făcea din satul lui centrul lumii, la Bourg-d'Ault faleza se termină. Priviţi, domnule, îmi spunea el într-un fel foarte pitoresc, arătându-mi coasta ce cobora până la câmpie, *se termină teşit, ca o daltă*.

Am făcut câţiva paşi pe pietrele de la Bourg-d'Ault, pe urmă m-am urcat din nou în sat, ca să recobor o dată cu faleza în câmpiile de nisip unde se duc şi dunele.

Marea roade în permanenţă malurile de la Bourg-d'Ault. Acum o sută cincizeci de ani era o aşezare mai mare având la malul mării o

---

[22] TENIERS – DAVID, zis „Le Vieux" (1582–1649), pictor flamand, a pictat cu predilecţie scene de moravuri; – David, zis „le Jeune" (1610–1694), fiul lui Teniers le Vieux. A fost căsătorit cu Anne Brueghel fiica lui Brueghel „de Velours" (Brueghel cel „de mătase"). A pictat cu predilecţie scene populare. Din context nu reiese la care dintre cei doi se referă Victor Hugo.

[23] Les Voix Intérieures (Vocile Lăuntrice) — volum de versuri de V.Hugo, apărut în 1837.

[24] MAERTEN DE VOS (1532–1603), pictor flamand; s-a perfecţionat în Italia, apoi a revenit la Anvers şi a fost primit la Academia de Pictură în 1558.

[25] VENIUS OTTO (1556–1629), pictor flamand, elev al lui Isaac Claesz Swanenburg, a fost puternic influenţat de arta italiană în urma călătoriei la Roma în 1575. Este numit pictorul lui Alexandro Farnese şi se instalează la Bruxelles. Este profesorul lui Rubens, care îi va deveni colaborator. Rubens a resimţit foarte adânc, de o manieră durabilă şi pe tot parcursul învăţăturii influenţa lui.

[26] BACKER, JACOB DE (1540–1600), pictor flamand de subiecte mitologice şi religioase, foarte apreciat în vremea sa. A pictat pentru Notre-Dame d'Anvers tripticul Judecata de Apoi.

[27] DULAURE, JACQUES-ANTOINE (1775–1835). Deputat în Convenţie, suferă soarta girondinilor; fuge în Elveţia. Este rechemat şi numit membru al Consiliului celor 500. După 18 Brumar a renunţat la activitatea politică pentru a ocupa un loc în Administraţia financiară. A publicat studii istorice.

[28] Lâna de aur; lâna berbecului înaripat din legendele greceşti pe care Phrixos, după ajungerea în Colchida, îl jertfeşte oferind această lână regelui Aetes. Ulterior, lâna de aur, păzită de un balaur, este furată de Iason. Legenda spune că, după înapoierea din Colchida cu nava Argo, Iason s-a căsătorit cu Medeea; Ordinul „Lâna de Aur", creat în 1429 de către ducele de Burgundia, Filip al III-lea cel Bun, a fost acordat cavalerilor pentru a unifica nobilimea în jurul ducelui de Burgundia. Sub împăratul Maximilian al III-lea al Austriei (duce de Burgundia), a trecut la austrieci, iar sub Carol Quintul, în Spania.

[29] REGNARD, PAUL (1850–1927), medic şi fiziolog francez. Profesor la

parte mai joasă adăpostită de stânci. Însă, odată, talazurile care coborau Mâneca s-au sprijinit atât de puternic de stânci, încât le-au îndoit. Faleza s-a rupt şi satul a fost înghiţit de ape. În această dezlănţuire de valuri nu a mai rămas în picioare decât clădirea unei vechi pieţe şi o biserică, al cărei turn se mai vedea, în reflux, câţiva ani înaintea Revoluţiei, atunci când bătrânele ce au astăzi optzeci de ani erau bebeluşi trandafirii.

Astăzi nu se mai vede nimic din aceste ruine. Oceanul a măcinat piatră cu piatră, iar fluxul şi refluxul au distrus tot; clopotniţa, care agaţă norii, astăzi nu mai agaţă nici chila unei bărci.

Neputând vizita această biserică scufundată, am vizitat-o temeinic pe cealaltă, cel puţin interiorul, pentru că ţi-am povestit decepţia cu clopotniţa. Câteva capiteluri curioase, câteva frize delicate şi groaznice picturi, bune de agăţat pe dughene, iată tot ce conţine ea. E înconjurată de morminte, mici monumente sinistre înmulţite la umbra bisericilor, ca şi superstiţiile în jurul religiilor. Totuşi primele nu conţin decât cenuşă şi moarte, pe când celelalte, viaţă. De la catastrofa care s-a produs în partea de jos a satului, ce a mai rămas din Bourg-d’Ault s-a refugiat pe faleză. De departe toate aceste amărâte acoperişuri înghesuite unele într-altele fac impresia unui stol de păsări ghemuit din cauza vântului, din lipsă de un adăpost cumsecade. Bourg-d’Ault se apără cum poate. Marea este aspră pe această coastă, iarna este furtunoasă, faleza se prăbuşeşte adesea, bucată cu bucată. O parte din sat spânzură deja printre crăpăturile stâncilor.

Nu găseşti, dragă prietenă, că se degajă o imagine sinistră din acest sat înghiţit de ape şi din cel rămas, pe cale de surpare? Tot felul de poveşti, pline de-un înfricoşător supranatural, au luat naştere aici. Din această cauză şi marinarii evită aici coasta.

Institutul Naţional Agronomic, apoi director al Institutului Oceanografic.

[30] COLIN, GUSTAVE (1828–1911), pictor francez. A debutat în 1863 la Salonul – deja celebru – al refuzaţilor cu tabloul „Joueurs de pelote”. La Expoziţia universală din 1889 de la Paris a primit medalia de argint.

[31] Pompadour, ca stil, referitor la artele decorative – cu precădere la decoraţii interioare şi mobilier; trecerea de la stilul Ludovic al XV-lea, cu fresce sinuoase, rotunjite şi decoraţia roccaille a stilului rococo, la stilul Ludovic al XVI-lea, cu linii drepte şi motive ornamentale luate din repertoriul antichităţii clasice.

[32] BOTANG BAY, golf în Oceanul Pacific, în apropiere de Sydney.

[33] Bătălia de la Crécy (26 august 1346) a avut loc între armata engleză condusă de Eduard al III-lea şi francezi conduşi de Filip al VI-lea

Valurile sunt periculoase şi deseori, în nopţile agitate ale echinoxului, sărmanilor oameni din Tréport, care merg la pescuit în bărcile lor, trecând pe sub stâncile întunecate de la Bourg-d’Ault, li se pare că aud lătrând în depărtare, din cele patru unghiuri ale vechii clopotniţe, balaurii de piatră ce privesc perpetuu marea cu gâtul întins din înaltul norilor.

Acesta e un loc frumos. Nu puteam să mă desprind. Acolo se vede luând naştere şi ridicându-se faleza înaltă ce înconjoară ca un zid Normandia. Începe la Bourg-d’Ault, se scobeşte uşor pentru Tréport, Dieppe, Saint-Valéry-en-Caux, pentru Fécamp, unde atinge culmea, pentru Étretat, unde se lasă sculptată în uriaşe ogive, şi merge să moară la Havre, în punctul în care se lărgeşte imensa pâlnie pe care o face Sena la vărsarea în mare.

Acolo unde se naşte faleza, moare duna. Duna moare cu demnitate într-un mare câmp de nisip de opt leghe înconjur, numit deşert, despărţind Bourg-d’Ault, unde începe faleza, de Cayeux, aşezare aproape înghiţită de nisip, şi unde se termină dunele.

A trebuit să traversez *acest deşert* pe jos. Denumirea, într-adevăr, nu este prea pretenţioasă faţă de realitate. Închipuie-ţi, dragă prietenă, un uriaş pustiu mărginit la orizont de dealuri abia ghicite. Niciun suflet, nicio casă, niciun copac. Mergi astfel trei ceasuri. Marea năvăleşte deseori pe aceste întinderi şi aruncă pe culmile ondulaţiilor de nisip, din care este alcătuită, tot felul de pietre, ca o lepră. În văiugile formate de ondulaţii creşte o iarbă anemică şi pipernicită. Nimic în acest bărăgan nu aminteşte viaţa care o trăim şi lumea din care facem parte, cel mult, poate, câte o baterie, ce-o întâlneşti din loc în loc, la malul mării, cu câteva tunuri care şi ele fac ce pot ca să aibă aerul de forţă şi putere, însă cu fiecare flux oceanul le mai aruncă un scuipat.

La ora şase intram în Cayeux. Eram într-adevăr obosit. De la prânz mergeam în soare, prin nisip şi pietre. La Cayeux mi-am părăsit călăuza, l-am plătit şi i-am arătat drumul de întoarcere.

Acolo am avut noroc. Îmi rămăseseră două leghe de făcut pe jos ca să ajung la Saint-Valéry-sur-Somme, şi eram înfricoşat. Visam melancolic la acest drum tot ţinându-mă după nişte mici cruci, urmele lăsate de un porumbel pe nisip, când un ţăran cumsecade şi gras, ce trecea într-o trăsurică, m-a zărit în mijlocul unor movile de praf, în care se afundă bordeiele din Cayeux; se pare că i-am plăcut şi mi-a oferit ospitalitatea trăsuricii lui. Mergea ca şi mine la Saint-Valéry. Am acceptat fără preget, ca pe urmă să constat că era o

adevărată ospitalitate, plantă foarte rară, pentru că atunci când am vrut să-i ofer nişte bani, aproape că s-a ofensat. A trebuit să mă resemnez să călătoresc pe gratis. Aşa ceva nu mi se mai întâmplase.

Calul mergea repede, şi drumul era din nou bun. Înainte de ora şapte coboram la Saint-Valéry. Acolo l-am părăsit pe excelentul meu fermier. Soseam tocmai la timp ca să pot lua harabaua care mergea la Abbeville.

Portul de la Saint-Valéry pare foarte simpatic în amurg. În zare se ghiceau dunele de la Crotoy şi, ca o ceaţă alburie, vechile turnuri smulse şi prăvălite la picioarele cărora am desenat acum două zile.

În primul plan, la dreapta mea, aveam reţeaua neagră şi încâlcită a catargelor şi frânghiilor. Luna, care ieri asfinţea o oră după soare, cobora încet către mare; cerul era palid, pământul cafeniu şi bucăţi de lună săltau din val în val ca nişte bulgări de aur în mâinile unui jongler.

Un sfert de oră mai târziu eram pe drum către Abbeville. Totdeauna mi-au plăcut călătoriile în amurg. Este clipa în care natura ia forme ciudate şi devine fantastică. Casele au ochi luminoşi, ulmii – profiluri sinistre sau se răstoarnă izbucnind în râs, câmpia nu mai este decât o linie întunecată în care cornul lunii se înfige cu vârful şi dispare încet; mănunchiurile de grâu de pe brazdă şi snopii în picioare pe câmp, la marginea drumului, îţi dau impresia unei adunări de fantome ce-şi vorbesc în şoapte; din când în când întâlneşti câte o turmă de oi, al cărei cioban, stând drept în unghiul unui şanţ, te priveşte trecând cu un aer ciudat; trăsura se vaită încet de oboseala drumului, şuruburile, piuliţele, roţile şi uluba scot fiecare câte un suspin ascuţit sau înfundat; când şi când se aud în depărtare sunete de zurgălăi scuturaţi în cadenţă, zgomotul creşte, pe urmă se micşorează şi se stinge; este o altă trăsură care trece pe vreun alt drum mai depărtat. Unde se ducea? de unde venea? Noaptea şi-a aruncat linţoliul peste tot. La lumina stelelor, care alcătuiesc sute de desene miraculoase pe cer, vezi în jurul tău chipuri care dorm şi ţi se pare că simţi trăsura încărcată de vise.

Iartă-mă, dragă prietenă, dar îţi scriu toate impresiile. Aşa cum vin către mine îşi iau zborul către tine. Toate senzaţiile ca şi toate sentimentele sunt îndreptate către tine.

La unsprezece seara eram la Abbeville.

Planul meu era să mă întorc astăzi pe mare la Étaples. A trebuit

să renunţ. Orele fluxului nu se potriveau cu gândurile mele. Nu ţi-am vorbit îndeajuns de frumosul cătun de la Étaples. Este acolo un han, aşa cum îmi place, o casă mică, curată, cinstită, burgheză, două hangiţe surori, încă tinere, într-adevăr foarte graţioase, o masă bună cu vânat şi peşte, şi pe uşă un leu de aur cu un aer blând şi câmpenesc, aşa cum se cuvine unui leu ţinut în ham de două domnişoare. Cele două gazde construiesc în acest moment; îşi măresc casa. Este semn de bunăstare. Am fost încântat.

Nu am găsit în toată Belgia un han mai bun. Fac excepţie Louvain şi Furnes. La Louvain este hotelul *Sauvage*, ţinut de o foarte cumsecade şi grasă doamnă flamandă, toată numai sinceritate. La Furnes este hotelul *Noble Rose*, un nume vechi, cu iz nemţesc, care m-a atras. Gazda, la acesta din urmă, este o tânără, fata proprietarilor, frumoasă şi cuviincioasă, şi cu toate astea primind bine, fără fasoane şi fără ruşine afectată. Nici nu se văd bătrânii părinţi. Ea face totul în casă, şi conduce ca o mică zână grupul grosolan de servitoare. Are un aer de demnitate şi mai mult pus în valoare de extrema ei tinereţe. Îi spuneam, între alte fleacuri, că nobilul trandafir nu era numai pe firmă.

Şi totuşi în acest han atât de drăguţ s-a înnodat şi deznodat o groaznică întâmplare. Îţi aminteşti de procesul lui Mark şi Armand, care au asasinat o femeie în dune, în aceleaşi dune unde am făcut o veselă plimbare şi unde ei au îngropat-o? De la hanul din Furnes, *La Noble Rose*, au plecat să se plimbe, spuneau ei, cu sărmana tânără, soţia unuia dintre ei. Seara s-au întors fără ea, şi s-au grăbit să plece în Franţa. Uitaseră însă la han ceva, cred punga cu bani, ceea ce i-a obligat să se întoarcă, crezând de altfel crima lor bine îngropată. Dar marea a jucat un rol în această fatală dramă, a crescut în noaptea aceea ajungând până la dună şi a dezgropat femeia omorâtă, în aşa fel, încât, în aceeaşi zi, în aceeaşi clipă, providenţa îndrepta pe de-o parte către hanul *La Noble Rose* targa cu cadavrul, şi pe de altă parte, diligenţa ce-i aducea pe asasini. În momentul când soseau, primarul întreba pe stăpânul hanului asupra celor doi necunoscuţi, asasinii prezumtivi ai femeii, şi n-a trebuit decât să întoarcă capul către călătorii care coborau din diligenţă ca să spună: iată-i.

Erau doi artişti. Unul dintre ei, Mark, un om cu un chip destul de frumos, poate cam sinistru, a jucat rolul ducelui de Ragusa la Odéon, în *Napoleon* de Dumas. El era fanfaronul, omul puternic, cel care pusese la cale crima; Armand, un caracter slab, i se supusese.

La judecată, Mark, bastardul unui ministru, după cum se spune, a fost semeţ şi îndrăzneţ, Armand, palid şi abătut. Au fost condamnaţi. Cel curajos a murit ca un laş, iar cel laş ca un viteaz. Toată această poveste s-a desfăşurat în jurul hotelului *La Noble Rose*.

Neputând merge la Étaples, mi-am schimbat itinerarul şi am venit la Dieppe. Astăzi de dimineaţă am mâncat la Eu. Biserica merita din plin să fie văzută de două ori. Este o navă frumoasă care de departe are o siluetă atrăgătoare. Cea a şcolii îi seamănă de la distanţă şi, când soseşti pe drumul de la Aumale, vezi cele două biserici, una în spatele celeilalte, cea mică repetând-o pe cea mare ca un ecou.

În timp ce îmi aşteptam dejunul, vedeam cum bucătăreasa se îngrijea de prepararea unei tocane de urzici albe amestecate cu gălbenuşuri de ou strivite şi fierte la foc mic. Am întrebat-o pentru cine pregăteşte amestecul. Ea mi-a răspuns: *pentru curcanii mei*. Pe urmă mi-a dat toate explicaţiile. Curcanii sunt de fapt curcănei. Şi nimic nu este mai greu de crescut decât un curcan etc. Am urmat-o când le-a dus mâncarea şi am ascultat cu multă plăcere conversaţia acestor domni, care nu era cu nimic mai prejos decât conversaţiile de la masa meniului fix. Adeseori oamenii cârâie şi animalele vorbesc.

– ALBUM –

Îţi scriu chiar de pe strada satului. Sunt singur. Locuitorii sunt în case, ca şi cum s-ar odihni. Abia aud câte un ciripit de copii în curţile învecinate. Cerul e de un albastru deschis ce te predispune la visare. De altminteri niciodată vreun poet nu a găsit un loc mai potrivit pentru a avea vedenii. La stânga mea am un vechi puţ, iar la dreapta oceanul, în aşa fel încât aş putea să văd dintr-o dată apărând la dreapta mea frumuseţea şi la stânga adevărul.

Bourg-d’Ault.

Le Havre, 9 septembrie, ora 7 1/2 seara.

Notez cu 14 această scrisoare, Adela mea, pentru că am început alta, destul de lungă, ce-o voi termina mâine. În seara asta nu mai am timp. Îţi scriu numai ca să-ţi spun că voi sosi probabil la Paris pe 13. Auzi, Adela mea, pe 13! auzi Didine a mea? Vă voi revedea, vă

voi îmbrăţişa pe toţi. La ora aceasta mă agăţ de orele de plecare ale diligenţelor şi ale vaselor. Strâng mâna bunului tău părinte, pe care-l voi revedea cu atâta plăcere. Te îmbrăţişez de mii de ori, sărmana mea iubită, şi Didine a mea, şi Charlot şi pe cei doi îngeraşi Toto şi Dédé. Pe curând, deci, Didine. Mii de sărutări, Adela mea. Te iubesc. Sunt fericit să te revăd pe curând.

Elbeuf, 10 septembrie, ora 9 seara.

Mă grăbesc, dragă prietenă, să termin scrisoarea. De la Dieppe m-am dus la Le Havre şi de la Le Havre am coborât până la Elbeuf cu un vas cu aburi. Aceste admirabile maluri ale Senei sunt o frumoasă încununare a călătoriei mele.

Astăzi de dimineaţă, la ora patru vaporul părăsea Le Havre. Marea ridica talazuri mari, era încă noapte; când zorile mijeau eram la Honfleur, iar la răsăritul soarelui la Quilleboeuf. La prânz am fost la Rouen.

Cursul Senei nu-l mai văzusem decât de pe uscat. Îmi lipseşte hârtia ca să-ţi pot spune cât este de frumos, dar îţi voi povesti la Paris. Câteodată apar stânci mici imitând pe cele mari, şi valuri mici copiindu-le pe cele înalte. Către Tancarville sunt furtuni mici şi naufragii mari. Timp de mai multe leghe dealurile înalte şi râpoase prezintă unduiri uriaşe. Crezi că mergi de-a lungul unor gropi stăpânite de Titani.

Ţi-am mai spus din alte călătorii cât de admirabil este Rouen, deci nu-ţi voi mai repeta. Am revăzut Villequier, Caudebec, Meilleraye. Era o maimuţă pe vas, aşa încât nimeni nu a privit la Jumièges.

Ieşirea din Rouen este măreaţă. Se merge de-a lungul a vreo cincisprezece până la douăzeci de dealuri enorme, care se înlănţuie ca nişte vertebre. Tot drumul pe apă până la Elbeuf este minunat. Există aici două biserici, Saint-Jean şi Saint-Etienne, foarte stricate, Saint-Jean chiar mai mult decât Saint-Étienne. În amândouă se văd vitralii minunate. [...] Nu ştiu ce arhitect stupid a pus pe vechii stâlpi de la Saint-Étienne coroanele unor marchizi drept capiteluri.

La Elbeuf încă mai există câteva case vechi, între altele o măcelărie, chiar alături de fereastra mea. Însă fabricilor le merge prea bine, aşa încât casele vechi lasă loc caselor albe, demne de un secol al luminii în care ipsosul a devenit la mare preţ.

Plec mâine pentru Louviers. Îmi termin scrisoarea, îmbrăţişându-

te cu mult drag, Adela mea. Spune-i dragei mele Didine că în patru zile voi fi lângă voi. Spune-le tuturor.

Louviers, 11 septembrie, la prânz.

Iată voluminoasa scrisoare de care îţi vorbeam, Adela mea, în biletul scris de la Le Havre. Nu o citi, pentru că voi fi la Paris aproape în acelaşi timp cu ea. Voi merge să văd chivotul de la Saint-Taurin şi voi fi lângă tine pe 14, joi. Parcă sunt bătut în cuie în acest blestemat Louviers; diligenţele trec, dar pline. Trei şi-au bătut joc astfel de mine.

Pe joi, Adela mea, mult iubită. Pe joi, voi toţi atât de iubiţi, dragii mei copilaşi, Didine, Dédé, şi micuţii mei premianţi Toto şi Charlot, pe care îi voi săruta pentru premiile lor. Spune-i tatălui tău cât mă voi bucura revăzându-l. Îl îmbrăţişez împreună cu tine. Mii de sărutări. Pe joi.

– ALBUM –

12 septembrie 1837, la Andelys.

Ieri către prânz, pe un soare arzător, între Louviers şi Pont-de-l’Arche, am întâlnit pe drum o sărmană familie de muzicanţi ambulanţi. Erau tatăl, mama şi şase copii, toţi în zdrenţe. Mergeau cât mai mult posibil pe sub dâra de umbră lăsată de arbori. Fiecare avea povara lui. Tatăl, un om de vreo cincizeci de ani, purta în bandulieră un corn şi sub braţ un contrabas; mama avea un pachet mare de bagaje; băiatul cel mare de cincisprezece, şaisprezece ani era încărcat cu oboaie, trompete şi oficleide[34], alţi doi băieţi mai mici, de doisprezece-treisprezece ani, duceau o încărcătură de instrumente muzicale şi de bucătărie, oalele sunând la unison cu cimbalele, pe urmă venea o fetiţă de vreo opt ani cu un cuier pe spate la fel de înalt cât ea, apoi un băieţel de şase ani împovărat cu o raniţă de soldat şi în fine o fetiţă de patru-cinci ani, în zdrenţe ca şi ceilalţi, mergând pe acelaşi drum şi urmând cu paşii ei micuţi paşii mari ai tatălui. Micuţa nu purta nimic. Mă înşel. Peste îngrozitoarea pălărie deformată acoperind mutrişoara ei roză, avea, şi acest lucru m-a emoţionat cel mai mult, un panaş compus din volbură, maci şi margarete, dansând vesel deasupra capului ei.

Am urmărit mult timp cu privirea pălăria urâtă, garnisită cu buchetul strălucitor, floare veselă ce lumina toată mizeria. Din

noianul lucrurilor necesare acelei sărace familii, providenţa a încredinţat micuţei care de-abia vorbea pe cea mai trebuincioasă. Ceilalţi duceau pâinea, fetiţa ducea bucuria. [...]

Deci nu-mi plac fortăreţele; ştiu prea bine că aceste coline le protejează pe celelalte. Sau, mai precis, acest fel de amazoane îmi displace şi mă plictiseşte. Eşti pe o coastă oarecare, e dimineaţă, soarele râde, păsărelele cântă, eşti poet, te duci, te întorci, hoinăreşti, visezi, toate drumurile sunt ale tale, pământul, cerul şi norii formează un peisaj strălucitor în oglinda imaginaţiei tale, eşti liber într-o natură liberă, această pajişte este plină de rouă şi de năsturaşi de aur, priveşte-o; această floare este frumoasă, culege-o, toate lucrurile ţi se oferă cu dăruire şi, din toate tufişurile şi din toţi arborii învecinaţi, roiul bâzâitor al gândurilor vine vesel către tine. Însă presupun, poetul meu, că eşti la Valenciennes sau la Lille sau la Doullens, ieşi din oraş, câteva capete verzi de castani proiectate pe ziduri roşii te atrag, urci la fortăreaţă, ajungi la o culme de cărămidă şi iarbă şi iată turnul. Opreşte-te! Cine eşti? Nu se intră? Aveţi o autorizaţie? Mergeţi şi-l căutaţi pe comandant. Şi soldatul încrucişează baioneta. Foarte bine! Inspiraţia şi-a luat zborul. La dracu colina înflorită care te primeşte mârâind şi cu securea în mână. Nu-mi trebuie aceste lucruri severe şi aspre atât de bine apărate; trăiască natura, această frumuseţe bună, veselă, graţioasă, nepăsătoare, binevoitoare şi îngăduitoare!

ALPII ŞI PIRINEII

Alpii

1839

Lucerna – Muntele Filat

Lucerna, 10 septembrie, miezul nopţii.

Îmi voi petrece pesemne noaptea scriindu-ţi, dragă prietenă, pentru că mintea mi-e plină de imagini şi inima plină de tandreţe.

Am sosit la Lucerna noaptea, ca şi la Zürich, dar Lucerna este pe atât de calmă pe cât este Zürichul de agitat.

Am tras la pensiunea Lichman, un hotel excelent, instalat într-un vechi turn frumos cu maşiculi, poţi să mă crezi! Am cinat, am cerut o cameră, am deschis fereastra şi îţi scriu.

Când priveliştea, care-mi umple fereastra deschisă, va merita într-adevăr, voi face o schiţă şi ţi-o voi trimite. În ciuda nopţii şi, poate, în parte, şi din pricina ei, vederea care se profilează este admirabilă.

Sub ochii mei se află Lacul Celor Patru Cantoane, minunea Elveţiei. Apa lacului ajunge până sub fereastra mea, lovind uşor bătrânele pietre ale turnului. Aud peştii sărind cu zgomot uşor. E întuneric beznă. Totuşi desluşesc în dreapta mea un pod de lemn, probabil mâncat de cari, cu-n acoperiş ţuguiat, legat de un mare turn cu profil superb. Deasupra apei aleargă lumini nedesluşite. Câţiva plopi, înalţi, negri, la cinci sute de paşi de turnul meu, se reflectă în lacul întunecat din faţa mea. Restul este ascuns de o ceaţă deasă, pe care noaptea o varsă peste lac. Cu toate acestea ea nu se înalţă destul de sus pentru a mă împiedica să zăresc sinistra desfăşurare a muntelui Pilat, aşezat în faţa mea, în toată imensitatea lui. Deasupra celor trei dinţi din vârful său, Saturn, înconjurat de patru stele de aur, desenează pe cer un uriaş

ceasornic de nisip. În spatele muntelui Pilat, şi pe malurile lacului, se îngrămădesc, unii peste alţii, o mulţime de munţi bătrâni, pleşuvi şi diformi, Titlis, Prosa, Crispalt, Badus, Galenstock, Frado, Furka, Materhorn, Beckenriederberg, Urahorn, Hochstollen, Rothhorn, Thierstock şi Brünig. În umbra care mă înconjoară, de-abia-i zăresc pe toţi aceşti uriaşi, guşaţi şi cocoşaţi.

Din când în când, vântul îmi aduce prin întunecimea nopţii un sunet de clopoţei îndepărtaţi. Sunt vacile şi caprele ce rătăcesc prin păşunile înalte ale munţilor Pilat şi Rigi, scuturându-şi clopoţeii, şi dulcea muzică ajunge până la mine de la o înălţime de cinci sau şase sute de picioare.

În cursul zilei am văzut trei lacuri: lacul Zürich, pe care l-am părăsit azi dimineaţă, lacul Zug, care mi-a dăruit la prânz un excelent ţipar, şi lacul Lucerna, care tocmai mi-a dat la cină minunaţii săi păstrăvi cu carne trandafirie.

Văzut din înălţime, lacul Zürich are forma unui corn sprijinit cu un vârf la Zürich şi cu celălalt la Uznach; lacul Zug are forma unui papuc având drept talpă drumul de la Zug la Art; Lacul Celor Patru Cantoane seamănă întrucâtva cu gheara sfărâmată a unui vultur, ale cărei fracturi alcătuiesc cele două golfuri, Brunnen şi Buchs, pe când cele patru unghii se înfig adânc, una în Alpnach, alta în Wikel, a treia în Lucerna şi ultima în Küsnacht, unde Tell l-a ucis pe Gessler. Fluelen este punctul culminant al lacului.

Înainte de a părăsi lacul Zürich m-am împăcat cu el. Este într-adevăr frumos văzut de sus, de pe coasta Albis. Casele albe strălucesc pe malul opus ca pietrele în iarbă, câteva bărci cu pânze încreţesc strălucitoarea apă, iar soarele înălţându-se goneşte de pe suprafaţa lacului, unul după altul, valurile de ceaţă ale nopţii, pe care vântul le împinge sârguincios spre grămada de nori adunaţi la nord. Astfel văzut, lacul Zürich este măreţ. Totuşi nu mă voi reîntoarce.

Când spun că am văzut trei lacuri într-o zi, sunt modest, pentru că am văzut patru. Între Albis şi Zug, în mijlocul celor mai pitoreşti culmi din lume, în fundul unei văi foarte sălbatice, împădurită şi pustie, se zăreşte un lac verde şi sumbru numit Türlersee şi căruia nu i s-a putut da de fund. Se pare că un sat de pe mal s-a prăbuşit şi a fost înghiţit. Culoarea acestui ochi de apă e neliniştitoare. Parcă ar fi o cuvă mare, plină cu piatră vânătă.

— Rău lac! mi-a spus trecând un ţăran bătrân.

Cu cât înaintezi, cu atât orizonturile devin mai extraordinare. La

Albis parcă ai în faţa ochilor patru culmi de munţi una peste alta; în primul plan, Ardenii verzi, în al doilea, Jura întunecată, cu îndoituri bruşte, la al treilea etaj, Apeninii pleşuvi şi abrupţi, iar în fund, deasupra tuturor, Alpii cei albi. Ai impresia că vezi primele patru trepte ale vechii scări a Titanilor.

Pe măsură ce cobori în văi te afunzi în păduri; ramurile pline de frunze alcătuiesc deasupra drumului o boltă casetată, prin ale cărei spărturi se furişează lumina şi căldura, ici şi colo câte o cabană îşi arată pe jumătate faţada de lemn auriu, îmbietoare şi veselă, cu ferestre cu geamuri rotunde, de parcă ar fi un tul cu găuri mari; un ţăran liniştit trece cu carul înhămat cu boi, râpele croiesc căi largi prin desişuri, privirea se strecoară prin aceste tranşee şi, dacă este la amiază şi vremea e frumoasă, din toate părţile apare între cer şi pământ o miraculoasă încrucişare de umbre şi raze luminoase, marile văluri de neguri, ce atârnă deasupra orizontului, se destramă ici şi colo, şi prin rupturi apar deodată munţii îndepărtaţi, răsfrânţi într-o oglindă fermecată, într-un abis de lumină.

Zug, ca şi Bruck, ca şi Baden, este o comună feudală încântătoare, încă înconjurată de turnuri cu porţile lor robuste ogivale, cu blazoane şi creneluri, toate rănite din cauza asalturilor şi escaladelor. În Zug nu e Aarul de la Bruck, nu e nici Limmatul de la Baden, dar Zug are lacul, lacul său mic, unul dintre cele mai frumoase din Elveţia. M-am aşezat pe un zăgaz îngust, umbrit de tei, la câţiva paşi de hanul meu, în faţă se ridicau Rigi şi Pilat, părând monstruoase piramide înălţate la cer, două răsturnate în apă.

Fântâni din piatră, case zugrăvite şi sculptate se găsesc din belşug la Zug. Hanul Cerbului are câteva vestigii din Renaştere. La Zug fresca italiană pune stăpânire pe mai toate zidurile. În toate regiunile, unde natura este foarte împodobită, casa şi îmbrăcămintea locuitorilor sunt influenţate, casa se pictează, costumul se colorează. E o lege încântătoare. Cocioabele noastre de la Cunette şi ţăranii de mahala acoperiţi de zdrenţe ar apărea aici ca nişte monştri.

Am văzut pe o poartă din Zug un basorelief reprezentând un troglodit cu măciucă. Dedesubt era gravată data 1482. Pe altă poartă este înscrisă această legendă mai ademenitoare decât trogloditul: *Pax intrantibus, salus exeuntibus*[1], 1607 (Charlot, explică-i bunei tale mame acest text latin).

---

[1] Pace celor care intră, mântuire celor care ies. (trad. din latină).

Biserica din Zug a fost decorată ca şi cea din Flandra. Altarele au coloane torsionate. Plăci subţiri de metal, colorate şi aurite în amintirea morţilor, sunt aplicate pe toţi pereţii. Un paracliser mi-a arătat tezaurul bisericii, care este splendid şi abundă în piese de argintărie şi orfevrărie, unele extrem de bogate, altele extrem de preţioase. Pentru treizeci de parale am văzut milioane.

Acum cincisprezece ani drumul de la Zug la Art era doar o potecă impracticabilă, unde se împiedica şi cel mai bun cal. Acum este un drum excelent ce nu zdruncină nici măcar omnibusul-trăsură încărcat de călători cu sacul în spate. Am închiriat la Zürich o mică cabrioletă cu patru roţi, cu care am parcurs cât se poate de plăcut calea străjuită pe stânga de povârnişuri, de stânci şi copaci, iar pe dreapta de apa lacului încreţită de câte o adiere.

După ce părăseşti comuna, lacul apare graţios, dar când te apropii de Art, devine superb. Aceasta fiindcă deasupra Artului, un sat mare al cantonului Schwyz, se înalţă Rossberg, numit de localnici Sonnenberg (muntele luminat de soare), şi Rigi, numit Schattenberg (muntele din umbră).

Rossberg are patru mii de picioare înălţime, iar Rigi, cinci mii. Sunt cei mai înalţi munţi din lume făcuţi din brecii. Rossberg şi Rigi nu au niciun fel de raport geologic cu Alpii ce le dau ocol. Alpii sunt din granit. Rigi şi Rossberg sunt formaţi din pietre tăvălite într-un noroi, azi mai tare decât cimentul, ceea ce face ca rocile căzute în apropierea drumului să aibă aerul unor prăvălituri de ziduri romane. Aceşti doi munţi enormi sunt două mormane de noroi din vremea potopului.

Aşa se face că, din când în când, noroiul se înmoaie şi se scurge. Aceasta s-a întâmplat mai ales în 1806, după două luni de ploaie. La 2 septembrie, la cinci după-amiază, o bucată din vârful Rossbergului, pe un front de o sută de picioare, o sută de picioare înălţime şi o leghe lungime, s-a desprins dintr-o dată, a parcurs o pantă de trei leghe şi a înghiţit la repezeală o pădure, o vale, trei sate cu locuitorii lor şi jumătate din lac. Goldau, care a fost astfel distrus, se afla dincolo de Art.

La ora trei pătrundeam în umbra lui Rigi, lăsând un soare strălucitor pe colinele Zugului. Mă apropiam de Art şi mă gândeam la Goldau; ştiam că acest oraş, frumos, surâzător, ascundea trecătorului cadavrul oraşului zdrobit, la fel ca şi lacul atât de liniştit, în care se oglindesc căsuţe şi pajişti. De fapt şi el ascunde fapte groaznice. La poalele muntelui Rigi, el are o mie două sute de

picioare adâncime şi când apele lui sunt învolburate de cele două vânturi violente, pe care barcagiii din Art şi Zug le numesc Arbis şi Wetter-Föhn, încântătoarea întindere de apă devine mai furioasă şi mai formidabilă decât oceanul.

În faţa mea se înălţa, cât vezi cu ochii, Rigi, un perete abrupt, imens şi sumbru, pe care brazii se caţără haotic şi plini de elan ca nişte batalioane pornite la atac.

Din orice privelişte se degajă idei, uneori surâzătoare, alteori lugubre; din cea de faţă se desprindea pentru mine un triplu gând, de ruină, de furtună şi de război, făcându-mă să visez, când, deodată, o fată desculţă, care şedea pe marginea drumului, a alergat, a aruncat în trecere trei prune în cabrioleta mea şi s-a îndepărtat surâzând. În timp ce scoteam câţiva bănuţi din buzunar a dispărut. O clipă mai târziu, întorcându-mi privirea o văd din nou pe marginea drumului, ascunzându-se în verdeaţă şi privindu-mă cu ochi strălucitori, precum Galateea. Se poate aranja orice, chiar să dai peste pastoralele lui Virgiliu la umbra muntelui Rigi.

La ora cinci, ieşeam din această umbră. Parcursesem cotul ce formează terminaţia lacului Zug, traversasem Art, şi tocmai părăsisem malul apei pentru un drum străjuit de pereţi înalţi care urcă destul de abrupt una din culmile mai joase ale muntelui Rigi. La dreapta şi la stânga drumului se construiesc câteva case noi, de un gust îndoielnic. Se pare că faţadele frumoase de lema nu mai sunt la modă aici. Stucul parizian are tendinţa să le acapareze. Este supărător. Ar trebui prevenită Elveţia că şi Parisul se ruşinează acum de lucrările lui de ipsos.

Dintr-o dată drumul devine pustiu, o cocioabă iese pe o mică platformă dintr-un pâlc de arbori. Vizitiul meu s-a oprit. Eram pe celebrul drum săpat de la Küsnacht. Acum cinci sute treizeci şi unu de ani, nouă luni şi douăzeci şi două de zile, la aceeaşi oră, şi în acelaşi loc, la 18 noiembrie 1307, o săgeată, trasă de o mână sigură, a lovit un om drept în inimă. Omul era tirania Austriei, iar săgeata, libertatea Elveţiei.

Soarele se îndrepta către asfinţit, drumul devenea întunecos, mărăcinii, sus pe povârniş, scânteiau în lumina puternică a asfinţitului; doi bătrâni cerşetori, bărbatul şi femeia stând în cocioaba învecinată, întindeau mâna după bănuţii mei din Franţa; un ursar, ducând de un lanţ un urs cu botniţă, cobora drumul către Küsnacht, urmat de ţipetele fericite a patru, cinci puşti, încântaţi la vederea ursului; vizitiul meu şi-a oprit cabrioleta şi auzeam

zgomotul de fierărie ce-l făcea piedica, două crengi îndepărtate lăsau fereastra deschisă înspre câmpie şi vedeam în depărtare oamenii de la fân făcându-şi căpiţele, păsările cântau în copaci şi vacile mugeau sus pe Rigi. Coborâsem din trăsură şi priveam pietrele drumului şi natura senină, ca o conştiinţă curată; încetul cu încetul, fantomele lucrurilor trecute se suprapuneau, în spiritul meu, peste realităţile prezente şi le ştergeau, ca o scriere veche care apărea pe o pagină prost ştearsă, în mijlocul unui text nou; îmi închipuiam că văd aievea pe judecătorul Gessler însângerat, culcat pe drum, pe aceste pietre diluviene căzute de pe muntele Rigi, şi parcă îi auzeam câinele lătrând printre arbori, la uriaşa umbră a lui Wilhelm Tell, în picioare, în crâng.

O cocioabă, care este de fapt o capelă, marchează locul unde s-a realizat fantastica capcană. În afară de uşă, făcută dintr-o veche cercevea de ogivă, capela nu are nimic de seamă. Un interior părăginit, câteva fresce mizerabile pe pereţi, un altar sărăcăcios decorat cu vechituri italieneşti, vase de lemn colorate şi flori artificiale; doi cerşetori bolborosind ceva îţi vând, pentru câţiva bănuţi, amintirea lui Wilhelm Tell, iată monumentul drumului tăiat de la Küsnacht. [...]

De pe platforma din faţa capelei se vede un colţ din Lacul Celor Patru Cantoane. Întorcându-mă, am zărit pe o ridicătură acoperită de mărăcini, la picioarele muntelui Rigi, o bucată de turn cu aspectul unui pinion retezat, ieşind din mărăciniş ca un dinte. Această ruină este fortăreaţa de la Küsnacht, donjonul locuit de Gessler, temniţa pregătită pentru Wilhelm Tell. Wilhelm Tell n-a intrat în ea, şi nici Gessler n-a mai reintrat.

Un sfert de oră mai târziu eram la Küsnacht. Ursul dansa în piaţă, cumetrele râdeau la fântână, trei poştalioane englezeşti şi-au depus călătorii în faţa hotelului confortabil şi manierat, în opoziţie cu faţadele gotice ale caselor din secolul al XV-lea. În cimitirul din faţa bisericii, două bătrâne îngrijeau mormintele. Acolo mi-am oprit cabrioleta. Am vizitat biserica, neinteresantă ca construcţie, dar foarte cochetă şi împodobită.

La Zürich bisericile sunt goale. Aici, ca şi la Art sau la Zug, sunt împodobite şi răsîmpodobite cu exagerare, violenţă şi chiar furie. Este o reacţie a bisericilor romano-catolice împotriva templelor calviniste; un fel de război al florilor, volutelor, pompoanelor şi ghirlandelor purtat de cantoanele catolice împotriva celor protestante.

Cimitirele sunt în mod special remarcabile. Pe fiecare groapă se află o piatră şi din fiecare piatră iese o cruce rococo, lucrată în fier, foarte lustruită şi aurită. Ansamblul acestor cruci dă cimitirului aspectul unui tufiş mare, negru, cu flori galbene.

Drumul de la Küsnacht la Lucerna ţine malul apei ca şi cel de la Zug la Art. Lacul Celor Patru Cantoane este şi mai frumos decât lacul Zug. În loc de Rigi, aveam în faţa mea muntele Pilat.

Muntele Pilat mi-a ocupat toată ziua. Au fost rare momentele în care l-am pierdut din vedere pe parcursul drumului de la Zürich aici. În acest moment, în faţa ferestrei de-abia îl desluşesc.

Este un munte ciudat, muntele Pilat. Are o formă teribilă. În evul mediu era numit muntele rupt, *Fracmont*. Aproape întotdeauna atârnă un nor deasupra vârfului muntelui Pilat, de unde îi vine numele de *mons Pileatus*, muntele cu căciulă. Ţăranii din Lucerna, care cunosc mai bine Evanghelia decât latina, au făcut din cuvântul *pileatus* numele Pilat şi au tras concluzia că *Pontius Pilatus* este îngropat la poalele lui.

După spusele femeilor, norul se comportă într-un mod ciudat; când este prezent, anunţă vremea bună, când lipseşte, anunţă furtună. Pilat, ca un uriaş solitar ce este, îşi pune pălăria când este vreme bună şi şi-o scoate când plouă. Acest munte barometru anunţă vremea atât de bine, încât în patru cantoane din Elveţia nici nu mai este necesar să ai la fereastră câte un mic călugăr cu glugă mişcătoare care prinde viaţă datorită unui fir. Întâmplarea cu norul este adevărată, l-am observat în timpul dimineţii, timp de patru ore de-a rândul, cum a luat diverse forme, dar nu a părăsit creştetul muntelui. Câteodată semăna cu o barză mare, aşezată pe cleanţurile vârfului ca într-un cuib, altă dată se ridica pe patru picioare, căsca o gură mare, ca şi cum ar fi fost un câine care latră, când se împărţea în cinci, şase norişori împodobind muntele cu o cunună de vulturi în zbor rotund.

Înţelegi că un asemenea nor, pe un asemenea munte, a dat naştere, jos, în câmpie, la o mulţime de superstiţii. Muntele este abrupt, coastele repezi sunt anevoie de urcat, are şase mii de picioare înălţime şi o mulţime de spaime îi încunună vârful; aşa încât mult timp au pregetat chiar şi cei mai îndrăzneţi vânători de capre să-l urce. De unde venea acest ciudat nor? Acum două sute de ani, un om curajos, obişnuit totuşi cu muntele, a riscat şi l-a urcat. Atunci s-a explicat prezenţa norului.

Chiar pe vârful muntelui este un lac mic, un pahar cu apă de

şaizeci de picioare lungime şi optzeci de picioare lăţime, de adâncime necunoscută. Când vremea este bună, soarele cade pe lac şi se ridică un abur; când vremea se strică şi nu mai este soare, n-apare nici norul.

Fenomenul odată explicat, superstiţiile nu au dispărut. Dimpotrivă. Ele nu au făcut decât să crească şi să se înfrumuseţeze. Pentru că muntele, fie chiar cunoscut, nu este mai puţin înfricoşător decât muntele necunoscut.

În afară de lac, s-au găsit pe muntele Pilat o mulţime de lucruri extraordinare; întâi un brad, unic în toată Elveţia, un brad uriaş, cu nouă braţe orizontale, iar pe fiecare din aceste braţe creşte un alt brad ce-i dă aerul unui sfeşnic uriaş; pe urmă în Alpii Bründlen, şaua vecină celor şapte piscuri ale culmii, există un ecou semănând mai mult cu o voce decât cu un ecou, atât este de complet, căci repetă vorbele până la ultimele silabe şi cântecele până la ultimele note; este apoi, într-o prăpastie îngrozitoare, în mijlocul unui perete vertical din piatră neagră, de mai mult de şase sute de picioare înălţime, gura unei peşteri inaccesibile şi, la intrarea peşterii, o statuie parcă supranaturală, din piatră albă, de aproximativ treizeci de picioare înălţime, aşezată şi sprijinită pe o masă de granit, cu picioarele încrucişate, în atitudinea înfricoşătoare a unei stafii ce păzeşte pragul unei vizuini.

Se pare că peştera traversează tot muntele şi ajunge în cealaltă parte, dedesubtul Alpilor Temlis, la o deschidere numită *Gaura Lunii* (pentru că, spune Ebel, se găseşte mult lapte de lună).

Neputându-se escalada peretele de şase sute de picioare înălţime, s-a încercat să se intre în bârlogul statuii prin Gaura Lunii. Ea are şaisprezece picioare diametru într-un sens şi nouă în celălalt. Suflă un vânt îngheţat şi din ea se prăvale un torent. Era foarte periculos. Unii totuşi au încercat, au traversat pe bâjbâite săli boltite, s-au târât pe burtă printre pâraie, pe sub tavane îngrozitoare. Dar degeaba. Nimeni nu a putut pătrunde până la statuie. Ea este tot acolo, intactă, în sensul îngust al cuvântului, îndeplinindu-şi menirea şi visând la meşterul misterios care a sculptat-o. Oamenii de munte numesc această statuie Saint Dominique.

Evul mediu şi secolul al XVI-lea s-au preocupat de Pilat tot atât de mult ca şi de Mont Blanc. Astăzi nimeni nu se mai gândeşte. Rigi este la modă. Întunecatele superstiţii ale muntelui Pilat au rămas în seama femeilor şi dospesc în continuare acolo. Vârful nu mai este

de temut decât pentru faptul că e anevoios de urcat. Generalul Pfiffer a făcut observaţii barometrice şi a afirmat că poţi vedea cu o lunetă catedrala din Strasbourg.

O ciudată colonie de ciobani s-a aciuiat şi locuieşte acolo. Sunt oameni domoli, puternici şi simpli având o longevitate de o sută de ani, dispreţuind furnicarul omenesc de la câmpie.

Cu toate acestea, mai sunt la Lucerna legi vechi ce interzic aruncarea cu pietre în micul lac din vârful muntelui Pilat, pentru motivul fantastic că o piatră face să ţâşnească o jerbă de apă şi că, pentru piatra ce-i este aruncată, lacul năpusteşte o furtună capabilă să cuprindă întreaga Elveţie.

De o sută de ani, aşa înfricoşător cum este, muntele Pilat s-a acoperit de păşuni, încât nu este numai un munte formidabil, dar, mai este şi o uriaşă momeală hrănind patru mii de vaci. Ele formează o orchestră de patru mii de clopoţei pe care tocmai o ascult în această clipă.

Iată povestea vacilor din Alpi. O vacă costă patru sute de franci, se arendează cu şaptezeci până la optzeci de franci pe an, paşte şase ani pe munte, face şase viţei, pe urmă, slabă, epuizată şi extenuată, când şi-a dat ultima fărâmă de vlagă în lapte, văcarul o cedează măcelarului. Ea trece Saint Gothard, recoboară Alpii pe versantul de la miazăzi şi devine bou în oalele dubioase ale hanurilor din Italia.

Dacă această treabă continuă, miraculosul munte Pilat va deveni prozaic ca o catedrală spoită. O societate franceză a cumpărat de curând o pădure de zadă, situată la jumătate de leghe de creastă, şi a croit un drum carosabil, iar la ora asta societatea tunde uriaşul. Printre altele, o călăuză mi-a spus, la Küsnacht, că în 1814 un vânător de capre, numit Ignatius Matt, a intrat în peşteră cu scări de frânghie şi cu riscul vieţii, este adevărat, şi cu multă îndrăzneală, a ajuns la înfricoşătoarea santinelă de piatră.

Trebuie să spun că una din bătrânele din cimitir, ce asculta povestea călăuzei, a protestat energic, declarând că Ignatius Matt este un înfumurat şi că s-a lăudat cu un noroc imposibil, iar statuia din *Dominick hoch* este încă neîntinată. În privinţa aceasta le cred pe femeile bătrâne.

Cele trei leghe de la Küsnacht la Lucerna le-am făcut într-o oră şi jumătate mergând la trap. Cu toate astea am ajuns la Lucerna în plină noapte. Însă plimbarea, pe malurile golfului Küsnacht, a fost admirabilă în amurg.

Părăsind Küsnachtul mai aveam ochii fixaţi pe ruina lui Gessler, când am întâlnit o altă ruină. Donjonul Neu-Habsburg, alt cuib de vultur căzut pe jumătate în desiş. De pe drum am văzut o faţă mare de zid care părea un cap dat pe spate, cu părul atârnând înapoi, lăsând să se înmoaie vârfurile iederii în apa golfului. În faţa mea, pantele verzi de la Zinne se oglindeau, cu încâlceala lor de arbori şi câmpuri cultivate, în oglinda lacului deja întunecat dându-i aspectul unei agate puse într-un ierbar. La picioarele muntelui Rigi nu ştiu ce reflex dădea apei o lumină albă; o bărcuţă, care luneca alături pe o pată de umbră, se dubla şi se reflecta figurând o sabie lungă; barca era mânerul, barcagiul, apărătoarea săbiei, iar dâra lucitoare, lama fină lungă şi goală.

11 septembrie, ora 4 după-amiază.

În afară de arsenal şi primărie am văzut tot ce era de văzut la Lucerna.

Oraşul, bine construit, e aşezat pe două dealuri care se privesc, e tăiat în două de Reuss, intrat în lac la Fluelen şi ieşind cu violenţă la Lucerna, e înconjurat de ziduri din secolul al XIV-lea cu turnuri, diferite unul de altul, ca şi la Basel, fantezie a arhitecturii militare germane, e plin de fântâni, toate ciudate, şi de case cu volute, turnuleţe şi pinioane, în general bine conservate. Verdeaţa se revarsă peste creneluri.

Toate faţadele oraşului, aşezat în amfiteatru pe pante, privesc cum pătrunde lacul atât de frumos în munţi.

Există trei poduri de lemn acoperite, din secolul al XV-lea, două pe lac, unul pe Reuss. Cele două poduri de pe lac sunt de o lungime exagerată şi şerpuiesc pe apă fără alt ţel aparent decât să întâlnească alte turnuri vechi pentru încântarea ochiului. Foarte deosebit şi foarte frumos.

Acoperişul ascuţit al fiecărui pod acoperă o galerie de tablouri. Aceste tablouri sunt scânduri triunghiulare îmbucate sub unghiul acoperişului şi pictate pe ambele părţi. Există câte un tablou pentru fiecare travee. Cele trei poduri alcătuiesc trei serii de tablouri, fiecare având un scop bine definit, un subiect de la care nu te abaţi, o intenţie bine marcată de a acţiona, prin intermediul ochilor, asupra spiritului celor ce se duc şi vin. Seria podului mare, cu paisprezece sute de picioare lungime, este consacrată istoriei sfinte. Seria podului Kappel, care se află peste scurgerea lacului şi

are o mie de picioare lungime, conţine două sute de tablouri, împodobite cu steme, care povestesc istoria Elveţiei. Seria podului de pe Reuss, cea mai scurtă din cele trei, este un dans macabru. [...]

Fiecare dintre poduri reprezintă o carte. Trecătorul ridică ochii şi citeşte. A ieşit pentru o afacere şi se întoarce cu o idee.

Aproape toate aceste picturi datează din secolele al XVI-lea şi al XVII-lea. Unele dintre ele au trăsături foarte frumoase. Altele au fost stricate în ultimul secol prin corecturi cleioase şi greoaie. Dansul morţilor de pe podul peste Reuss este un ansamblu de pictură excelentă, plină de spirit şi de sens. Fiecare panou reprezintă moartea amestecată în toate acţiunile umane: îmbrăcată în notar şi înregistrând copilul nou-născut, căruia îi surâde mama; vizitiul, cu livrea galonată conducând cu bună dispoziţie trăsura blazonată a unei frumoase doamne; un Don Juan face o orgie, moartea îşi sumecă mâneca şi îi varsă o băutură; un doctor ia sânge unui bolnav, ea poartă şorţul ajutorului şi susţine braţul bolnavului; un soldat se bate cu sabia, ea îi ţine piept; un fugar dă pinteni calului, ea încalecă pe crupa calului. Cel mai înfricoşător dintre toate tablourile e însă paradisul: toate animalele sunt amestecate, miei şi lei, tigri şi oi, bune, blânde, inocente, iar şarpele se află printre ele. Îl vezi printr-un schelet, cum se târâie, trăgând după sine Moartea. Meglinger, cel ce a pictat podul la începutul secolului al XVII-lea, era un pictor mare şi un spirit luminat.

De pe podul Kappel vederea e încântătoare asupra Lucernei, pe care o vezi exact cum era acum două sute de ani. Din fericire pentru ea, oraşul s-a schimbat puţin.

Primăria nu am văzut-o decât pe dinafară.

O clădire destul de frumoasă, cu toate că e de un stil corcit, cu un turn de pază învelit cu un acoperiş amuzant în formă de coif. De la Basel la Baden clopotniţele sunt ascuţite, acoperite cu ţigle colorate; de la Baden la Zürich sunt zugrăvite în roşu aprins; de la Zug la Zürich seamănă cu coifuri având creste şi viziere, spoite şi aurite.

Biserica canonicală, din afara oraşului, pe care ei o numesc catedrală, are două fleşe din ardezie, de o formă frumoasă, însă în afară de un portal Ludovic al XII-lea şi un basorelief exterior, din secolul al XV-lea, reprezentând pe Isus încununat cu flori de crin pe Muntele Măslinilor, şi respingând potirul, biserica, ea însăşi, nu

merită să fie cercetată.

În port se află biserica Iezuiţilor, de un rococo violent şi bătător la ochi, şi în spatele ei, într-o mică piaţă, un alt edificiu, ce prezintă mai mult interes decât toate celelalte, deşi se ascunde. Nava este decorată cu stindarde pictate. Amvonul, din secolul al XVII-lea, reprezintă o foarte frumoasă lucrare de tâmplărie, de asemenea stranele. Am remarcat şi o capelă rocaille şi nişte minunate zăbrele din secolul al XV-lea.

În Lucerna sunt de toate, lucruri mari şi mici, sinistre şi drăguţe. În mijlocul portului, un cârd de găinuşe de baltă, sălbatice, dar în acelaşi timp şi blânde, se zbenguie în apa lacului, la umbra muntelui Pilat. Oraşul protejează aceste vesele găinuşe. Nu pot fi omorâte, sub riscul unei amenzi. S-ar zice un cârd de lebede mici, negre cu ciocuri albe. Este atât de graţios să le priveşti scufundându-se şi apoi zburătăcind în soare! Le arunc miez de pâine de la fereastră.

În toate oraşele femeile sunt curioase, sperioase şi plictisite. Din curiozitate şi plictiseală se naşte dorinţa de a vedea în stradă, din timiditate, teama de a fi văzute. Din aceste motive, pe toate faţadele caselor există câte un aparat de spionaj, mai mult sau mai puţin discret, mai mult sau mai puţin complicat. La Basel, ca şi în Flandra, e o simplă oglindă agăţată în afara ferestrei; la Zürich, ca şi în Alsacia, câte un foişor, câteodată chiar frumos, pe jumătate încastrat în faţadă şi găurit pe toate laturile.

La Lucerna, spionul este, pur şi simplu, un fel de mic dulap găurit şi aşezat în afara ferestrei, pe glaf, ca un dulap pentru păstrarea mâncării.

Femeile din Lucerna fac un mare păcat ascunzându-se pentru că sunt, aproape toate, foarte frumoase.

Apropo, am văzut pe 10 august Leul. Este declamator.

15 Septembrie.

Sunt încă la Lucerna, Adela mea. Tocmai am făcut două excursii minunate, înconjurul lacului şi ascensiunea pe muntele Rigi.

Am plecat pe Rigi pe 12 dimineaţa, după ce am fost să mă bărbieresc la un frizer îngrozitor numit Frau Nezer, care mi-a tăiat bărbia în trei locuri şi mi-a luat şaisprezece bani francezi pentru această operaţie chirurgicală.

Îţi voi povesti toate astea. Însă nu am vrut să închei scrisoarea

fără să-ţi spun o vorbă. Rigi este superb.

Iată o mică schiţă pentru Didine. Ceea ce pare o farfurioară, sus pe turn, este un cuib de berze. Explică-i acest lucru.

Şi pe urmă îmbrăţişează pe Dédé şi Toto şi pe Charles. Sper că învaţă bine. O strângere de mână pentru Vacquerie.

Adio, Adela mea, îţi voi scrie pe curând. Într-o lună te voi revedea şi vă voi îmbrăţişa pe toţi, dragii mei dragi.

Al tău Victor, care te iubeşte.

Lucerna

– ALBUM –

16 septembrie.

Este ora 6 dimineaţa. A plouat cu găleata toată noaptea. Soarele se înalţă din grămezi de neguri difuze ce apar din spatele muntelui Rigi. Toţi munţii învecinaţi sunt acoperiţi cu zăpadă. Pilat este magnific în lumina zorilor răsfrânte pe fruntea lui albă. Bărcile cu patru vâsle încep să plutească pe lac, semănând cu mari păianjeni de apă. Aud fetele din Lucerna cum trec pe podul Kappel, în drumul lor spre piaţă. Luntraşii râd şi se strigă unii pe alţii. Ocnaşii, cu zgarda şi un lanţ de fier la gât, mătură debarcaderul. Găinuşele de baltă de pe lac îşi fac toaleta chiar sub fereastra mea.

– NOTE –

16 septembrie.

Arsenalul din Lucerna. La intrare, tunuri bătute de ploaie.

Prima sală: ţăran în costum de Sempach. Cort turcesc, ocupând aproape întreg plafonul sălii joase. Sălile de sus: la toate ferestrele sunt vitralii frumoase din secolele al XVI-lea şi al XVII-lea, având însemnele cantoanelor. Suliţe. Halebarde. Dacă ai da crezare ghidului, toate sunt de la bătălia din Sempach. Mănunchiuri de săgeţi de la Marignan. Figuri groteşti pictate de Winckelried, aceea a magistratului Gundoldingen şi a ducelui de Austria. Cămaşa de zale a ducelui. Grămadă de arme de Winckelried în mâna omului de lemn. O salbă pentru magistrat, zgardă pentru ţăranii prinşi. Am încercat salba destinată magistratului.

Am căutat în zadar steagul Lucernei pătat de sângele lui.

Arbaleta lui Wilhelm Tell; un corn de bou formează arcul. Probabil o contrafacere. Bastonul lui Voltaire. Pană de la Fontainebleau.

Într-un colţ un costum de paznic al împăratului. Livrea. Cât este de departe cojocul soldaţilor de la Sempach! Elveţianul, ciudat fel de om, jumătate spartan, jumătate aventurier, se îngrijea mai mult de demnitatea muntelui, decât de a munteanului, ţinând ca zăpada să fie neîntinată, vânzându-şi propria persoană, acceptând o închisoare, sclav şi mulţumit, numai să-şi simtă cuibul liber.

Plecare. Furtuna din timpul nopţii a scos Reuss din matcă, a făcut stricăciuni în două sate şi a distrus drumul de la Fluelen la Altorf pe care l-am străbătut cu o zi înainte în diligenţă. Arbori dezrădăcinaţi în tot lungul drumului: în rest un timp plăcut, drumuri frumoase, când un pod vechi de lemn acoperit din secolul al XVI-lea peste un torent, când o mănăstire cocoţată pe vârful unei stânci, când o cascadă. Sate pline de viaţă, drumuri umblate, târguri, căruţe cu mărunţişuri, mărgele, sticlărie, ce fac să strălucească ochii fetelor. Ţărani mergând în grup şi cântând psalmi. Râul smulge de peste tot brecia lăsând calcarul gol. Inlibuch, localitatea drăguţă între văgăuni, torente şi dealuri.

17 septembrie.

Thun la prânz. Extrem de plăcută apropierea de oraş. Vechiul castel. Vizită. Este o închisoare. Acele gingaşe turnuleţe sunt temniţe. Am întrevăzut, într-una din ele, un soldat întors melancolic către lac. *Este un ucigaş*. Altă temniţă care nu ni se deschide. *Mare bandit*, spune sergentul, bolborosind. Vedere încântătoare din turnuleţe. Lemnărie frumoasă şi acoperiş mare. *Cântec al marelui bandit*. Duios şi grav.

Lacul Thun. Muntele Niesen. Castelul Chadow, admirabil.

Bătrânul Olibrius, plin de el şi prost, însoţit de două femei care păreau să sufere.

§ Vezi Desen nr.24 din Anexă

Îi plăcea Voltaire pentru prejudecăţile pe care le-a combătut şi pentru filosofia pe care a răspândit-o. Stima pe iezuiţi, pentru că au construit un seminar frumos la Freiburg (o cazarmă nouă şi albă, între paranteze, văzută de mine peste două zile şi care strică aspectul gotic şi încântător al oraşului); îl adora pe Don Carlos,

pentru că apăra adevăratele principii; nu putea să-i sufere pe iacobini; îl ura pe Bonaparte; îi era silă de romantici şi îi era groază de Franţa, pentru că era ţara tuturor acestor lucruri. Un asemenea ansamblu, legat de un solid ciment de idei absurde, îşi avea foarte bine locul în capul acestui domn şi dădea relief conversaţiei lui. În rest era patriot elveţian, declarându-se în acelaşi timp om de litere francez şi l-am văzut scriind, textual, această frază, în cartea călătorilor de la hotelul Bellevue: *Domnul să aibă în pază patria noastră în veci de capcanele periculoase!*

Muzică de omnibus pe vapor. Englezi, nemţi, elveţieni.

Cântece populare cântate de păstorii elveţieni.

Vals german.

God save the queen[I].

Nimic pentru Franţa. Olibrius remarcă cu satisfacţie acest lucru, pe urmă începe să declame Don Carlos în stilul *Gazette de France, cu puternice orizonturi politice, corabia statului etc*. Şi asta în prezenţa lui Niesen, care, văzut dintr-o parte, făcând un maiestuos paravan soarelui, parcă creştea în măreţie în acel moment.

Văzând aceasta, m-am dus la omul de la muzică şi i-am cerut să cânte *la Marseillaise*.

Pentru cincisprezece parale am avut *la Marseillaise*.

După ce am înfipt această săgeată cu ţepi în inima omului meu, am venit şi m-am reaşezat la loc şi am reînceput a desena cu un aer indiferent.

Lac foarte frumos. Peştera unui pustnic. Cascadă. Sat sus pe munte.

Între Langnau şi Thun, mormânt: o statuie mare de lemn pictat reprezentând pe Ludovic al XIV-lea.

Epitaf: ROBERTUS ET ALBERTUS DE WATWYLL GENERALISSIMUS IN FRANCIA COLONELLUS, NIVEUS HELVETIAE FLOS NOBILITATIS.[II]

17 seara.

Berna. Oraş cu arcade ca şi Turin. Catedrală, turn şi portal, ansamblu frumos. Figuri remarcabile sub arcul bolţii. Lemnărie destul de frumoasă în biserică. Din şase arcuri de formă alungită, patru sunt conservate. Cristelniţă de botez foarte frumoasă, în

---

[I] Imnul naţional al Marii Britanii.

[II] Robert Albert de Wetwyll, colonel generalisim în Franţa, floare de zăpadă a nobilimii elveţiene. (trad., din. latină).

marmură neagră. Altar primitiv în marmură neagră.

Nenumărate fântâni şi toate reuşite. Tânără care varsă apă. Ursul bernez înarmat din cap până în picioare. Păstor cântând din caval. Un grup de copii dansează pe basorelief, în jurul coloanei.

Turnul orologiului cu figuri pictate ce intră şi ies ca să marcheze orele.

Turnul Saint-Cristophe. Un soldat mare de lemn pictat, aşezat într-o ogivă.

Urşii în groapa lor. Ocnaşii. Ploaie. Pe unul din vitralii sub un blazon reprezentând o roată de moară cu palele ei, remarc această inscripţie: PURA ME MOVENT.[I]

Berna – Rigi

Berna, 17 septembrie, miezul nopţii.

Peste tot unde sosesc, Adela mea, prima grijă este să-ţi scriu. De-abia instalat, am cerut o masă şi călimară şi reîncep să conversez cu tine, cu voi toţi, dragii mei copii mult iubiţi. Fiecare să vă luaţi partea voastră din gândul meu, aşa după cum fiecare aveţi partea voastră în inima mea.

Am sosit la Berna noaptea ca şi la Lucerna, ca şi la Zürich. Nu îmi displace acest fel de a sosi în oraşe. Când vii într-un oraş noaptea te primeşte un amestec de întuneric şi sclipiri de lumini, care-ţi arată lucrurile, şi de umbre, care le ascund, de unde rezultă o privelişte exagerată şi himerică, cu mult farmec. Este un amestec de cunoscut şi necunoscut, unde mintea poate visa în voie. Multe lucruri, care ziua sunt banale, în umbra nopţii câştigă o anumită poezie. Noaptea profilul lucrurilor creşte, iar ziua devine plat.

Era ora opt seara, părăsisem Thun la ora cinci. Soarele apusese deja de două ore şi luna, în primul pătrar, se ridicase în spatele meu pe crestele înalte şi zdrenţuite ale Stokhornului. Cabrioleta cu patru roţi mergea la trap, pe un drum excelent. Încă am cabrioleta mea care, din cauza nu ştiu cărui aranjament, şi-a schimbat doar vizitiul.

Vizitiul meu de acum e destul de pitoresc; e un piemontez mare, cu favoriţi negri şi cu o pălărie lăcuită, băgat într-o imensă redingotă de vizitiu de trăsură, din piele roşcată, dublată cu blană, de miel neagră şi decorată pe dinafară cu bucăţi de piele, roşii,

[I] Cele pure mă mişcă. (trad. din latină).

albastre, verzi, aplicate pe un fond galben ce desenează flori fantastice.

§ Vezi Desen nr.25 din Anexă

Când redingota se întredeschide, se poate vedea o haină de catifea măslinie, un pantalon şi ghetre de piele, toate înfrumuseţate de un breloc făcut dintr-o monedă de patruzeci de parale cu chipul împăratului, în grosimea căreia a fost fixată o cheie de ceas.

Deci, aveam în faţa mea cerul alb al apusului şi în spatele meu, cerul cenuşiu al clarului de lună. Peisajul văzut în această dublă lucire era încântător. Din când în când, zăream la stânga mea Aarul făcând bucle de argint în fundul unei râpe negre. Casele, de tipul cabanelor elveţiene, toate nişte mici construcţii de lemn, cele mai lucrate cu putinţă, prezintă la cele două părţi ale drumului faţadele lor, care abia prind viaţă în slaba lumină de lună, cu acoperişul lor mare lăsat în jos peste ferestrele bătând în roşu.

§ Vezi Desen nr.26 şi 27 din Anexă

Notează, în trecere, că acoperişurile caselor sunt imense în această ţară de ploi şi răpăieli. Acoperişul creşte sub ploaie. În Elveţia el cotropeşte aproape întreaga casă, în Italia se şterge, în Orient dispare.

Reiau. Priveam contururile copacilor, ceea ce mă amuză întotdeauna, şi tocmai admiram coroana uriaşă a unui nuc, într-o pajişte, la o sută de paşi de drum, când vizitiul a coborât ca să pună piedica. Este un semn bun când se pune piedica; ca şi fluierul maşinistului. Decorul urmează să se schimbe.

Într-adevăr, drumul a început să coboare, ca o şa, iar la stânga mea, printr-un şir de pomi ce mărginesc drumul, în razele de lună, în fundul unei văi, a răsărit dintr-o dată un oraş de-abia zărit, o apariţie, un tablou scânteietor.

Era Berna şi valea ei.

Aş fi crezut mai curând că văd un oraş chinezesc cu prilejul serbării lampioanelor. Nu pentru că acoperişurile ar fi avut coame foarte zimţuite şi fantastice, dar erau atâtea lumini aprinse în acest haos viu al caselor, atâtea lumânări, felinare, lămpi, atâtea stele la toate ferestrele; un fel de stradă mare, alburie trasă în mijlocul

acestor constelaţii desfăşurate pe pământ, o stranie cale lactee; două turnuri, unul pătrat şi îndesat, celălalt zvelt şi ascuţit, marcau curios cele două extremităţi ale oraşului, una pe coastă, alta în vale; Aarul, îndoit ca o potcoavă la picioarele zidurilor, se desprindea ciudat de pământ, ca o seceră care taie un bloc constituit din nedesluşita adunătură de case, înţepate de puncte luminoase; cornul lunii aşezat pe fundalul cerului, exact în faţă, ca o torţă pentru acest spectacol, arunca asupra întregului ansamblu o lumină dulce, palidă, armonioasă, inexprimabilă, încât nu mai era un oraş pe care-l vedeam, era o umbră, fantoma unei cetăţi, o insulă aeriană ancorată într-o cută a pământului şi iluminată de spirite.

În timp ce coboram, siluetele frumoase ale oraşului s-au descompus şi recompus de mai multe ori şi farmecul s-a destrămat.

Pe urmă cabrioleta mea a trecut un pod şi s-a oprit sub o poartă ogivală; un bătrânel, însoţit de doi soldaţi în uniforme verzi, a venit să-mi ceară paşaportul; la lumina felinarului am zărit un afiş al unor dansatori pe sârmă, decorat cu o gravură şi lipit de perete şi am căzut de sus, din visul meu chinezesc, în Berna, capitala celui mai mare din cele douăzeci şi două de cantoane, capitala a trei sute nouăzeci şi nouă de mii de locuitori, reşedinţa ambasadorilor, oraş situat la 45°57’14” latitudine nordică şi 25°7’6” longitudine, şi la o mie şapte sute opt picioare deasupra nivelului mării.

După ce mi-am revenit niţel din cădere, mi-am continuat drumul şi iată-mă acum la hotelul *des Gentilshommes*. Este o altă deziluzie pentru că hotelul des Gentilshommes îmi face impresia unui han dărăpănat, camerele miros a mucegai, perdelele, cândva albe, sunt îngălbenite de ani, arama de pe comode e coclită, cerneala este un noroi negru, în concluzie hotelul des Gentilshommes are originalitatea lui; foarte neaşteptată această oază de murdărie bretonă în mijlocul curăţeniei elveţiene.

Acum trebuie să-ţi povestesc plimbarea mea pe Rigi.

Rămânând la Lucerna nu-l voiam pe Rigi, îl doream pe Pilat. Pilat este un munte abrupt, sălbatic, impregnat de minunăţii, dificil, părăsit de turişti, şi el mă tenta foarte mult. Rigi este cu o mie patru sute de picioare mai puţin înalt decât Filat şi se lasă urcat cu calul. Are părţi râpoase doar cât îi trebuie omului de rând, şi în fiecare zi este acoperit de un roi de vizitatori. Rigi este la îndemâna tuturor. Astfel nu-mi inspira decât o dorinţă destul de anemică. Timpul nefavorabil ascensiunii muntelui Pilat s-a încăpăţânat însă

să se menţină. Odry, o călăuză cu nasul turtit, astfel poreclit de nişte călători francezi, refuzând să mă conducă, a trebuit să mă mulţumesc cu Rigi. În fond, nu mă plâng de Rigi, dar l-aş fi vrut pe Pilat.

După ce m-am bărbierit la acest oribil jupuitor numit Frau Nezer, în ziua de 12, am părăsit Lucerna pentru Rigi, la ora 8 dimineaţa, la ora 9 vaporul *Ville-de-Lucerne* mă debarca la Weggis, o aşezare mică şi drăguţă la malul lacului, unde am mâncat mulţumitor; la ora zece părăseam hanul de la Weggis şi începeam urcuşul muntelui având o călăuză de formă şi drept bagaj, bastonul.

Pe drum am întâlnit două sau trei caravane cu cai, catâri, măgari, saci de provizii, bastoane cu vârfuri de fier, călăuze pentru a mâna animalele, călăuze pentru a explica panoramele etc. Există călători care se comportă cu Rigi ca şi cum ar fi Mont Blanc, un soi de Don Quijote ai munţilor, hotărâţi *să facă o ascensiune*, şi care escaladează această movilă cu tot echipamentul ca pentru *Cachat-le-Géant*. Or, Rigi este foarte frumos, poţi să-l urci şi să-l cobori cu bastonul în mână. Îţi aminteşti, Adela mea, excursia noastră la Montanvert; Rigi nu are decât o înălţime dublă, Montanvert are aproape două mii cinci sute de picioare, Rigi aproape cinci mii.

Ascensiunea lui Rigi prin Weggis durează trei ore şi se poate împărţi în patru zone.

Întâi este un drum prin pădure, crengile joase agaţă dantela turistelor englezoaice şi fetiţe desculţe şi frumoase îţi oferă pere şi piersici. Pădurea e amestecată cu livezi, astfel că, din când în când, albastrul lacului străpunge verdele arborilor şi, între doi pruni, poţi vedea o barcă. Pe urmă vine un drum anevoios pe alocuri, ce urcă o coastă abruptă, prezentă aproape la toţi munţii, între bază şi vârf; urmează o pantă de iarbă, unde drumul se lărgeşte plăcut separând casa numită *băile reci*, de casa numită *plata*; pe urmă, din locul plăţii până la vârf (kulm), un drum destul de stricat pe ici şi colo, de unde se vede Lucerna, şi care mărgineşte o prăpastie în fundul căreia se află Küsnacht.

Traseul fiecăreia din primele două zone durează aproape o oră, traseul ultimelor două, numai câte o jumătate de oră.

Prima parte nu este decât o plimbare agreabilă, a doua este destul de anevoioasă. Era o vreme foarte frumoasă, soarele dogorea şi încălzea pereţii albi ai muntelui de-a lungul cărora se căţăra poteca, susţinută din loc în loc de lucrări de zidărie şi de eşafodaje. Peretele natural, lăsat încă de glaciaţiune, a fost

fărâmiţat de ploi şi torenţi, pietrele desprinse acopereau drumul şi înaintam destul de încet pe capetele ca de cuie ale pietrişului. Din timp în timp întâlneam câte o picătură răutăcioasă agăţată de peretele de stâncă reprezentând câte o etapă a patimilor.

La jumătatea urcuşului se află o capelă împodobită cu un cerşetor, iar două sute de paşi mai sus, o stâncă mare desprinsă din munte, numită *Piatra-turn*, sub care trece drumul. Multă umbră răcoroasă şi puţină apă rece picură din boltă pe trecătorii înmuiaţi în sudoare; s-a mai pus acolo şi o bancă perfidă, pe care în mod sigur „stau” pleureziile.

Piatra-turn este ciudată. E încununată de o platformă inaccesibilă pe care au crescut netulburaţi brazi înalţi. La câţiva paşi de acest loc cade în prăpastie o cascadă frumoasă, tumultuoasă în aprilie, redusă vara la câteva firicele argintii.

Ajuns în vârful coastei îmi pierdusem răsuflarea şi m-am aşezat câteva clipe pe iarbă; nori groşi şi întunecaţi au acoperit soarele, orice aşezare omenească a dispărut, iar umbra care cădea din cer dădea imensului peisaj pustiu un nu ştiu ce sinistru; lacul era la picioarele mele, cu munţii şi promontoriile din care distingeam foarte clar şoldurile, coastele şi gâturile lungi, şi îmi închipuiam că văd o turmă enormă de monştri păroşi, adunaţi în jurul adăpătorii albastre, lungiţi pe burtă şi bând cu boturile cufundate în lac.

Puţin mai odihnit, am reînceput să urc...

18, ora 6 dimineaţa.

Întrerup aici această scrisoare, Adela mea, ca să pot să ţi-o trimit îndată. Timpul devine îngrozitor, plouă torenţial, trebuie să-mi schimb itinerarul. Este imposibil să mă reîntorc către nord, voi coborî către sud, ca să regăsesc soarele şi cerul albastru. Mă grăbesc să te previn. Scrie-mi la Marsilia (post-restant, tot fără prenume). Cum sunt dornic de veşti de la voi toţi, te rog scrie-mi de îndată ce primeşti această scrisoare, Adela mea, şi tu Didine. Spune-mi tot ce faceţi şi dacă vă amuzaţi bine, aşa cum sper.

Charlot, Toto şi Dédé, scrieţi-mi şi voi. Mă voi ocupa să recuperez scrisorile care sunt la Colonia[I].

Închid scrisoarea ca să poată pleca îndată; te îmbrăţişez, Adela mea, pentru totdeauna iubită, şi pe voi toţi. Cu poşta următoare, povestirea în continuare a plimbării pe Rigi.

[I] Astăzi Köln.

Al tău Victor,
Plec la Lausanne.

URMAREA PLIMBĂRII PE RIGI

Am continuat deci drumul meu. Trecusem de primele două zone, intram în cea de a treia şi zăream, la o anumită înălţime, la jumătatea coastei, pe un plan înclinat acoperit de iarbă, casa de lemn, care se numeşte băile reci. În cinci minute am ajuns.

Casa nu are nimic remarcabil, este acoperită cu plăcuţe mici, tăiate în solzi, imitând scoarţa brazilor. Notează, în trecere, că natura dă solzi la tot ce trebuie să lupte împotriva apei, brazilor cu ploaia, peştii cu valurile. Câteva englezoaice gătite stăteau în faţa casei.

M-am îndepărtat de drum şi în mijlocul unor stânci mari, prăvălite, am găsit izvorul limpede şi vesel care făcea să apară aici, la două mii de picioare deasupra pământului, mai întâi o capelă, pe urmă un sanatoriu. Este ordinea firească a lucrurilor în această ţară pe care munţii săi mari au făcut-o religioasă; întâi sufletul, pe urmă corpul. Izvorul curge într-o crăpătură în stâncă, în lungi firicele de cristal. Am desprins din cuiul ruginit strachina de fier a pelerinilor şi am băut din excelenta apă, pe urmă am intrat în capela ce străjuieşte izvorul.

Un altar încărcat, de un lux catolic, destul de dărăpănat, o madonă, multe flori veştejite, o mulţime de vase aurite, acum şterse, o colecţie de *ex-voto*, unde se găsesc de toate, picioare de ceară, mâini de fier, tablouri reprezentând naufragii pe lac, efigii de copii hărăziţi sau salvaţi, zgărzi de ocnaşi cu lanţurile lor, până şi bandaje pentru hernie, iată interiorul capelei!

Nu mă grăbea nimic, am făcut deci o plimbare prin împrejurimile izvorului, în timp ce călăuza mea se odihnea bând ceva Kirsch, în casă.

Soarele a reapărut. Un sunet îndepărtat de clopoţei mă atrăgea. Am ajuns astfel la marginea unei râpe cu maluri înalte. Câteva capre păşteau pe coastă, spânzurate de mărăcini. Am coborât în patru labe, ca şi ele.

Acolo totul era mic şi drăguţ, iarba era subţire şi fragedă, flori albastre, frumoase, cu rochiţe lungi îşi căutau o fereastră printre mărăcini şi păreau în admiraţia unui păianjen galben cu negru ce făcea acrobaţii, ca un saltimbanc, pe un fir de-abia zărit, întins de

la un mărăcine la altul.

Râpa părea închisă, ca o cameră. După ce am privit păianjenul, precum făceau şi florile (ceea ce a părut a-l flata, fie spus în treacăt, pentru că a fost de un curaj şi de o agilitate admirabile, atât timp cât m-a văzut acolo), am descoperit un culoar îngust la marginea râpei şi, odată trecut, imaginea s-a schimbat.

Eram pe o platformă îngustă de stâncă şi iarbă, agăţată ca un balcon de zidul, peste măsură de mare, al muntelui Rigi. Aveam în faţa mea în toată desfăşurarea lor, munţii Bürgen, Buchserhorn şi Pilat, iar sub mine, la o adâncime uriaşă, lacul Lucernei, îmbucătăţit de promontorii şi golfuri, unde se reflectau, ca într-o oglindă spartă, aceste feţe de uriaşi. Deasupra muntelui Pilat, în fundalul orizontului, străluceau douăzeci de creste înzăpezite; umbre şi verdeaţă acopereau muşchii puternici ai dealurilor, iar soarele făcea să iasă în evidenţă scheletul colosal al Alpilor; graniţele ridate se cutau în depărtare ca nişte frunţi îngândurate; razele curgând din nori dădeau un aer fermecător frumoaselor văi care, la anumite ore, sunt copleşite de zgomotele înfricoşătoare ale munţilor; două sau trei bărci microscopice alunecau pe lac, trăgând după ele dâre ce păreau cozi de argint; vedeam acoperişurile caselor din sat cu fumurile ridicându-se şi stâncile cu cascadele lor, asemenea unor fumuri care coborau.

Era un ansamblu extraordinar de lucruri armonioase şi măreţe […].

Exista un martor, într-adevăr unul singur, pentru că platforma este sălbatică, abruptă şi pustie. Nu voi uita cât voi trăi ceea ce am văzut acolo. Într-o scobitură a stâncii, aşezat cu picioarele bălăngănind, pe o piatră mare, un idiot guşat, cu trupul pirpiriu şi faţa enormă, râdea cu un surâs stupid, cu figura în plin soare şi privirea în gol. O mizerie nemărginită! Alpii erau spectacolul, iar spectatorul era un cretin.

M-am pierdut în această cumplită antiteză, omul opusul naturii; natura în ipostaza ei cea mai frumoasă, omul în postura lui cea mai mizerabilă. Care poate fi sensul acestui misterios contrast? Trebuie să cred că peisajul era destinat lui, cretinul, şi ironia, mie, trecătorul?

De altfel guşatul nu mi-a dat nicio atenţie. Ţinea în mână o bucată mare de pâine neagră, din care muşca din când în când. Era un cretin hrănit la ospiciul capucinilor, situat în cealaltă parte a muntelui Rigi. Săracul idiot venise acolo să se încălzească la

soarele amiezii.

Un sfert de oră mai târziu am reluat poteca; băile reci, capela, văiuga şi chiar şi guşatul dispăruseră în spatele meu, acoperite de una din protuberanţele feţei sudice a muntelui Rigi.

După ce am trecut de punctul de plată, unde se cer turiştilor şase batz (optsprezece parale) de cal, m-am aşezat la marginea prăpastiei şi, aidoma cretinului, mi-am lăsat picioarele să atârne pe donjonul ruinat al lui Gessler, ascuns în mărăcini la şapte sute de stânjeni sub mine.

În spatele meu râdeau şi pălăvrăgeau trei puştani englezi, foarte drăguţi şi înzorzonaţi, jucându-se cu guvernanta lor, în şorţ alb, ca şi la Luxembourg, şi spunându-mi bună dimineaţa în franţuzeşte.

Rigi este foarte sălbatic în acest loc, vecinătatea vârfului făcându-se simţită; câteva cabane adunate într-un sat se înfundă într-o vale înaltă ce brăzdează culmea muntelui, şi de partea satului Küsnacht, în prăpastie, vedeam căţărându-se către mine acei brazi înalţi, care vor fi într-o zi catarge de corăbii neavând parte decât de două destine, muntele şi oceanul.

Din punctul în care mă aflam se zărea vârful aparent foarte aproape şi puteai să crezi că-l poţi ajunge în trei paşi, dar în realitate era la o jumătate de leghe.

La ora două, după un drum de patru ceasuri, întrerupt de pauze şi capricii, în sensul etimologic al cuvântului, eram pe Rigi-Kulm. […]

Cabana se numeşte hotelul *Rigi-Kulm* şi mi s-a părut mulţumitoare. […]

Vârful lui Rigi este o cupolă mare de iarbă. Când am sosit, eram singur pe munte. Am cules la marginea unei prăpăstii de patru mii picioare, cu gândul la tine, dragă prietenă, şi la tine, Didine, această micuţă şi drăguţă floare. V-o trimit.

Rigi este de nouă ori mai înalt decât clopotniţa de la Strasbourg; Mont Blanc are de trei ori înălţimea muntelui Rigi.

Pe vârfuri ca Rigi trebuie să priveşti, dar nu să pictezi. Este frumos sau este urât? Pe cuvânt, nici nu ştiu. E urât şi frumos în acelaşi timp. Nu mai sunt peisaje, sunt aspecte monstruoase. Orizontul este de neasemuit, perspectiva imposibilă; un haos de exagerări absurde şi de micşorări înfricoşătoare.

Munţi de opt sute de picioare arată ca negi mizerabili; pădurile de brad par tufe de mărăciniş; lacul Zug, un lighean plin cu apă, Valea Goldau, această devastare de şase leghe pătrate, o lopată de

noroi; Bergfall, peretele de şapte sute de picioare în lungul căruia a alunecat prăvălitura uriaşă ce-a înghiţit Goldau, pare scobitura unui tobogan; drumurile, pe care se pot încrucişa trei diligenţe, sunt fire de păianjen; aşezările de la Küsnacht şi Art, cu clopotniţele lor colorate, sunt sate-jucării bune de pus într-o cutie şi date-n dar copiilor; omul, boul, calul nu mai sunt nici măcar păduchi; au dispărut cu totul.

De la această înălţime, convexitatea globului se amestecă, până la un anumit punct, în toate liniile şi le încurcă. Munţii iau înfăţişări extraordinare. Vârful Rothhorn pluteşte pe lacul Sarnen; lacul Constanţa se urcă până pe vârful Rossberg; peisajul este nebun.

În faţa acestui peisaj de negrăit înţelegi pe cretinii ce mişună în Elveţia şi în Savoia. Alpii produc o mulţime de idioţi. Nu este dat tuturor minţilor să ducă casă bună cu atâtea minunăţii şi să-şi plimbe de dimineaţă până seara privirea pământească, fără să ameţească şi să înmărmurească, pe o rază de peste cincizeci de leghe şi pe o circumferinţă de trei sute.

După o oră petrecută pe Rigi-Kulm devii statuie, prinzi rădăcini într-un punct oarecare, pe culme. Emoţia este enormă. Memoria nu-i mai puţin solicitată decât privirea, şi gândirea mai puţin preocupată decât memoria. Nu ai sub ochi numai un segment de glob, ci şi o parte de istorie. Turistul caută aici un punct de perspectivă, gânditorul găseşte o carte imensă în care fiecare stâncă este o literă, fiecare lac o frază, fiecare sat un accent – de unde ies amestecaţi, unii, peste alţii, ca un fum, două mii de ani de istorie. Geologul poate cerceta cu amănuntul formarea unui şir de munţi, filosoful poate să studieze formarea unui lanţ de oameni, de rase, de idei numite naţiuni. Studiu poate mult mai profund decât celălalt.

Din punctul în care mă aflam vedeam unsprezece lacuri (cei mai dibaci văd patrusprezece) şi aceste unsprezece lacuri erau toată istoria Elveţiei. Era Sarnen, care a văzut căzând pe Landerberg, tot aşa cum lacul Lucerna l-a văzut căzând pe Gessler; Lungern, unde frumuseţea elveţiană locuieşte printre locuitorii din Hasli; Sempach, unde Winckelried a îmbrăţişat suliţele, unde magistratul Gundoldingen a fost ucis peste drapelul oraşului său; Heideck, care oglindeşte o bucată din castelul Waldeck, smuls de pe stâncă sa în 1386 de către locuitorii din Lucerna; Hallwyll, atât de dezolant din cauza războaielor civile din Berna şi din cantoanele catolice şi a celor două nenorocite bătălii de la Wilmorgen; Egeri, strălucind de

amintirea lui Morgarten şi dominat de uriaşele figuri ale celor cincizeci de ţărani, care au distrus o armată cu lovituri de pietre; Constanţa, cu consiliul său cu cele două jilţuri, în care se aşezau papa şi împăratul, şi cu promontoriul care se mai numeşte încă Cornul romanilor, *Cornu romanorum*, cu cheile de la Bregenz, însângerate de răzbunarea cavalerilor din Suabia, împotriva ţăranilor de la Appenzell; Zürich, care a văzut luptând pe Nicolas de Flue în bătălia de la Wintherthur şi pe Ulrich Zwingle în bătălia de la Cappel.

Sub picioarele mele, în prăpastie, se află Lowerz, unde s-a prăbuşit Goldau; Zug, purtând umbra lui Pierre Colin şi amintirea bătăliei de la Bellinzone şi pe malul căruia am văzut, în trecere, apărându-mi dintr-o dată, între doi arbori, o piatră de mormânt ascunsă de mărăcini, purtând această inscripţie: KARL-MARIA WEBER; în fine admirabilul lac, ale cărui maluri sunt făcute de cele patru cantoane, parcă inima însăşi a Elveţiei: Schwyz, cantonul patriarhal, Unterwald, cantonul pastoral, Lucerna, cantonul feudal, şi Uri, cantonul eroic.

La nord, cât vezi cu ochii, apare, în dreapta, Suabia, la stânga, Pădurea Neagră, la vest, Jura, până la Chasseral, şi, poate, cu o lunetă, aş fi putut distinge Bienne, *Petenissa* lui Antoniu, pădurea sa de stejari, lacul, ale cărui adâncuri au tresărit şi s-au tulburat în ziua cutremurului de la Lisabona, cu insula sa drăguţă, de unde a fost expulzat Jean-Jacques[35], în 1765, de către oraşul Berna.

Mai aproape aveam un brâu imens de cantoane: Appenzell, unde sunt Alpii calcaroşi, împărţit de două religii în două populaţii: catolicismul formează ciobani, calvinismul – negustori; Saint-Gall care şi-a înlocuit egumenul cu un landmman, şi a servit drept teatru bătăliei de la Ragatz; Thurgovia, cu bătălia de la Diessenhofen şi de unde a plecat Conradin, ultimul dintre Hohenstaufen, să meargă să moară la Napoli, tot aşa cum în zilele noastre a murit ducele d’Enghien la Vincennes; Grisonii, ce reprezintă vechea Rhetie, cu şaizeci de văi, o sută optzeci de castele, cele trei izvoare ale Rinului, muntele Julien, cu coloanele Juliennes şi minunata vale Engadina, unde pământul se cutremură şi apa rezistă; lacurile erau încă îngheţate la 4 mai 1799, ziua în care artileria franceză le-a traversat; Schaffhausen are cascada Rinului, tot aşa cum Bellegarde are pierderea Ronului cu amintirile întunecate ale lui Heinz de Stern şi a pierderii bătăliei de la Paradies în 992; Argovia, care a văzut căzând în 1415 fortăreaţa

austriacă Aarburg, şi unde ţăranii mai votează încă, ca vechii romani, în aer liber, pe sfaturi, prin ridicarea mâinilor şi pe grupe separate; Soleure, pe care italienii o numesc *Soletta*, ce are picturile lui Dominique Corvi şi un regiment ce nu arată cu nimic mai prejos decât infanteria spaniolă din secolul al XVII-lea despre care vorbea Bossuet[36].

Muntele Pilat îmi ascundea Neuchâtel şi câmpurile de bătălie de la Granson şi Morat[37], însă cele două umbre ale lui Nicolas de Scharnachtal şi Carol Temerarul se ridicau în spiritul meu mai sus decât muntele Pilat şi completau orizontul de munţi mari şi evenimente măreţe.

Mai aveam sub ochi Frutigen, de unde a fost izgonit magistratul Tellenburg; Entlebuch, unde se culege bujorul de munte, unde ţăranii au mai păstrat jocurile greceşti şi cântă în fiecare an întâmplările scandaloase şi secrete ale lui Hirsmontah; la est Berna, care a văzut prima revoltă a elveţienilor asupriţi, la Donnerbühl, în 1291; la nord Basel, care a văzut ultima victorie a elveţienilor liberi la Dornach în 1499.

De la est la nord, vedeam desfăşurându-se toţi Alpii calcaroşi, de la Sentis la Jungfrau; la sud se ridicau, unii peste alţii, într-un fel cumplit, marii Alpi granitici.

Eram singur şi visam, cine nu ar fi visat? şi cei patru uriaşi ai istoriei europene veneau de la sine în faţa ochilor minţii, să se aşeze în cele patru puncte cardinale ale grandiosului peisaj: Hannibal, în Alpii Alobrogi, Carol cel Mare, în Alpii Lombarzi, Cesar, în Engadina, Napoleon, în Saint Bernard.

Sub mine, în vale, în fundul abisului îmi apăreau Küsnacht şi Wilhelm Tell.

Mi se părea că văd Roma, Cartagina, Germania şi Franţa, reprezentate prin cele mai alese figuri, contemplând Elveţia, personificată în eroul său, ei, căpitani şi despoţi, el, păstor şi eliberator.

O clipă adâncă de meditaţie având sub ochi toată Elveţia, nod puternic de oameni tari şi munţi înalţi încâlcit inextricabil în mijlocul Europei; ce a ştirbit securea Austriei şi a rupt formidabila spadă a lui Carol Temerarul. Providenţa a făurit munţii, Wilhellm Tell a făurit oamenii.

Cum mi-am petrecut întreaga zi pe vârful Rigi? nu ştiu. Am hoinărit, am privit, am gândit. M-am culcat pe burtă la marginea prăpastiei şi am aplecat capul să scotocesc cu privirea abisul; pe

aripile unei păsări am vizitat Goldau; am aruncat câteva pietre în gaura numită Kessisbodenloch, dar trebuie să spun că nu le-am văzut reieşind prin partea de jos a muntelui; am cumpărat de la un muntean un cuţit de lemn sculptat; m-am urcat pe observator şi de-acolo am desenat Mythen, fantasticul con de granit în vârful căruia se află o bucată roşiatică, ceea ce face să pară că Mythen ar fi fost reparat cu ciment roman, ca şi pyramidionul de la Luxor. Văzut de pe Rigi, Mythen are exact forma piramidelor din Egipt. Numai că Kheops ar dispare în umbra lui, tot aşa cum cortul beduinului dispare în umbra piramidei, cum Ramses dispare în umbra lui Iehova.

În timp ce desenam, Rigi-Kulm s-a populat. Primii vizitatori au urcat muntele pe drumul de la Art, mai abrupt, dar mai umbrit decât drumul de la Weggis, unde a trebuit să mă lupt cu soarele şi sirocoul.

Erau tineri studenţi germani, cu sacul în spate, bastonul în mână, pipa de faianţă pictată în colţul buzelor, care au venit să se aşeze lângă mine, cu aerul lor gânditor şi în acelaşi timp naiv. Pe urmă o tânără englezoaică frumoasă s-a urcat pe observator. Sosise din Lombardia şi ajunsese la Lucerna prin Saint Gothard. Studenţii, sosiţi în Elveţia prin Zürich şi Schwyz, vorbeau de Rapperschwyl, Herrliberg şi de Affholtern; englezoaica se extazia cu o voce mică, dar melodioasă, de Giamaglio, Bucioletto, Rima şi Rimella.

Toate astea reprezintă Elveţia. Vocalele şi consoanele îşi împart Elveţia întocmai ca şi florile şi stâncile. La miazănoapte, unde este umbră, şi suflă crivăţul, şi unde apare gheaţa, consoanele se cristalizează şi se zbârlesc în toate denumirile de oraşe şi munţi. Razele de soare fac să răsară vocalele şi, peste tot unde cad, încolţesc şi cresc grămadă; în felul acesta ele acoperă tot versantul de miazăzi al Alpilor, împrăştiindu-se vesel pe toate pantele frumoase şi aurite. Acelaşi vârf, aceeaşi stâncă au pe partea luminoasă vocale. Alpii ne conving astfel de formarea limbilor, graţie poziţiei centrale a lanţului muntos. Nu este decât un singur munte Saint Gothard, între Teufelsbrücke şi Airolo.

Către ora cinci şi jumătate vizitatorii au apărut aproape deodată din toate părţile, pe jos, călare, pe cai, catâri sau măgari, pe scaun, purtaţi pe braţe; englezi ascunşi în redingote, pariziene în şaluri de catifea, bolnavi care îşi petrec vara la băile reci; un senator din Zürich, gonit de mica revoluţie de acum opt zile; un comis-voiajor francez, care spunea că a vizitat Chillon şi închisoarea *unde a murit*

Bolivar etc. La ora două, când sosisem, eram singur, la ora şase eram şaizeci.

Această mulţime, comparată cu micuţa cabană, a impresionat pe unul din tinerii germani, care mi-a declarat, solemn, că toţi vom muri de foame.

În acel moment abisul devenea magnific. Soarele se culca în spatele crestei dantelate a Pilatului. El nu mai lumina decât vârful vârfurilor tuturor munţilor şi razele lui orizontale se aşezau pe monstruoasele piramide ca nişte arhitrave de aur. Toate văile mari ale Alpilor se umpleau de neguri. Era ora când vulturii şi zăganii se întorceau la cuiburi.

Am înaintat până în buza prăpastiei dominată de cruce şi îndreptată către Goldau. Mulţimea rămăsese pe observator, eram singur, cu spatele întors asfinţitului. Nu ştiu ce vedeau ceilalţi, dar spectacolul meu era sublim.

Imensul con de umbre proiectat de Rigi, cu marginile curate şi fără penumbre vizibile, din cauza distanţelor, urca încetişor, brad cu brad, stâncă cu stâncă coasta roşiatică a Rossbergului. Sumbrul munte de umbră devora muntele de soare. Triunghi uriaş şi întunecat, a cărui bază se pierdea undeva sub Rigi şi al cărui vârf se apropia din ce în ce, cu fiecare clipă, de culmea Rossbergului, acoperise deja Art, Goldau, zece văi, zece sate, jumătate din lacul Zug şi tot lacul Lowerz. Nori de aramă roşie pătrundeau şi se schimbau în nori de cositor. În fundul hăului, Artul plutea într-o lumină crepusculară înstelată ici şi colo de câte o fereastră luminată. Erau sărmane femei care torceau în amurg la lumina lămpilor.

Artul trăieşte în noapte; soarele asfinţeşte acolo la ora două.

O clipă mai târziu soarele dispăruse, vântul sufla rece, munţii se profilau cenuşii iar vizitatorii intraseră în cabană. Niciun nor pe cer. Rigi redevenise singuratic cu un imens cer alburiu deasupra lui.

Îţi scrisesem, dragă prietenă, într-una din primele mele scrisori: „Aceste valuri de granit care se numesc Alpii”. Nu mi-am închipuit că eram atât de aproape de adevăr. Imaginea care atunci mi-a venit în minte mi-a apărut în toată realitatea ei pe vârful Rigi, după asfinţitul soarelui. Aceşti munţi sunt într-adevăr nişte valuri, dar valuri uriaşe. Au toate formele mării; sunt ondulaţii verzi şi ondulaţii sumbre, coastele acoperite de brazi; valuri bălaie şi pământoase, pantele aurite de licheni iar pe talazurile cele mai înalte, zăpada se destramă căzând în prăpăstii negre precum spumele mării. Ai crede

că vezi un ocean monstruos încremenit în mijlocul furtunii de suflarea lui Jehova.

Un vis îngrozitor acest gând: ce-ar putea deveni orizontul şi spiritul omului dacă enormele valuri încremenite s-ar pune vreodată în mişcare?

Saltimbancii

LUI LUIS BOULANGER,

Berna.

Sala de mese era la parter. Conform obiceiului meu, mi-am instalat masa lângă fereastră şi, în timp ce făceam onorurile unui excelent prânz cu o poftă de mâncare excepţională, priveam piaţa.

Ştii, eu numesc asta *a citi mâncând*. Orice spectacol are un sens pentru visători. Ochii văd, spiritul scormoneşte, comentează şi traduce; o piaţă publică este o carte. Descompui edificiile şi găseşti istorie: descifrezi trecătorii şi afli viaţa.

După câteva clipe, atenţia mi-a fost atrasă de un mic grup cu o înfăţişare ciudată, aşezat, ca să spun aşa, la câţiva paşi de fereastra de la care îi observam. (Iartă-mă, aceasta este încă o poveste de panglicar, dar ce vrei să fac? Iau lucrurile aşa cum se prezintă. Nu aranjez nimic, numai povestesc.)

Grupul, răspândit pe pământ într-un fel destul de pitoresc la umbra unui mare steag înfipt de mântuială în caldarâm, se compunea din patru personaje: un bărbat, două femei şi un animal. Una dintre femei dormea, bărbatul dormea, animalul dormea şi el.

Nu puteam distinge nimic din femeia adormită, ascunsă de o pălăriuţă neagră, cu borurile largi lăsate peste faţă.

Chipul omului, întors spre caldarâm, se ascundea şi el, nu vedeam decât mâinile negre, unghiile mâncate, părul mare, murdar şi zbârlit, pingeaua găurită şi înfoiată a cizmelor cenuşii de praf şi unul din degetele de la piciorul stâng ieşind prin spărtură.

Era îmbrăcat ciudat, cu un pantalon de cavalerist şi o haină după moda franţuzească. Pantalonul, având mai multă piele decât postav, părea destul de nou, deşi pătat de cenuşă şi noroi, iar haina cădea în zdrenţe. Era o zdreanţă, altădată foarte cochetă şi galantă, din catifea neagră presărată cu paiete de aur. Catifeaua, învechindu-se, a prins o nuanţă de fum roşcat; paietele erau

aproape toate stinse, ceea ce face ca haina să aibă aerul, cum spune Trivelin, unei iluminaţii la ora trei dimineaţa.

În timp ce dormea, bărbatul strângea în mâna dreaptă un baston gros de trestie cu cap de argint cizelat, ce se plimbase probabil pe bulevardul Gand, ca şi haina lui pe l'Oeill de Boeuf. Două epoci de eleganţă franceză se amestecau în zdrenţele nenorocitului. Bastonul, rămas bogat şi strălucitor la un capăt, era ars şi înnegrit la celălalt; simţeai că deseori aţâţase şi scormonise focuri în noapte. Către mijloc, era aplatizat şi strivit, ai fi zis că a servit la cântăriri şi a ajuns chiar să salte şi uşi.

O pălărie veche şi rotundă, ajunsă într-o formă poliedrică, era aşezată jumătate pe caldarâm, jumătate pe capul omului dormind. O farfurie de cositor, aruncată la picioare, părea să aştepte bănuţii trecătorilor.

În ce priveşte animalul, fără îndoială sursa de existenţă a acestor oameni, dispărea, pe jumătate ascuns în nisip, sub gratiile a ceva ce părea cuşcă şi unde de-abia îl zăream. Cu toate astea, dormind, făcea din când în când unele mişcări şi vedeam destul, ca să recunosc ceva oribil, unul din acele animale ce nu sunt făcute pentru a fi văzute de om, demonstrând imaginaţia naturii; una din acele fiinţe de coşmar, un scaiete viu, o şopârlă ţepoasă, ceva îngrozitor, asemănător cu *Moloch horridus*[38] din Noua Olandă.

Cinci sau şase copii frumoşi înconjurau monstrul şi îl priveau cu entuziasm. Printre ei admiram doi copilaşi drăguţi, francezi, aparţinând, fără îndoială, vreunei familii pariziene poposite la han.

Cuşca era aşezată pe o ladă pătrată, pe a cărei latură din faţă nu ştiu ce întâmplare a sculptat un basorelief destul de frumos în lemn de stejar reprezentând pe Saint François de Sales, cu mâna sprijinită pe un cap de mort. Micuţii copilaşi francezi priveau panoul. După câteva clipe de examinare, cel mai mare a spus mezinului: *Ah, este bunul Dumnezeu cu mărul său*.

Cealaltă femeie, care nu dormea, era aşezată lângă bărbat, pe o bucată veche de covor. Tare aş vrea să pot spune că era urâtă, căci nimic nu este mai banal şi tocit literar ca frumuseţea cerşetoarelor şi artistelor din bătaia vântului, însă, cu părere de rău, sunt forţat să mărturisesc că aceasta, cu toate că era pârlită de soare şi pistruiată, aşa cum spun excelentele metafore populare, era într-adevăr o fiinţă drăguţă şi delicată.

Fruntea părea inteligentă, gura, împodobită cu dinţi frumoşi, era graţioasă şi respira bunătatea; ochii, nu foarte mari, erau profunzi

şi puri; şuviţe bălaie şi bogate străluceau în părul des, castaniu, foarte cochet şi, mai ales, curat aranjat. Se vedea rasa în supleţea taliei, în relieful şoldurilor, în potrivirea perfectă a frunţii cu nasul şi bărbia, în micimea picioarelor şi a mâinilor, în transparenţa unghiilor, în fineţea gleznelor, în înălţarea pulpelor. Toată persoana, toată înfăţişarea, era curată şi cochetă ca şi pieptănătura. Se simţea că profita de toate râurile pe care le întâlnea, pentru a se spăla dintâi şi a se oglindi pe urmă.

Îmbrăcămintea ei, împodobită cu bijuterii de toate soiurile, povestea călătoriile ei. Purta ciorapi albaştri cu colţuri împodobite de arabescuri albe, aşa cum poartă fetele din Suabia, o fustă largă din pânză cafenie, cu mii de cute, ca muntencele din Pădurea Neagră, şi o vestă strâmtă de mătase ca ţărăncile din Bresse. Această vestă, de o tăietură naivă şi oarecum dizgraţioasă, era aproape ascunsă şi într-un fel corectată de un guler mare de Flandra, pe care erau brodate mai multe rozase de catedrale cu ochiurile prinse în plasă şi tricotate unele peste altele. Bijuteriile, toate italieneşti, şi probabil cumpărate fiecare chiar în locul unde erau produse, terminau şi completau povestea pelerinajelor ei. După cerceii în filigran se ghicea că fusese la Genova, după brăţara de aur emailat şi împodobit cu miniaturi, că trecuse prin Veneţia, după brăţara de mozaic, că se dusese la Florenţa, după brăţara cu camee, că vizitase Roma, după colierul de corali şi scoici, că văzuse Napoli.

În fond era o delicioasă şi superbă fată. Bijuterii de idol şi un aer de zeiţă.

Era evident că podoabele acestei femei acoperită de bijuterii erau marea afacere a omului acoperit de zdrenţe.

De altfel nu era ingrată. Părea să-l adore, da, într-adevăr să-l adore, şi asta mă surprindea foarte mult. Ştiam bine că femeilor le face plăcere să simtă că sunt parte a unei antiteze; ştiam că acelea mai frumoase, mai tinere şi mai drăguţe se complac, în urma nu ştiu cărui sentiment inexplicabil, să-şi joace rolul, în această figură de retorică vie, iubind la nebunie soţul bătrân din cauza bătrâneţii lui, şi amantul cocoşat din cauza cocoaşei; dar curăţenia, sub forma unei femei, să se complacă în murdărie, sub forma unui bărbat, asta n-aş fi crezut niciodată. Între speţa umană care se spală şi speţa umană care nu se spală există o prăpastie, şi nu îmi închipuiam că se poate construi o punte peste ea. Astăzi însă nimic de acest gen nu mă mai surprinde. Am văzut aici, în piaţa publică,

o fată de şaisprezece ani, curată şi frumoasă ca o piatră spălată, sărutând din minut în minut, cu un fel de admiraţie pasionată, părul slinos şi mâinile negre ale unui oribil om adormit, ce nici nu simţea măcar dulcile mângâieri; am văzut-o scuturând cu degetele ei trandafirii haina saltimbancului, din care, în urma graţioaselor ei gesturi, ieşeau mici nori de praf; am văzut-o izgonind muştele ce-l deranjau pe scârnavul om adormit, aplecându-se asupra lui, ascultând zgomotul răsuflării şi contemplând cu duioşie ciubotele lui sparte; şi acum sunt gata să aplaud pe scriitorul care va vrea să scrie un roman intim intitulat: *Povestea melancolică a dragostei dintre o porumbiţă şi un porc*.

Oh, dragă prietene, natura posedă toate combinaţiile şi femeia toate capriciile. Totul este posibil femeii ca şi lui Dumnezeu.

Tot sorbind din priviri pe tovarăşul zăcând lângă ea, făcea ca nouă, lustruind cu o cârpă moale, un fel de spinetă de formă veche, încrustat cu rotiţe de fildeş ca viela d'amor a marelui Girgiganto.

Drapelul care ţinea umbră cuplului era cea mai de neînţeles reclamă de şarlatan pe care am întâlnit-o vreodată; ceea ce de altfel nu aduce niciun prejudiciu succesului.

Închipuie-ţi o pânză mare pictată în albastru şi în mijlocul pânzei, scorojite de soare şi brăzdate de ploi, nimic altceva decât aceste hieroglife pictate în negru.

Dacă puţinul ce cred că-l cunosc din explicaţiile recente ale decedatului Champollion nu mă înşală, fraza, desigur egipteană, înseamnă: *Astăzi ca întotdeauna în eternitate*. Însă ce sens îi dădea saltimbancul? Îmi explic greu, numai dacă nu ar fi fost o declaraţie pasionată făcută de porc porumbiţei, în limba misterioasă a lui Horus[39], Epiphane[40] şi Amon-Ra[41].

§ Vezi Desen nr.28 din Anexă

A contempla o femeie care la rândul ei contemplă un bărbat, chiar atunci când femeia este foarte frumoasă şi când bărbatul este foarte urât, nu-i, la urma urmei, decât o plăcere mediocră şi, după ce am făcut aceste diferite observaţii, m-am reapucat să prânzesc, când, dintr-o dată, un cuvânt franţuzesc, articulat sub fereastra mea în felul cel mai curat şi cu voce nespus de acră, mi-a reîntors atenţia către piaţă. Mă vei scuti să redau cuvântul. Este unul din acele cuvinte injurioase, unul din acele cuvinte neplăcut de pronunţat din cauza indecenţei silabelor şi în compania căruia te

simţi prost.

Am ridicat ochii.

Femeia care dormea se trezise. Era aşezată în fund; boneta, aruncată spre spate, lăsa să se vadă un chip de bătrână de o urâţenie de vrăjitoare.

Ea era cea care îi aruncase tinerei fete cuvântul auzit şi privirea plină de mânie părea să-l mai arunce o dată.

Fata nu a răspuns nimic, gura ei frumoasă a căpătat o expresie de un nespus dispreţ şi aplecându-se asupra bărbatului l-a sărutat. Bătrâna, exasperată de această mângâiere, a repetat înjurătura.

N-o să uit niciodată cu ce privire strălucitoare şi mândră, fără să zică niciun cuvânt, frumoasa fată i-a răspuns.

Din mica scenă, am tras două concluzii: prima, că bătrâna s-a trezit probabil în timp ce tânăra îl mângâia pe saltimbancul adormit; a doua, că acest om, acest porc, era iubit de ambele femei.

E povestea, de altfel, a întregii lumi. Vai, cine nu s-a găsit în viaţă prins între o tânără şi o bătrână, între prezent şi trecut, între astăzi şi ieri, între această porumbiţă şi pasărea de pradă.

Liniştea superioară a frumoasei a exasperat-o pe cealaltă şi atunci, fără să facă un gest, fără să strige, de teamă să nu se adune lumea, vorbind pe şoptite, dar hotărât şi teribil, i-a spus timp de un sfert de oră, în franceză, tot ce poate spune o amantă părăsită, trista sclavă, sultanei favorite, regina fericită.

I-a povestit cu acea acumulare de furie ce te face să spui şi să respui de douăzeci de ori acelaşi lucru, dar cu intonaţii diferite, povestea lor, a amândurora, şi povestea bărbatului, şi povestea tuturor bărbaţilor şi femeilor, pigmentând totul, trebuie să o spun, cu injuriile cele mai degradante, cele mai hidoase şi cele mai obscene.

De altfel acest lucru se mai întâmplă şi altora nu numai saltimbancilor de răspântie. Chiar printre clasele care se cred răsărite şi şlefuite se găsesc persoane ce-şi coboară mânia în limbajul pieţarilor, aşa cum un căruţaş îşi înmoaie biciul în râu ca lovitura să fie mai usturătoare.

Sub această revărsare de furie, tânără fată suferea făţiş. Era palidă, buzele îi tremurau, dar nu răspundea nimic.

Numai mâna dreaptă şi-o pusese pe umărul bărbatului, cufundat în somn, şi îl împingea cu o mişcare regulată, înceată, discretă şi lină, în timp ce bătrâna vorbea. Nimic nu era mai curios decât acest

fel de clopot de alarmă tăcut, în acelaşi timp plin de respect, de frământare, de nelinişte şi de dragoste.

În fine, frumoasa a reuşit, bărbatul s-a sculat, s-a întors căscând şi a spus în spaniolă:

— *Que demonio de ruido haceis, mugeres?*[I]

Pe urmă, ridicându-se şi privind bătrâna:

— *Calla te, vieja*.[II]

Bătrâna a tăcut.

Saltimbancul s-a ridicat atunci în picioare, sprijinit în baston, ascultând cu un aer de superioritate distrată pe tânără fată, care, fără să răspundă întrebării sale, îi adresa probabil cuvinte drăgăstoase şi dezlânate.

În acest timp, eu îl priveam în toată voia. Să fi avut patruzeci şi cinci de ani. Faţa lui era pârlită, ca a unui marinar. Din încruntarea aproape dureroasă a sprâncenelor, se vedea că a mers deseori în plină amiază pe soarele arzător. Era unul din acele aspre şi energice chipuri de cerşetori ale căror trăsături pronunţate şi profunde îl obliga pe Callot să folosească pentru aqua-forte lacul dur al fabricanţilor de viori.

Cu toate astea, după un examen amănunţit, pe chipul omului nu era atâta degradare pe cât arăta îmbrăcămintea. Emana ceva puternic şi generos. El aparţinea, ca şi cele două femei, acelei societăţi ascunse ce minează societatea vizibilă şi legală trăind prin cotloane. Totuşi, una peste alta, preferam fizionomia sălbatică a acestui titan revoltat, gladiator, fugar, tâlhar cu profil de leu, înveşmântat cu o haină de marchiz şi un pantalon de soldat, aspectului lustruit şi trădător al unui oarecare pamfletar spion, demagog popular sau calomniator public, care se încălzeşte în umbră din focul comod al unei rente secrete.

Nimic nu ar putea reda accentul de tandreţe cu care fata îi vorbea saltimbancului. Ea vorbea în franceză, el îi răspundea în spaniolă. Acest dialog pe jumătate, neînţeles de trecători, nu părea să-i stingherească nici pe unul, nici pe celălalt.

De altfel, în cuvintele frumoasei era un ciudat amestec a cărui origine însă nu puteam s-o descifrez. Vocea ei graţioasă şi mângâietoare era în anumite momente înfundată şi hârşâită (nici nu poţi să-ţi închipui cu ce regret scriu acest detaliu care demască, îmi este teamă, romul şi ţuica, însă ce vrei? adevărul este

---

[I] Ce hărmălaie afurisită faceţi, bre! (trad. din sp.).

[II] Taci babo! (trad. din sp.).

neînduplecat, şi eu nu vreau să mă îndepărtez de el).

Vorbirea ei, când grosolană, când aleasă, era alcătuită din cuvinte adunate de pe străzi şi din altele culese prin saloane. Închipuie-ţi o preţioasă care alunecă câteodată până la o precupeaţă, hotelul Rambouillet invadat de dugheană, corpul de gardă, de o tavernă.

Toate astea făceau să fie cel mai ciudat stil din lume, era în acelaşi timp argou şi jargon. Ea spunea *un esbrou*[I] ca ţigăncile din piaţa Saint Germain, şi *un farimara*[II] ca ducesele din micul Marly.

Faţă de rivala ei se purta ca o adevărată doamnă. Nu îi făcea cinste să se ocupe de ea şi în ceea ce îi spunea bărbatului nu era nimic referitor la bătrână, nicio plângere, niciun reproş.

Cu toate astea, personajul căruia nu-i scapă niciodată nimic, dracul, avea şi aici socotelile lui, ca şi în alte părţi. Era foarte clar că blânda favorită avea mânia în suflet. Din timp în timp ea îi arunca celeilalte câte o privire piezişă, şi privirea zvârlită dintr-un ochi atât de încântător era aproape feroce.

Iată, prietene, o observaţie făcută de mine şi care îţi îngăduie să o aplici la toţi leii şi toate porumbiţele genului uman. Nimic nu are un aer mai blând decât un leu în timpul odihnei şi nimic nu pare mai fioros decât o turturică înfuriată.

Te implor să nu dai aici cuvântului leu sensul ridicol care de câţiva ani îi este dat la Paris, modă de plâns şi prostească, ca de altfel majoritatea modelor ce vin din Anglia, ce tinde să deformeze unul din cele mai frumoase cuvinte din limbă, degradând una din cele mai nobile fiinţe ale creaţiunii.

Între timp, la cuvintele *tais-toi! vieille*[III], spuse de bărbat, cealaltă a rămas nimicită şi stupidă, nemişcată, ochiul ei, neclintit aţintit pe caldarâm, părând că nu ascultă, părând că nici măcar nu aude.

Totuşi, la un moment dat, când un băiat de la han a trecut prin faţa porţii la câţiva paşi de ea, i-a făcut semn să se apropie. Un detaliu căruia perechea de îndrăgostiţi fericiţi nu i-a dat nicio atenţie.

Băiatul a venit şi s-a aplecat lângă ţigancă, care i-a spus câteva cuvinte la ureche.

Băiatul a răspuns printr-un semn că a înţeles şi s-a reîntors la han, iar ea a reînceput să-şi netezească, cu un aer de totală

[I] Cel căruia îi place să epateze. (trad. din fr.).

[II] Cuvânt neidentificat.

[III] Taci babo!

indiferenţă, cutele fustei care, în treacăt fie zis, era la fel cu cea a favoritei. Numai că tânăra fată avea o fustă nouă, şi bătrâna una veche.

Se auzea un zgomot de veselă şi argintărie în han.

Bărbatul a făcut semn tinerei fete să se ridice.

— *Vamos. Ahora es menester entrar en la posada*.[I]

— Da, a răspuns ea, este momentul. Este ora meniului fix.

Şi ea s-a ridicat uşoară ca o păsărică.

— *Que cantaras?*[II]

— Acel cântec din valea Luiz, ştii?

— *Muy bien*.[III]

Ea a luat farfuria de cositor. El a luat spineta, i-a trecut cureaua după gât şi s-a întors pe jumătate către cealaltă:

— *Bas a quedar aqui, vieja!*[IV]

Şi au intrat amândoi în han.

Privirea bătrânei s-a aţintit din nou pe caldarâm, iar a mea în farfurie. Îmi terminam în linişte dejunul, când, din sala învecinată, s-a auzit un cântec, din sala lungă, luminată de o duzină de ferestre, unde luau masa zgomotos cei ce serveau meniul fix.

Cântecul dulce, grav, uşor răguşit, acompaniat de o spinetă şi mai răguşită, era probabil vocea tinerei fete.

Cu toate că uşa era întredeschisă nu auzeam cuvintele, fiind acoperite de acompaniamentul pantagruelic de linguri şi furculiţe.

În treacăt fie spus, niciodată nu am privit fără strângere de inimă pe sărmanii cântăreţi ambulanţi, acei paria ai tavernelor şi cabaretelor, care se strecoară tremurând şi umiliţi în acest pandemoniu de oameni nesătui şi formidabili ocupaţi să benchetuiască, lăsând pradă pe pirpiriul bariton sau pe slăbuţa contraltă înfricoşătoarei orchestre de pahare, cuţite, farfurii şi sticle şi având drept capelmaistru pe diavolul burtos, cu ochii căscaţi, urechile astupate şi dinţii înfricoşători, ce se numeşte poftă de mâncare.

Eram, deci, pradă unor gânduri destul de melancolice, când deodată zgomotul vesel de la masa meniului fix s-a transformat într-un tumult extraordinar.

Cântecul s-a oprit, zgomotul paharelor şi farfuriilor a încetat şi el

---

[I] Să mergem. Acum trebuie să intrăm în han. (trad. din sp.).

[II] Ce o să cânţi ? (trad. din sp.).

[III] Foarte bine. (trad. din sp.).

[IV] O să rămâi aici, babo! (trad. din sp.).

şi unul îngrozitor i-a luat locul.

Închipuie-ţi mii de ţipete, o rumoare de voci, de paşi, de lovituri date şi primite, de scaune răsturnate, de mese zguduite, de veselă spartă, mulţimea dezlănţuită, servitorimea înfuriată, o casă cu susul în jos, o furtună; în fine, ceea ce milanezii numesc atât de bine în dialectul lor pitoresc, *barataclar per ca*[I].

Acest strigăt: *Ein Dieb! ein Dieb!*[II] domina tumultul.

Surprins, m-am ridicat şi m-am îndreptat către sala de unde venea vacarmul.

În acel moment ochii mei, care rătăceau mecanic în piaţă, se opriră asupra bătrânei.

Mărturisesc că nu m-am dus mai departe.

Femeia era transfigurată. Se ridicase, era în picioare, asculta cu nesaţ rumoarea şi privea hanul cu un ochi strălucitor, teribil, aproape frumos, plin de mânie, plin de ură şi plin de bucurie.

Pe urmă flacăra ce o avea în privire s-a stins dintr-o dată. Expresia feţei ei, puţin transparentă, ca a tuturor bătrânilor, a redevenit posomorită şi îngheţată.

Un grup ce ieşea din casă a apărut la uşa hanului.

M-am aplecat să văd.

Era o grămadă de oameni de toate felurile, servitori, servitoare, călători cu şervetul în mână, băieţi tineri, femei bătrâne, înconjurând, într-un vârtej de gesturi şi strigăte, un bărbat şi o femeie care se zbăteau.

Bărbatul era saltimbancul, femeia era tânăra fată.

Bărbatul era ţinut de guler de şapte sau opt mâini puternice, respingea mulţimea însă cu aerul cel mai calm, cel mai îndrăzneţ şi cel mai indiferent. El mergea, dar rezistând.

În ce priveşte tânăra fată, palidă, cu părul desfăcut, brutal împinsă şi percheziţionată de cinci sau şase grăjdari, cu bijuteriile smulse, dantela sfâşiată, plângea, vorbea cu o voce rugătoare şi trebuie să spun că se apăra cu toată tulburarea inocenţei.

În învălmăşeală erau deja amestecaţi un fel de poliţişti în uniformă, veniţi de nu ştiu unde, pentru că este o particularitate a oamenilor de la poliţie să apară dintr-odată din pământ. Un hoţ neîndemânatic loveşte pământul cu călcâiul şi iese un jandarm.

Am remarcat că băiatul care ţinea braţul tinerei fete era acelaşi căruia i-a şoptit ceva bătrâna.

[I] Expresie neidentificată.

[II] Un hoţ, un hoţ! (trad. din germ.)

În ce priveşte bătrâna, nu se clintea. Privea în tăcere cum erau duşi tovarăşii ei. Devenise statuie.

Trecând în dreptul ei, bărbatul i-a strigat: *Vete, muger!*[1]

O clipă mai târziu, tot acest grup furtunos, cei doi prizonieri, servitorii de la han, oamenii de la poliţie şi trecătorii au dispărut la colţul casei.

Unde se duc? întrebai un băiat care tocmai se apropiase de mine.

El mi-a răspuns: la închisoare.

Iată explicaţia dată de băiat.

În timp ce tânără fată cânta în picioare la capătul mesei unde se servea meniul fix, cu ochii ridicaţi spre cer, un servitor de la han, acelaşi, mi-a spus băiatul, care îi ţinea braţul ieşind din han, remarcase în spatele ei, în umbra unui bufet unde ospătarii puneau farfuriile murdare, o anumită cantitate de sare şi piper răspândită pe jos. Din când în când, bărbatul care acompania cântecul la spinetă se sprijinea, ca şi cum ar fi fost obosit, de acest bufet. Servitorul i-a vorbit stăpânului despre sarea şi piperul vărsat. S-a inspectat argintăria.

O solniţă mare de argint dispăruse.

Văzând aceasta, servitorul s-a repezit asupra frumoasei cântăreţe, strigând: Căutaţi-o pe femeie!

Cu toată opoziţia ei şi a bărbatului, a fost percheziţionată şi într-un buzunar, ascuns în cutele fustei, a fost găsită solniţa.

De aici tot tumultul şi strigătele: *ein Dieb!*, acea apariţie a poliţiei şi, ca deznodământ, închisoarea.

Vei râde de mine, dragă prietene? Întâmplarea mi-a strâns inima.

Numai eu singur îi cunoşteam secretul.

Pentru toată lumea, chiar şi pentru cei doi prizonieri, nu era decât un furt pedepsit; pentru mine era o dramă. Fata furase din dragoste, dar din gelozie fusese pedepsită. Pentru mine era evident că bătrâna îşi denunţase dinainte rivala aceluiaşi servitor de la han, care, cu câteva minute mai târziu, remarcase sarea aruncată, o percheziţionase pe cântăreaţă şi o condusese la închisoare.

Întunecată poveste, în aparenţă trivială, dar în fond poetică; caraghioasă prin micimea personajelor, tragică, după părerea mea, prin intensitatea pasiunilor.

Orice ar fi fost, cu tot avertismentul milostiv al bărbatului,

---

[1] Du-te fă! (trad. din sp.).

victima sa fără să ştie: *vete, muger!* bătrâna a rămas pe loc.

Ea nu mai triumfa; ochiul ei sticlos devenise oribil şi trist; gustul rămas în urma răzbunării este rău.

Era încă în acelaşi loc când un mic pluton de soldaţi, condus de un om al poliţiei şi înmulţit de o ceată de copii, a apărut şi a înconjurat-o dintr-o dată. Soldaţii au luat cuşca, au smuls pancarta şi i-au comandat bătrânei să meargă cu ei.

Capul îi căzu pe piept şi ea se supuse fără să articuleze o silabă.

Cu toate astea, copiii, veseli şi dezlănţuiţi împrejurul ei, o asurzeau cu strigăte şi chiote, şi unul dintre ei, cel mai mare, care ştia câteva înjurături în franceză, o urmărea cu acea inexplicabilă înverşunare a copilăriei, care este blândă când e blândă, şi atât de crudă când e crudă.

Egipteanca a suportat la început batjocura cu un aer de dispreţ, dar dintr-o dată, ieşind din mijlocul soldaţilor înmărmuriţi şi făcând trei paşi în mijlocul copiilor, îi spuse celui mai mare cu vocea ei de pasăre de pradă, întinzând braţul:

— *Uite spânzurătoarea ta!*

Ea rămase în această poziţie câteva clipe.

Până acum nu remarcasem înălţimea femeii. Astfel, îmbrăcată în negru, slabă, palidă, dreaptă printre copii, cu braţul întins, era imaginea vie a unei spânzurători.

Soldaţii o luară, copiii îşi înteţiseră râsetele şi ţipetele, şi un moment mai târziu ea dispăruse, ca şi ceilalţi doi, la colţul casei.

Freibourg

– NOTE –

19.

Freibourg. Încântător oraş elveţian şi gotic, plin de mănăstiri: Cordelierilor, Ursulinelor, Capucinilor, Augustinilor, Iezuiţilor. Vedere din turnul catedralei, în formă de tricorn. Catedrala este pe una din înălţimi. Îmbrăcămintea de lemn a pereţilor, frumoasă; câteva vitralii frumoase; orgă cu sunet amplificat înşelător. Voce umană. Clopotniţa, în reparaţie acum, are 360 de picioare înălţime. Tei plantat în ziua bătăliei de la Morat, proptit pe stâlpi, înconjurat de bătrâni care se încălzesc la soare. Plimbare pe bătrânele poduri; înfăţişare fermecătoare a vechilor splaiuri; pod suspendat, ciudat şi

folositor. Femeile poartă smocuri enorme de păr.

Am ieşit din Freibourg la asfinţit. Mont Blanc, de o parte, printre munţi, de cealaltă parte, o vacă, în poiana ei. Două lucruri măreţe.

Gruyères, dealuri calcaroase; Gibloux, miez de gresii acoperite de brecii. Bulle: oraş vechi ars în 1805. Nu a mai rămas decât vechiul donjon. Există acolo un han cu firma: *Hôtel de la mort*.

Pe drumul de la Aix-les-Bains

– Album –

14 septembrie, ora 7 dimineaţa

Ieşind din lacul Geneva, Ronul întâlneşte zidul lung al munţilor Jura, ce-l trimite îndărăt în Savoia, până la lacul Bourget. Acolo găseşte o ieşire şi se repede în Franţa. Din două salturi este la Lyon.

În depărtare, pe coastele aspre şi verzi ale munţilor Jura albiile îngălbenite ale torenţilor secaţi desenează în toate părţile Y-uri.

Aţi remarcat cât de pitorească este litera Y şi câte înţelesuri fără număr are? Copacul este un Y; ramificaţia a două drumuri este un Y; confluenţa a două râuri este un Y; un cap de măgar sau de bou este un Y; un pahar cu picior este un Y; un scrin pe tija lui este un Y; un om care ridică braţele la cer este un Y.

De altminteri această observaţie se poate extinde la tot ce constituie elementar scrisul omenesc. Tot ce se găseşte în scrierea demotică a fost transpus în cea hieratică. Hieroglifa este rădăcina necesară literei. Toate literele au fost la început semne şi toate semnele au fost la început imagini.

Societatea omenească, lumea, omul în totalitate sunt cuprinse în alfabet. Ingineria, astronomia, filosofia, toate ştiinţele au acolo punctul de plecare, imperceptibil, dar real; şi aşa trebuie să fie. Alfabetul este un izvor.

A este acoperişul, pinionul cu traversa, arcada, *arx*; sau îmbrăţişarea a doi prieteni strângându-şi mâna. *D* este spatele; *B* este *D* pe *D*, spatele pe spate, cocoaşa; *C* este cornul lunii; E este postamentul, piciorul drept, consola şi arhitrava, toată arhitectura cu tavanul într-o singură literă; *F* este spânzurătoarea, furca; *G* este cornul; *H* este faţada edificiului cu cele două turnuri; *I* este maşina de război lansând un proiectil; *J* este brăzdarul şi cornul

abundenţei; *K* este unghiul de reflexie egal cu unghiul de incidenţă, una din cheile geometriei; *L* este gamba şi piciorul; *M* este muntele ori tabăra, corturile împerecheate; *N* este poarta închisă cu bara sa diagonală; *O* este soarele; *P* este hamalul în picioare cu povara în spate; *Q* este crupa cu coada; *R* este odihna, hamalul sprijinit de bastonul său; *S* este şarpele; *T* este ciocanul; *U* este urna; *V* este vasul (de aici provine confuzia care se face deseori între ele); am spus ce este *Y*; *X* sunt săbiile încrucişate, este lupta, cine va fi învingătorul? nu se ştie; ermeticii au interpretat *X*-ul ca un semn al destinului, algebriştii, ca un semn al necunoscutului; *Z* este fulgerul [...]

Astfel, întâi a fost casa omului şi arhitectura sa, pe urmă corpul omului, structura şi diformităţile sale; pe urmă justiţia, muzica, biserica, războiul, recolta, geometria; muntele; viaţa nomadă, viaţa de mănăstire; astronomia; munca şi odihna; calul şi şarpele; ciocanul şi urna care se răstoarnă, se împerechează şi se face clopotul; arborii, fluviile şi drumurile; în fine, destinul [...] iată ce conţine alfabetul.

De asemenea, s-ar putea ca unii din misterioşii constructori de limbi, ce clădesc bazele memoriei umane, dar sunt uitaţi de ea, A, E, F, H, I, K, L, M, N, T, V, Y, X şi Z, să nu fie altceva decât diferitele nervuri ale şarpantei templului.

Geneva

Aix-les-Bains, 24 septembrie.

Bună ziua, mămico, bună ziua, Adela mea dragă, numerotez cu 9 această scrisoare; numărul 8 este lunga scrisoare unde povestesc urmarea marii mele ascensiuni pe Rigi, începută, dar încă neterminată din cauza vitezei cu care călătoresc în acest moment. O voi termina şi o vei primi în curând. Până atunci nu vreau să te las fără veşti, îţi scriu în grabă aceste câteva pagini. Sunt la Aix-les-Bains. Vezi cât de repede cobor către miazăzi. Este o vreme îngrozitoare în Elveţia. Mai multe drumuri către miazănoapte sunt rupte.

Am trecut alaltăieri prin Lausanne, Adela mea, şi m-am gândit la tine. Îţi mai aminteşti, când, în 1825, pe un frumos clar de lună, am întrezărit Lausanne? Din impresia care mi-o făcusem despre biserică nu a mai rămas mare lucru, cu toate că este frumoasă.

Seara, printr-o întâmplare ciudată, am retrăit exact acelaşi clar de lună şi am văzut biserica la fel de frumoasă ca în 1825. Luna ascunde prostiile arhitecţilor. Catedrala din Lausanne are nevoie de un pic de lună.

Geneva a pierdut mult şi crede, vai, că a câştigat mult. Rue des Dômes a fost dărâmată. Vechiul rând de case mâncate de vreme ce-i dădeau oraşului, către lac, o faţă atât de pitorească, a dispărut. A fost înlocuit de un splai alb, împodobit de o grămadă de cazărmi mari şi albe luate de bunii genevezi drept palate. Geneva a fost, în ultimii cincisprezece ani, răzuită, curăţată, nivelată, răsucită şi plivită în aşa fel, încât în afară de movila Saint-Pierre şi de podurile peste Ron nu a mai rămas nicio casă veche. Acum Geneva este o platitudine înconjurată de ridicături.

Însă orice ar face, oricât ar vrea să-şi înfrumuseţeze oraşul, cum nu vor putea niciodată să răzuie Salève-ul, să retencuiască Mont Blancul şi să zugrăvească Lémanul, sunt liniştit.

Nimic mai posomorât decât mici Parisuri neizbutite, prezente acum în provincie, în Franţa şi în afara ei. Te aştepţi la un oraş vechi cu turnuri, cu faţade sculptate, străzi istorice, clopotniţe gotice sau romane şi găseşti o falsă stradă Rivoli, o falsă Madeleine semănând cu faţada teatrului Bobino, o falsă coloană Vendôme având aerul unui stâlp de afişaj.

Provincialul are pretenţia să-l facă pe parizian să admire toate acestea; parizianul ridică din umeri, provincialul se supără. Aşa cum m-am certat deja cu întreaga Bretagne, mă voi certa acum cu Geneva.

Geneva este totuşi un oraş situat admirabil, cu multe femei frumoase, câteva alese inteligenţe şi o mulţime de plozi încântători ce se joacă sub copaci, pe malul lacului. Cu astea îi poţi ierta conducerea meschină, nătângă, ridicolă şi cicălitoare, păcătosul şi caraghiosul control al paşapoartelor, magazinele de contrafaceri, splaiurile sale noi, insula lui Jean-Jacques încălţată cu un sabot de piatră, strada sa Rivoli, şi galbenul ei, şi albul, şi ipsosul, şi creta sa.

Totuşi încă puţin şi Geneva va deveni un oraş plictisitor.

Ieri a fost o sărbătoare, *un ensuissement*, cum i se spunea. Se trăgeau bilete de loterie. Toată lumea vorbea geneveza. Îmi pierdusem remontorul de la ceas şi mi-a fost imposibil să găsesc un ceasornicar care să lucreze. Geneva nu se mai recunoştea. Lumea se plimba pe apă, în ciuda valurilor; puştii ştrengăreau; căruţele coborau coastele fără opritoare; şi plimbăreţii degradau taluzurile

de iarbă.

Râd, dar eu nu râdeam. Mă plimbam singuratic în oraşul unde hoinărisem cu tine acum paisprezece ani. Eram trist şi plin de gânduri bune şi tandre; poate ai fi fericită să le cunoşti. Adela mea, iubeşte-mă!

De la Bulle, până dincolo de Lausanne am călătorit cu o familie elveţiană minunată şi drăguţă. Şase persoane. Tatăl, un bătrân distins, cultivat, amabil, plin de informaţii şi, în plus, de informaţii utile, care mi-a amintit de tatăl tău. Fata mai mare este o tânără văduvă agreabilă (în genul doamnei François). Ea a dorit să viziteze Chillon, i-am oferit braţul meu, ea l-a acceptat; fratele mai mare, un cumsecade student entuziast, a venit şi el cu noi şi am făcut toţi trei expediţia la castel. I-am scris lui Boulanger de la Lausanne toate detaliile. Dacă este aproape de tine, ceea ce doresc şi pentru tine şi pentru el, cere-i detaliile. La Coppet, familia mea elveţiană m-a părăsit. O regret mult.

Însă ceea ce regret, eşti tu, sunteţi voi, toţi iubiţii mei. Înainte de împlinirea unei luni vă voi revedea. Călătoria mea este o călătorie de lucru. Dacă n-ar fi asta, negreşit aş scurta-o. Am atâta nevoie să vă îmbrăţişez. Vă iubesc pe toţi.

Şi, bineînţeles, nu face excepţie nici dragul meu Vacquerie.

Sudul Franţei şi Burgundia

AVIGNON

– ALBUM –

25 septembrie.

A sosi la Avignon pe un frumos asfinţit de toamnă este un lucru admirabil. Toamna, soarele în asfinţit şi Avignon înseamnă trei elemente ale unei armonii.

Oraşul papilor se duce şi el; anul lui Petru, acest an care ar fi trebuit să fie un ciclu, este în pragul toamnei; soarele catolic, înălţat la Avignon ca şi la Roma, este în asfinţit.

De departe, minunatul oraş, având ceva din destinul Romei, are ceva din forma Atenei. Zidurile sale, cu piatră aurită ca a augustelor ruine din Peloponez, sunt ca un reflex al frumuseţii greceşti. Ca şi Atena, Avignon are un Acropole; castelul papilor este Partenonul său.

Dealurile sunt calcaroase, acoperişurile sunt italiene, ceea ce învăluie oraşul cu o zare de tonuri calde şi linii drepte ce taie în depărtare grupuri de turnuri mari, rotunde. Pe măsură ce înaintezi, legănarea vaporului face ca în lumina razelor de soare grupul de turnuri să se descompună şi să se recompună, fără să-şi piardă nimic din unitatea lor pitorească şi severă, ca şi cum Poussin[42]

însuşi le-ar deranja şi le-ar pune la loc.

Când te apropii de oraş, imaginea greacă şi antică a vechiului Avignon se schimbă, fără să dispară însă, şi ideea catolică începe să se înfiripe şi să iasă la lumină. Clopotniţele se înmulţesc; acele gotice străpung splendida îngrămădire de arhitrave; castelul papilor devine pentru privire un fel de catedrală romanică uriaşă cu şapte sau opt turnuri drept faţadă şi un munte drept absidă. Ogive se desenează ici şi colo în incinta fortificată; vârfuri de contraforţi arabi se prind de cele două părţi ale masivelor porţi-donjon; în partea de sus a zidurilor apar lucarne de tragere de o formă remarcabilă; lucarna papilor este o cruce.

Toate acestea înseamnă măreţie, adăugată măreţiei; aşa cum am mai spus-o mai sus, este Roma ivită din Atena. Nici chiar gura de tragere nu este supărătoare. Mitra papală era totodată şi cască, Iuliu al II-lea, fost episcop de Avignon înainte de a fi papă, a arătat adeseori acest lucru regilor Europei. Crucea catolică nu este numai o cruce; ea este câteodată un ciocan, câteodată o sabie.

Acum, că valul se retrage, Avignon nu mai este decât un orăşel, dar un orăşel cu o înfăţişare nemaipomenită.

Am sosit către seară. Soarele tocmai dispăruse într-o ceaţă arzândă; cerul luase culoarea albăstruie, nedecisă şi luminoasă ce face ca Venus să strălucească atât de minunat; câteva capete de oameni negricioşi şi arşi de soare se arătau pe zidurile înalte ca dintr-un oraş turcesc; un clopot bătea, luntraşii cântau pe Ron, câteva femei în picioarele goale alergau către port; printr-o poartă ogivală, vedeam cum urcă, pe o stradă strâmtă, un preot ducând potirul Sfintei împărtăşanii, precedat de un paracliser, purtând crucea, şi urmat de un gropar, împovărat de un sicriu; copii se jucau pe pietrele ieşite din apă, jos la mal; şi nu aş putea spune ce sentiment mă învăluia, din amestecul melancoliei clipei, cu măreţia spectacolului.

Avignon moare ca Roma, de aceeaşi boală ca Roma, şi cu tot atâta maiestate ca Roma.

Cu toate astea, dacă doriţi să păstraţi o impresie neştirbită, dacă

---

[42] POUSSIN, NICOLAS (1594–1665), pictor clasicist francez, renumit prin echilibrul şi seninătatea creaţiei, a lucrat în Italia pentru protectorul său, cardinalul Barberini. Se întoarce în Franţa şi, la recomandarea cardinalului Richelieu, pictează pentru Ludovic al XIII-lea. Ultima perioadă a vieţii o petrece tot în Italia.

vreţi să luaţi în minte sau poate chiar în inimă Avignonul feciorelnic şi venerat, dacă vreţi ca sentimentele mărunte să nu tulbure gândurile înălţătoare izvorâte din contemplarea oraşului, nu vă apropiaţi, nu intraţi în Avignon, treceţi în grabă, coborâţi Ronul, ajungeţi la Beaucaire sau la Marsilia, sau în oricare oraş comercial, şi de acolo întoarceţi-vă către Avignon ca să-l admiraţi.

Dacă totuşi persistaţi, dacă uitaţi importantul adevăr că un călător nu cunoaşte niciodată din obiceiurile unui oraş decât partea hidoasă, ospitalitatea cumpărată, servitorimea de moment şi jecmănitoare, într-un cuvânt hanul, şi că nu face niciodată cunoştinţă cu casa primitoare, gratuită, prietenoasă şi binevoitoare, dacă vreţi cu tot dinadinsul să dormiţi, să beţi şi să mâncaţi în această cetate-fantomă numită Avignon, dacă până într-atât nu-i daţi respectul cuvenit, iată ce veţi păţi, iată ce mi s-a întâmplat.

Trageţi la ţărm, vasul atinge malul, se aruncă puntea, vă luaţi sacoşa (presupun că ştiţi să călătoriţi şi că nu vă încărcaţi decât cu o sacoşă), daţi biletul şi săriţi pe ţărm. Sunteţi sprinten, fericit, vesel, priviţi ogivele turnurilor şi nici măcar nu aţi remarcat mutrele groaznice care mărgineau ţărmul şi care vă aşteptau la coborâre. Cu toate astea iată-vă printre ele, vă înconjoară, vă trag în toate părţile, vă asurzesc şi sunteţi obligat să băgaţi de seamă că vă aflaţi în mijlocul hamalilor din Avignon. Aşadar, veţi cunoaşte ce înseamnă hamalii din Avignon.

Sunt un fel de uriaşi prost croiţi, urâţi, îndesaţi, vânjoşi, pătraţi, păroşi, neplăcut de privit. Pun stăpânire pe tine, te înghiontesc în învălmăşeală şi îţi spun într-un îngrozitor dialect şi cu un îngrozitor surâs îndatoritor: Domnul are bagaje? Răspunzi inocent, da, şi arăţi sacoşa. — *Numai atât!* răspund uriaşii pe limba lor păsărească, *este doar pentru un bătrân sau pentru un copil*. Şi te examinează pe tine şi desaga ta cu un neînchipuit dispreţ.

Cum este întotdeauna neplăcut să traversezi un oraş cu o sacoşă pe umăr, fără să ştii unde mergi, aştepţi ca unul din caraghioşi să-ţi ia bagajul. Nimeni nu se apropie. Cauţi din ochi un copil sau un bătrân. Nu apare niciunul. Nu mai aştepţi şi porneşti vitejeşte prin oraş cu bagajul sub braţ în căutarea unui adăpost. Abia ai făcut trei paşi că unul din uriaşi aleargă după tine, îţi smulge povara şi începe să meargă înaintea ta. Îl urmezi, în două minute este în faţa uşii unui hotel.

Dacă este hotelul *Palais-Royal*, hotelierul te examinează din cap până în picioare, remarcă că ai şapcă pe cap şi cizme prăfuite în

picioare şi drept bagaj o sacoşă, cântăreşte dintr-o privire prada slabă şi vrednică de dispreţ şi îţi declară că nu mai are camere. Unde pui că hanul lui e gol. Dacă este hotelul *Europe*, situat vizavi, patronul te primeşte şi te conduce în tăcere într-o cameră oarecare.

Hamalul este tot acolo. Trebuie să-l plăteşti. S-ar putea ca nenumăratele bacşişuri din timpul zilei să-ţi fi epuizat mărunţişul şi în pungă să nu fi rămas decât cu bani de aur. Te întorci cât se poate de natural către hotelierul avignonez şi îi spui arătându-l pe hamal: Daţi-i cincisprezece bani acestui om. Aici scena se schimbă. Hotelierul te priveşte cu un aer înfricoşat şi din cele cinci sărmane cuvinte trage concluzia că nu ai bani. Nimic mai caraghios decât un asemenea nor pe mutra unui hotelier. Privirea lui se plimbă îngrijorată de la sacoşă la tine şi de la tine la sacoşă, prostănacul de hamal punând capac la toate. Dar, pentru că îţi este foame şi doreşti să te culci undeva, nu te superi şi îi spui hotelierului, scoţând un napoleon din buzunar: schimbă-mi asta. O clipă mai târziu hotelierul revine cu banii, liniştit şi vrednic de milă. Atunci iei din grămadă cincisprezece parale şi le dai hamalului pentru cele trei cămăşi ce ţi le-a purtat şi pentru cei trei paşi făcuţi.

Aici altă întâmplare. Uriaşul refuză. *Nu este destul*, spune el. Eşti puţin surprins. Eh! te gândeşti, este un sălbatic care nu cunoaşte valoarea banilor şi îi dai douăzeci de parale. Îmi trebuiesc treizeci, spune omul.

Sunt destul de nepăsător faţă de monedele de treizeci de parale, nepăsător, ca un milionar, nepăsător, ca un poet, cu toate că nu sunt nici poet, nici milionar. Cu toate astea mărturisesc că, uneori, o monedă de treizeci de parale m-a înfuriat pe toată viaţa. Îmi voi aminti până în ultima clipă de moneda de treizeci de parale de la Avignon.

Încerci să faci unele obiecţii: Cum, pentru trei paşi, pentru un pachet de doar trei livre! Pentru cincisprezece parale un comisionar traversează tot Parisul cu chingile pe spinare, dar bine, caraghiosule, câştigi cincizeci de franci pe zi? Uriaşul rămâne neînduplecat. — *Suntem asociaţi în Avignon. Treizeci de parale*. Încerci din nou. Dar dacă aş fi avut un cufăr? Îmi răspunde: — *Ar fi făcut trei franci*.

Ce să faci? să te iei la trântă cu acest om? să te adresezi hotelierului? să chemi comisarul de poliţie? El este înţeles cu hotelierul şi fără îndoială că-şi împart banii. Comisarul de poliţie te va face să-ţi pierzi timpul cu fleacuri cvasi-juridice. Lupta cu omul

ar fi inegală şi pe urmă respingătoarea gloată a hamalilor din Avignon este acolo şi mişună pe sub ferestre. În orice caz, ar fi mult zgomot pentru nimic.

Omul repetă întruna *treizeci de parale, suntem cu toţi asociaţi*: îi spui: — *Deci sunteţi o bandă*, dar îi dai cele treizeci de parale.

Însă eşti indignat şi mânios. Chipul sinistru şi suspect al hamalului îţi trezeşte ciudate amintiri; îţi vin în memorie sângeroasele fapte vitejeşti ale acestei populaţii din Avignon şi, pornind de la o sacoşă şi de la o monedă de treizeci de parale, vezi apărând, sub tavanul crăpat al hanului *Palais-Royale*, umbra palidă a mareşalului Brune[43] şi-l auzi ricanând pe Trestaillon.

Este clar că ar fi fost mai bine să nu intri în Avignon.

Peste tot găseşti un pungaş cerând dublu sau chiar triplu de ce i se cuvine, dar numai la Avignon am întâlnit un hamal ticălos cu aer de fiară sălbatică, cu ochi de vulpe şi rictus de tigru. Îţi dai seama că acest *lazzarone*[I] provensal nu ar duce un cufăr pentru trei franci, în schimb ar omorî un om pentru două parale.

Nu vreau să fiu nedrept cu acest nobil oraş. Avignon ester fără îndoială, pentru cei care îl locuiesc, plin de familii demne, cinstite, oneste, ospitaliere, însă pentru călătorul grăbit, ce ajunge să cunoască numai aspectele superficiale ale lucrurilor, Avignon are doar două fizionomii distincte. În partea de sus este oraşul papilor, în partea de jos, o peşteră de tâlhari.

Desigur, este de la sine înţeles că admit toate excepţiile şi toate restricţiile. De altfel tocmai am revăzut oraşul în clar de lună mai frumos şi mai uimitor decât în asfinţit. Şi pe urmă aerul este călduţ, vântul lin şi cerul albastru.

Ieri eram la Lyon, ploua cu găleata. La cinci dimineaţa am părăsit Lyonul ce tremura de frig, sub un nor gros; la cinci seara eram aici. Este o călătorie minunată. Am mers în douăsprezece ore nu de la Lyon la Avignon, ci din noiembrie în iulie.

26 septembrie.

[I] Cerşetor. (trad. din it.)

[43] BRUNÉ, GUILLAUME-MARIE-ANNE (1763–1815), mareşal al Franţei, numit general în 1796. S-a remarcat în bătălia de la Bergen (Olanda), 1799, şi în cea de la Marengo (Italia), 1800. Mareşal în 1804. În timpul celor 100 de zile a luptat contra ducelui d'Angoulême şi a fost victima terorii albe, la Avignon, în 1815.

Luna era plină, câteva stele strălucitoare punctau ici şi colo albastrul cerului, adierea era caldă. Nopţile la Avignon au deja ceva din suflul cerului Greciei şi al Italiei. Simţi, în curentul de aer îmbătător, că poarta Orientului este aici foarte aproape, întredeschisă.

Mergeam în lungul cheiului Ronului sub întunecatele ziduri ale lui Inocenţiu al IV-lea. Aveam în faţă acel pod din Avignon, cântat de jocurile vesele ale fetiţelor, acel vechi pod Bénézet, rupt, căzut, prăbuşit, cu toate că a fost clădit de un sfânt, cu toate că poartă încă în mijlocul Ronului o capelă.

Cele patru arcuri mari se înălţau în lumina lunii ca umbre negre încununate de siluetele ierburilor şi mărăcinilor. Din cele patru arcuri cel ce atinge ţărmul trece peste drum şi îl acoperă cu arhivolta lui mare.

Sub această boltă, ale cărei crăpături adânci le priveam, a fost oprită, în 1815, în momentul în care părăsea Avignonul, trăsura mareşalului Brune. Câţiva păcătoşi au apucat zăbalele cailor şi i-au întors din drum. După ce au făcut câţiva paşi în afara boltei cu oribila gloată agăţată de capul cailor, mareşalul a putut să citească pe faţada unei case de pe ţărm aceste cuvinte, scrise dedesubtul unei madone, unde dăinuie încă: *Notre-Dame de la Garde, roagă-te pentru noi, 7 septembrie 1812*.

L-au forţat pe mareşal să se întoarcă în oraş, prin vechea poartă fortificată ce străjuieşte podul de lemn.

Exista acolo, la dreapta, într-o piaţetă, un han, *hotelul Palais-Royal*, încă în picioare. Mareşalul s-a refugiat acolo. Acolo a fost atacat. De acolo a refuzat să fugă. Acolo, Pointu, Farge şi Mallaine l-au sugrumat. De acolo, din acel han, a fost târât trupul, ca să fie legat de coada unui cal şi apoi dus şi aruncat în Ron.

M-am plimbat până la miezul nopţii prin sinistra piaţetă. Hotelul Palais-Royale ocupă o latură. Cinci ulmi, martori ai crimei, umbresc caldarâmul, doi la stânga şi trei la dreapta.

Aproape de han, în fund, dincolo de cei trei arbori, se vede faţada neagră, elegantă şi manieristă a unei clădiri din secolul al XVIII-lea. Deschiderile uşilor şi ferestrelor conturate în această faţadă sunt astăzi zidite şi denaturate. Într-un ancadrament în ghirlande, de deasupra unei porţi, am văzut câteva urme dintr-o inscripţie ştearsă. Am descifrat, nu fără greutate: *Salle de spectacles*. Mai jos, în unghiul zidului, de unde se deschide o stradă, este această inscripţie: *Place de la Comédie*.

De fapt, 1815 nu făcea decât să repete ’93. În 1815 Pointu a târât corpul mareşalului Brune în Ron; Jourdan, în ’93 trăgea în Ron un alt cadavru încă şi mai ilustru. Cel al lui Jacques d’Ossa, de Cahors, papă, sub numele de Ioan al XXII-lea, care, după ce a dormit patru sute cincizeci şi nouă de ani sub bolta bizantină de la Notre-Dame des Doms, a fost trezit brusc din mormântul său. Câţiva spărgători de vase, beţi de vin şi de pasiuni sălbatice, au aruncat, râzând, în râu pe temutul papă ce l-a canonizat pe sfântul Thomas d’Aquino, l-a amnistiat de antipapa Nicolae al V-lea şi l-a excomunicat pe împăratul Ludovic al Bavariei.

Să nu fiu înţeles greşit; în oraşe ca Nimes şi Avignon nu sunt nici iacobini, nici regalişti, nici catolici, nici hughenoţi; sunt masacre periodice tot aşa cum sunt epidemii de friguri. La Paris sunt certuri, la Avignon exterminări. Pointu şi Jourdan nu sunt doi oameni, este unul şi acelaşi om în două epoci diferite, este drojdia populaţiei din Avignon în timp de revoluţie.

Un noian de învăţăminte şi concluzii morale ne oferă această nenorocită populaţie. Şi aici trebuie mai curând să plângi decât să dojeneşti. Natura şi climatul sunt complici în toate lucrurile îngrozitoare înfăptuite de aceşti oameni. Când soarele sudului încinge un gând violent, din capete şubrede nu ies decât crime.

– NOTE –

Avignon – anul acesta opt luni fără ploaie. Palatul papilor. – Vipere. –Puţ Ludovic al XV-lea în curte. – 800 de săli. – Fresce admirabile. Gheţăria papei umplută. Galeria distrusă pentru a face o curte soldaţilor. Capela inchiziţiei. Ogive triple. – Curtea ruinată în ’93. Subterană care traversează cele două Ronuri şi merge până la Fortul St. André la Villeneuve (departamentul Gard). Închisoarea unde a fost închis Rienzi – celulă luminată de o fereastră ogivală.

Inscripţii pe zid:

Quis mihi hoc tribunt? – F. Graset – acves’fav sermet 158… – IHS – *Ders est pre nobis*. – Videont RANOS – *Longitudine rerum* (ilizibil).[I]

Jourdan tăietor de capete – 200 de persoane străpunse de sabie – am văzut gaura pe unde au fost aruncate în gheţărie. Sală de tortură văzută de sus. Are forma unei mitre papale. Fără ecou.

[I] Inscripţie cu formă neclară.

Afumată de ruguri. Patru funduri de cuptor în cele patru colţuri. Adâncitură unde stătea judecătorul. Rugul era într-o cuşcă de fier. Am văzut găurile gratiilor în zid. Cal cu o şa vărgată pictat pe pereţi. Lungă alee a inchiziţiei. Împuşcături în ’93 (Jourdan). Gloanţe pe pereţi. Uşă zidită prin care au ieşit victimele. Vas de piatră unde erau fierţi în ulei condamnaţii. Englezoaică frumoasă ce măsoară adâncimea cu umbrela. Camera de tortură văzută dinăuntru. Arsuri adânci în zid. Smulgere de instrumente. Cuptor pentru a încinge instrumentele. Deschidere ogivală de aruncat trupurile.

§ Vezi Desen nr.29 şi 30 din Anexă

Urme mari de sânge din ’93 (Jourdan), tot zidul este vopsit. Constructorul a conceput două tavane în acest turn pentru a adăposti muniţia. Zidar, lăsând să-i cadă coşul, coboară, găseşte două cadavre. Felinare sparte, vechi foale, amestec de geniu în toate astea. Suporturi de lampioane de la serbarea regelui alături de arsuri pe zid. Iarbă medicinală, butoaie desfundate, pingele vechi. Crăpături în sus pe unde se văd ruinele. Burlane de sobă, cercevele vechi etc. Turnul Taurias, prăbuşit. Ogive. Urcat scara în zid. Scheletul unui palat. Se întrevăd intrările sălilor. Lilieci-Console sculptate sub arcurile grinzilor de susţinere ale ogivelor – Nr. 5 bucătărie pentru 1 600 de oameni (bucătăria papei) – Biserică transformată în magazin. Este imensă. Preotul părea un pitic, spune bătrâna.

Şapte papi la Avignon. Capela particulară a papei. Fresce admirabile acoperite de zugrăveală în 1827. Nu a fost lăsată decât o travee ca mostra a prostiei. Sala conclavului, unde era expus cu măreţie, înconjurat de cardinali, papa decedat; paturile soldaţilor, culcaţi, în hainele lor cenuşii. Mănunchiuri de ogive. Balconul de unde da binecuvântarea ambasadorul papei, obiecte militare de piele, agăţate în cuie. Temniţe subterane. Roţi cu zimţi de lame. Mansarde. Turn-închisoare. Frumoase deschideri romanice cu gratii prin care se văd bonetele poliţiştilor şi capetele soldaţilor.

Palat–fortăreaţă–puşcărie.

Catedrală. N-D des Dome – Dom romanic octogonal, frumos. Portic romanic în care este un portal bizantin cu picturi frumoase pe timpan. *Simon de Sienne*. (În timpul revoluţiei a fost pusă această

inscripţie pe care am citit-o: *Monument antique et curieux*[I]). Avignon AVE. JO. Statuia lui Jupiter în fundaţia castelului. Turnul principal stricat, balustradă cu stâlpi, toată construcţia este din punct de vedere arhitectonic prost restaurată. Crucile făcute la ferestre demonstrează ignoranţa odioasă a arhitectului. Barete sculptate pe zidurile metropolei. Amvonul episcopului. O cruce groaznică a misiunii strică esplanada portalului.

Marsilia

30 septembrie ora 5 seara.

Sunt la Marsilia, debarc şi am şi alergat la poşta din strada Saint-Anacharsis; poşta nu se va deschide decât după două ore. Două ore. Este foarte mult. Iată, sunt treizeci de zile, Adela mea, de când nu am mai avut nicio scrisoare de la tine. Şi trebuie să mai aştept două ore. Ce să fac? Contam să petrec aceste ore citindu-ţi scrisorile, dar le voi petrece scriindu-ţi. În gândul meu ţi-am acordat acest timp şi nu mă răzgândesc.

După munţi, aveam nevoie să văd marea, o mare oarecare, chiar şi Mediterana, în lipsa oceanului. La urma urmei nu mă plâng, Mediterana este frumoasă, altfel decât oceanul, e drept, dar este şi ea frumoasă. Oceanul are norii săi groşi, ceţurile dese, talazurile verde-albăstrui şi sticloase, dunele sale în Flandra, falezele în Normandia, graniţele în Bretagne, vânturile sale uriaşe, măreţele sale maree; Mediterana este în întregime sub imperiul soarelui, şi asta reiese din sentimentul inexprimabil de unitate dat de frumuseţea sa; ea are o coastă sălbatică şi aspră ale cărei coline şi stânci par cioplite sau sculptate de Fidias[44]; severitatea coastei se armonizează cu graţia valurilor; copacii, acolo unde sunt copaci, îşi înmoaie piciorul în valuri; cerul este de un albastru deschis, marea este de un albastru închis, iar cerul şi marea sunt de un albastru

---

[I] Monument antic şi ciudat. (trad. din fr.).

[44] FIDIAS, sculptor grec din secolul al V-lea î.e.n., personalitate de frunte a artei clasice greceşti. Sub administraţia lui Pericle conduce construcţiile de pe Acropola Atenei şi participă direct la decorarea Partenonului (suita de metope). Operă monumentală, caracterizată prin echilibru, armonie şi măreţie. Statuile: „Athena Promachos”, „Athena Parthenos” „, Zeus din Olimpia” – sunt păstrate doar în copii. Câteva piese, certe sau încă discutabile, se găsesc la Britisch Muséum, Londra (de ex: un fronton al Partenonului – Teseu).

profund.

De la lacul Lucerna m-am dus la lacul Léman, de la lacul Léman la Mediterană. Un crescendo. Acum îmi trebuie oceanul sau Parisul.

Am ajuns la Mediterana pe Ron. Am văzut Ronul intrând în Mediterană, lat de două leghe, galben, tulbure, noroios, mare şi murdar. Acum şase zile l-am văzut ieşind din Léman, sub vechiul pod al morilor din Geneva, clar, transparent, limpede, albastru ca un safir.

La Léman, Ronul este ca un tânăr, la Mediterană, este ca un bătrân. Acolo nu a văzut decât munţii, aici a traversat oraşe. Dumnezeu îi dă zăpada, oamenii îi dau noroiul.

Iată ce înseamnă, copiii mei, să trăieşti şi să alergi. După ce ai trăit, după ce ai spumegat, ai mugit, ai mâncat torenţii şi râurile, ai rupt stâncile, ai spălat podurile, ai târât poveri, ai hrănit oraşe, ai reflectat cerul şi norii, fluviul, plecat îngust şi aprig din Léman, ajunge imens şi calm la Mediterana, unde se îngroapă. Acolo regăseşte, sub un soare orbitor, cu un orizont fără sfârşit, albastrul adânc, limpede şi sclipitor al lacului Geneva. Mormântul se aseamănă leagănului, numai că este mai mare.

Am coborât astăzi dimineaţă de la Arles, la ora zece, cu un vapor. De la Arles, vasele marine încep să apară pe fluviu, malurile parcă se îndepărtează şi se turtesc, apoi Camargue cu uriaşul şes pustiu ce pune stăpânire pe malul stâng, pe urmă orizontul devine nesfârşit către miazăzi, cerul pare să se ridice ca şi cum bolta lui ar creşte. Deodată apare o linie albastră. Este Mediterana.

Vântul sufla dinspre uscat, mateloţii au desfăşurat pânzele vasului ce înainta repede; malurile joase ale gurilor Ronului s-au retras în spatele vaporului şi s-au lărgit la dreapta şi la stânga ca marginile gurii unui ghioc; pământul rămăsese doar ca dealuri înalte unde vin să se adăpostească colonia foceană şi muntele Cerdon, măreţ far în orizontul Marsiliei, precum muntele Ventoux în orizontul Avignonului. Atmosfera era atât de limpede, încât cu toată distanţa de douăsprezece sau cincisprezece leghe, puteam să desluşesc toate coastele muntelui, pantele verzi ale păşunilor şi capricioasele spintecături ale torenţilor.

Valul creştea; totuşi apa era încă mocirloasă, dar vedeam în faţa noastră mărindu-se, îngroşându-se şi apropiindu-se linia albastră unde apăreau strălucitoare pete de spumă. Din când în când ne întâlneam cu un soi de cruci, aplecate în larg în mijlocul valurilor. Erau catargele vaselor naufragiate, tăiate de gabii precum bara

transversală a unei cruci.

Mai suntem încă în gura Ronului. Clipa în care intrăm în valurile Mediteranei este minunată. Apele mării sunt despărţite de apele fluviului atât de evident şi de precis, încât o bună bucată de timp prova vasului este în apa albastră în timp ce pupa este încă în apa galbenă. Nu înţeleg cum reuşeşte Ronul să se împreuneze cu apele feciorelnicei mări.

De îndată ce răzbate în apele albastre, Ronul devine la rândul lui o linie gălbuie cufundată şi pierdută în spatele valurilor şi ai în faţa ochilor un spectacol încântător. Marea este un safir, aşa cum ţi-am spus, adineauri, cerul este o peruzea.

Astăzi dimineaţă vântul era foarte puternic, Mediterana sălta vesel, era maritimă, cum spun marinarii.

Nu erau valurile întinse ale oceanului rostogolindu-se în faţă, desfăşurate regeşte în nemărginire; ci ondulaţii scurte, repezi, mânioase. Oceanul este la largul lui, se învârteşte în jurul lumii; Mediterana este într-un vas scuturată de vânt. Ceea ce îi dă acel val gâfâit, scurt şi îndesat. Apa se adună şi se luptă. Este tot atât de mânioasă ca şi oceanul, dar într-un spaţiu mai mic. De aici înfiorătoarele furtuni ale Mediteranei.

Nu era furtună, dar era o stare apăsătoare. Câţiva nori joşi se târau la orizontul îndepărtat. Era un vânt de echinox cu un soare de solstiţiu. Marea, pe alocuri, era de un violet închis; în alte părţi era de un verde de smarald. O ploaie fină, smulsă valurilor de vânt, trecea din când în când, ca o suflare, peste vapor.

Eram în picioare în partea din faţă. Către ora două soarele şi vântul erau în spatele nostru, unul strălucea în dreapta, celălalt sufla în stânga. Această reţea de ploaie, impalpabilă, dusă violent de vânt, trecea sub partea din faţă a vaporului şi acolo întâlnea razele de soare, ceea ce făcea să-mi joace în faţa ochilor, ca şi cum ar fi fost legat de prova vasului, un încântător curcubeu, pe albastrul întunecat al mării.

O micuţă corabie frumoasă ne urmărea la oarecare distanţă, şi mai scuturată decât noi. Vântul şi soarele făceau şi din aceste pânze latine două lucruri fermecătoare, umflându-le şi aurindu-le. Corpul corăbiei când dispărea, ca într-o vale, când apărea, graţios, pe spinarea valurilor. Împrejurul ei se umfla un val de spumă enorm şi strălucitor, ceea ce făcea ca, văzut din faţă, să semene cu o cască răsturnată lăsând să-i tremure sub ea panaşul alb.

Corăbioara, ajutată mai bine de pânzele sale decât noi de roţi,

care uneori nici nu atingeau valurile, ne-a depăşit. S-a apropiat atât de mult de noi, încât am putut citi pe pupa inscripţia *Confiance en Dieu*, pe urmă s-a ascuns, săltând pe valuri cu o mişcare admirabilă.

La ora patru şi jumătate, după ce am făcut zece leghe pe mare, debarcam la Marsilia. Întrerup, sunt anunţat că poşta s-a redeschis, alerg.

Ora 7 seara.

Sunt foarte trist, Adela mea dragă, nicio scrisoare, nici de la tine, nici de la Didine. Didine, scrie-mi, scrieţi-mi şi voi, dragii mei micuţi mult iubiţi, Charles, Toto, Dédé. Mâine voi pleca la Toulon, pe urmă voi reveni la Marsilia, special, sperând să găsesc scrisori de la tine, dragă prietenă. Am într-adevăr mare nevoie! Scrie-mi acum, şi imediat la *Chalon-sur-Saône*, tot *post-restant* şi tot *fără prenume*. Am scris la Colonia ca să primesc scrisorile tale şi le aştept. Următoarea mea scrisoare va cuprinde sfârşitul plimbării pe Rigi. L-am căutat pe Méry. Acum nu este la Marsilia. Pe curând, Adela mea, scrie-mi, spune-i minunatului nostru Vacquerie să-mi scrie. Pe curând. Vă îmbrăţişez pe toţi de mii şi mii de ori.

Al tău, Victor.

Marsilia

– ALBUM –

În afară de frumoasele basoreliefuri ale lui David, de la poarta Aix, şi alte două basoreliefuri, unul roman, altul bizantin, în Majore, Marsilia nu mai are nimic monumental. Marsilia este o adunătură de case sub un cer frumos, asta-i tot.

Vechea poartă-fortăreaţă ce purta mândra inscripţie ştearsă de Ludovic al XIV-lea: *Sub quocumque imperio summa libertas*[I]; Boulevard des Dames, mărturie a vitejiei femeilor marseieze: turnul Sainte-Paule, al cărui tun vechi, lung de optzeci de picioare, a aruncat faimoasa ghiulea ce a ucis în altar pe preotul care făcea slujba pentru conetabilul de Bourbon, ceea ce l-a făcut să izbucnească în râs pe marchizul de Pescaire, toate astea au dispărut.

[I] Oricine ar fi stăpân, noi ne păstrăm libertatea.

Din oraşul grecesc nu a mai rămas nimic, din oraşul roman nimic, din oraşul gotic nimic.

Iată în ce fel consiliile municipale din Franţa tratează oraşele ilustre. Un neguţător oarecare a avut nevoie de piatră să-şi construiască o fabrică de săpun şi i s-a dat turnul Sainte-Paule. Astfel, peste tot, în momentul când scriu, în aproape toate oraşele din Franţa, o duzină de negustori stupizi, de mărunţişuri, de fierărie sau de jucării, autorizaţi cum se cuvine de lege, fac, după bunul lor plac, ştersături istoriei.

Cheile d'Ollioules

Drumul de la Marsilia la Toulon iese din Marsilia prin poarta Romei, trece pe lângă un obelisc neînsemnat şi se îndepărtează, la fel ca şi drumurile ce pleacă din Paris, mărginit mai mult de ziduri decât de arbori. Până la Cuges drumul este mărginit de casele răspândite pe câmp, cu puţurile lor şi nelipsiţii duzi, de grădini plantate cu măslini şi protejate de un paravan de chiparoşi contra vântului de nord, de trestii mari ce îşi dau aer de bambuşi, de câţiva pini din Italia ici şi colo, de dealuri cu capete creţe acoperite cu stejari mediteraneeni, scunzi ca mărăcinişul şi spinoşi ca ilicele, apă nămoloasă a firavului râu Aubagnne, umbrită de sinbovini, apoi de vii fără araci şi de tufişuri de un fel de lobodă numită pe aici *cimişirul alb*.

Am coborât într-o poiană încântătoare smălţuită de mii de stele, galbene şi albe în septembrie, aşa cum sunt la noi în aprilie; am crezut că nu voi găsi decât piciorul cocoşului şi margarete, dar erau peste douăzeci de specii de flori diferite. În Provence, razele soarelui fac să scânteieze în iarbă o vegetaţie strălucitoare.

Orizontul foarte frumos se compune din ultimele articulaţii ale Alpilor Cotici.

Cuges este o localitate destul de drăguţă, aşezată într-un fel de strachină mare, verde, formată din dealuri mari şi fără nicio ieşire. Nu se poate ajunge la Cuges decât coborând, şi nu se poate ieşi decât urcând. Apa, care coboară, dar nu mai urcă, se adună iarna în fundul strachinei şi formează un fel de lac.

Se mănâncă minunat la Cuges. Desigur în loc de stridii ai scoici, brânză de oaie în loc de unt şi fructe de zizif în loc de prune; dar masa este încărcată de pitulici şi prigori, de bucăţi de ton la grătar, de doradă şi roşioară, de smochine viorii şi de struguri trandafirii,

totul bine asezonat cu usturoi şi ulei.

Asta se întâmpla ieri. În timp ce prânzeam se ţinea târgul sub ferestrele hanului, într-o mică piaţă, în jurul unui copac mare al cărui trunchi servea drept spetează unei bănci de piatră circulară. Bărbaţi şi femei se întâmpinau zgomotos, cu acele gesturi provensale punctând cea mai mică conversaţie. Smochinele şi pepenii verzi se găseau din abundenţă. Peşti minunaţi grămădiţi în piramide umpleau coşurile de trestie de toate culorile curcubeului. Câţiva copii, lângă mine, necăjeau cu veselie un biet scorpion agăţat într-o cuşcă pe zid. Într-un colţ al pieţei murmura o veche fântână havuz, împovărată în creştet de alge verzi, ale căror plete lăsau să curgă, picătură cu picătură, perle de apă strălucitoare. Tot acest ansamblu era plăcut şi liniştitor. Scumpă prietenă, te-aş fi vrut acolo, lângă mine, cu copilaşii noştri mult iubiţi.

După Cuges drumul urcă înălţimi destul de aspre. Este un adevărat drum apenin, ţeapăn, sălbatic şi încastrat între pereţi de stâncă. Acum patruzeci de ani diligenţele erau oprite. Din când în când te întâlneşti cu câte o ţărancă cu pălăria ei mare, neagră, sau cu un jandarm călare, sau cu un măgar împovărat cu samar şi încărcat cu baloturi, împodobit cu clopoţei şi ciucuri de lână roşie, al cărui cap se cufundă într-o botniţă din împletitură de rogojină. Deasupra dealurilor de la Cuges se zăresc crestele pleşuve de la Sainte-Baume.

Câteva clipe, după ce ai lăsat la dreapta o ridicătură stearpă ce-şi concentrează toată seva într-un măreţ pin înălţat pe vârf, ajungi în punctul culminant al zidului natural ce împresoară Cuges din toate părţile. Orizontul se deschide, o vale mare despică peisajul şi Mediterana apare în depărtări în deschiderea dintre munţi.

Două leghe mai departe marea nu se mai vede; ai depăşit două aşezări fortificate stând faţă în faţă, fiecare pe un deal, şi se privesc ca două cuiburi de vulturi; se traversează Beausset, aşezare unde am remarcat câteva porţi cu cheile de boltă sculptate pe vremea lui Henri al IV-lea; drumul se înfundă dintr-o dată în nişte pământuri ciudate.

La stânga, roci calcaroase uzate, mărunţite şi ascuţite de furtuni se înalţă ca acele unei catedrale; la dreapta, gresiile iau nişte forme şi atitudini neobişnuite. Ba nişte uriaşi pe jumătate cufundaţi în pământ, cărora le poţi zări umerii, omoplaţii, şoldurile şi şira spinării; ba nişte cranii enorme, cărora parcă vulturi uriaşi le-au scobit ochii; ori broaşte ţestoase monstruoase ce parcă, din cauza

mişcării trăsurii, se târăsc printre mărăciniş sub carapacele lor de optzeci de picioare lungime.

Pe urmă drumul se întoarce; o fortăreaţă gotică în ruine se înalţă pe vârful unui munte, râpe imense cu stânci golaşe şi sfărâmate năpădesc tot orizontul, drumul se îngustează şi albia unui torent secat întovărăşeşte drumul; suntem în cheile Ollioules. Acolo am coborât.

Numai o întâmplare extraordinară le lipseşte cheilor Ollioules să aibă celebritatea Furcilor Caudine sau a Termopilelor.

Este într-adevăr un loc formidabil. Ochiul nu mai vede nimic decât o rocă galbenă, abruptă, sfâşiată, verticală, şi la dreapta şi la stânga, şi în faţă şi în spate, împiedicând orice trecere, astupând orice posibilitate de întoarcere, pietruind drumul şi ascunzând cerul. Te afli în măruntaiele unui munte, deschis ca de o lovitură de secure şi ars de un soare de plumb. Pe măsură ce înaintezi orice vegetaţie dispare. De-abia se mai văd ieşind dintre două blocuri de stâncă anasonul sau sabina, folosite odinioară de vrăjitoare pentru băuturile lor fermecate. Cu toate astea, în spatele unui bolovan mare am cules un mic cimbrişor, ce miroase atât de bine şi a cărui floare este atât de frumoasă. Iederă plăpândă, smochini pitici, fistici sălbatici, câţiva pini de Alep, întortocheaţi de mistral, atârnă jalnic printre crăpăturile stâncilor de deasupra.

Guri de peşteri, cele mai multe de nepătruns, stau căscate la toate înălţimile şi în toate părţile. Cele mai multe seamănă cu nişte galerii despicate. Se disting antablamente, console, plăci imposte, o întreagă arhitectură supranaturală şi misterioasă. Chiar pe crestele munţilor, ici şi colo, stâncile se apleacă formând arcuri, adevărate poduri aeriene pentru trecători nevăzuţi.

Nicio pasăre, niciun animal, niciun foşnet de frunză. Numai torentul trece iarna singur cu zgomotul lui infernal.

Altădată în cheile Ollioules nu exista decât o potecă pentru drumeţi şi măgari. Astăzi, graţie lui Napoleon, diligenţele găsesc, ca în Simplon, un drum frumos, susţinut de o zidărie parcă romană. Tovarăşii mei de călătorie se minunau în faţa celui care a făcut drumul; eu mă gândeam la cel ce a făcut munţii.

Ce muncă şi ce construcţie! câţi lucrători, fără a sta sub ordinele oamenilor, lucrează, fără răgaz, zi de zi! Ploaia dezagregă roca, torentul o roade, vântul o plămădeşte, cascadele sapă şanţuri, rădăcinile arborilor sfredelesc ferestre, iar soarele aureşte totul.

Vizavi de un cot pe care-l face drumul, într-un loc unde şoseaua

trece pe sub un fel de boltă tăiată direct în stâncă nudă, se vede de cealaltă parte a râpei, la o înălţime accesibilă, intrarea unei peşteri foarte adânci. Este un portic ogival, străjuit la dreapta şi la stânga de câteva deschideri astupate de stânci şi încununat de o arhivoltă tăiată aproape regulat în peretele perpendicular al muntelui. Ochiul se afundă în această întunecată cazemată şi întrevede stâlpi necioplіţi pierzându-se în umbră. Ea străbate tot muntele, ca un intestin, şi are în locurile cele mai sălbatice mai multe ieşiri, cunoscute numai de păstorii de capre.

Acum patruzeci de ani Gaspard Bès şi-a făcut aici fortăreaţa.

Acest Gaspard Bès era unul dintre acei condotieri potriviţi evului mediu şi absurzi în secolul nostru ce năzuiau să-şi facă un stat mic într-unul mare, să fie rege într-un colţ de regat şi să stabilească, în folosul lui, vama pentru trecerea pe drumuri, având tâlhari drept soldaţi şi contrabandişti drept perceptori. Profitase de Revoluţie ca să se facă bandit. Se lupta cu vameşii şi jandarmii, îşi întindea limitele frontierei până la Antibes şi până la Barcelonnette şi supraveghea patruzeci de leghe de coastă. Avea flota lui de piraţi şi armata lui de bandiţi. Altfel, era plin de noroc ca Mandrin[45] şi de o generozitate spontană ca Jean Sbogar. Cuges era capitala sa, iar peştera de la Ollioules, Luvrul său. A domnit de la moartea lui Ludovic al XVI-lea, până la ascensiunea lui Bonaparte.

Primul consul s-a războit cu el şi l-a prins. Gaspard Bès a fost executat la Cuges, plâns de multe femei, între altele, se spune, şi de o prinţesă italiană pe care o prădase cu multă graţie, luându-i inelele şi sărutându-i mâinile.

Gaspard Bès nu este încă dat uitării la Cuges, este amestecat în cântecele populare. Vremea estompează aceste figuri violente şi le dă o aureolă de vitejie. Multe familii princiare au început prin câte un Gaspard Bès. Acum o mie de ani, într-o peşteră, un om asemănător a fost germanul ce a rodit, la timpul potrivit, un castel precum Habsbourg sau Bourbon-l'Archambault.

După cripta lui Gaspard Bès drumul continuă să cotească. Aici vegetaţia este complet ştearsă. Se pătrunde în însăşi inima rupturii. Al doilea rând de chei, mai mici decât primele, dar şi mai îngrozitoare, se reped perpendicular peste ele şi deschid privirii o prăpastie orizontală, plină de linişte şi cu toate astea plină de

---

[45] MANDRIN, LOUIS (1724–1755), bandit şi contrabandist francez. A furnizat cai Armatei din Italia. Condamnat şi ars de viu la Valencia, în 1755.

dezordine şi de mânie. Aşa cum sunt vuiete pentru urechi, sunt şi pentru ochi. Din toate părţile spinările văiugilor ies de sub patul torenţilor şi se caţără răsucindu-se către înălţimea muntelui. Dacă înaintezi puţin în aceste chei secundare ai impresia că nu mai sunt stânci; sunt carapace, solzi, oseminte. Ai crede că vezi o grămadă uriaşă de crocodili morţi, unii zăcând pe burtă, cu capul îngropat, alţii culcaţi pe spate şi întorcând către cer groaznice bucăţi de labe şi fălci. Nicăieri Alpii nu au ceva mai hidos şi înfricoşător.

Altădată, şi sunt doar zece ani de atunci, când condamnaţii la ocnă plecaţi din Paris, după douăzeci şi cinci de zile de mers sub ploaie şi soare, târându-se în urma celor opt căruţe, în zgomotul infernal de fierărie, când erau pe punctul să ajungă la Toulon, aceşti trei sute de ocnaşi epuizaţi, livizi, oribili se opreau aici să se odihnească. Era într-adevăr un popas al osândiţilor în anticamera infernului.

Cum treci de întâlnirea celor două chei scena se schimbă dintr-o dată. Ca Dante, ca Shakespeare, ca toţi marii poeţi, şi Domnul face multe antiteze şi le face admirabil. Pe o distanţă de numai douăzeci de paşi, fără niciun semn de schimbare, ca şi cum un zid ar plesni dintr-o dată, treci de la înfricoşător la încântător. Defileul se deschide, muntele se retrage şi strălucitoarea radă a portului Toulon se iveşte în mijlocul unui peisaj miraculos. Cheile se topesc şi o lumină orbitoare le înlocuieşte. Aici totul este soare, fertilizând câmpii verzi aurite, apă splendidă, case, grădini, pânze umflate, cântec, murmure, viaţă şi bucurie.

Cu greu mi-am putut aduna gândurile ca să remarc un castel vechi, prăbuşit, din secolul al XII-lea, ce-şi înalţă cele trei turnuri la intrarea meridională a cheilor, ca un cerber de granit. La dreapta mea aveam un câmp plin de portocali, de jujube, de rodii, a căror fructe coapte se întredeschideau, liliac în floare amestecat cu lămâi, viţă-de-vie căţărată în arbori; la stânga mea, o casă albă umbrită de doi palmieri. Caperele ieşeau vesele de la picioarele zidurilor; un izvor bogat şi umflat ţâşnea din stâncă, în plin soare, ca o revărsare lichidă de pietre preţioase.

Câmpia, în întinderea ei, era astfel alcătuită: în fund, munţii golaşi şi cenuşii, îngrămădiţi în spatele Toulonului ca vrafuri de cenuşă, aveau un fel de farmec aspru şi dulce în acelaşi timp amestecându-se cu încântătoarea frumuseţe a mării. Locul oraşului era marcat în mijlocul câmpiilor verzi de o pădure de catarge.

După cheile Ollioules, peisajul Toulonului este o revanşă ce şi-o

ia natura.

Zece sau douăsprezece forturi înconjoară Toulonul, în timpul asediului oraşului din 1794 toate aceste puncte au fost împresurate fără succes, unul după altul, în afară de unul mic, plasat în faţa portului, ce fusese neglijat ca neînsemnat. Un tânăr ofiţer de artilerie, încă necunoscut în armată, a obţinut de la reprezentantul poporului permisiunea să-l atace. L-a cucerit. Era cheia Toulonului. Odată fortul cucerit, englezii au plecat şi Toulonul s-a deschis.

Acest bastion se numeşte astăzi fortul *Împăratul*. Se vede la ieşirea din cheile Ollioules, strălucind în radă ca o stea la extremitatea unui cap. Acolo a plasat providenţa începutul lui Bonaparte. Caii coborau repede către Toulon şi eu priveam punctul luminos de unde şi-a luat zborul Napoleon şi un stol de vulturi împreună cu el.

Toulon

– NOTE –

Toulon – Cariatide de Puget – Fântână în piaţa Foin, trei delfini. Admirabil.

Intrarea la Arsenal către seară; arc de triumf rococo de un gust destul de libertin.

Vehicul celular: omnibus cu jaluzele galbene. Rău. Pedeapsa trebuie să aibă un aer sever; mai puţin aspră înăuntru, mai întunecată în afară.

La câţiva paşi sub locul unde se fac corzile, trei trăsuri ale regelui aşteaptă întoarcerea de la Alger a domnului duce de Orléans. Bătrân ocnaş cu păr alb, aşezat pe o bornă, cu lanţul gros pus de o parte. Gânditor şi plictisit.

Muzeul Arsenalului. Modelele tuturor vaselor. Basoreliefuri aurite de Puget. Galere făcute de Ludovic al XIV-lea pentru cavalerii de Malta; trei tunuri la provă; două catarge, pânze mari, latine; două sute de vâslaşi. Câte patru pe bancă şi pe vâslă. Cale acoperite, şase etaje. Vase sub clopot, cum ar spune Méry. Această grilă enormă, o vergă; această coloană mare de lemn, culcată pe pământ cât vezi cu ochii, marele catarg (trei sute şaizeci de picioare înălţime şi trei picioare diametru la bază). Nu mai sunt cabluri, lanţuri. Grămadă de lanţuri ale unui vas de o sută de tunuri, patru picioare înălţime, douăzeci de picioare lăţime, opt picioare

adâncime. Noi luăm modelul englezesc, englezii îl iau pe al nostru. Bordul nostru înaintează, al lor se retrage; noi căutăm abordajul, ei fug de el, spune marinarul.

În rest urât pe dinafară. Negru şi alb. Unde sunt vasele purpurii şi aurii cu castelul de la pupa! Progresul artileriei a stricat vasul ca şi fortăreaţa. Stupide şi plate sculpturile de la pupa şi prova.

Am văzut Bellone, care a primit o sută şaizeci de lovituri de tun în corpul corăbiei la St. Jean-d'Ulloa. Niciuna nu a pătruns. Tunuri proaste sau fregată bună?

Ocna de la Toulon

– ALBUM –

Intrarea la ocnă. Pod plutitor. Ocnaşi politicoşi oferind taburete şi perne. Ambarcaţiuni cu vâslaşi ocnaşi. Iuţi. Soare în asfinţit. O alee de vase mari acostate la cheiul ocnei. Cete de ocnaşi întorcându-se la ponton, trăgând lanţurile, urcând scara îngustă, vârându-se sub portiţa scundă a vasului. Temniţe plutitoare. Sunt două fregate fără catarge, *Thémis* şi *Néréide*. Doi amoraşi sculptaţi greoi şi vopsiţi în galben se joacă în partea din spate a *Néréidei*. Defilarea ocnaşilor la trecerea din port, în temniţă.

Aspectul dormitoarelor în momentul când se reîntorc. Se trece o vergea de fier fixată de un lacăt la veriga de capăt a tuturor lanţurilor. Paturi de campanie. O ladă, o saltea, o cuvertură pentru cei buni. Patul unui călugăr trapist este un privilegiu pentru un ocnaş. Deasupra uşii o pictură reprezentând un ocnaş sosind la temniţă, jandarmul, criminalul întunecat, inocentul aruncându-se în genunchi etc. O altă pictură, într-o altă sală, reprezentând crima. Un deşert, victima la pământ, asasinul o priveşte înspăimântat; în fundul peisajului doi îngeri îl privesc (Prudhon).

Sala celor verificaţi. Nu au lanţuri. Merg câteodată în oraş. Capătă un pic de carne şi de vin.

Vizitarea temniţei plutitoare *Thémis*. Scară bătută cu cuie mari ca şi bocancii ocnaşilor. Aspectul pontonului. Spaţiile dintre cele două punţi ale unui vas degarnisit, intrările pe corabie cu grile triple. Şapte noi veniţi, dintre care trei arabi. Chipuri grave şi priviri pătrunzătoare. Li s-au tăiat bărbile în ajun. Sunt răbdători şi resemnaţi. Unul dintre ei, destul de înalt, slab, este un preot musulman. Îşi ţine mătăniile în mână.

Într-un colţ, în fund, sub o lucarnă, trei grămezi de forme ciudate, acoperite cu o zdreanţă de lână. Din fiecare grămadă iese câte un lanţ ce se târâie pe pământ şi se va prinde ceva mai încolo de o bară de fier fixată în podea. Sunt trei oameni, trei ocnaşi, doi incurabili şi un nebun. Un nebun la ocnă! Cele trei grămezi rămân nemişcate. Nu se vede nimic, nici capete, nici braţe, nici picioare.

Ieşind, un condamnat ne arată un câine monstruos înlănţuit, într-o nişă; este o sculptură primitivă în lemn pictat, făcută de un ocnaş.

La capătul unui dormitor sala lanţului dublu. Ferestruică cu gratii. Emană un miros infect. Sală lunguiaţă. În mijloc o muchie formată de două rânduri de paturi de campanie puse cap la cap. De piciorul fiecărui pat, un om este înlănţuit. Lanţul său, de o greutate dublă faţă de celelalte lanţuri, îi permite o plimbare pe o rază de şase picioare. Trec prin mijlocul lor. Sunt respectuoşi însă ameninţători. Întunecaţi. Fac să le parvină nişte bani. Nicio mulţumire. Sunt cei incorigibili. Unii sunt acolo pentru trei ani. „Ocnă în ocnă”, cum spune Méry.

La uşa sălii cu lanţul dublu un ocnaş mieros care ieşea mi-a şoptit: *„Asta-i prostimea”*. Forja. Condamnaţii îşi forjează singuri lanţurile.

Capelă goală şi tristă. Este în curs de reparaţie. Confesionalul este la dreapta şi lângă uşă. *Este vizitat? Câteodată*.

Spitalul. La fel cu toate spitalele. O sală lungă mărginită cu paturi de fier. Numai că se aude zgomot de lanţuri în paturile bolnavilor. Foarte curat.

Bărbat, zece ani de ocnă pentru *şase leţcaie false schimbate, ştiind că sunt false*.

Bărbat la ocnă pentru crimă de trafic cu femei. Acest făcător de sclavi nu a reuşit decât să se facă ocnaş.

Condamnatul se scoală la cinci dimineaţa, la ivirea zorilor vara, e pus la muncile cele mai grele; sub ameninţarea bastonului, niciodată nu are o pauză; nu se întrerupe decât să mănânce către prânz, se reîntoarce deîndată la lucru până noaptea, revine rupt de oboseală, mănâncă, se culcă pe o scândură, doarme şi reîncepe. Câteodată până la moarte. — Niciodată nu există duminică. — Nu mănâncă decât pâine neagră şi supă de bob, nu bea decât apă. — Nici vin, nici carne. Trăieşte mult, este sănătos. În acest moment 37 de bolnavi faţă de 2.250 deţinuţi.

Acum, la Toulon sunt bonete *verzi*; bonetele cu bandă galbenă înseamnă termen lung; bandă galbenă la cămaşă, recidivă. Literă

pe cazacă indică locul de muncă: A, arsenal, P, port, C, locul de făcut corzile etc.

Pedepsele sunt formidabile: rebeliune sau tentativă, omorârea sau rănirea unui camarad sau orice altă lovitură dată unui superior (de la supraveghetor până la amiral, de la cerşetor la nobil al Franţei): moartea. — Evadare sau doar tentativă, lovituri date unui camarad, injurii adresate unui superior, furt peste cinci franci: *trei ani de lanţ dublu*. — Înjurături, fumatul, cântatul, refuzul de a asculta, refuzul de a lucra, a nu te descoperi în faţa unui superior (adică în faţa oricăruia care trece) etc.: *carceră sau lovituri de baston*.

Oprimarea violentă exterioară îl închistează pe om în interior. Este bine? este rău? da, pentru unii, nu, pentru alţii. Unora aceasta le creează obişnuinţa disciplinei incrustându-se chiar în spiritele cele mai revoltate. La alţii trebuie că sapă hăuri de furie şi de ipocrizie.

Nicio pedeapsă nu este pronunţată fără o anchetă sau un control. Toate pedepsele pronunţate şi efectuate sunt înscrise într-un registru lângă nume, cu motiv şi circumstanţe. Foarte multă ordine în acest arbitrar. Condamnaţii au o cutie de scrisori aparte pentru temniţă, unde-şi pot arunca în secret plângerile împotriva cui vor.

Ajung întotdeauna şi cu totul secret la comisarul ocnei, care se informează şi decide. Severitate, însă dreptate.

Vizită la carcere. — Oarecare ezitare. Insist, mi se deschide. O sală lunguiaţă. Două rânduri de compartimente, câte patru de fiecare parte. Fiecare compartiment are şase picioare lungime, şapte înălţime şi patru adâncime, o uşă de fier cu o mică ferestruică de opt degete pătrate. În interior un pat de campanie, un ulcior şi un hârdău. Este carcera. Se poate sta şapte sau opt zile. Penumbră. Aer puţin.

În timp ce vizitez două carcere ocupate, întorcându-mă, zăresc un cap ras şi hidos la ghişeul din fund, deasupra capului meu. Este un condamnat la gaura ghilotinei. Oribil.

Temniţa condamnaţilor la moarte. O sală boltită de aproximativ zece picioare pătrate; nesănătoasă; se află pe drumul patrulării şi apa se prelinge peste tot.

Temniţa condamnaţilor din Brest şi mai îngrozitoare. — Un pat de campanie. O lucarnă cu gratii pe unde priveşte sentinela.

Nu au mai fost execuţii de doi ani. Nu au mai fost evadări de opt

luni. În această temniţă s-a pus o scară veche, lăzi vechi etc. Ca într-un pod.

Pe o celulă, într-o sală învecinată se poate citi: *Dispăruţi*. Acolo se pun lucrurile nereclamate ale condamnaţilor morţi sau evadaţi fără să se ştie cum.

În fond o temniţă curată, spălată şi bine întreţinută. De comparat cu cea din Brest. Trebuie cumpănite cele două climate.

De dezbătut marea întrebare: izolare celulară sau muncă în aer liber?

Spiritul nou a şi pătruns în temniţă îmbunătăţind-o. — De introdus distincţia: *pasiune* sau *interes*. Trebuie ridicată infamia pasionaţilor. Cer să nu fie pronunţată decât în cazuri de recidivă şi numai pentru anume crime precizate.

Munca moralizează. Oboseala corpului nu dă voie spiritului să gândească strâmb. Temniţa retuşată poate să fie bună. Mai bună decât penitenciarele. La Brest condamnaţii sunt scoşi afară şi puşi să lucreze. I-am văzut.

Drumul Draguignan

3 octombrie.

Am părăsit Marsilia dis-de-dimineaţă, în diligenţa văduvei Avon. Eram în partea din faţă a diligenţei. Aveam în stânga un tânăr convalescent de tifos, iar la dreapta un ofiţer sard. Fiecare dintre ei vrând să doarmă, au tras jos storul din dreptul lor. Prin lucarna din faţa mea nu vedeam decât o zdravănă bucată din şezutul vizitiului ce-mi întorcea spatele. M-am decis atunci să trag şi eu storul şi să dorm.

La două leghe de Aix, vecinii mei au ridicat storurile şi m-au trezit.

Ca şi multe oraşe din Provence, Aix este clădit în piatră cenuşie confundându-se cu tonul prăfos al peisajului meridional. De departe, Aix se amestecă cu dealurile şi îl distingi cu oarecare greutate.

Am remarcat puţini măslini în împrejurimile oraşului untdelemnului. În schimb am cules de pe zidul unui han această inscripţie în sanscrită, ale cărei litere intrau parcă unele în altele: ALALTEMILITERE. După o lungă chibzuinţă am priceput că era o sâcâială pentru soldaţii însetaţi.

Aix are două clopotniţe. Una nu este decât un turn pătrat fără nicio personalitate, cealaltă este o fleşă din secolul al XV-lea, destul de frumoasă ca stil.

La Aix am schimbat diligenţa şi m-am îndreptat către Draguignan. După două ore am oprit vizitiul şi am coborât. Eram pe câmpul de luptă unde, acum douăzeci de secole, Marius[46] a exterminat formidabila gloată de teutoni şi cimbri. Erau trei sute de mii.

Este o imensă câmpie paşnică şi liniştită, cultivată cu grijă, plantată cu viţă de vie, măslini şi duzi, tăiată ici şi colo de cursuri de ape, secate în timpul verii. De cele două părţi ale ei se târâie, la nord şi la sud, ultimele vertebre ale Alpilor, formând două şiruri paralele de dealuri atrăgătoare, destul de înalte ca să agaţe norii.

Cerul era acoperit. Neguri încărcate de ploaie se aşezau molatic în cheiurile colinelor. În acelaşi timp, de cealaltă parte a câmpiei, raze puternice de soare făceau să strălucească o aşezare mare, adunată pe o înălţime. M-am oprit lângă o fermă prăpădită, la marginea unui pârâu fără apă. Un ţăran în cămaşă albastră împingea, în câmpul vecin, plugul înhămat cu un măgar. O fată cocoţată pe un catâr cu botniţă mergea pe drumul către Aix, cu lucrul în mână. Din partea opusă, o veche căruţă, încărcată cu butoaie şi mânată de un copil, trecea un pod hurducăindu-se. Curcanii şi găinile ciuguleau pământul în jurul meu. La câţiva paşi de fermă, o femeie întindea ulciorul la o fântână de piatră, împodobită cu un bust cu perucă, al cărui chip, desfigurat cu un ciocan, amesteca urmele lui ’93 cu amintirile despre Marius.

Eu îmi storceam mintea căutând vechile texte şi, confruntându-le cu împrejurimile, încercam să regăsesc, când în amintire, când la orizont, posturile de luptă ale legiunilor.

Însă o furtună se apropia. Un nor gros se înfiripa încet pe cea mai înaltă culme ce domina câmpia la miazăzi. A trebuit să mă urc din nou în diligenţă. Vântul sufla atât de puternic, încât un om, ce mergea în ţarină cu furca pe spinare, de-abia putea înainta.

Restul câmpiei l-am privit pe ploaie. Fundamentul calcaros mai ieşea la suprafaţă ici-colo, străpungând stratul arabil şi formând

---

[46] MARIUS, CAIUS (157–86 î.e.n.), general şi om politic roman. Provenit dintr-o familie modestă se impune ca un conducător al poporului fiind ales consul şi însărcinat să-l înlocuiască pe Metellus în fruntea armatei din Africa în războiul contra lui Jugurta. Popularitatea sa a crescut în urma victoriilor repurtate asupra teutonilor, la Aix, şi a cimbrilor, la Verceil.

plăci de grohotiş ce se întind peste nisipurile şi aluviunile acoperite de mărăcinişuri.

Către răsărit am remarcat nişte ridicături de o înfăţişare ciudată. Negi şi cucuie dintr-un pământ moale şi trandafiriu ce ai zice că pe alocuri este umflat şi tumefiat cu nişte strangulări; vântul, ploaia şi vârtejurile le-au modelat cu timpul în loburi şi lobuleţe săpând nervuri şi formând tuburi ca de intestin. Dâre de nisip fac vine galbene iar ocrul desenează firicele roşcate. S-ar spune nişte ficaţi şi plămâni uriaşi, răspândiţi, ici şi colo, pe pământ.

Furtuna nu s-a întins până la Brignolle. Se culegea via. O mulţime gălăgioasă, unde era tot atâta veselie cât şi muncă, mişuna în piaţă în jurul unui copac gros şi al unei fântâni încântătoare, lăsată de arhitect goală şi tristă şi pe care natura a acoperit-o cu frunze şi flori, aşa cum ar fi făcut Benvenuto sau Jean Goujon. Până la Luc, totul era în sărbătoare. Grămezi mari de struguri negri şi albi se adunau la marginea drumului. Auzeam cântece pe sub bolţile de viţă.

La Luc era o noapte întunecată. O diligenţă ce trecea fără lumini s-a lovit cu violenţă de un teasc ce-i tăia drumul şi era cât pe ce să se răstoarne. Vizitiul poştalionului a fost cuprins de o adevărată furie provensală scuipată în înjurături nemaipomenite: Dumnezeul tău de canalie, pungaş şi tâlhar. Niciodată nu l-am văzut pe Bunul Dumnezeu condimentat în felul acesta.

Draguignan

– ALBUM –

4 octombrie.

Consiliul municipal din Draguignan ar merita să fie consiliul municipal al Parisului, atât este de nătâng în materie de artă şi istorie. Profită de depărtarea şi de lipsa sa de renume ca să dărâme vechile ziduri ale oraşului, singurul lucru ilustru şi monumental avut de Draguignan. Cu toată noaptea foarte întunecată şi ploaia foarte deasă am desluşit, intrând pe drumul de la Aix, o foarte frumoasă poartă fortificată. Nu mai e mult şi n-o să mai fie.

Furtuna a continuat toată noaptea. Drumul traversa o pădure, cred că una din ramificaţiile pădurii de la Estérel. Din timp în timp, pe jumătate adormit, deschideam ochii şi, în rafale de apă şi vânt,

zăream în depărtare, printre ramuri, nişte lumini nedesluşite. Pe urmă adormeam din nou iar aceste lumini se amestecau cu visele mele.

Odată – de data asta eram treaz – diligenţa, învăluită până atunci de copaci foarte negri, a ieşit brusc dintr-un luminiş. O licărire roşiatică, parcă târându-se printre tufişuri, m-a făcut să întorc capul.

În mijlocul luminişului ardea un mic edificiu alcătuit din crăci în formă de colibă. În interiorul colibei, era un rug aprins, iar pe vârf, ca dintr-un enorm bol de punch, iese tresăltând o flacără mare, albastră. Patru oameni, având pe cap pălării cu borurile mari, stăteau nemişcaţi în faţa focului, bătuţi de ploaie şi îmbujoraţi de jăratic. Aceste fantome erau pur şi simplu cărbunari.

Chiar pentru cei ce au văzut Elveţia sau Savoia, muntele Fréjus, acoperit de verdele închis al Estérelului, este un lucru frumos. Era ora şase dimineaţa când atingeam culmea urcuşului. Soarele urma să răsară, ploaia încetase. M-am aşezat pe o piatră desprinsă din parapet.

În faţa mea aveam o văgăună unde parcă se cufunda un nor, lăsându-mă să zăresc doar câţiva pini de la marginea prăpastiei. Dincolo de pini doar un abur nesfârşit, alburiu şi fără luciu făcea ca pământul să pară prăbuşit dintr-o dată în acest hău, lăsându-mă să văd dedesubtul lumii învăluit într-un cer de iarnă.

Din când în când vântul mişca norul gros şi muntele din partea cealaltă, cu pădurile şi văile sale, tremura neprecis în ceaţă.

În spatele meu spectacolul era extraordinar.

Un nor uriaş şi negru, conturat cu precizie pe toate părţile, ca un acoperiş, îmi ascundea cerul şi orizontul, şi sub marginea lui inferioară, câmpurile, marea şi munţii, pădurile, satele şi pânzele, un întreg peisaj magic, albit de lumina răsăritului, îmi apărea ca un decor de teatru întrevăzut pe sub cortina jumătate ridicată.

Încet, încet, norul s-a despicat, o rază de soare s-a împlântat în spărtură, ca un braţ de aur, împrăştiind ceţurile şi am putut admira fundul văgăunii alcătuit din dealurile în neorânduială.

Cea mai mare parte a acestor dealuri avea o înfăţişare sinistră. Erau acoperite de trunchiuri de pini arşi şi negri, părând de departe ca părul zbârlit al unui mistreţ. În această ţară se întâmplă câteodată ca un cioban să ardă douăsprezece leghe de pădure pentru ca patru capre să poată paşte în voie.

Câteva bucăţi de granit ruginit şi câteva ferigi aurite de toamnă ţineau fixată pe marginile văgăunii piatra pe care eram aşezat.

Alpii mor aici cu demnitate. Pinii au înlocuit brazii, stejarii verzi au înlocuit zadele, însă frumoasa linie de granit, cu toate că este tocită, s-a păstrat. Aceste dealuri sunt încă nişte munţi.

Din locul unde mă aflam, zăream vârfurile crestei secundare, ce merge de la Cannes la Digne şi pe care Napoleon a traversat-o la întoarcerea din insula Elba.

Napoleon a trecut Alpii de două ori. Destinul pare să fi ţesut un fel de armonie misterioasă între acest om şi aceşti munţi. Prima dată a traversat Alpii la Saint Bernard, el în plină ascensiune, munţii în toată semeţia lor; a doua oară i-a traversat între Cannes şi Digne, ei către împlinirea sfârşitului, el în declin.

La Saint Bernard el mergea din Franţa în Italia, la Cannes revenea din Italia în Franţa. La Saint Bernard avea o armată tânără, desculţă, zdrenţăroasă, veselă, aproape nedisciplinată, înflăcărată de lucrurile mari ce urma să le săvârşească; la Cannes avea o mână de veterani, trişti, credincioşi, copleşiţi de lucrurile imense făptuite. La Saint Bernard era Bonaparte prefigurându-l pe Napoleon. La Cannes era Napoleon transformat în Bonaparte. Norocul îi întorsese spatele.

Golful Juan

– ALBUM –

Am scos capul pe fereastra diligenţei şi, atât de departe cât ochii puteau cuprinde, de la răsărit la asfinţit, de la capul Antibes la capul Roux, priveam minunata mare, martoră a întregii istorii, de la flotele lui Salomon până la maşina de război a lui Hannibal, de la galera lui Pompei până la bricul lui Napoleon.

Se pare că oceanul este mult prea vast pentru om. Oceanul este plin de mister când este acoperit de neguri. Memoria umană nu-l poate pătrunde. El deţinea secretul nedezvăluit al unei lumi, Cristofor Columb a trebuit să-i smulgă acest secret. Mediterana, din contră, este propice civilizaţiei; este marea ilustră şi scânteietoare, luminată, dintr-o dată şi în toate ascunzişurile, de istorie şi de soare. Toate coastele sale au făcut câte ceva şi ştiu ce au făcut.

Urmam un drum la jumătatea unei pante de ocru roşu, printre pini şi lăstărişi, traversat din loc în loc de mici torente. Sub noi,

valurile se spărgeau în chip măreţ, spumegând pe stânci sculpturale şi aspre.

Pe mare nu era nicio pânză. Un pescăruş zdravăn pescuia la oarecare distanţă de coastă. Privirea mi se plimba la câţiva stânjeni mai jos de drum, peste o incintă veche de piatră care era o baterie de coastă. Două tunuri mari de fontă erau culcate pe iarbă, cu gurile îndreptate către mare. O tufă de trandafir de Bengal, încărcat de flori, astupa gura cuptorului de înroşit ghiulele.

Câteva clipe mai târziu drumul s-a răsucit şi perspectiva s-a schimbat dintr-o dată. Aveam în faţa ochilor golful Juan.

Golful Juan este un golf mic, melancolic şi încântător, adăpostit la răsărit de capul Antibes, ale cărui far şi biserică veche se contopesc la orizont, la apus de capul Croisette, împovărat la extremitatea lui de ruinele unei fortăreţe prăbuşite, amestecată cu stâncile. Un amfiteatru de coaste înalte şi verzi înconjoară golful şi-l închid vânturilor de pe uscat.

M-am oprit şi am contemplat cum marea vine lin să-şi dea sfârşitul în fundul golfului, pe un pat de nisip, la picioarele măslinilor şi duzilor. Ea l-a adus acolo pe Napoleon. Mai există încă câteva vechi cocioabe, martorii acestui grandios spectacol, care privesc departe pe mare dacă nu cumva mai vor vedea ceva venind.

Cerul era întunecat. Către Nisa ploua. O corabie mică, cu pânzele strânse, era ancorată chiar în locul unde a tras la ţărm şalupa împăratului. De altfel, nu am văzut nicio suflare omenească. Totul părea pustiu.

Împăratul a debarcat lângă casa vămii, o clădire înaltă, albă şi pătrată, semănând cu un turn proaspăt tencuit. Peste două sute de paşi a dat în drumul ce duce la Cannes, drum mic, prost pietruit şi acoperit de arbori. Acolo s-a aşezat sub unul din măslinii seculari ce umbresc drumul.

M-am plimbat mult în acest loc ilustru. Peste drum de acest drumeag, la marginea şoselei spre Cannes, pe un platou mic, în jurul căruia pământul s-a scurs, sunt doi duzi. Între ei s-a aşezat împăratul să treacă în revistă acel batalion ce va fi în istorie la fel de mare ca marea armată. Pe urmă s-a îndreptat către apus, a trecut pe lângă acea veche baterie joasă, tocmai văzută de mine, a traversat torentele traversate de mine şi la o oră după debarcare intra în Cannes.

Acestea s-au petrecut la 24 februarie 1815. Toată scena parcă

trăieşte acolo şi acum.

La oarecare distanţă de cei doi duzi s-a construit o cârciumă unde soldaţii vin să bea şi pe zidul căreia am descifrat această inscripţie, aproape ştearsă de ploaie: *La debarcarea împăratului*.

Ajuns la Cannes, Napoleon a lăsat la stânga cetatea cu întăriturile dărâmate de la Montgrand, al cărei turn pătrat, cu toate că este crăpat de trăsnet, este încă în picioare pe colina ce domină portul. Cel pe care-l aştepta închisoarea numită insula Sfânta Elena lăsa în spatele lui închisoarea numită insula Sfânta Margareta. Poate că s-a întors un moment, ca în trecere, să acorde un gând Măştii de Fier, dar era prea preocupat de necunoscutele viitorului ca să zăbovească cu gândul la cele ale trecutului, aşa că şi-a continuat drumul, a intrat drept printre munţi în pământul Franţei, şi s-a cufundat cu îndrăzneală în necunoscut.

Necunoscutul pentru Napoleon, la acea vreme, erau trei luni de imperiu, şase ani de captivitate şi un mormânt păzit de un soldat englez.

Timp de două ceasuri am mers pe nisipul unde acest om a călcat în urmă cu douăzeci şi patru de ani, mi-am înmuiat picioarele în valurile în care şi-a afundat gândurile pline de nelinişti; marea arunca sub paşii mei trestii şi alge. În spatele unei mici dune am cules o bilă de copil. Ziua se topea iar eu am părăsit această însingurare continuându-mi drumul către Antibes.

Ieşind dintre dealurile din jurul golfului Juan, am întâlnit în sfârşit o fiinţă omenească. Era o femeie bătrână ce-şi punea rufele la uscat pe un aloes.

Insula Sfânta Margareta

– NOTE –

9 octombrie.

Pădure de pini. – Parfumuri. – Furnicar – Fort modern. Grămezi de ghiulele şi proiectile de tun; tunuri Ludovic al XV-lea (1746); toate turnurile au fost retezate. – Şase camere boltite către mare ale căror şase ferestre pot fi văzute de la Cannes.

Cea de-a cincea, închisoarea măştii. Nu are horn. – Loc de uşurare de unde a aruncat farfuria de argint. – Trei rânduri de gratii autentice la fereastra de unde se vede golful Juan şi casa albă. –

Grosimea zidului – Porţi *din acea vreme* sfârtecate de englezi. O bucată tăiată de către caporal. – Închisoare pentru soldaţi. Unul din ei a desenat masca pe un zid. – Micsandre în fereastră – Zid văruit – Inscripţie ştearsă pe zidul din curte.

Vedere minunată la ieşire. Soare în asfinţit în spatele capului Roux. Corabie ancorată.

Mediterana are un flux mic de optzeci de centimetri, puternic unduit de vânt.

Pescarii napolitani se culcă pe vasul lor. – Cazane pentru vopsirea plaselor. – Focuri sub pini. – Lăcuste în stânci. –Un prigor aproape domesticit.

Fréjus

– ALBUM –

10 octombrie.

Pentru călătorul sosit din direcţia Cannes, Fréjus apare de departe, în mijlocul câmpiei sale; era încă port pe vremea lui Cezar, cu toate că începuse deja să se înnămolească, şi îmi amintesc chiar că el a spus undeva: *Portul Fréjus este încă bun*. Astăzi Fréjus înseamnă câteva case peste care se înalţă două sau trei turnuri mari, de culoare întunecată, dominate şi ele de o clopotniţă ascuţită. Marea este la o jumătate de leghe.

Câmpia e fermecătoare, atât este de verde şi umbrită. Toţi acei arbori fac câte ceva pentru om; ei sunt folositori şi în acelaşi timp frumoşi. Măslinul îşi dă fructul, portocalul dă floarea, dudul frunza, stejarul de plută dă coaja, pinul seva.

Văzut în împrejurimile Marsiliei, unde este menţinut în starea tânără pentru a se putea recolta măslinele cu mâna, măslinul este urât. Un copac mic, rotund, pipernicit, aparent mereu acoperit de praf, murdărind parcă peisajul. Către Antibes şi Nisa, măslinul este un arbore măreţ. Acolo este lăsat să crească în voie. El creşte în păduri înalte, are un trunchi enorm, o coroană ciudată şi burzuluită, nişte frunze fine şi mătăsoase, părând din depărtare, în pâlcuri, o blană de şinşila. El creşte dramatic pe coaste, ca şi castanul, îşi poartă ramurile şi fructele, ca şi cum ar sta cu braţele întinse, şi oferă, ca şi cedrul şi stejarul, acel amestec de graţie şi maiestate propriu tuturor arborilor cu trunchi întins şi frunze mici.

La trei sferturi de leghe de Fréjus, printre măslini, încep să apară enorme fragmente de ruine. Este apeductul roman.

Apeductul nou şi complet era fără îndoială frumos acum două mii de ani, dar nu era mai frumos decât această uriaşă prăbuşire, răspândită pe toată câmpia, alergând, căzând, ridicându-se, când profilând unul după altul trei-patru arce, pe jumătate înfundate în pământ, când înălţând către cer un arc izolat şi frânt sau un contrafort monstruos stând în picioare ca un menhir druidic, când înălţând cu măreţie, la marginea drumului, o boltă mare sprijinită pe două masive cubice şi din ruină transformându-se dintr-o dată în arc de triumf. Iedera şi spinii atârnă de toate aceste măreţii ale Romei şi ale timpului.

Lucru curios ce m-a făcut să visez, este faptul că un ţăran, sprijinit de hârleţul său, mi-a arătat, spre răsărit, prin deschiderea unuia din acele melancolice arcuri de triumf, pe partea opusă capului care mărgineşte golful Fréjus, Saint-Raphaël, micul port de unde s-a îmbarcat Bonaparte pentru insula Elba, în 1814, cu câţiva soldaţi îmbătrâniţi, ca şi generalul lor, căzuţi, ca şi împăratul lor.

Saint-Raphaël este un sat vesel, semănat cu case albe şi înconjurat de pini de Italia, luminând parcă peisajul cu verdele lor lucitor. Peste drum de Saint-Raphaël marea albeşte de spumă o insuliţă de stânci negre cărora le zice leul de mare.

Astfel, am văzut căderea lui Napoleon prin ruinele Romei. Întâmplarea aranjează câteodată lucrurile mari cu pretenţiile unui artist.

Apropiindu-se de Fréjus apeductul se bifurcă; o ramură îşi continuă drumul de partea oraşului, cealaltă se înfundă în câmpie către ţărm.

Acum douăzeci de secole Fréjus era scăldat de o parte de un râu adus de apeductul său, de cealaltă parte de mare. Marea s-a dus; râul a căzut în câmpie, ca şi apeductul, iar Fréjus este acum pe uscat, ca şi o barcă eşuată pe plajă.

Înainte de a intra în oraş am zărit în mijlocul ogoarelor un fel de turn de piatră, cu un acoperiş conic. Era vechiul far roman, marcând intrarea în port şi capătul stavilei de piatră. Altădată, îl scălda spuma, acum, îl umbresc măslinii.

Nu puteam petrece decât un ceas în Fréjus. Anemica clopotniţă ascuţită a catedralei lui Massillon nu-mi prea deschidea pofta să vizitez biserica; m-am dus să văd, la *Hotelul Poştei*, camera unde s-a culcat împăratul în ajunul îmbarcării la Saint-Raphaël, la 26 aprilie

1814.

Este o cameră de han cu două paturi, mobilată cu fotolii cabriolete din timpul lui Ludovic al XV-lea.

Unul din paturi fusese scos. Cel în care a dormit împăratul este mai îndepărtat de uşă şi aşezat în faţa unei ferestre. Este un pat din lemn de cireş sălbatic cu coloane, aşa cum se făceau în timpul imperiului. Patul, ca şi camera erau tapisate cu damasc albastru şi englezii, în trecere prin Fréjus, mi-a spus gazda, l-au tăiat cu evlavie luându-l bucăţică cu bucăţică. Astăzi camera are un tapet de hârtie şi patul are perdele albe. În spatele sobei de care s-a rezemat îndelung Napoleon, este o placă de fontă reprezentând o păstoriţă, alături de un ghiveci de flori.

Împăratul s-a aşezat, ca să scrie şi să cineze, într-un fotoliu mare, cu braţe, tapiţat cu un material satinat în dungi roşii şi flori. I-a fost prezentată o masă mică din lemn vopsit, existentă şi acum într-un colţ al camerei, dar găsind-o prea îngustă el a scris pe o consolă rotunjită de marmură albastră, de lângă pat. Deasupra consolei o oglindă cu cadru Ludovic al XV-lea este susţinută de două braţe de fier. În timp ce scria, generalii Bertrand şi Drouot stăteau în picioare nemişcaţi, lângă uşă.

Napoleon scria repede şi părea complet absorbit şi nu a aruncat nicio clipă ochii în jurul lui. O singură dată, mi-a povestit gazda, el fusese de faţă, s-a ridicat, a mers până la fereastră, pe urmă a revenit să se aşeze şi a reînceput să scrie. Această revărsare de gânduri amare a durat două ceasuri. În două ceasuri a făcut două scrisori, le-a îndoit şi le-a pecetluit singur.

Ce scria şi cui îi scria? Nimeni nu ştie nici astăzi. Toate astea s-au dus. Cele două scrisori, cuprinzând poate tot imperiul şi tot împăratul nu mai sunt decât umbre. Cine le-a deschis? Cine le-a citit? Unde s-au dus? Au fost adunate? Întrebări poate niciodată rezolvate. Însă sufletul îţi este înfricoşat gândindu-te la toate lucrurile sfâşietoare şi adânci cuprinse între acea dată: *Fréjus, 26 aprilie 1814* şi acea semnătură: *Napoleon*.

Cum spuneam şi adineauri, întâmplarea îşi dă mare osteneală să îmbine cu grijă marile evenimente. Ai zice că parcă ar vrea să-l oblige pe om să gândească. Nu este ciudat că l-a adus pe împăratul, lipsit de coroană, în cetatea lipsită de întărituri, şi ca ultimă etapă în Franţa i-a fost dat lui Napoleon acest Fréjus, altădată oraş roman şi oraş maritim, de unde Roma s-a retras ca şi marea?

Din toate locurile pline de amintiri iese un fel de visare, ce te ameţeşte şi te face să mergi pe urmă îndelung la întâmplare. După ce am părăsit Hotelul Poştei m-am găsit dintr-odată afară din oraş, fără să ştiu prea bine pe ce drum am venit. Două sau trei arhivolte romane înfipte la dreapta mea în spatele unei colibe m-au trezit.

Am avansat sub această boltă şi după câţiva paşi am intrat într-o incintă vastă, circulară, înconjurată din toate părţile de o îngrămădire măreaţă de trepte de amfiteatru desfundate, de arcade rupte, de intrări şi ieşiri înfundate.

Sunt arenele de la Fréjus.

Între blocurile de piatră tăiată în formă de reţea cresc, unele peste altele, smochini sălbatici şi terebint legate de ghirlande de spini. Cuştile animalelor sălbatice, închise cu împletituri de trestie, adăpostesc astăzi butoaie vechi. Am văzut un ţăran coborând treptele aproape încă noi ale scării împăraţilor. Mă aflam chiar pe locul unde se vânzoleau, acum două mii de ani, leii, gladiatorii şi tigrii. Acum creşte o iarbă înaltă păscută liniştit de o turmă de cai slabi, cu clopoţei la gât, răzleţită prin circ.

Ce de sânge, şi ce de sânge omenesc sălăşluieşte la rădăcina acestei ierbi!

Un sfert de oră mai târziu eram departe de Fréjus, casele păcătoase şi ruinele grandioase dispăruseră în spatele măslinilor; nu mai vedeam nimic din oraşul mort; totuşi un zgomot nedesluşit şi dulce mai ajungea încă până la mine; clinchetul clopoţeilor ieşind astăzi din arenele umplute de aclamaţiile mulţimii şi de răcnetele panterelor.

Romul – Saint-Andéol

pe Ron, 12 octombrie, ora 2 după-amiază.

Adela mea, cum sunt sigur că voi găsi la Chalon o scrisoare dragă de la tine, îţi voi scrie şi eu una la fel. După ce am vizitat Toulon, am mers de la Marsilia la Nisa prin Draguignan şi Antibes. Eram atât de grăbit să mă reîntorc lângă tine, încât doar am atins Nisa. Sosit pe data de 5 la ora 4 seara, am plecat pe 6 la ora 5 dimineaţa. O vizită la golful Juan, insula Sainte-Marguerite şi insula Saint-Honorat m-a reţinut două zile la Cannes. Alaltăieri, 10, am vizitat Fréjus şi am ajuns la Aix, petrecând o noapte în poştalion. Ieri, altă noapte în diligenţă şi astăzi dimineaţă la ora 5 am

debarcat la Avignon. Acum sunt pe vaporul *Aigle* şi voi urca Ronul până la Lyon. Toate diligenţele şi poştalioanele sunt încărcate. Fiecare se grăbeşte ca şi mine să ajungă la Paris.

Voi naviga astăzi 12, mâine 13, poimâine 14 şi pe 15, iar miercuri 16 voi fi la Lyon. A doua zi, pe 17, contez să fiu la Chalonsur-Saône unde sunt nerăbdător să ajung nădăjduind în scrisorile tale.

La Chalon nu voi rămâne decât atât cât să ajung până la poştă, şi dacă voi găsi un loc într-o diligenţă oarecare, fie chiar şi pe imperială, cred totuşi că voi putea fi la Paris pe 19 sau 20, cel mai târziu. — Iată itinerarul meu, cred bine calculat; numai vremea l-ar mai putea modifica. — S-a stricat dintr-o dată şi chiar în acest moment o furtună s-a abătut peste acest frumos loc unde nu a mai plouat de opt luni. Duminica trecută, Marsilia era sub o trombă, la Canabière era un lac, iar la Avignon, Ronul a năvălit pe străzi. Ieri erau încă trei picioare de apă, prea mult pentru ca vapoarele să poată trece sub pod, astăzi de dimineaţă însă, Ronul scăzând puţin, au putut veni să amareze la chei. Cel pe care sunt eu va pleca într-o oră, dar fluviul este atât de repede, încât căpitanul nu contează să poată depăşi podul Saint-Esprit. Va trebui să petrec noaptea pe vapor pe o bancă. O plăcere mediocră. Însă, dacă aş fi aşteptat un loc în diligenţe, aş fi riscat să stau opt zile la Avignon. Acum cincisprezece zile coboram Ronul ca o săgeată, îl voi urca ca o broască ţestoasă. Inversul lucrurilor rapide este totdeauna lent.

Folosesc, ca întotdeauna, orele de aşteptare să-ţi scriu. A trebuit să dau la o parte o grămadă de portocale şi rodii de pe masa din cabină; am pus în călimara uscată a căpitanului puţină apă din Ron şi acum sunt al tău, Adela mea, primeşte această scrisoare aşa cum ţi-o scriu, din toată inima.

M-am gândit mult la tine zilele acestea; aveam atâtea griji cu întoarcerea la Paris; acum sper că eşti complet instalată şi că nu te vei fi obosit prea tare. Şi mai sper ca dragii noştri copii să nu-ţi fi oferit decât bucurii; îmi vei povesti toate astea la sosirea mea, nu-i aşa?

13. — Vom ajunge la Saint-Andéol. Alerg să pun scrisoarea la poştă şi te îmbrăţişez de mii de ori, şi pe voi toţi, dragi copii.

Saint-Andéol, 13 octombrie, ora 8 seara.

Dragă prietenă, vei primi această scrisoare, probabil în acelaşi

timp cu cea dinainte. Vaporul este oprit la Saint-Andéol de Ronul revărsat. Căpitanul nu ştie dacă va putea reporni înainte de ora patru dimineaţa. Le Vésuve, alt vapor, plecat din Avignon alaltăieri, este amarat la chei. Căpitanul nu mai ştie dacă va ajunge la Lyon înainte de 18 sau 19. Deci, nu te îngrijora dacă sosirea mea va fi întârziată cu două sau trei zile. Voi face tot ce va depinde de mine să sosesc cât mai repede. Am atâta nevoie să vă revăd pe toţi.

Această întârziere posibilă mă dezolează. Am făcut trei sferturi de leghe pe jos, pe ploaie, pentru a ajunge la drumul direct spre Paris, sperând să găsesc un loc în diligenţele de Lyon. Toate diligenţele au trecut prin faţa mea pline. La Montélimar sau la Valence, dacă voi putea să mă aşez într-o haraba oarecare, voi părăsi vaporul şi, în acest caz, poate că întoarcerea mea nu va fi întârziată. Dar nu îndrăznesc să sper. Toată lumea se întoarce din vacanţă şi locurile sunt reţinute cu opt sau zece zile înainte.

De altfel, dacă nu aş fi atât de necăjit, aş avea un spectacol admirabil în faţa ochilor. Ronul este ca o mare. Câmpiile sunt pe alocuri acoperite cât vezi cu ochii. Din când în când zăreşti trecând vase răsturnate, purtate la întâmplare de curent.

Apa a săpat cu încetul una din culele podului suspendat de la Roduemaure, podul a căzut şi astăzi dimineaţă am văzut jumătate din podeaua podului târându-se pe Ron.

Nu am văzut Saint-Andéol decât în trecere şi alergând aiurea. Însă este un oraş pe care l-aş vizita cu plăcere, dacă aş fi în altă stare de spirit. Plictisit şi nerăbdător de a fi lângă voi cum sunt, lucrurile nu mai au frumuseţe pentru mine. Pe curând, dragă prietenă. Plânge-mă pentru această întârziere şi iubeşte-mă. Voi lupta din răsputeri împotriva vremii proaste şi împotriva ghinionului. În rest, fii complet liniştită. Ronul nu este periculos decât pentru vasele cu fundul plat. Vapoarele nu întâmpină niciun pericol.

Este chiar o cauză a mersului lor încet. Sunt greoaie şi mari, valurile le respectă, însă nu fac decât o leghe pe oră. La coborâre ele fac şapte.

Didine, te îmbrăţişez, precum şi pe Charlot, Toto şi Dédé, toţi iubiţii mei. Pe curând voi fi lângă voi şi voi fi fericit. Mă înţelegi, Adela mea? Iubeşte-mă.

Al tău, Victor.

– ALBUM –

Saint-Andéol, lângă Avignon, este un crâmpei de oraş roman şi bizantin, în crăpăturile căruia a crescut o sărmană aşezare de pescari şi luntraşi.

Clopotniţa păstrează unul dintre cele mai frumoase turnuri romanice octogonale, cu dantelură bizantină, văzut de mine, fără să pierd din vedere Tournus şi Saint-Germain-des-Prés. O frumoasă turlă mică, de un gotic târziu, se ridică deasupra urâtului portal Ludovic al XV-lea. Interiorul bisericii este groaznic de sluţit.

Într-un colţ întunecat, la stânga intrării mari unde lumina nu pătrunde niciodată, am văzut un frumos mormânt roman, cu epitaf şi basoreliefuri. Din cauza locului unde este situat, epitaful este de necitit, de asemenea şi basoreliefurile sunt invizibile. Nu aveam la dispoziţie decât o clipă şi îmi lipsea timpul pentru a putea aduce o lumină. Mormântul este alipit, stupid zidit de-a lungul peretelui în aşa fel, încât îşi ascunde, două părţi din patru. Stă acolo uitat ca un vechi cufăr mâncat de viermi.

Am mai remarcat la Saint-Andéol un frumos luminator de scară din secolul al XV-lea, un turn romanic, pătrat, ciuntit la vârf şi un vechi zid roman în formă de reţea în care se vârâse o cocioabă locuită.

– ALBUM –

15 octombrie.

Ieri, urcam Ronul revărsat. Soseam între Pouzin şi Voulte. Înaintam încet; curentul era atât de puternic, încât erau momente când vasul, cu tot efortul zbaturilor, rămânea nemişcat în mijlocul fluviului. Era către seară. Minunata antiteză a lunii şi a soarelui ocupa cele două extremităţi ale cerului. Pereţii înalţi, calcaroşi, de pe malul drept, se ştergeau într-o ceaţă uşoară: frumoase licăriri purpurii se târau pe câmpiile malului stâng şi înroşeau minunat copacii, graţioşi şi superbi.

Ronul, murdar şi galben până şi în spumă, curgea furios în jurul nostru cărând, într-un zgomot lugubru, arbori dezrădăcinaţi, mobile rupte şi bărci răsturnate. Pustiirea a cincizeci de sate se rostogolea învălmăşită pe fluviu. În ajun, trei corăbii dispăruseră sub valuri, cu toţi oamenii la bord, chiar în locul unde eram, lângă gura râului Ouvèze.

Nu era niciun nor deasupra capetelor noastre. Malul dinspre partea râului Drôme era încântător. O căruţă mare, încărcată cu fân, trecea drumul mărginind Ronul. Biciul căruţaşului trosnea în liniştea câmpiei gata să adoarmă. O femeie şi un copil se jucau aşezaţi în fân şi la fiecare zdruncinătură a căruţei cele două chipuri îmi apăreau în licărirea asfinţitului.

Chalon-sur-Saône

Chalon-sur-Saône, 18 octombrie.

Am sosit, am scrisorile tale. Îţi mulţumesc, Adela mea, îţi mulţumesc pentru cea pe care mi-ai scris-o direct aici. Dacă ai fi putut să mă vezi atunci când o citeam, ai fi avut inima împăcată şi mulţumită.

După ce mi-ai spus despre toate aranjamentele tale (aprob tot ce ai făcut), suport cu mai puţină nerăbdare întârzierea adusă întoarcerii mele de superaglomerarea diligenţelor. Mai sunt reţinut aici pentru o zi. Nu am putut găsi un loc decât într-o diligenţă care pleacă mâine dimineaţă şi numai până la Dijon. Scrie-mi acum la *Fontainebleau, post-restant*. Cred că voi putea fi la Paris între 23 şi 25.

Totuşi, am urcat Ronul mai repede decât sperase la început căpitanul vaporului. În fond ne-au trebuit patru zile întregi ca să ajungem de la Avignon la Lyon. Un alt vas cu aburi, *l'Hirondelle*, m-a adus într-o zi de la Lyon la Chalon. Voi profita de şederea mea forţată aici ca să fac o baie, de care am mare nevoie şi, bineînţeles, să vizitez oraşul.

Am constatat cu bucurie că v-aţi amuzat bine în timpul vacanţei. Mulţumeşte-i din partea mea lui Vacquerie şi minunatei sale familii. Mă gândesc că i-ai dat scrisoarea mea. Nu te ocupa nici de academie, nici de teatru. Voi vedea eu singur ce este de făcut când voi fi la Paris. Îmi închipui că băieţaşii mei buni s-au reapucat cu curaj de treabă şi că îţi dau deja toate satisfacţiile. Îmbrăţişează-i cu drag din partea mea, de asemenea şi pe bunul tău tată, acum întors acasă.

Am străbătut cu vaporul Ronul împreună cu un bătrân de treabă, glumeţ, care îi seamănă. Este domnul Boury, fost pastor protestant. A fost odată să ne vadă la Paris, cu o scrisoare de la Lamartine. Eu îl uitasem, el m-a recunoscut. Este un om blând şi fermecător şi am

fost bucuros să-l regăsesc. Mi-a vorbit bineînţeles şi despre tine.

Adio, Adela mea, pe curând. Scrie-mi încă o scrisoare pe cinste. Sunt însetat să vă revăd şi să vă îmbrăţişez pe toţi.

Al tău, pentru totdeauna

V.

Să mi se păstreze cu grijă scrisorile şi ziarele.

– ALBUM –

18 octombrie.

Chalon-sur-Saône. — La început puţine lucruri. Cu toate astea trebuie căutat. Strada mare. — Casă zisă *jeu de paume*[47]. Din secolul al XIV-lea. Faţadă frumoasă. În dreptunghiurile superioare ale ferestrelor sunt înscrise, într-un chip graţios, ogive. Astăzi este o cocioabă locuită de tăbăcari. Piei de bou atârnă de grinzile de sub poarta mare.

Catedrală. — I s-au construit două clopotniţe neogotice împodobite în chip de lucarne cu crucea templierilor de Tivoli de iarnă, strada Grenelle St. Honoré. Interior frumos din secolele XIII şi XIV, oribil zugrăvit, aici în galben, acolo în alb, dincolo în roz etc. Admirabilă tapiserie din secolul al XVI-lea folosită să ascundă lucrările. Patru panouri pe fond albastru cu flori de crin, cu armele Franţei în frunte. Desigur un dar regal. Primul panou: Melchissédech, misterioasă figură pe care biblia de-abia o lasă să se întrevadă, *preot şi rege*; acoperământ de cap făcut dintr-un turban, o coroană şi o mitră. Dând vinul şi pâinea lui *Abraham*. Al doilea panou: Moise şi ploaia de mană peste evrei. Al treilea panou: mielul pascal împărţit tuturor. Al patrulea panou: Isus împărtăşind apostolii, toţi în genunchi împrejurul mesei, în afară de Iuda când pleacă cu punga în mână. […]

Un urât pod Ludovic al XV-lea, plin de obeliscuri. Dincolo, un nobil pinion din secolul al XIV-lea. Este spitalul miliar, un spital de dorit pentru poeţi. Interior admirabil. Cea mai frumoasă sală de

---

[47] Jeu de paume (lat. palma), joc în care se trimite o minge cu ajutorul unei palete sau rachete; este cunoscut ca unul din cele mai vechi jocuri şi sporturi în aer liber. Homer, într-un cânt din Odiseea povesteşte despre o partidă la care participă Nausicaa. În secolul al XIV-lea, acest joc se practica la curtea Franţei, dar în locuri închise (săli). Popularitatea acestui joc a slăbit după ce Ludovic al XIV-lea a adoptat biliardul.

spital văzută de mine. Două rânduri de paturi încastrate în minunate lambriuri Ludovic al XIV-lea, lucitoare ca bronzul. Lucrătura din lemn se continuă şi pe o treaptă purtând pentru fiecare pat un scăunaş frecat şi strălucitor. Perdele mari, albe ca zăpada. Lângă pat o uşă făcând din fiecare alcov o cămăruţă. În fundul navei, capela separată de sală printr-o perdea mare, roşie. Câteva obiecte frumoase şi severe mobilează spaţiul între cele două rânduri de paturi; o mare fântână lavoar cu bazin de piatră, o sobă largă de aramă, un imens crucifix cu braţele întinse peste cele două rânduri de bolnavi. Un rând de lămpi distanţate traversează sala în acelaşi sens şi leagă toate aceste obiecte de tavanul cu grinzile ieşite în afară. Pe rândul din dreapta se reazemă un frumos amvon Ludovic al XIV-lea aproape demn de Verbruggen, susţinut de o figură umană tăiată energic în stejar masiv. Un dublu rând de ferestre ogivale luminează sala de sus de deasupra paturilor. Două sau trei ferestre cu vitralii s-au păstrat. […] Capela strălucitoare de curăţenie, pavată cu morminte frumoase, dintre care unul de aramă, strălucind ca aurul. Într-adevăr, el conţine aur, rămăşiţele celor doi binefăcători ai spitalului, un gentilom din Chalon şi soţia lui. Abigael Mathieu. Plăci de aramă pe ziduri. — Bustul lui Pius al VII-lea.

Dijon

– NOTE –

19 octombrie.

Totul în Chalonnais, Beaunois, Dijonnais este arhitectură romanică. Deseori, într-o localitate mică un frumos turn bizantin, demn de o metropolă. După Chagny, la marginea drumului, un portal romanic cu această inscripţie: *Vin bun, locuinţă bună*. Vai, aceeaşi casă dădea pe vremuri ospitalitatea sufletelor! La Chagny o remarcabilă clopotniţă romanică, turn pătrat larg, scund, gras şi superb.

Beaune, o fermecătoare grămadă de case gotice de piatră printre copaci. Turn de pază al oraşului din secolul al XV-lea, frumoasă navă din secolul al XIV-lea cu tindă acoperită de ardezie servind drept şopron diligenţelor. Biserică cu turn romanic, învelit cu un ridicol acoperiş în formă de caschetă.

O vatră mare cu foc în ea. Un bătrân viticultor îmi explică culesul viei. Bătrân din Galèse. Butucul de vie tânăr dă mai mulţi struguri, calitatea însă mediocră; mai târziu, sunt mai puţini, dar mai buni; bătrân, un ciorchine sau doi, însă excelenţi. Atunci este smuls, viticultorul găsind că nu are suficient profit. Deci butucul se coace ca şi ciorchinele. Să nu se culeagă strugurele în timpul ploii, nici cu rouă; el va putrezi. Boabele verzi acresc vinul, deci înlăturate imediat, de asemenea boabele putrede pentru gustul rău şi boabele uscate care îl sug. Deci, într-un singur ciorchine, trei elemente rele, din care unul atacă vinul în păstrarea lui, altul în calitate şi cel de al treilea în cantitate.

După Nuits, la stânga drumului, un şir lung de dealuri scunde şi golaşe către vârf, având deasupra podişuri mari, întretăiate de văi înguste, verzi şi adânci. La gura fiecărei văiugi câte un cătun. Vii peste tot.

Pentru cine soseşte de la Chalon, amplasarea Dijonului aminteşte puţin pe cea a Parisului, dacă soseşti din bariera Maine. Câmpie mare înconjurată de dealuri, drum mărginit de ulmi, la stânga, două dealuri imitând, în mic, una muntele Valérien, cealaltă movila Montmartre.

20 Octombrie.

Oraş plăcut, de altfel melancolic şi liniştit. Plimbare pe vechile ziduri de apărare. Toamna le avantajează. Anotimp fermecător. Copacii sunt frumoşi; frunzişul arată ca vara şi ramurile ca iarna.

Saint-Bénigne, catedrală de gradul al treilea. Cu toate acestea ansamblul este frumos. Secolele XIII şi XIV. Drept faţadă, două turnuri. Un turn (de ardezie) pe încrucişare. Ferestrele ce încadrează deschiderile au fost corectate într-un gust îndoielnic. Sub portal, ogiva domnului Soufflot. Era un portal romanic. Nedemn desfigurat.

Interiorul: la dreapta şi la stânga portalului principal, două nobile morminte Ludovic al XIII-lea. Legoux, senior de Bercherie. Bărbatul şi femeia, fiecare cioplit în marmură, în genunchi pe mormântul său. Statui frumoase pline de visare. 1631. *Quos edem quondam thalamus, idem quoque tumulus excepit*.[1]

Interiorul bisericii este astăzi neînsemnat. Niciun tablou de

[1] Pe aceia pe care i-a adăpostit odinioară aceeaşi locuinţă, îi adăposteşte şi acelaşi mormânt. (trad. din lat.).

valoare, niciun vitraliu, nicio capelă păstrată.

Către 1820, episcopul de atunci, domnul de Boisville, a refuzat mormintele celor doi duci de Bourgogne, aflaţi acum la muzeu, negăsindu-le loc în biserica sa. Sărman om care a expulzat din catedrala sa nu numai pe Filip cel Îndrăzneţ[48] şi Ioan Neînfricatul[49], doi mari prinţi morţi, dar şi pe Jean de la Huerta şi Claus Sluter[50], doi mari artişti, mereu vii.

Lângă Saint-Bénigne, Saint-Philibert, frumoasă fleşă de piatră din secolul al XIII-lea, astăzi magazie de furaje; am privit prin gura cheii, în cor, grămadă de fân.

Saint-Jean, altă magazie de furaje.

La Vieux-Palais, turn din secolul al XII-lea, astăzi casă de amanet; la parter, Robin, tâmplar.

Poarta fortăreaţă este cazarmă pentru jandarmerie.

Turnul incintei, sală publică de pansamente.

Saint-Étienne, patronul Burgundiei, veche catedrală, navă: hală de grâu. Absida: magazie de decoruri de teatru. Vitraliile atârnă desfundate.

Notre-Dame, secolele XIII şi XIV. Faţadă remarcabilă, zid înalt făcând un portic şi având în unul din colţuri un orologiu cu figuri mişcătoare în lemn pictat: într-o colivie de fier un ţăran, o ţărancă şi copilul lor. Tatăl, cu un ciocan mare, sună orele, femeia, jumătăţile, şi copilul, sferturile. Pe acest zid, două galerii ogivale, cu colonete suprapuse. În deschiderea din dreapta am văzut Fecioara neagră, care a primit toate gloanţele elveţienilor în şorţul său, atunci când a fost asediat oraşul. Era îmbrăcată într-o rochie de saten verde, cu un lanţ mare de aur la gât, ce tocmai îi fusese dăruit pentru o minune săvârşită luna trecută. Sub portic, rămăşiţele unui admirabil portal romanic, complet smuls. Clopotniţa principală este chiar pe transept, iar deasupra lui la cele două extremităţi au nişte turnuleţe romanice. Văzută prin absidă, biserica are o înfăţişare frumoasă. Interior foarte devastat, în cor

---

[48] FILIP AL III-LEA cel îndrăzneţ (1245–1285), fiu şi succesor al lui Ludovic al IX-lea, rege al Franţei între 1270–1275. A alipit la regatul Franţei comitatul Toulouse.

[49] IOAN NEÎNFRICATUL (1371–1419), fiu al lui Filip cel Îndrăzneţ, duce de Burgundia (1404–1419).

[50] SLUTER, CLAUS, sculptor flamand şi reprezentant al şcolii de la Dijon (sfârşitul secolului al XIV-lea – începutul secolului al XV-lea). A executat principalele lucrări la Champmol.

vitralii frumoase; admirabile ferestre cu vitralii din secolul al XII-lea în partea stângă a transeptului. Preotul ţinând o predică învăţată pe de rost; o lua de la început, reîncepând aceleaşi fraze etc.

Saint-Michel. — Portic — Renaştere Francisc I. Fermecătoare şi devastată. Faţadă Henri al III-lea, frumoasă şi amuzantă. Portale laterale de un gotic înflorit. Foarte frumoase. Interiorul distrus. Nu mai sunt vitralii.

Palatul ducilor transformat în primărie, nişte resturi admirabile. Văzută din spate oferă privirii patru arhitecturi ca şi curtea castelului Blois, mai puţin remarcabile; un turn însoţit de un alt turn mai mic din secolul al XII-lea, turnul mare din secolul al XV-lea, cu un corp de locuinţe cu ferestre şi cu un acoperământ gotic înflorit ce i se adaugă; un corp de locuinţe Henri al IV-lea cu o frumoasă poartă, un altul Ludovic al XIV-lea, cu trofee pe partea superioară a construcţiei, ca şi la Invalides. Interior: o curte frumoasă, cu scară din timpul Renaşterii, devastată. Se poate citi: *Şcoală de arte frumoase*.

Muzeu: Cămin 1504, după incendiul din 1502, „făcut de Jean Dangers, zidar, pentru 120 franci cu pietrele deja procurate”. Din cei 120 de franci, doi solzi pe zi pentru lucrători. Scene din viaţa lui Ioan fără Frică incrustate pe cămin. Consolă de piatră cu ariciul lui Ludovic al XII-lea şi cornul lui Henri al II-lea susţinând grinzile.

Mormântul lui Filip cel îndrăzneţ, sfârşitul secolului al XIV-lea. Pictat şi aurit, culcat pe mormântul său; doi îngeri la cap, un leu la picioare. Nas cârn. Mormânt de marmură neagră, figurine de alabastru. Patruzeci de statuete dau ocol mormântului sub o frumoasă galerie; naive; călugăr curăţindu-şi urechea cu unghia; călugăr ce-şi suflă nasul cu degetele. Ruşine! pare să spună o călugăriţă lângă el. Lucrare de Claus Sluter din Olanda.

Mormântul lui Ioan fără Frică şi al soţiei sale Margareta de Bavaria. Pictat şi aurit. Se aseamănă cu primul, mai înflorat, mai ornat, mai secolul al XV-lea. Patruzeci de figurine, patru îngeri, cu aripile desfăşurate, cele două mari statui, doi lei, douăzeci şi opt de îngeraşi; galeria este o bijuterie de alabastru. A fost plătită 4.000 de livre, adică 28,500 franci aproximativ, lui Jean de la Huerta, zis d’Aroca, din regiunea Aragon, *cioplitor de chipuri*.

Francisc I a cerut să i se deschidă acest mormânt, l-a găsit pe Ioan fără Frică cu craniul larg despicat de lovitura de secure a lui Tanneguy-Duchâtel pe podul Montereau. S-a minunat de mărimea găurii: *„Sire*, i-a spus stareţul de la Chatreux, care-l însoţea, *prin*

această gaură au intrat englezii în Franţa”.

Pe îmbrăcămintea ducelui, *rindeaua* luată de el ca emblemă, ducele de Orléans luând *un baston noduros*.

Nu sunt decât treizeci şi nouă de figurine, cea de a patruzecea fiind înlocuită de un domn în redingotă, cel mai nostim din lume. Cine este acest domn? În timpul Revoluţiei, poporul a cerut distrugerea mormintelor. Au fost sparte cu grijă în patru blocuri şi au fost ascunse. A fost simplu apoi să fie restaurate. Pot fi urmărite pe marmura neagră urmele faptelor revoluţionarilor.

Patru duci de Burgundia. Primul este Filip cel îndrăzneţ, ultimul este Carol Temerarul. Într-adevăr îndrăzneţii întemeiază dinastiile, temerarii le duc la pieire.

Carol al X-lea este şi el un Carol Temerarul.

Rămăşiţe romane şi romanice sub scara muzeului. În casa scării admirabil mormânt din secolul al XIV-lea, provenit dintr-o biserică dărâmată. Frumoasă tapiserie din secolul al XVI-lea reprezentând asediul Dijonului de către elveţieni în 1513.

21 octombrie.

Acum o lună, la 21 septembrie, eram la Lausanne. Era ora cinci după-amiază. Urcam încet pe străzile strâmte ale oraşului. Ora cinei se apropia pentru burghezii grăbiţi să se întoarcă la ei acasă. Vedeam prin lucarnele parterului flăcările în vetrele bucătăriilor, iar gospodinele şi servitoarele zorindu-se în jurul cazanelor şi frigărilor. Fumul ieşea prin mai multe ferestre şi mirosul zemii de sub frigare umplea străzile. Auzeam pe la toate uşile izbucnirile de râs binevoitor şi grosolan al poftei de mâncare.

Un sfert de oră mai târziu am ajuns la esplanada înaltă ce înconjoară biserica. Tot oraşul era la picioarele mele. Fumul se juca pe acoperişuri, o rază a soarelui în asfinţit îl străpungea şi forma un admirabil nor de aur destrămat în dreptul coşurilor şi pinioanelor ca în jurul unor insule. Era un spectacol încântător şi nobil.

Amestecaţi o idee măreaţă, luminoasă şi sfântă cu lucrurile vulgare ale vieţii, precum soarele cu fumul oalelor voastre, şi aceste lucruri vulgare vor deveni nişte lucruri sublime.

Sena

– ALBUM –

21octombrie.

Val-Suzon; fermecător şi sălbatic, aminteşte Jura. Platoul Langres, un podiş mare golaş. Saint-Seine, o aşezare frumoasă între două coline verzi. Biserică din secolul al XV-lea cu absidă pătrată cu rozasă, lucru rar.

Două leghe mai departe se traversează o altă aşezare, la poalele unei alte văi. Acest sat se numeşte Coursault. O casă destul de mare, ruinată, aşezată de-a curmezişul pe fundul râpei, mărgineşte drumul. Sub casă este străpunsă o plăpândă boltă de piatră, lăsând să treacă un pârâiaş. Acest pârâu este Sena. Ea izvorăşte la un sfert de leghe de acolo, dintre dealuri. La Coursault ea întâlneşte primul ei pod, bolta de sub această cocioabă. Copiii o sar. Un tufiş o ascunde. Abia poţi deosebi, între două pante verzi, în umbra a trei sau patru plopi, subţirele fir de apă ce va avea o lăţime de doua leghe la Quilleboeuf.

Şase leghe după Coursault, la Aizay-le-Duc, se găseşte al doilea pod. Pârâiaşul este deja un râu, şi se presimte că râul va deveni un fluviu. Al doilea pod are patru arcade. Curentul are douăsprezece picioare adâncime. Niciodată morile nu duc lipsă de apă. Un fluviu mic, ca şi un stejar mic, are imediat ceva voinic.

Să vorbim puţin despre Jean.

Jean este factotum-ul diligenţei ce merge de la Dijon la Châlillon-sur-Seine şi pe care o iei de pe strada Château, la *Clef de France*. Jean cumulează; este totodată vizitiu, surugiu şi conducător. Voinic, zdravăn, de vreo treizeci de ani, încălţat cu saboţi şi cu capul acoperit de o pălărie plină de panglici şi şireturi de toate felurile, ţăran la picioare şi lacheu la cap, bând la toate cârciumile, înghesuind bucuros de contrabandă sub coviltirul imperialei, dacă întâmplarea îi aduce, şase sau şapte călători, urând jandarmii, fiindu-i groază de vameşi, altminteri băiat de treabă. Dă brânci cailor, vorbeşte, înjură, improvizează. Nu-i lipseşte o oarecare imaginaţie; copacii pe care ţi-i arată la capătul orizontului îi aseamănă cu nişte oameni care se ceartă sau cu recruţi mergând cu raniţa în spate. Îşi botează caii mânaţi cu numele stăpânilor de poştalioane. Vai, domnule, les Bossu nu preţuiesc cât les Chaudron. Moş Chaudron are un aer puţin cam prostănac, dar cumpără cai buni. Pe când domnul Bossu nu se pricepe la chestia asta. El a plătit pentru un cal mare roşcovan 500 de franci şi nu face nici 12

scuzi. Are o înfăţişare falnică, stă drept între hulube, merge la trap, dar nu vrea să tragă. Spunând asta, Jean îşi biciuieşte caii. Jean dă, una peste alta, zece lovituri de bici pe minut, ceea ce face şase sute de lovituri pe oră, repartizat la trei cai. Caii tropăie trei ore de la un popas de poştă la altul şi primesc fiecare, în felul acesta, şase sute de lovituri de bici. Ei sunt folosiţi de două ori în cursul unei zile, ceea ce le face o raţie de o mie două sute lovituri de bici pe zi. Lui Jean îi trebuie cincispreze ore să ajungă de la Dijon la Châtillon; o oră pentru masă, o oră pentru schimbarea cailor. Jean biciuieşte treisprezece ore în şir şi distribuie regeşte şapte mii opt sute de lovituri de bici de la Dijon la Châtillon. A doua zi o ia de la început. Adăugaţi înjurăturile, blestemele şi hu-ho şi dia-hu, şi imaginaţi-vă ce poate deveni creierul lui Jean. Nu mai este o fiinţă omenească, ci o coadă de bici vie. Jean, de câte ori întâlneşte un căruţaş, îşi manifestă cordialitatea printr-o puternică lovitură de bici, magistral aplicată pe unul din caii de la căruţă. În felul acesta, el face cadou câte o lovitură de bici fiecărui căruţaş ce trece. Calul nechează, omul salută, lovitura este totdeauna bine primită, iar atenţia, în general, apreciată. Câteodată căruţaşul replică în aceeaşi clipă printr-o lovitură similară, dată cu tot braţul calului lui Jean înhămat la oişte; câteodată se mulţumeşte numai cu un surâs amabil adresat lui Jean.

Troyes

– ALBUM –

Troyes, 22 octombrie.

Am vrut să văd locul unde a fost executat Claude Gueux. Un copil m-a condus la Piaţa Veche numită acum Hala de Grâu.

Este o piaţă triunghiulară lipită de capătul unei străzi lungi, ca şi fierul unei halebarde de capătul cozii. Această formă triunghiulară sugerează ideea groaznică a unui satâr, şi am mai observat că întâmplarea a dat-o mai multor pieţi fatale.

Piaţa Veche este în pantă, pavată cu gresie, ca şi străzile din Paris, înveselită de prăvălii, înconjurată de case vechi cu pinioane ascuţite şi acoperişuri contra vântului, astupată tocmai la mijloc de o magazie veche de lemn cu o înfăţişare groaznică, la capătul căreia se sprijină un vechi puţ absolut obişnuit, împodobit cu

şănţuleţe verticale răsucite. În faţa acestei magazii a fost ridicat eşafodul lui Claude Gueux şi se mai ridică încă pentru alţii, de câte ori legea îşi comite omorurile la Troyes.

De acolo condamnatul poate distinge, pe faţa de miazăzi a Pieţii Vechi, chipul Sfântului Nicolae, sculptat în grinzile unei case din secolul al XV-lea. Pe vremea când a fost executat Claude Gueux, el putea să vadă, dacă se întorcea puţin, chiar şi biserica Sfântului Nicolae, a cărei absidă gotică ocupa una din marginile de apus ale pieţii. Astăzi biserica stă ascunsă după o clădire mare şi urâtă a halei de grâu construită acum doi ani ce dă Pieţii Vechi noul său nume, complet albă, după gustul jalnic, oficial, de acum.

Ziua se stingea, am intrat înăuntru, era plină de întunecime; o lampă lumina două sau trei arcuri enorme devorate de umbră la fiecare legănare a micuţei flăcărui pierdută în nava mare. [...]

Când am ieşit era o noapte adâncă. Cerul era acoperit de nori, sfera lunii apărea nedesluşit printre nori. M-am întors lângă vechea magazie, la locul lugubru unde se sprijineau cele patru picioare ale eşafodului; acolo m-am gândit îndelung la acel sărman lucrător inteligent şi nobil, mort acum şapte ani în acelaşi loc, din vina unei societăţi incapabile să crească un copil şi să îndrepte un om. O forjă mare căscată, aprinsă într-un parter, la dreapta mea, lumina nedesluşit toată piaţa şi arunca o lumină roşiatică asupra acelui sinistru caldarâm. Am făcut câţiva paşi să mă îndepărtez şi, cum plecam, un amestec de lumină de lună şi de reflex al forjei mi-a arătat la colţul unei străzi, dând în Piaţa Veche, această inscripţie: *Rue des Trois-Têtes*[I].

Villeneuve-l'Archevèque

Villeneuve-l'Archevèque, 23 octombrie.

Mă aflu la Villeneuve-l'Archevèque şi sper să ajung la Sens în noaptea asta; nu fără strădanie, dragă prietenă, pentru că lumea se bate la uşile diligenţelor, îmbulzeala este de nedescris. Adineauri eram cincisprezece pe o îngrozitoare cabrioletă, *şapte pe imperială*.

Socotesc că voi fi la Paris pe 27 sau 28, către ora două după-amiază. Voi face tot posibilul să fie 27, pentru că nu-ţi pot spune cât sunt de nerăbdător să sosesc şi să vă îmbrăţişez pe toţi.

Mă gândesc cu bucurie că voi găsi la Fontainebleau o scrisoare

---

[I] Strada celor trei capete.

lungă de la tine şi de la tine, Didina mea, nu-i aşa?

Dragă prietenă, te rog să ai grijă ca în toate micile tale amenajări interioare să nu se deranjeze nimic în cabinetul meu. Când am plecat am pus în dulapurile mele şi în sertare, toate închise, manuscrisele mele, care sunt foi volante, cum prea bine ştii. Am închis într-unul din dulapurile din perete sertarul mesei de scris, cu tot ce conţine. Te rog să ai grijă să nu se deschidă nimic şi să nu se deplaseze nimic pentru că o singură hârtie pierdută ar fi ceva ireparabil.

Este ultima dată când îţi scriu. De acum veştile ţi le voi aduce eu însumi, Adela mea. Deci, vă voi revedea pe toţi, mult iubiţii mei. Fiţi fericiţi, aşa cum sunt şi eu. Pe curând. Vă îmbrăţişez pe toţi cu duioşie, şi pe tine în primul rând, dragă prietenă.

Al tău.

V.

[…]

Pirineii

1843

Loara – Bordeaux

Bordeaux, 20 iulie.

Tu, care nu călătoreşti niciodată altfel decât cu gândul, mergând din carte în carte, din gând în gând şi niciodată din ţară în ţară, tu, care îţi petreci toate verile la umbra aceloraşi copaci şi toate iernile la colţul aceleiaşi sobe, tu vrei, de cum am părăsit Parisul, să-ţi spun, eu, vagabondul, ţie, singuraticei, tot ce am făcut şi tot ce am văzut. Fie. Mă supun.

Ce am făcut de alaltăieri 18 iulie? O sută cincizeci şi cinci de leghe în treizeci şi şase de ore. Ce am văzut? Am văzut Étampes, Orléans, Blois, Tours, Poitiers şi Angoulême.

Vrei şi mai mult? Doreşti descrieri? Vrei să ştii ce sunt aceste oraşe, în ce chip mi-au apărut, ce comori de istorie, artă şi poezie am cules de pe drum, pe scurt, tot ce am văzut? Fie. Mă supun încă o dată.

Étampes. Este un turn masiv întrezărit la dreapta, în amurg, deasupra acoperişurilor unei străzi lungi unde auzi surugii spunând: *„Încă o nenorocire cauzată de calea ferată! două diligenţe au fost sfărâmate şi călătorii ucişi. Locomotiva cu aburi a buşit convoiul între Étampes şi Etrechy. Cel puţin, noi, ăştilalţi, nu buşim nimic”*.

Orléans. Este o lumânare pe o masă rotundă, într-o sală scundă, unde o fetişcană palidă îţi serveşte o supă chioară.

Blois. Este un pod la stânga, cu un obelisc pompadour. Călătorul bănuieşte că în partea dreaptă pot fi nişte case, poate chiar un oraş.

Tours. Iarăşi un pod, o stradă mare, largă, şi un cadran ce

marchează ora nouă dimineaţa.

Poitiers. O supă grasă, o raţă cu napi, ţipari cu sos de vin, un pui fript, peşte fript, fasole verde, o salată şi căpşuni.

Angoulême. Este un felinar luminat cu gaz, cu un zid purtând inscripţia: CAFÉ DE LA MARINE, şi la stânga un alt zid, împodobit cu un afiş albastru, pe care poţi citi: STRADA LUNII, *vodevil*.

Iată ce este Franţa văzută din poştalion. Ce va fi când o vei vedea din tren?

Am impresia că am mai spus-o şi în alt loc, Loara şi Touraine au fost prea mult lăudate. Este timpul să se facă dreptate. Sena este cu mult mai frumoasă decât Loara; Normandia este o grădină cu mult mai frumoasă decât Touraine.

O apă lată şi galbenă, maluri joase şi peste tot plopi, iată Loara. Plopul este singurul copac cu alură de prost. El astupă toate orizonturile Loarei. De-a lungul apei, în insule, la marginea zăgazurilor, în depărtări, nu se văd decât plopi. În mintea mea există nu ştiu ce legătură lăuntrică, ce negrăită asemănare, între un peisaj compus din plopi şi o tragedie scrisă în versuri alexandrine. Plopul este ca şi alexandrinul, una din formele clasice ale plictiselii.

Ploua, am petrecut o noapte fără somn; nu ştiu dacă asta m-a indispus, dar totul pe Loara mi s-a părut rece, trist, metodic, monoton, ţeapăn şi solemn.

Întâlneşti, din când în când, convoaie de cinci sau şase bărci, urcând sau coborând fluviul. Fiecare barcă are numai un catarg şi o pânză pătrată. Cel cu pânza mai mare se află în faţă, trăgându-le pe celelalte, iar convoiul este astfel alcătuit, încât pânzele se micşorează la prima barcă şi la ultima, cu un fel de descreştere simetrică, neîntreruptă de nicio proeminenţă şi de nicio fantezie. Fără voie îţi aminteşti de caricatura unei familii engleze şi crezi că vezi plutind, cu toate pânzele desfăşurate, o gamă cromatică. Nu am văzut aşa ceva decât pe Loara, dar prefer, mărturisesc, micile corăbii cu un singur catarg şi ambarcaţiunile normande de toate formele şi de toate mărimile ce zboară ca nişte păsări de pradă, amestecându-şi pânzele lor galbene şi roşii, atât pe timp de vijelie cât şi pe ploaie şi soare, între Quilleboeuf şi Tancarville.

Spaniolii numesc fluviul Manzanarès vicontele fluviilor; eu propun ca Loara să fie numită nobila doamnă a râurilor.

Loara nu are, ca Sena şi Rinul, mulţimea de oraşe plăcute şi sate

frumoase, clădite chiar la ţărmul fluviului, în apa căruia să se oglindească pinioanele, clopotniţele şi faţadele. Loara traversează doar ţinutul numit Sologne, imensa îngrămădire de mâl adusă de inundaţii; apele ei cară nisipul ce-i astupă şi îi înfundă deseori patul. De aici, în acele câmpii joase au loc frecvente viituri şi inundaţii ce împing în depărtare satele. Pe malul drept ele se adăpostesc în spatele digului, fiind aproape ascunse privirii; trecătorul nu le vede.

Totuşi, Loara are frumuseţile ei. Madame de Staël, exilată de Napoleon la cincizeci de leghe de Paris, a aflat că exact la cincizeci de leghe de Paris, pe malul Loarei, se află un castel, numit, mi se pare, Chaumont. Acolo s-a dus, nevrând să-şi mai îngreuieze exilul cu încă un sfert de leghe. Nu o plâng, Chaumont este un lăcaş nobil şi seniorial. Castelul, probabil din secolul al XVI-lea, este arhitectonic frumos; turnurile sunt impozante. Satul, la poalele dealului acoperit de arbori, are o înfăţişare aproape unică pe Loara; aspectul unui sat de pe Rin, un front de case desfăşurat la malul apei.

Amboise este un orăşel vesel şi plăcut, încununat de o construcţie minunată. La o jumătate de leghe de Tours, faţă în faţă cu cele trei preţioase arcuri ale vechiului pod ce vor dispărea probabil, într-una din zile, în vreo operă de înfrumuseţare municipală, se află un lucru frumos şi măreţ, ruinele mănăstirii Marmoutier. În special, la câţiva paşi de drum, se înalţă o construcţie din secolul al XV-lea, cea mai originală pe care am văzut-o; casă, prin dimensiune, fortăreaţă, prin metereze, primărie, prin turnul de pază, biserică, prin portalul ogivă. Această construcţie însumează şi face cunoscut ochiului, ca să spun aşa, felul de autoritate hibridă şi complexă care, în timpuri feudale, era legată de mănăstiri, în general, şi de mănăstirea Marmoutier, în special.

Însă ce are Loara mai pitoresc şi măreţ este imensul zid calcaros, învrâstat cu gresii, cuarţite şi argile, ce mărgineşte şi închide malul drept desfăşurându-se privirii de la Blois la Tours cu o varietate şi o veselie de nespus; când stâncă sălbatică, când grădină englezească, acoperită de copaci şi flori, încununată de viţă de vie care rugineşte şi de hornuri fumegânde, găurită ca un burete şi locuită ca un furnicar.

Acolo sunt peşteri adânci, unde se ascundeau falsificatorii de bani, pentru a contraface E-ul monedei din Tours, inundând

provincia cu falsuri. Astăzi, zgrunţuroasele pervazuri ale acestor vizuini sunt închise cu frumoase cercevele, potrivite cu grijă în stâncă, şi, din când în când, zăreşti prin geam graţiosul profil al unei tinere, cu ceva bizar pe cap, ocupată să pună în cutii anasonul, angelica şi coriandrul. Cofetarii au luat locul falsificatorilor de bani.

Şi pentru că tocmai înşiram ce are Loara mai fermecător, mulţumesc întâmplării de a mă fi adus să-ţi vorbesc şi despre frumoasele fete care lucrează şi cântă în mijlocul acestei frumoase naturi.

La terra molle, e lieta, e dilettosa,
Simili a se gli habitatori produce.[I]

Contrar Loarei, Bordeaux nu a fost destul de lăudat sau cel puţin a fost prost lăudat.

Bordeaux este lăudat tot aşa cum este lăudată şi strada Rivoli; regularitate, simetrie, faţade mari şi albe şi toate la fel unele cu altele etc., ceea ce pentru un om sensibil înseamnă arhitectură insipidă, oraş plictisitor de văzut. Or, pentru Bordeaux e tot ce poate fi mai inexact.

Bordeaux este un oraş ciudat, original, poate unic. Luaţi Versailles şi amestecaţi-l cu Anvers şi veţi avea Bordeaux.

Ca să fiu drept, trebuie să înlăturăm din amestec cele două mari frumuseţi din Versailles şi din Anvers, castelul unuia şi catedrala celuilalt.

Sunt două oraşe Bordeaux; cel nou şi cel vechi.

În partea modernă totul respiră măreţia, ca la Versailles, în cea veche, totul aminteşte istoria, ca la Anvers.

Fântânile, coloanele rostrale, aleile întinse şi atât de bine trasate, piaţa Regală, pur şi simplu jumătate din piaţa Vendôme aşezată la marginea apei, podul de o jumătate de sfert de leghe, minunatul chei, străzile largi, teatrul enorm şi monumental, iată lucruri ce nu diminuează niciuna din splendorile de la Versailles, dar care înseşi în Versailles ar înconjura cu demnitate marele castel, găzduitor al marelui secol.

Răspântiile încâlcite, labirinturile de străduţe şi clădiri, strada Lupilor, amintind de vremurile când lupii veneau până în mijlocul oraşului să sfâşie copiii, casele-cetate, altădată bântuite de demoni

---

[I] Ţinutul blând şi vesel şi îmbietor, / Locuitori aidoma lui naşte. (trad. din it.).

atât de supărător, încât o ordonanţă a Parlamentului a declarat, în 1596, că era de ajuns ca o casă să fie bântuită de diavol, pentru ca învoiala de închiriere să fie reziliată de drept, faţadele culoare de iască atât de fin sculptate de către minuţioasele dălţi ale Renaşterii, portalurile şi scările ornate cu baluştri şi stâlpi în spirală, vopsiţi în albastru după moda flamandă, fermecătoarea şi gingaşa poartă Caillau, ridicată în amintirea bătăliei de la Fornoue[51], cealaltă poartă frumoasă de la primărie lăsând să se zărească turnul de pază atât de mândru suspendat sub o arcadă perforată, crâmpeie fără formă ale lugubrului fort Hâ, vechile biserici: Saint-André, cu cele două fleşe, Saint-Seurin, ai căror canonici pofticioşi au vândut orăşelul Langon pentru douăsprezece mrene pe an, Sainte-Croix, arsă de normanzi, Saint-Michel arsă de trăsnet, toată adunătura de porticuri, pinioane şi acoperişuri vechi, amintiri întrupate în monumente, construcţii consfinţind date, toate acestea ar fi demne, desigur, să se oglindească în Escaut, tot aşa cum se oglindesc în Gironde şi să se afle printre cele mai fantastice căsuţe flamande din jurul catedralei de la Anvers.

Adaugă la asta, dragă prietene, minunata Gironde încărcată de vapoare, un orizont blând de dealuri verzi, un cer frumos, un soare cald, şi vei iubi oraşul Bordeaux, chiar şi tu cel ce nu bei decât apă şi nu te uiţi la fetele frumoase.

Ele sunt drăguţe aici, cu basmalele lor portocalii şi roşii, ca şi cele din Marsilia cu ciorapii lor galbeni.

În toate ţările femeile, cu instinctul lor, îmbină cochetăria cu natura. Natura le dă părul, dar asta nu le ajunge şi ele îi adaugă pălăria; natura le dă un gât alb şi mlădios, dar este prea puţin, ele îi agaţă o salbă; natura le dă un picior mic şi fin, nu este destul, ele îl înalţă cu pantoful. Dumnezeu le-a făcut frumoase, asta nu le ajunge, ele se fac şi mai frumoase.

Şi în spatele cochetăriei există un gând, un instinct dacă vrei, datând de la mama noastră Eva. Permite-mi un paradox, un lucru nelegiuit, ce conţine, mă tem, un adevăr: Domnul a făcut femeia frumoasă, însă dracul a făcut-o şi mai frumoasă.

---

[51] Fornoue, denumirea franceză a localităţii italiene Fornovo di Taro, din regiunea Emilia. Aici s-a dat bătălia dintre cavaleria franceză a lui Carol al VIII-lea şi armatele confederaţilor din Sfânta Ligă (Sainte Ligue), la 6 iulie 1495. Această bătălie face parte din aşa-numitele Guerres d'Italie, războaie purtate între anii 1494–1559 pentru hegemonia şi stăpânirea asupra Italiei.

Vai, mi se pare că predic. Asta nu mi se potriveşte, căci iubesc femeia, chiar şi cu ce a adăugat dracul.

Să revenim, dacă nu-ţi e cu supărare, la Bordeaux.

Bordeaux cu dubla lui fizionomie este foarte ciudat; este opera timpului şi a întâmplării şi nu trebuie ca oamenii să o strice. Ori nu se poate ascunde că mania străzilor bine trasate, cum se spune, şi a construcţiilor de bun gust, câştigă în fiecare zi teren şi şterge de pe pământ vechea cetate istorică. Cu alte cuvinte, Bordeaux-Versailles tinde să devoreze Bordeaux-Anvers.

Locuitorii din Bordeaux să ia aminte! Anvers, la urma urmei, este mai interesant pentru artă, istorie şi gândire decât Versailles. Versailles nu reprezintă decât un om şi o domnie; Anvers reprezintă un popor întreg şi mai multe secole. Menţineţi echilibrul între cele două cetăţi; puneţi capăt gâlcevii între Anvers şi Versailles; înfrumuseţaţi oraşul nou, păstraţi oraşul vechi. Aţi avut o istorie, aţi făcut o naţiune, amintiţi-vă şi fiţi mândri!

Gustul de a dărâma este funest şi reprezintă micime. Cine îşi dărâmă casa îşi dărâmă familia, cine îşi dărâmă oraşul îşi dărâmă patria, cine îşi distruge locuinţa îşi distruge numele. În aceste bătrâne pietre este cuprinsă întreaga glorie străbună.

Toate aceste dărăpănături dispreţuite sunt celebre; ele vorbesc, ele au o voce; ele dovedesc ceea ce părinţii voştri au făcut.

Amfiteatrul lui Gallienus[52] spune: l-am văzut pe Tetricus guvernatorul Galilor proclamat împărat; l-am văzut pe Ausone născându-se, cel ce a fost poet şi consul roman; l-am văzut pe Sfântul Martin prezidând primul sinod; l-am văzut trecând pe Abdérame[53]; l-am văzut trecând pe Prinţul Negru[54]. Sainte-Croix spune: l-am văzut pe Ludovic cel Tânăr luând de soţie pe Eléonore de Guyenne, pe Gaston de Foix luând de soţie pe Madeleine de France, pe Ludovic al XIII-lea, pe Ana de Austria. Peyberland spune: am văzut pe Carol al VII-lea şi pe Caterina de Medicis. Turnul de

[52] GALLIENUS – MARCUS PUBLIUS LICINIUS (218–268), împărat roman (253–268), fiul lui Valerian.

[53] ABDÉRAME, deformare occidentală a numelui Abd-al-Rahman purtat de emirii Cordobei între anii 756–961 (în 756 Abd-a-Rahman I înfiinţează emiratul omeyad al Cordobei).

[54] PRINŢUL NEGRU, EDOUARD LE PRINCE NOIR, fiul cel mare al lui Eduard al III-lea, prinţ al Ţării Galilor (1330–1376). Excelent militar, şi-a dovedit vitejia în Franţa, unde a câştigat bătălia de la Poitiers (1356), apoi în Castilia (victoria de la Najera – 1367). Tatăl său l-a numit guvernator pe viaţă al Aquitaniei.

pază al oraşului spune: Sub bolta mea şi-a avut reşedinţa Michel Montaigne, fost primar şi Montesquieu, fost preşedinte. Zidul vechi spune: prin spărtura mea a intrat conetabilul de Montmorency, toate acestea fac cât o stradă trasată cu sfoara? Ele reprezintă trecutul; trecutul, un lucru mare, venerabil şi fecund.

Am spus, în alt loc, să respectăm edificiile şi cărţile; numai acolo trecutul trăieşte, oriunde în altă parte el este mort. Or, trecutul reprezintă o parte din noi înşine, poate cea mai importantă. Tot valul ce ne poartă, toată seva ce ne dă vigoare ne vin din trecut. Ce este un copac fără rădăcină? Ce este un fluviu fără izvorul său? Ce este un popor fără trecutul său? […]

De la Bordeaux la Bayonne

Bayonne, 23 iulie.

Trebuie să fii un călător călit şi îndârjit ca să te poţi simţi bine pe imperiala diligenţei Dotézac, de pe ruta Bordeaux-Bayonne. În viaţa mea nu am întâlnit o banchetă îndesată cu atâta cruzime. De altfel, acest divan ar putea face un serviciu literaturii oferind o metaforă nouă celor care au nevoie. Se va renunţa la anticele comparaţii clasice menite de trei mii de ani să exprime duritatea unui obiect. Oţelul, bronzul şi inima tiranilor vor fi lăsate să se odihnească. În loc să se spună:

Caucazul mâniat.

Fără milă, ţi-a făurit inima mai tare decât pietrele! poeţii vor spune: *Mai tare decât bancheta diligenţei Dotézac*.

În plus, nici nu te poţi căţăra pe acest loc înalt şi aspru, fără oarecare dificultate. Întâi şi întâi trebuie să plăteşti paisprezece franci, asta fără doar şi poate; pe urmă trebuie să-ţi spui numele conductorului, ceea ce am şi făcut.

Atunci când în birourile diligenţelor sunt întrebat de nume, omit cu bună ştiinţă prima silabă şi răspund „domnul Go”, lăsând ortografia pradă fanteziei întrebătorului. Când sunt întrebat cum se scrie, răspund: „nu ştiu”. De cele mai multe ori răspunsul mulţumeşte pe scribul de la registru; el apucă silaba încredinţată şi brodează pe simpla temă, cu mai multă sau mai puţină imaginaţie, după cum este un om de gust sau nu. Acest fel de a proceda mi-a dat în diferitele mele plimbări satisfacţia de a-mi vedea numele scris în fel şi chip:

Domnul Go – Domnul Got – Domnul Gaut – Domnul Gault – Domnul Gaud – Domnul Gauld – Domnul Gaulx – Domnul Gaux – Domnul Gau.

Niciunuia dintre redactori nu i-a trecut prin minte să scrie Domnul Goth. Până în prezent nu am constatat această nuanţă, decât în satirele domnului Viennet[55] şi în foiletoanele *Constituţionalului*.

Scribul de la biroul Dotézac a scris la început Domnul Gau, pe urmă a ezitat o clipă, a privit numele tocmai scris şi, găsindu-l fără îndoială searbăd, i-a mai adăugat un x. Deci, sub acest nume, Domnul Gaux, m-am urcat pe temutul scăunaş, pe care Domnii fraţi Dotézac îşi plimbă pacienţii timp de cincizeci şi cinci de leghe.

Am mai observat şi altădată că imperiala diligenţelor este dragă cocoşaţilor. Nu vreau să adâncesc aceste potriveli, dar sigur este că, pe imperiala diligenţei de la Meaux, am întâlnit unul şi, pe imperiala diligenţei de la Bayonne, am găsit doi. Ei călătoreau împreună şi ceea ce făcea ca perechea să fie şi mai ciudată, era faptul că unul era cocoşat în spate şi celălalt în faţă. Primul părea să aibă un nu ştiu ce fel de ascendent asupra celui de al doilea, care avea vesta întredeschisă şi în dezordine, iar în momentul sosirii mele, i-a spus cu autoritate: *Dragul meu, încheie-ţi diformitatea*.

Conductorul privea pe cei doi cocoşaţi cu un aer de umilinţă. Acest om cumsecade semăna perfect cu Domnul de Rambuteau[56]. Privindu-l, îmi spuneam că probabil ar fi suficient să fie bărbierit, pentru a face pe prefectul de Sena şi ar fi de asemenea de ajuns ca domnul Rambuteau să nu se bărbierească ca să devină un excelent conductor de diligenţă.

Asimilarea, cum se spune astăzi în vocabularul politic, nu are de altfel nimic supărător, nici jignitor. O diligenţă este mai mult decât o prefectură; este imaginea perfectă a unei naţiuni cu constituţia şi guvernul său. Diligenţa are trei compartimente ca şi statul.

---

[55] VIENNET – JEAN PONS GUILLAUME – (1777–1868), om politic şi scriitor francez. Membru al Academiei franceze din 1830.

[56] RAMBUTEAU – CLAUDE PHILIBERT BARTHELOT – conte de (1781–1869), şambelan al lui Napoleon (1809), prefect (1811 şi 1814), administrator de departament, deputat al opoziţiei (1827) şi prefect de Sena (1833–1848), timp în care a efectuat lucrări de înfrumuseţare a oraşului Paris (asanări, terminarea Arcului de Triumf, luminatul străzilor cu gaz).

Aristocraţia este în partea din faţă; burghezia în mijloc, iar poporul în spate. Regele este conductorul luat adesea drept tiran, primul ministru este surugiul schimbat la fiecare poştă. Când poştalionul este prea mult încărcat cu bagaje se aseamănă cu societatea ce pune mai presus de toate interesele materiale şi riscă să se răstoarne.

Pentru că suntem pe cale să întinerim învechitele metafore eu sfătuiesc pe onoraţii învăţaţi, împotmoliţi atât de des în propriul lor stil, ca în loc de *căruţa statului* să spună de acum încolo *diligenţa statului*. Va fi mai puţin nobil, dar mai exact.

Cât priveşte drumul, era foarte frumos şi înaintam repede. Asta din cauza unei lupte ce se da la un moment dat între diligenţa Dotézac şi o altă diligenţă, numită de oamenii de la Dotézac, cu dispreţ, *concurenţa*, fără să-i spună altfel. Vehiculul mi s-a părut însă bun; era nou, cochet şi frumos. Din când în când ne întrecea şi, atunci, mergea la douăzeci de paşi în faţa noastră, timp de o oră sau două, până când făceam şi noi acelaşi lucru. Era foarte neplăcut. În vechile lupte clasice duşmanul era făcut să muşte pământul, în cea de aici se mulţumeau să-l facă să înghită praful.

Landele, de la Bazas la Mont-de-Marsan, nu sunt altceva decât o nesfârşită pădure de pini, împestriţată ici şi colo de stejari mari şi întretăiaţi de luminişuri întinse acoperind, cât vezi cu ochii, pământurile verzi, grozama galbenă şi mărăcinişul violet. Prezenţa omului se face simţită şi în părţile cele mai pustii ale acestei păduri prin fâşiile lungi de scoarţă decupată de pe pini, pentru scurgerea răşinii.

Niciun sat, numai din timp în timp câte două sau trei case cu acoperişuri mari, cu olane scobite, după moda spaniolă, adăpostite sub pâlcuri de stejari şi castani. Câteodată peisajul se înăspreşte, pinii se pierd la orizont, şi nu rămâne decât mărăciniş sau nisip; câteva colibe joase, ascunse sub un fel de blană de ferigi uscate aşezate pe zid, apar ici şi colo, pe urmă nu se mai văd de loc, şi nu mai întâlneşti nimic la marginea drumului decât coliba de pământ a unui cantonier şi câteodată câte un cerc mare de iarbă arsă şi cenuşă neagră, indicând urma unui foc de noapte.

Tot felul de turme pasc pe pământurile acoperite de mărăciniş, turme de gâşte şi de porci mânate de copii, turme de oi negre şi roşcate mânate de femei, turme de boi cu coarne mari mânate de bărbaţi călare. Cum e turma şi păstorul.

Fără să-mi dau seama, crezând că descriu un deşert, am scris o

maximă de stat.

Şi apropo de asta, poate nu crezi, dar traversând Landele totul îmi vorbea de politică. Asta nu se potriveşte cu un asemenea peisaj, nu-i aşa? Ei bine, un suflu revoluţionar părea să mişte bătrânii pini.

Era exact momentul în care Espartero[57] se prăbuşea în Spania. Nu se ştia încă nimic, se presimţea totul. Surugiii spuneau conductorului urcându-se pe locul lor: *Este la Cadix. — Nu, s-a îmbarcat. — Da, pentru Anglia. — Nu, pentru Franţa. — Nu-i trebuie nici Franţa, nici Anglia. Se duce într-o colonie spaniolă. — Pfii!*

Cei doi cocoşaţi amestecau politica lor cu politica surugiului, şi cocoşatul cu cocoaşa în faţă spunea cu graţie: *Espartero a pris Lafuite et Caillard*.

Pe măsură ce ne apropiam de Mont-de-Marsan, drumurile se acopereau de spanioli călare, pe jos, în trăsuri, călătorind în grup sau singuri. Pe o căruţă, încărcată cu oameni în zdrenţe, am văzut o tânără ţărancă îmbrăcată într-un fel graţios având pe capul său serios şi blând cea mai delicată pălărie posibilă: ceva negru, brodat cu ceva roşu; era încântător. Ce politică mai e şi asta ale cărei rafale de vânt sunt în stare să alunge din ţara sa o biată fată frumoasă, atât de bine împodobită?

În timp ce noii refugiaţi soseau, cei vechi plecau. În două droşte de poştă galopând în sens invers şi probabil încrucişându-se am văzut pe doamna ducesă de Gor mergând spre Madrid şi pe doamna ducesă de San Fernando mergând către Paris. Două diligenţe pline de spanioli s-au încrucişat la jumătatea drumului între Captieaux şi Traverses, şi, conform unui obicei al poştalioanelor, în astfel de cazuri, şi-au schimbat caii între ei. Aceiaşi cai care tocmai aduseseră către patrie proscrişii de ieri, duceau în exil proscrişii de azi.

Dar, oricare ar fi fost revoluţia, săvârşită atât de aproape de noi, ea nu tulbura decât la suprafaţă severa şi liniştita natură. Vântul ce dislocă puterile şi clatină tronurile nu face să cadă mai repede din pom conul de pin tremurând la capătul ramurii. Carele, trase de boi, treceau cu gravitate printre poştalioanele puse pe fugă şi diligenţele înspăimântate.

Nimic mai straniu, fie spus în treacăt, decât aceste care cu boi.

---

[57] ESPARTERO (BALDOMERO), prinţ de Vergara, general şi om de stat spaniol; în timpul reginei Isabela a II-a, a învins pe carlişti cu care a încheiat Convenţia de la Vergara.

Ele sunt din lemn, cu patru roţi la fel de mari, ceea ce înseamnă că nu pot coti fiind obligate să meargă totdeauna drept înainte. Boii sunt acoperiţi în întregime de o pânză mare, albă, ce se târâie pe jos; între coarne au un fel de perucă făcută dintr-o blană de miel şi pe bot un fel de plasă cu franjuri parodiind de minune o barbă. Câteva ramuri de stejar înfăşurate în jurul capului completează împopoţonarea. Boii, astfel gătiţi, au aerul unor mari preoţi dintr-o tragedie, semănând până la identificare cu figuranţii de la Comedia Franceză, deghizaţi în preoţi romani şi în druizi.

La Bazas, când tocmai ne däduserăm jos, unul din boi a trecut pe lângă noi cu un aer atât de maiestuos şi pontifical, încât am fost tentat să-i spun:

Preoţii sunt cu totul altceva decât îşi închipuie uşuratica mulţime.

Cred că i-am şi spus-o. Trebuie să adaug, ca să fiu exact, că el nu mi-a mugit niciun răspuns.

Dincolo de Roquefort, landele sunt înveselite de ţiglăriile vizibile ici şi colo, unele foarte vechi şi abandonate, datând încă din timpul lui Ludovic al XIII-lea, vechime dovedită de cheia de boltă de la ciubucul arcadelor, altele în plină activitate şi în plină producţie, fumegând din toate părţile, ca vreascurile verzi pe un foc mare.

Acum treizeci de ani, copil fiind, am mai călătorit în această regiune. Îmi amintesc cum căruţele mergeau la pas, roţile fiind înfundate în nisip până la butuc. Nu era trasat niciun drum. Din timp în timp, dădeai peste o bucată de drum format din trunchiuri de pin puse alături şi legate împreună ca tablierul unui pod ţărănesc. Astăzi, aceste nisipuri sunt traversate, de la Bordeaux la Bayonne, de un drum lat, mărginit de plopi având aproape frumuseţea unei pietruiri romane.

După un anume timp drumul, efort al industriei şi al perseverenţei, va coborî până la nivelul nisipurilor unde va dispărea. Pământul are tendinţa să se scufunde sub drum şi să-l înghită, tot aşa cum a înghiţit şi drumul militar făcut de Brutus între capul Breton, *Capul Bruti*, la Boies, astăzi Buch, precum şi cealaltă cale, opera lui Cezar, care traversa Gamarde, Saint-Géours şi Saint-Michel din Jourare.

Notez în treacăt că aceste două perechi de cuvinte, *Jovis ara* şi *ara Jovis*, au dat naştere la o mulţime de denumiri de sate, care în ciuda originii etimologice comune, nu mai au astăzi nicio asemănare, precum Jouarre în Champagne, Jouarare în Landes şi

Aranjuez în Spania.

De la Roquefort la Tartas pinii cedează loc unei mulţimi de alţi arbori. O vegetaţie variată şi puternică pune stăpânire pe câmpii şi dealuri şi drumul aleargă printr-o grădină încântătoare. La tot pasul treci râuri fermecătoare peste poduri vechi cu arcuri ogivale. Întâi Douze, pe urmă Micou, pe urmă Midouze, format aşa cum arată şi numele din Douze şi Midou, pe urmă Adour. Silaba *dour* sau *dou*, comună în toate aceste denumiri, vine desigur de la cuvântul celtic *our*, care înseamnă curs de apă.

Toate aceste râuri sunt adânc zăgăzuite de maluri înalte, sunt limpezi, verzi şi vesele. Tinerele fete îşi spală rufele la malul apei, sticleţii cântă în tufişuri; o viaţă fericită respiră în toată această natură blândă.

Uneori, printre două ramuri îndepărtate glumeţ de vânt se văd în zare mărăcinişurile şi pădurile de pini învăluite în roşeaţa asfinţitului şi-ţi dai seama că eşti în Landes. Te gândeşti că dincolo de vesela grădină, presărată cu frumoase sate precum Roquefort, Mont-de-Marsan, Tartas, brăzdată de toate aceste ape răcoroase: Adour, Douze, Midou, la câteva ore de mers este pădurea, şi dincolo de pădure sunt mărăcinişurile, landa şi deşertul, întunecata pustietate unde cântă greierele, unde pasărea tace, unde orice aşezare omenească dispare, traversată în tăcere, la intervale lungi, de turme de boi mari acoperiţi de linţolii albe; îţi închipui că dincolo de aceste deşerturi de nisip sunt bălţile, singurătate de ape, Sanguinet, Parentis, Mimizan, Léon, Biscarosse, cu populaţia lor sălbatică de lupi, de dihori, mistreţi şi veveriţe, cu vegetaţia lor încâlcită de stejari, leandri, salcâmi, cist cu frunze de salvie, lauri enormi, moşmoli uriaşi, drobiţă înaltă de douăzeci de picioare, pădurile virgine unde nu te poţi încumeta fără o secure şi o busolă; îţi închipui în mijlocul acestor uriaşe păduri marele Cassou, misteriosul stejar a cărui coroană groaznică a scuturat asupra întregii regiuni superstiţii şi teamă, şi te gândeşti că dincolo de bălţi sunt dunele, munţii de nisip umblător, ce gonesc din faţa lor bălţile, înghit pădurile de pin, satele şi clopotniţele şi cărora vijeliile le schimbă forma; şi îţi spui că dincolo de dune se află oceanul. Dunele mistuie bălţile şi oceanul mistuie dunele.

Landele, bălţile, dunele, marea, iată cele patru zone străbătute cu gândul. Ţi le imaginezi în succesiune, una mai sălbatică decât cealaltă. Vezi vulturii rotindu-se deasupra landelor, cocorii deasupra lagunelor şi pescăruşii deasupra mării. Priveşti târându-se

pe dune broaşte ţestoase şi şerpi. Îţi apare năluca unei naturi posomorâte. Visarea îţi cuprinde fiinţa. Peisaje necunoscute şi fantastice tremură şi scânteiază în faţa ochilor. Oameni sprijiniţi pe un lung toiag, cocoţaţi pe picioroange păşesc prin ceţurile orizontului, pe crestele dealurilor, ca nişte păianjeni uriaşi; ţi se pare că vezi înălţându-se, printre mlădierile dunelor, piramidele enigmatice de la Mimizan şi ciuleşti urechea parcă pentru a asculta cântecul sălbatic şi dulce al ţărănoilor din Parentis, iar privind în depărtări parcă ai vedea, mergând desculţe pe valuri, frumoasele fete din Biscarosse cu flori pe cap.

Căci gândul are nălucirile lui. Călătoriile pe care nu le face diligenţă Dotézac le face imaginaţia.

Ajungem la Tartas, fosta reşedinţă a tarasaţilor[58], frumoasă aşezare pe Midouze. În evul mediu ea era una din cele patru provincii ale ducatului Albret conduse de un seneşal. Celelalte trei erau Nérac, Castel-Moron şi Castel-Jaloux. Trecând, am salutat la stânga drumului o bucată, încă în picioare, din vechiul zid care a rezistat în 1440 temutului căpitan de Buch şi i-a lăsat timp lui Carol al VII-lea să ajungă. Oamenii din Tartas fac, din zidul ce le-a asigurat o patrie, hanuri şi cârciumi.

Cum ieşeam din Tartas, un iepure uriaş a ţâşnit dintr-un tufiş învecinat şi a trecut drumul, pe urmă s-a oprit la o bătaie de pistol într-un luminiş şi a privit cu îndrăzneală diligenţa. Această vitejie a iepurilor din regiune este explicată, fără îndoială, de faptul că ei ştiu că au dat numele lor casei de la Albret. Mândria i-a cuprins şi se comportă, când e cazul, ca iepurii gentilomi.

Dar noaptea se lăsa. Înserarea ce i-a prilejuit lui Virgiliu atât de frumoase versuri, toate asemănătoare ca idee, dar diferite ca formă, arunca umbre asupra peisajului şi somn pe pleoapele călătorilor. Pe măsură ce întunecimile se îngroşau şi estompau siluetele informe ale orizontului, mi se părea – sau era o iluzie a nopţii – că regiunea devenea mai sălbatică şi aspră, că pădurile de pini şi luminişurile reapăreau şi că făceam acum în realitate, într-o întunecime adâncă, acea călătorie în Lande făcută de mine în imaginaţie, cu câteva ore mai înainte? Cerul era înstelat şi pământul nu oferea ochiului decât o întindere întunecoasă unde tremurau, ici-colo, nu ştiu ce licăriri roşietice, ca şi cum focuri ale păstorilor erau aprinse în mărăciniş; se auzea, fără să se vadă, fără să se deosebească nimic, acel ţiuit subţire şi ascuţit al clopoţeilor,

[58] Vechi locuitori ai zonei landelor, anteriori cuceririi romane.

asemănător cu o furnicătură armonioasă, pe urmă totul era cufundat în tăcere şi în noapte. Diligenţa părea că merge orbeşte într-o singurătate întunecată, unde, numai din timp în timp, pete mari de lumină apăreau în mijlocul copacilor negri trădând prezenţa bălţilor.

Mă simţeam fericit, traversasem de mai multe ori mireasma volburei amintindu-mi de copilărie, mă gândeam la toţi cei ce mă iubesc, îi uitam pe cei ce mă urăsc şi cu privirea pierdută în întunecime lăsam să se amestece cu visările mele chipurile nedefinite ale nopţii perindate haotic prin faţa ochilor.

Cei doi cocoşaţi m-au părăsit la Mont-de-Marsan rămânând singur pe banchetă. Frigul m-a cuprins, m-am înfăşurat în haină şi, încet, încet, am adormit.

Somnul într-o diligenţă pornită în galop este limpede şi te lasă să simţi şi să auzi. La un moment dat conductorul a coborât din diligenţă, s-a oprit spunând: Domnilor călători, iată-ne la podul Dax. Apoi uşile s-au deschis şi s-au închis, ca şi cum călătorii ar fi coborât, pe urmă diligenţa s-a zdruncinat şi a plecat. Câteva clipe mai târziu copitele cailor răsunau ca şi cum ar fi mers pe lemn; diligenţa, dintr-o dată înclinată înainte, a avut o tresărire violentă; am deschis un ochi; surugiul, aplecat pe caii săi, privea în faţă cu o precauţie îngrijorătoare. Am deschis amândoi ochii.

Diligenţă încărcată greu, trasă de cinci cai înhămaţi cu lanţuri, mergea la pas pe podul de lemn, un fel de cale îngustă mărginită la stânga de un parapet foarte jos şi la dreapta de o îngrămădire de grinzi şi cherestea; sub pod, un râu destul de larg curgea la o adâncime relativ mărită încă de nesiguranţa nopţii. În unele locuri diligenţă se apleca, în altele parapetul lipsea. M-am ridicat în capul oaselor. Eram singur pe imperială, conductorul nu se mai urcase la locul lui, diligenţa continua să meargă, surugiul, aplecat peste caii de-abia luminaţi de felinarul cupeului, bombănea nu ştiu ce fel de exclamaţii energice. În sfârşit, caii au urcat o pantă mică, din nou o zdruncinătură a clătinat diligenţă, pe urmă s-a oprit. Eram pe caldarâm.

Călătorii trecuseră podul pe jos înaintea diligenţei şi acum îşi reluau locurile în cele trei compartimente. Tot deschizând şi închizând uşile l-am auzit pe conductor zicând: Al dracului pod! Mereu în reparaţie! Când o să fie oare întărit? Poliţia nu este bine organizată la Dax. Dulgherii îşi lasă sculele în calea diligenţelor gata să le răstoarne. Am fost la un pas de răsturnarea diligenţei în

râu. — Nici nu se poate închipui pericolul prin care am trecut. Nu-i aşa domnilor călători că am făcut bine că v-am dat jos?

Spunând asta s-a urcat şi zărindu-mă a tras un ţipăt: Vai, domnule! V-am uitat!

Bayonne – Osuarul

26 iulie.

Am intrat în Bayonne cu emoţie. Pentru mine Bayonne înseamnă o amintire din copilărie. Am venit aici pe când eram foarte mic, de şapte sau opt ani, prin 1811 sau 1812, în vremea marilor războaie. Tatăl meu îşi făcea în Spania meseria de soldat al împăratului şi ţinea la respect două provincii – Ávila şi Guadalajara ca şi întreg cursul râului Tajo răsculate de Empecinado[59].

Mama, vrând să ajungă la el, s-a oprit la Bayonne să aştepte un convoi, căci pe atunci, ca să faci călătoria de la Bayonne la Madrid, trebuia să fii însoţit de trei mii de oameni şi precedat de patru tunuri. Într-o bună zi voi scrie despre această călătorie interesantă măcar pentru a oferi istoriei documente.

Mama a luat pe cei doi fraţi ai mei, Abel şi Eugen, şi pe mine, mezinul.

Îmi amintesc că, a doua zi după sosirea noastră la Bayonne, un fel de „signor” burtos, împodobit exagerat cu brelocuri, bolborosind italieneşte, s-a prezentat în faţa mamei. Acest om, privit prin glasvand, ne-a făcut nouă, copiilor, impresia unui şarlatan de piaţă. Era directorul teatrului din Bayonne.

El venise să o roage pe mama să ia o lojă la teatrul său. Mama a închiriat o lojă pentru o lună. Cam atât cât trebuia să stăm la Bayonne.

Închirierea lojii ne-a făcut să sărim în sus de bucurie. Noi, copiii, să mergem la teatru în fiecare seară, timp de o lună, noi, care nu intrasem într-un teatru decât o dată pe an, şi care nu aveam în minte altă amintire dramatică decât *Contesa d’Escarbagnas*[60]!

Chiar în seara aceea am hărţuit-o pe mama să ne ducă la teatru.

---

[59] EMPECINADO-DIER, JUAN MARTIN, zis EL Empecinado (1775–1825), general spaniol conducător al luptătorilor din gherila spaniolă, în 1808, contra invaziei franceze, primeşte de la junta din Madrid gradul de general.

[60] Comedie în proză, într-un act, de Moliere (1672).

Ne-a ascultat, aşa cum fac mamele întotdeauna. Controlorul ne-a instalat într-o lojă măreaţă, centrală, împodobită cu draperii de pânză roşie cu trandafiri galbeni şofran. Se juca *Ruinele Babilonului*, o faimoasă melodramă de mare succes în acel moment în toată Franţa.

Era grandios, cel puţin la Bayonne. Cavaleri în portocaliu şi arabi acoperiţi de zale din cap până în picioare se iveau în fiecare clipă, apoi la jumătatea unei fraze teribile se cufundau în ruinele de carton, pline de capcane. Era califul Harun şi eunucul Giafar. Eram plini de admiraţie!

A doua zi, îndată ce a sosit seara, am hărţuit-o din nou pe mama, care iarăşi ne-a dat ascultare. Iată-ne la spectacol în loja noastră cu trandafiri. Ce spectacol va fi? Eram plini de nelinişte. Cortina se ridică. Apăru Giafar. Se juca *Ruinele Babilonului*. Fie! Eram mulţumiţi să vedem din nou frumoasa piesă amuzantă pentru noi şi de data asta.

A treia zi, mama a fost minunată, ca întotdeauna, şi ne-am dus din nou la teatru. Se juca *Ruinele Babilonului*. Am văzut piesa cu plăcere, cu toate că am fi preferat alte ruine.

A patra zi, cu siguranţă că spectacolul trebuia să fie schimbat; am mers din nou; mama nu s-a opus şi ne-a însoţit zâmbitoare. Se juca *Ruinele Babilonului*. De data asta am adormit.

A cincea zi am trimis de dimineaţă pe Bertrand, valetul mamei, să vadă afişul. Se juca *Ruinele Babilonului*. Am rugat-o pe mama să nu ne mai ducă. A şasea zi se juca iarăşi *Ruinele Babilonului*. Şi aşa a durat toată luna. Într-o bună zi afişul s-a schimbat. În ziua aceea plecam.

Această amintire m-a făcut să vorbesc undeva despre *„ce hasard taquin qui joue avec l'enjant"!*[1]

De altminteri, în afară de *Ruinele Babilonului*, îmi amintesc cu bucurie de luna petrecută la Bayonne.

La malul apei, sub copaci, era un loc de plimbare foarte frumos, unde mergeam în fiecare seară. Ne strâmbam când treceam pe lângă teatru, unde nu mai călcam, căci ne inspira un fel de plictiseală amestecată cu groază. Ne aşezam pe o bancă, priveam vapoarele şi o ascultam pe mama povestind, sfântă şi nobilă femeie, astăzi doar un chip în memoria mea, dar care va străluci în sufletul şi asupra vieţii mele până la sfârşitul zilelor.

Casa unde locuiam era veselă. Îmi amintesc că de fereastra mea

---

[1] Acest destin ghiduş care se joacă cu copilul. (trad. din fr.).

atârnau nişte coceni frumoşi de porumb copt. Pe toată durata acestei nesfârşite luni, nu a existat nicio clipă de plictiseală exceptând, desigur, *Ruinele Babilonului*.

Într-o zi ne-am dus să vedem un vapor de linie ancorat la gura Adourului. O escadră engleză îl urmărise şi după o bătălie de câteva ceasuri se refugiase acolo, iar englezii îl ţineau blocat. Îl am încă prezent, ca şi cum ar fi în faţa ochilor acest minunat vas vizibil la o jumătate de leghe de coastă, luminat de o rază frumoasă de soare, cu toate pânzele strânse, mândru sprijinit pe valuri, părându-mi-se ameninţător, pentru că de-abia ieşise din bătaia focului, urmând poate să intre din nou.

Casa noastră era alipită de zidurile de apărare. Acolo, pe taluzul de gazon verde, printre tunurile cu ţeava răsturnată pe iarbă şi mortierele cu gura întoarsă la pământ, mergeam să ne jucăm dis-de-dimineaţă.

Seara, Abel, bietul Eugen şi cu mine, adunaţi în jurul mamei, combinând culorile unei cutii de acuarele, mânjeam care mai de care în chip feroce gravurile unui vechi exemplar din *O mie şi una de nopţi*. Acest exemplar îmi fusese dat în dar de generalul Lahorie, naşul meu, mort pe câmpia de la Grenelle, la câteva luni după întâmplările povestite aici.

Eugen şi cu mine cumpăram de la băieţii din oraş toţi sticleţii şi presurile aurii aduse de ei. Noi puneam sărmanele păsări în colivii de răchită. Când o colivie era plină, cumpăram alta. Aveam astfel cinci colivii pline. Când a trebuit să plecăm, am dat drumul tuturor acestor frumoase păsărele. A fost pentru noi o bucurie şi o amărăciune în acelaşi timp.

Cred că o femeie din oraş, o văduvă, închiriase mamei casa. Ea locuia într-o căsuţă vecină cu locuinţa noastră. Avea o fată de paisprezece-cincisprezece ani. Memoria mea, după treizeci de ani, nu a pierdut nicio trăsătură din angelicul ei chip.

Încă o mai văd. Era blondă şi zveltă şi mi se părea înaltă. Avea o privire blândă şi umbrită, un profil virgilian, viziune a mitologicelor Amarylis şi Galateea[61] alergând să se pitească printre sălcii. Avea gâtul minunat prins de trup şi de o puritate fermecătoare, mâna mică, braţul alb şi cotul puţin roşu din cauza vârstei, amănunt necunoscut de mine atunci. De obicei purta pe cap o basma de culoarea ceaiului, tivită cu verde, strânsă din creştet până în ceafă,

---

[61] Numele unor ciobăniţe în poemele pastorale din Bucolicele lui Virgiliu.

în aşa fel, încât să lase fruntea descoperită şi să nu ascundă decât jumătate din păr. Nu-mi amintesc rochia ce-o purta.

Frumoasa făptură venea să se joace cu noi. Câteodată, Abel şi Eugen, mai mari şi mai serioşi decât mine, şi făcând pe bărbaţii, cum spunea mama, mergeau pe metereze, să vadă exerciţiile de trageri, sau se urcau în camera lor, ca să studieze pe Sobrino sau să răsfoiască pe Cormon[62]. Atunci, rămânând singur, simţeam cum mă cuprinde plictiseala, ce să fac? Ea mă striga şi îmi zicea: *Vino să-ţi citesc ceva!*

În curte câteva trepte duceau la o poartă închisă cu un zăvor mare şi ruginit. Parcă-l văd încă, un zăvor rotund, cu mânerul răsucit ca o coadă de porc, cum întâlneşti câteodată prin pivniţele vechi. Pe aceste trepte mergea ea să se aşeze. Eu stăteam în picioare, în spatele ei, cu spinarea rezemată de poartă.

Îmi citea din nu ştiu ce carte, deschisă pe genunchi. Deasupra capului era un cer strălucitor şi un soare frumos umplând teii cu lumină, schimbând frunzele verzi în frunze de aur. Un vânticel călduţ trecea prin crăpăturile vechii porţi şi ne mângâia obrazul. Ea era aplecată pe carte şi citea cu voce tare.

În timp ce citea, eu nu ascultam sensul cuvintelor, ci melodia glasului ei. Uneori ochii îmi coborau şi, privind prin băsmăluţa uşor desfăcută, vedeam, cu o tulburare amestecată de o fascinaţie ciudată, pieptul ei rotund şi alb ridicându-se şi coborând liniştit în umbra uşor aurită de o caldă rază de soare.

Se întâmpla, câteodată, ca ea să-şi ridice brusc ochii mari albaştri şi să-mi spună: Ei bine, Victor, nu asculţi?

Eram zăpăcit, mă roşeam, tremuram şi mă făceam că mă joc cu zăvorul mare.

Niciodată nu o îmbrăţişam din iniţiativa mea; ea mă chema şi îmi spunea: Hai, îmbrăţişează-mă!

În ziua în care am plecat am avut două mari supărări: să o părăsesc şi să dau drumul păsărelelor.

Ce însemnau toate acestea, prietene? Ce simţeam eu, atât de mic, pe lângă această fetişcană frumoasă şi inocentă. Nu ştiam, dar de atunci m-am gândit mereu la acele clipe.

Bayonne a rămas în memoria mea ca un loc înfloritor şi

---

[62] CORMON – PIERRE ETIENNE PIESTRE, zis Eugène – (1811–1903), autor dramatic francez, a scris peste o sută de piese (drame, comedii, librete de operă), cel mai adesea în colaborare (de ex. „Cele două orfeline”, în 1874, cu Dennery).

surâzător. Acolo se afla cea mai veche amintire a inimii mele. O, ce epocă naivă şi deja atât de blând agitată! Acolo am văzut luând naştere, în colţul cel mai întunecos al sufletului meu, întâia licărire inexprimabilă, zorii divini ai dragostei.

Nu găseşti, dragă prietene, că o asemenea amintire este o legătură, o legătură ce nu poate să fie distrusă de nimic?

Ce curios, două fiinţe să-şi înlănţuie vieţile pentru totdeauna, fără ca să-şi lipsească, fără ca să se caute, să fie străini unul pentru altul şi nici măcar să se cunoască! Lanţul care mă leagă de această dulce copilă nu s-a frânt, dar firul s-a rupt.

De-abia ajuns la Bayonne am făcut înconjurul oraşului, urmând linia meterezelor, căutând casa, căutând poarta, căutând zăvorul; nu am regăsit nimic ori cel puţin nu am recunoscut nimic.

Unde este? Ce face? A murit? Mai trăieşte încă? Dacă trăieşte este desigur măritată şi are copii. Poate este văduvă şi a îmbătrânit la rândul ei. Cum se poate ca frumuseţea să treacă şi femeia să rămână? Oare femeia de acum este una şi aceeaşi cu fetişcana de altădată? Poate că am şi întâlnit-o? Poate-i chiar femeia căreia adineauri i-am cerut lămuriri asupra drumului, dar care m-a privit ca pe un străin oarecare.

În toate astea nu-i decât o tristeţe amară! Noi nu suntem deci decât nişte umbre. Trecem unii după alţii şi ne risipim ca nişte fumuri în cerul adânc şi albastru al eternităţii. Oamenii în spaţiu sunt ca orele în timp. Când au sunat au şi dispărut. Unde se duce tinereţea noastră? Unde se duce copilăria noastră! Vai, unde este fetişcana din 1812? Unde este copilul de atunci? În acea vreme ne atingeam poate, ne mai atingem şi acum şi totuşi e o prăpastie între noi. Memoria, această punte a trecutului, este frântă între ea şi mine. Ea nu ar cunoaşte chipul meu şi eu nu aş recunoaşte sunetul glasului ei. Ea nu-mi mai cunoaşte numele, iar eu nu-l ştiu pe-al ei.

27 iulie.

Am puţine lucruri să-ţi spun despre Bayonne. Oraşul e cât se poate de plăcut, situat în mijlocul dealurilor verzi la confluenţa râului Nive cu Adour, care face acolo o mică Gironde. Păcat însă că din oraşul frumos şi locul acesta plăcut, a trebuit să se facă o

fortăreaţă.

Vai de peisajele fortificate! Am mai spus-o odată şi nu pot să mă împiedic s-o mai spun; ce tristă văgăună este un şanţ în zigzag! Ce urâtă este o colină cu pantă şi contrapantă! Aşa arată o capodoperă a lui Vauban[63]. […]

Catedrala din Bayonne este destul de frumoasă, din secolul al XIV-lea, culoare de iască şi complet roasă de vântul mării. Nicăieri nu am văzut în interiorul ogivelor cercevele mai bogate şi mai capricioase. Aici se îmbină toată vigoarea secolului al XIV-lea cu fantezia secolului al XV-lea fără ca ea să fie zgârcită. Ici şi colo mai sunt câteva ferestre frumoase cu vitralii, aproape toate din secolul al XVI-lea. La dreapta fostului mare portal am admirat un mic ochi de fereastră al cărui desen se compune din flori şi frunze, minunat încolăcite într-o rozasă. Uşile au mult stil; lame mari, negre, presărate de cuie enorme cărora un ciocan de fier aurit le dă şi mai multă strălucire. Nu a mai rămas decât un singur ciocan, o minunată lucrătură bizantină.

Biserica este alipită către sud de o mănăstire mare din aceeaşi epocă, în momentul de faţă în curs de restaurare cu destulă pricepere. Cândva comunica cu corul printr-un măreţ portal, astăzi zidit şi văruit, a cărui ornamentaţie şi statui amintesc prin stilul lor grandios de Amiens, Reims, Chartres.

În biserică şi în mănăstire au fost odinioară multe morminte astăzi distruse.

Totuşi, câteva sarcofage mutilate mai sunt încă prinse de ziduri. Ele sunt goale. Nu ştiu ce fel de praf, groaznic de privit, a înlocuit pulberea omenească. Păianjenul îşi ţese pânza în întunecatele lăcaşe ale morţii.

M-am oprit într-o capelă unde nu a mai rămas niciun mormânt, ci numai locul de unde au fost smulse din zid; şi totuşi mortul şi-a luat toate precauţiile ca să-şi păstreze mormântul. *Acest mormânt îi aparţine*, aşa cum mai spune încă şi astăzi inscripţia de pe marmura neagră pecetluită în zid. „La 22 aprilie 1664” dacă dai crezare aceleiaşi inscripţii ce spune textual: „E. Reboul, notar regal şi epitrop, a dat lui Pierre de Baraduc, burghez şi oştean la castelul vechi din acest oraş, titlul şi posesia acestei cripte de care să beneficieze el şi ai săi.”

---

[63] VAUBAN – SEBASTIEN LE PRESTRE DE – (1633–1707), mareşal al Franţei. Sub Ludovic al XIV-lea a fost comisar general al fortificaţiilor (1678) având şi misiunea de a acoperi frontierele.

Şi în legătură cu asta îmi vine în gând vizita la Saint-Michel de la Bordeaux.

Tocmai ieşisem din biserica din secolul al XIII-lea, remarcabilă mai ales prin portaluri şi conţinând o încântătoare capelă sculptată a Fecioarei, ar trebui de fapt să spun înflorită de minunaţii meşteri din timpul lui Ludovic al XII-lea. Priveam campanila alături de biserică având în vârf un telegraf. Altădată, era o minunată fleşă înaltă de trei sute de picioare, astăzi este un turn cu un aspect cât se poate de ciudat şi original.

Pentru cei care nu ştiu că un trăsnet a lovit fleşa în 1786 prăbuşind-o într-un incendiu ce a mistuit şi acoperişul bisericii, uriaşul turn militar şi ecleziastic, greoi ca un donjon şi împodobit ca o clopotniţă, este o adevărată dilemă. Ferestrele superioare nu mai au apărători de ploaie. Nu mai sunt clopote, nici carilon, nici talgere, nici ciocane, nici orologiu. Turnul, cu toate că este încă încununat de un bloc cu opt feţe şi opt pinioane, rămâne şters şi ciuntit la vârf. Trăieşti însă simţământul că este decapitat şi mort. Vântul şi lumina zilei trec prin lungile ogive fără ferestre, fără cercevele la ferestre, ca nişte uriaşe oseminte. Nu este o clopotniţă, ci scheletul ei.

Eram singur în curtea cu câţiva copaci, unde se înălţa campanila izolată. Curtea este vechiul cimitir. Cu toate că eram puţin jenat de strălucirea soarelui, contemplam posomorâta şi minunata hardughie şi încercam să-i citesc istoria în arhitectură şi nenorocirile în răni. Pe mine un edificiu mă interesează tot atât de mult ca şi un om mare. Într-un fel este o fiinţă şi încerc să-i aflu povestea vieţii.

Eram acolo foarte visător, când deodată am auzit la câţiva paşi de mine: Domnule, Domnule! Întorc capul. Nimeni. Curtea era pustie. Câteva vrăbii sporovăiau în bătrânii copaci din cimitir. O voce mă strigase, o voce stinsă, dulce şi spartă, ce răsuna încă în urechile mele.

Fac câţiva paşi şi aud din nou vocea: Domnule! De data asta mă întorc repede şi zăresc, în colţul curţii, lângă poartă, chipul unei bătrâne ieşind printr-o lucarnă. Lucarna, îngrozitor de dărăpănată, lăsa să se întrevadă interiorul unei camere jalnice.

Lângă bătrână era un bătrân.

Perechea aceasta era tot ce am văzut mai învechit în faţa mea. Interiorul cocioabei era văruit, în albul ce aminteşte giulgiul, şi nu vedeam alte mobile decât cele două scăunaşe pe care erau aşezaţi,

privindu-mă cu ochii lor mici cenuşii; două chipuri tăbăcite, zbârcite, parcă acoperite cu funingine şi smoală, mai curând înfăşuraţi decât îmbrăcaţi, în vechi giulgiuri cârpite.

Eu nu sunt ca Salvatore Rosa[64] care spunea:

Me figuro il sepulcro in ogni loco.[I]

Totuşi, în plină zi, la prânz, sub lumina soarelui cald şi viu, apariţia m-a surprins pentru moment şi mi se părea că sunt strigat din fundul unei cripte antideluviene de către două spectre bătrâne de patru mii de ani.

După câteva secunde de gândire, le-am dat câte 15 bani. Erau pur şi simplu portarul şi portăreasa cimitirului. Philemon şi Baucis.

Philemon, ameţit de moneda de cincisprezece bani, s-a strâmbat de mirare şi bucurie punând-o într-un vechi buzunar de piele bătut în ţinte pe zid, *autre injure des ans*[II], cum ar spune La Fontaine, iar Baucis spuse cu un zâmbet amabil: Doriţi să vedeţi osuarul?

Acest cuvânt *osuar* a trezit în mintea mea nu ştiu ce ştearsă amintire despre un lucru pe care într-adevăr credeam că-l ştiu şi am răspuns. Cu plăcere, doamnă. Mi-am închipuit, a reluat bătrâna. Şi a adăugat: Iată-l pe clopotar, el vă va conduce, este foarte frumos de văzut. Vorbind astfel şi-a pus prietenos, pe mâna mea, mâna ei diafană, palpitantă, păroasă şi rece, ca aripa unui liliac.

Noul personaj care tocmai apăruse şi care fără îndoială simţise mirosul monedei de cincisprezece bani, clopotarul, stătea în, picioare, la câţiva paşi, pe scara exterioară a turnului a cărui uşă o lăsase întredeschisă.

Era un tânăr vânjos de vreo treizeci şi şase de ani, robust, gras, îmbujorat şi proaspăt, având aerul unuia căruia îi place să trăiască, aşa cum îi stă bine celui ce trăieşte pe spinarea morţilor. Spectrele mele se completau cu un vampir.

Bătrâna m-a prezentat clopotarului cu o oarecare ceremonie: Iată un domn englez care doreşte să vadă osuarul.

Vampirul, fără să spună un cuvânt, a urcat din nou cele câteva trepte pe care le coborâse, a împins uşa turnului şi mi-a făcut semn să-l urmez. Am intrat.

Fără să spună un cuvânt, a închis uşa în spatele meu. Ne-am pomenit într-o întunecime adâncă. Totuşi exista o candelă pe un colţ de treaptă după o piatră mare. În licărirea ei, l-am văzut pe

---

[I] Peste tot îmi imaginez morminte. (trad. din it.).

[II] O altă ocară adusă de ani. (trad. din fr.).

[64] ROSA, SALVATORE (1615–1673), pictor, poet şi muzician italian.

clopotar aplecându-se şi aprinzând o lampă. Cu lampa aprinsă a început să coboare treptele unei înguste scări în spirală şi eu la fel.

După vreo zece trepte, cred că m-am aplecat ca să trec printr-o uşă ascunsă şi să urc două sau trei trepte, fiind condus tot de clopotar, în sfârşit nu mai am în minte toate detaliile, căci, cufundat într-un fel de visare, eu mergeam ca prin somn. La un moment dat clopotarul mi-a întins mâna lui mare, osoasă: am simţit că paşii noştri răsunau pe o podea; ne aflam într-un loc foarte întunecos, un fel de cavou, în beznă.

Nu voi uita niciodată ce am văzut atunci.

Clopotarul, mut şi nemişcat, stătea în picioare în mijlocul cavoului, rezemat de un stâlp înfipt în podea, ridicând cu mâna stângă lampa deasupra capului. Am privit în jurul nostru. În lumina ceţoasă, difuză şi vagă a cavoului, am desluşit bolta ogivală.

Dintr-o dată, aţintindu-mi ochii pe zid, am observat că nu eram singuri.

Chipuri ciudate, în picioare şi rezemate de zid ne înconjurau din toate părţile. La lumina lămpii le întrezăream nelămurit prin ceaţa, care umplea locurile joase şi întunecoase.

Închipuie-ţi un cerc de arătări înfricoşătoare, în mijlocul căruia mă aflam. Corpurile negricioase şi goale se cufundau şi se pierdeau în noapte, dar le vedeam totuşi desluşit ieşind afară din umbră şi aplecându-se într-un fel către mine, înghesuite unele într-altele, o mulţime de capete sinistre sau groaznice, chemându-mă parcă cu guri mari deschise, însă fără de voce, şi privindu-mă cu orbite fără ochi.

Ce erau aceste chipuri? Statui, fără îndoială. Am luat lampa din mâinile clopotarului şi m-am apropiat. Erau cadavre.

În 1793, în timp ce era violat cimitirul regilor la Saint-Denis, a fost violat şi cimitirul poporului la Bordeaux. Regalitatea şi poporul sunt două suveranităţi, gloata le-a insultat în acelaşi timp. Ceea ce dovedeşte, fie spus în treacăt, celor care nu ştiu gramatica aceasta, că *popor şi gloată* nu sunt sinonime.

Cimitirul Saint-Michel din Bordeaux a fost devastat ca şi celelalte. Coşciugele au fost smulse din pământ, iar tot acel praf aruncat în cele patru vânturi. Când sapa a ajuns aproape de fundaţia turnului, spre surprinderea tuturor nu s-au mai întâlnit nici coşciuge putrede, nici vertebre rupte, ci doar corpuri întregi, uscate şi conservate de argila acoperitoare de atâţia ani. De aici ideea pentru crearea unui muzeu-osuar. Ideea se potrivea epocii.

Copiii din strada Montfaucon şi din drumul Bègles jucau arşice cu resturile răspândite prin cimitir. Le-au fost luate din mâini şi împreună cu toate oasele ce s-au mai putut găsi s-au strâns şi îngrămădit în cavoul inferior al campanilei Saint-Michel. Peste grămada de şaptesprezece picioare, s-a făcut o podea cu balustradă.

Totul a fost încununat cu cadavrele, atât de ciudat de intacte, recent dezgropate. Erau şaptezeci. Au fost aşezate în picioare, rezemate de zid, în spaţiul circular rezervat între balustradă şi zid. Această podea răsuna sub paşii mei, pe aceste oase am mers, acestea erau cadavrele care mă priveau.

Clopotarul, numai după ce-şi jucă rolul, căci acest artist regiza melodrame, s-a apropiat de mine şi a binevoit să-mi vorbească. Mi-a dat explicaţii despre aceşti morţi. Vampirul a devenit cicerone. Aveam impresia că vorbeşte un ghid de muzeu. Câteodată avea limbuţia unui ursar. — Priviţi-l pe acesta, domnule, este numărul unu. Are toţi dinţii. Priviţi cât de bine este conservat numărul doi, deşi are aproape patru sute de ani. În ce priveşte numărul trei, s-ar spune că respiră şi că ne aude. Nu este de mirare. Nu sunt decât şaizeci de ani de când a murit. Este unul din cei mai tineri de aici. Mai ştiu încă persoane din oraş care l-au cunoscut.

Şi-a continuat astfel turneul, trecând cu graţie de la un spectru la altul, debitându-şi lecţia cu o memorie imperturbabilă. Dacă-l întrerupeam cu o întrebare în mijlocul unei fraze, îmi răspundea cu vocea sa naturală, pe urmă îşi relua fraza, exact de unde l-am întrerupt. Ţinând în mână o baghetă, el lovea din când în când în cadavrele care răsunau ca pielea unui geamantan gol. De altfel, ce altceva decât un geamantan gol rămâne din trupul unui om, după ce spiritul l-a părăsit?

Nu cunosc o trecere în revistă mai înfricoşătoare. Nici Dante şi Orcagna[65] nu au visat ceva mai lugubru. Dansurile macabre de pe podul din Lucerna şi din Campo-Santo din Pisa nu sunt decât umbra acestei realităţi.

Era o negresă agăţată de un cui, cu o frânghie trecută pe sub subţiori, râzând hidos. Într-un colţ fusese adunată o familie

---

[65] ORCAGNA — ANDREA DI CIONE ARCANGELO, zis Orcagna – pictor, sculptor şi arhitect care a lucrat la Florenţa între 1343 şi 1368. Între 1352–1359 a realizat, ex-voto, după epidemia de ciumă, marele tabernacol policrom de la Orsammichele, apoi marele poliptic de la Santa Maria Novella şi nava bisericii Santa Croce.

întreagă, care murise otrăvită cu ciuperci; erau patru. Mama, cu capul plecat, părea că încearcă să aline pe cel mai mic dintre copii, în agonie pe genunchii ei, iar fiul cel mare, al cărui profil păstrase ceva tineresc, îşi sprijinea fruntea de umărul tatălui. O femeie, moartă de un cancer la sân, îşi îndoia în chip ciudat braţul, ca şi cum ar fi vrut să-şi arate rana, mărită de îngrozitoarea operă a morţii. Alături de ea, se ridica un hamal uriaş, care pariase, într-o zi, că va căra două mii de livre de la poarta Caillou la Chartrons. Le-a dus, a câştigat pariul şi a murit. Omul ucis de un rămăşag stătea cot la cot cu unul ucis într-un duel. Gaura de sabie, pe unde a intrat moartea, se putea încă vedea la dreapta, pe pieptul lui descărnat.

La câţiva paşi se răsucea un sărman copil, despre care se spune că fusese îngropat de viu. Culmea groazei. Acest spectru suferă. El se luptă încă, după şase sute de ani, împotriva sicriului lui dispărut. Ridică capacul cu craniul şi cu genunchiul; împinge scândura de stejar cu călcâiul şi cu cotul; cu disperare îşi rupe unghiile de pereţi, pieptul se dilată, muşchii gâtului se umflă într-un fel înspăimântător, el urlă. Strigătul lui nu se mai aude, dar se vede. Este cumplit.

Ultimul din cei şaptezeci este cel mai vechi. Datează de opt sute de ani. Clopotarul m-a făcut să remarc, cu oarecare cochetărie, dinţii şi părul său. Alături era un copilaş.

Cum reveneam, pe urma paşilor mei, am remarcat una din fantome aşezată pe jos, lângă uşa de intrare. Avea gâtul întins, capul ridicat, gura lamentabilă, mâna deschisă, o cârpă în mijlocul corpului, un picior cu laba goală şi din celălalt şold ieşind o tibie dezgolită, aşezat pe o piatră, ca un picior de lemn. Părea să-mi ceară de pomană.

Nimic mai curios şi mai misterios decât un asemenea cerşetor, la o asemenea uşă.

Ce să-i dai? Ce pomană să-i faci? Care este banul care le trebuie morţilor? Am rămas mult timp nemişcat în faţa acestei apariţii şi visarea mea a devenit încet-încet o rugăciune.

Când îţi spui că toate aceste larve, astăzi încătuşate într-o tăcere glaciară, într-o atitudine sfâşietoare, au trăit, au palpitat, au suferit, au iubit, când îţi spui că au avut spectacolul naturii, arborii, câmpul, florile, soarele, bolta albastră a cerului, în loc de această boltă palidă, când îţi spui că au avut tinereţe, viaţă, frumuseţe, bucurie, plăceri şi că au râs ca şi noi la petreceri, cu un hohot plin de nesocotinţă şi uitare, când îţi spui că şi ele au fost ceea ce suntem

noi şi că şi noi vom fi ce sunt ele, când te trezeşti aşa, faţă în faţă cu viitorul, un gând trist îţi vine în inimă, cauţi în zadar să te agăţi de lucrurile omeneşti dobândite şi care toate se prăbuşesc ca nisipul, sub mâinile tale, şi te simţi căzând într-o prăpastie.

Pentru acela care priveşte aceste resturi umane cu ochiul cărnii nimic nu este mai înfricoşător. Giulgiuri în zdrenţe de-abia le acoperă. Coastele apar dezgolite, de-a curmezişul unor diafragme sfâşiate, dinţii sunt galbeni, unghiile negre, părul rar şi creţ, pielea este o meşină roşcată, care secretă un praf cenuşiu, muşchii şi-au pierdut orice relief, viscerele şi intestinele s-au transformat într-o cânepă roşcată, din care atârnă nişte fire groaznice, care deapănă în tăcere, în această întunecime, invizibilul caier al morţii. În fundul burţii deschise, se zăreşte coloana vertebrală.

— Domnule, îmi spune omul, ce bine sunt conservaţi!

Pentru cel ce priveşte toate astea, cu ochii spiritului, nimic nu este mai formidabil.

Clopotarul, văzând că visarea mea se prelungeşte, a ieşit în vârful picioarelor şi m-a lăsat singur. Lampa rămăsese pe jos. Când acest om nu a mai fost acolo, mi s-a părut că cineva, care mă încurca, a dispărut. Mă simţeam, ca să spun aşa, în comunicare directă şi intimă cu posomorâţii locuitori ai cavoului.

Priveam cu un fel de ameţeală hora care mă înconjura, nemişcată şi frământată în acelaşi timp. Unii îşi lasă braţele să cadă, alţii şi le răsucesc, câţiva îşi împreunează mâinile. Este sigur că o expresie de groază şi grijă este întipărită pe toate feţele, care au văzut interiorul mormântului. În orice chip l-ar trata mormântul, corpul morţilor este teribil.

Pentru mine, aşa cum aţi putut înţelege deja, nu erau mumii, erau fantome. Vedeam toate aceste capete întoarse unele către altele, toate aceste urechi, care păreau să asculte, aplecate peste gurile, care păreau că şoptesc, şi mi se părea că toţi aceşti morţi, smulşi pământului şi condamnaţi la dăinuire, trăiau în această noapte o viaţă cumplită şi veşnică, că îşi vorbeau în ceaţa groasă a închisorii lor, că îşi povesteau întunecatele întâmplări ale sufletului, în mormânt, şi că îşi spuneau în şoaptă lucruri de negrăit.

Ce dialoguri înfricoşătoare! Ce-şi pot spune? O, abisuri în care se pierde gândul! Ei ştiu ce se află în spatele vieţii. Ei cunosc secretul călătoriei. Au depăşit promontoriul. Norul cel mare pentru ei s-a deşirat. Noi suntem încă pe ţărmul ipotezelor, al speranţelor, al ambiţiilor, al pasiunilor, al tuturor nebuniilor, numite înţelepciune,

al tuturor himerelor, numite adevăruri. Ei au intrat pe tărâmul infinitului, al nemişcării, al realităţii. Ei cunosc lucrurile care sunt şi singurele lucruri care ar fi. Toate întrebările ce ne preocupă zi şi noapte pe noi, visătorii, pe noi, filosofii, toate subiectele meditaţiilor noastre fără sfârşit şi ţel, despre viaţă, obiectul creaţiei, persistenţa eului, starea ulterioară a sufletului, ei le ştiu miezul, toate enigmele noastre, ei le cunosc. Ei cunosc sfârşitul tuturor începuturilor noastre. De ce au acest aer teribil? De ce au acest chip disperat şi de temut?

Dacă urechile noastre nu ar fi prea grosolane pentru a le putea auzi sunetele, dacă nu s-ar fi pus între ei şi noi zidul de netrecut al cărnii şi al vieţii, ce ne-ar putea ei oare spune? Ce revelaţii ne-ar face? Ce sfaturi ne-ar da? Din mâinile lor am ieşi înţelepţi sau nebuni? Ce aduc ei din mormânt?

Eram adâncit în acest haos de gânduri. Morţii care se întreţineau între ei nu mă mai înspăimântau, aproape că mă simţeam în largul meu. Dintr-o dată, nu ştiu cum, mi-am amintit că tocmai în acel moment, în înaltul turnului Saint-Michel, la două sute de picioare deasupra capului meu, deasupra acestor spectre, ce-şi şoptesc în noapte misterios, un telegraf, sărmană maşină de lemn, mânuită de o sfoară, se agita în ceaţă şi arunca unul după altul, prin spaţiu, tot într-un limbaj misterios, aceste lucruri imperceptibile, care mâine vor fi un jurnal.

Niciodată nu am simţit mai bine, decât în acel moment, zădărnicia pasiunilor noastre. Ce poemă acest turn Saint-Michel, ce contrast şi ce învăţătură! Pe vârful său, în lumină şi în soare în mijlocul cerului albastru, în ochii mulţimii preocupate mişunând pe străzi, un telegraf gesticulează şi se zbate, ca Pasquin[66] pe scena lui de saltimbanc, spune şi detaliază cu minuţiozitate toate lipsurile întâmplărilor zilei şi ale politicii sfertului de oră, Espartero care cade, Narváez[67] care apare, Lopez[68] care îl goneşte pe Mendizabal[69], marile evenimente microscopice, infuzorii care fac pe dictatorii, volvocinele fac pe tribunii, vibrionii[70] fac pe tiranii, toate micimile din care se compune omul trecător şi clipa fugitivă, şi în acest răstimp, jos, în mijlocul masivului pe care turnul se sprijină, într-o criptă neatinsă de nicio rază, niciun zgomot, un consiliu de spectre, aşezate în cerc, în întunecime, vorbeşte în şoaptă de morminte şi de eternitate.

Biarritz

25 iulie.

Dragă prietene, cunoşti cele trei puncte ale coastei normande, atât de dragi mie, Bourg-d'Ault, Tréport şi Étretat; Étretat, cu arcurile imense, tăiate în faleză de valuri, Tréport, cu biserica veche, cu bătrâna cruce de piatră şi vechiul său port înţesat de vase pescăreşti, Bourg-d'Ault, cu marea sa stradă gotică, care te duce brusc spre largul mării. Ei bine, adaugă şi Biarritz alături de Tréport, Étretat şi Bourg-d'Ault printre locurile pe care le-aş alege *pour le plaisir de mes yeux*[I], cum spune Fénelon.

Nu cunosc loc mai fermecător şi mai minunat decât Biarritz. Unii oameni obişnuiţi să critice totul chiar şi pe bunul Dumnezeu, în ceea ce a făcut mai frumos, spun că nu sunt copaci, însă trebuie să ştii să alegi: ori oceanul, ori pădurea. Vântul mării seceră copacii.

Biarritz este o aşezare albă cu acoperişuri ruginii şi obloane verzi, unduind peste coame îmbrăcate de iarbă şi tufişuri. Ieşi din sat, cobori duna, nisipul se năruie sub călcâie şi dintr-o dată te găseşti pe un ţărm blând şi neted, în mijlocul unui fabulos labirint de stânci, de camere, arcade, grote şi peşteri, arhitectură stranie, aruncată de-a valma în mijlocul valurilor, scăldată de albastrul

---

[I] Pentru plăcerea ochilor mei. (trad. din fr.).

[66] Pasquin, tip de valet în comedia italiană, emul al lui Brighella (brighella = servitorul şiret din commedia dell'arte) şi Scaramouche, obraznic, lacom, mincinos, flecar. Din latinescul Pasquino, numele dat unei statui din epoca elenistică (secolul al III-lea î.e.n.), găsită la oma şi pe care se lipeau epigramele. În literatura clasică: scriere satirică, epigramă răutăcioasă.

[67] NARVÁEZ ROMÓN MARIA (1800–1868), duce de Valencia, general şi om de stat spaniol. Partizan al reginei Maria-Cristina, îl va elimina pe Espartero în 1844 şi va ajunge preşedinte al Consiliului.

[68] LOPEZ, DOMINGUEZ – JOSE – (1829–1911), general şi om de stat spaniol. A luat parte la revoluţia care a detronat-o pe Isabella a II-a (septembrie 1868), dar s-a raliat apoi regelui Alfonso al XII-lea, devenind şeful partidului de stânga dinastic (1881), ministru de război şi preşedintele senatului (1905), prim-ministru (1906).

[69] MENDIZABAL – JUAN ALVAREZ – (1790–1853), om de stat spaniol. În timpul reacţiunii absolutiste din 1823, s-a refugiat la Londra. Ministru de finanţe, progresist, în 1835, apoi preşedinte al guvernului.

[70] Infuzori, clasă de protozoare cu corpul acoperit de cili; volvocinae – fam. de infuzori; cibrioni – gen de bacterii patogene.

cerului, de lumina şi umbra soarelui, de spuma mării şi freamătul vântului.

Nu l-am văzut nicăieri pe bătrânul Neptun s-o ruineze pe bătrâna Cibèla[71] cu mai multă forţă, satisfacţie şi măreţie. Întreaga coastă este plină de vuiete. Marea Gasconiei o roade şi o sfâşie prelungind printre stânci neţărmuritele-i şoapte. Totuşi, ori de câte ori rătăcesc pe acest ţărm pustiu, indiferent de momentul zilei, o linişte deplină îmi cuprinde inima. Tumulturile naturii nu tulbură singurătatea.

Nu-ţi poţi imagina ce viaţă intensă palpită şi veghează în aparenta dezordine a unui mal năruit. O pojghiţă de scoici vii acoperă stâncile, zoofitele şi moluştele înoată şi plutesc, ele însele transparente, în transparenţa valurilor. Aşa se infiltrează, picătură cu picătură, şi plouă cu perle mari din bolta peşterilor; crabii şi melcii se caţără printre alge şi iarbă de mare, conturând pe nisipul ud forma valurilor care i-au adus. Deasupra grotelor creşte o vegetaţie ciudată şi aproape unică, astragalul de Bayonne, garofiţa galică, inul de mare, trandafirul cu frunze de sângerică, gura leului cu frunze de cimbru.

În golfuri înguste, bieţii pescari, ghemuiţi în jurul unor bărci vechi, despică şi curăţă, în zgomotul asurzitor al fluxului ce se ridică sau coboară printre stânci, peştele pescuit în timpul nopţii. Fetele tinere, desculţe, merg să spele în valuri pieile de focă şi de fiecare dată când marea albită de spumă se avântă până la ele, ca un leu care se mânie şi se întoarce, ele îşi ridică fustele şi se dau înapoi în hohote mari de râs.

Te scalzi la Biarritz, ca şi la Dieppe, ca şi la Le Havre, ca şi la Tréport, însă cu o anume libertate pe care ţi-o inspiră acest frumos cer şi pe care ţi-o îngăduie climatul atât de blând. Femei, gătite cu ultimul model de pălărie venit de la Paris, înfăşurate din cap până în picioare într-un uriaş şal, cu un voal de dantelă pe faţă, intră cu ochii plecaţi, într-una din acele barăci de pânză, presărate pe întreaga plajă; o clipă mai târziu, ele ies cu picioarele goale, îmbrăcate numai cu o uşoară cămaşă de lână cafenie, care de multe ori de-abia coboară sub genunchi, şi aleargă râzând, să se arunce în mare. Această libertate, plăsmuită din bucuria omului şi măreţia naturii, îşi are măreţia ei.

Fetele din sat şi drăguţele lucrătoare din Bayonne se scaldă cu cămăşuţe de serj, adesea foarte găurite, fără să se prea

[71] CIBÈLA, divinitate antică din Asia Mică, zeiţă a naturii, identificată în Grecia cu Rhea, mama zeilor.

sinchisească de ce lasă găurile să se vadă sau de ce ascund cămăşile.

A doua zi, ducându-mă la Biarritz, cum mă plimbam în timpul refluxului printre grote, căutând scoici şi speriind crabii, care fugeau pieziş, ascunzându-se în nisip, am auzit din spatele unei stânci, un glas care cânta următorul cuplet, oarecum în dialect, dar nu destul ca să mă împiedice să-i înţeleg cuvintele:

Gastilbelza, omul cu carabina
Cânta aşa:
A cunoscut-o cineva pe dona Sabina,
Cineva de aici?
Dansaţi, cântaţi, săteni, noaptea pătrunde
Pe Muntele Falù.
Vântul care vine dinspre munte
Mă va face nebun.

Era o voce de femeie. Am ocolit stânca. Cântăreaţa se scălda.

O fată tânără şi frumoasă, cu cămaşă albă şi fusta scurtă, înota într-un mic golf prins de două stânci la intrarea unei peşteri. Hainele ei de ţărancă zăceau pe nisip în fundul peşterii. Zărindu-mă, a ieşit pe jumătate din apă şi a început să cânte a doua strofă şi văzând că o ascultam nemişcat, în picioare pe stâncă, ea îmi spuse surâzând într-un jargon amestecat francez şi spaniol:

— Domnule străin, cunoşti dumneata acest cântec?

— Cred că da, i-am răspuns. Puţin.

Pe urmă m-am îndepărtat fără ca ea să mă fi gonit.

Nu găseşti în asta o anume asemănare cu Ulise ascultând sirena? Natura ne reîntoarce şi ne redă fără încetare, reîntinerindu-le, nenumăratele teme şi motive pe care imaginaţia oamenilor a construit toate vechile poezii şi toate vechile mitologii.

Pe scurt, Biarritz este un loc minunat, cu populaţia sa prietenoasă, cu casele albe atât de frumoase, dunele mari, nisipul fin, peşterile uriaşe, marea strălucitoare.

Nu am decât o singură teamă, să nu ajungă la modă. Deja vine lumea de la Madrid, în curând va veni şi de la Paris.

Atunci Biarritz, acest sat, atât de rustic, de sălbatic şi cinstit încă, va fi cuprins de pofta primejdioasă a banilor; *sacra fames*[I]. În Biarritz se vor pune plopi pe coline, rampe pe dune, scări în prăpăstii, chioşcuri pe stânci, bănci în peşteri, şi pantaloni

[I] Sfânta foame. (trad. din lat.).

frumoaselor care se scaldă. Biarritz va deveni pudic şi lacom. Smerenia, *qui n'a dans tout le corps de chaste que les oreilles*[1] cum spune Molière, va înlocui libera şi inocenta familiaritate a tinerelor femei, în jocul lor cu marea. Şi pe urmă va exista un cabinet de lectură şi teatru. La Biarritz se va citi ziarul, se vor juca melodrame şi tragedii. O, Zaïre, ce vrei de la mine? Seara se va merge la concert, căci vor fi concerte în fiecare seară, iar un cântăreţ cu triluri de privighetoare burtoasă în jur de cincizeci de ani va cânta cavatine de soprane, aici, la câţiva paşi de bătrânul ocean, care cântă muzica veşnică a fluxurilor, uraganelor şi furtunilor.

Atunci Biarritz nu va mai fi Biarritz. Va fi ceva decolorat, şi bastard ca Dieppe ori Ostende.

Nimic nu este mai măreţ decât un cătun de pescari, aşezat la ţărmul oceanului, plin de obiceiuri străvechi şi naive; nimic nu este mai mare decât un oraş, care pare să aibă menirea augustă să gândească pentru întregul gen uman, şi să propună lumii noutăţile, de multe ori grele şi de temut, pe care civilizaţia le pretinde. Nimic nu este mai mărunt, mai meschin şi mai ridicol, decât un fals Paris.

Oraşele care sunt scăldate de mare ar trebui să-şi păstreze ca pe o comoară înfăţişarea dată de poziţia lor. Oceanul are toate darurile, toate frumuseţile, toată măreţia. Când ai oceanul, la ce bun să mai copiezi Parisul?

La Biarritz, câteva simptome par deja să anunţe apropiata transformare. Acum zece ani se venea de la Bayonne pe şa, acum doi ani se venea în cabrioletă, acum se vine în trăsura publică. Acum o sută de ani, ca şi acum douăzeci de ani, se făcea baie în vechiul port, un mic golf străjuit de două turnuri năruite. Astăzi se face baie în noul port. Acum zece ani la Biarritz era doar un han, astăzi sunt trei sau patru „hoteluri".

Asta nu pentru că aş dezaproba trăsura publică, nici portul nou, unde valurile se sparg mai cu putere ca în cel vechi, şi în consecinţă baia este mai eficace, nici „hotelurile" care nu au alt păcat decât că nu au ferestre către mare; dar mă tem de alte perfecţionări posibile şi aş vrea ca Biarritz să rămână Biarritz. Până acum totul este bine, dar să ne oprim aici.

De altfel trăsura publică de la Bayonne la Biarritz nu se împământeneşte fără o oarecare rezistenţă. Cabrioleta se luptă cu trăsura, iar cu zece ani în urmă şaua se lupta cu cabrioleta. Toţi cărăuşii din oraş s-au revoltat contra a doi şelari, Castex şi Anatol,

[1] Care n-are neprihănit în tot corpul ei decât urechile. (trad. din fr.).

inventatorii trăsurilor publice. Este complot, concurenţă, asociaţie. Este o iliadă a birjarilor de trăsuri care expun punga călătorului la nişte tresăriri ciudate.

După ce am sosit la Bayonne, a doua zi am vrut să merg la Biarritz. Necunoscând drumul, m-am adresat unui trecător, un ţăran navarrez, costumat frumos, pantalon larg de catifea măslinie, brâu roşu, cămaşă cu guler mare desfăcut, prins într-un inel de argint, vestă de postav gros, cafeniu, toată brodată cu mătase maronie, şi o pălărie mică à la Henri al II-lea, tivită cu catifea şi înălţată de o pană de struţ neagră şi ondulată. Am întrebat pe acest falnic trecător despre drumul la Biarritz.

— Luaţi-o pe strada Pont-Mayour până la Porte d’Espagne, îmi spuse el.

— Găseşti uşor cu ce să te duci la Biarritz?

Navarrezul m-a privit, surâzând grav şi îmi spuse, cu accentul regiunii sale, aceste vorbe memorabile, al căror înţeles adânc nu l-am priceput decât mai târziu:

— Domnule, este uşor să te duci, mai greu este să te întorci.

Am luat-o pe strada Pont-Mayour.

În timp ce o urcam am întâlnit mai multe afişe de culori diferite, prin care cărăuşii ofereau publicului vehicule pentru Biarritz la diferite preţuri cinstite; am remarcat, în trecere, că toate aceste anunţuri se terminau printr-o invariabilă formulă: Preţurile vor rămâne astfel fixate până la ora opt seara.

Am ajuns la Porte d’Espagne. Acolo se grupau şi se înghesuiau unele într-altele o mulţime de trăsuri de toate felurile, platforme cu bănci, cabriolete, gondole, caleşti, cupeuri. Abia am aruncat o privire pe această îmbulzeală de atelaje, că o altă mulţime mă şi înconjura. Erau birjarii. În acel moment am fost asurzit. Toate vocile, toate accentele, toate dialectele, toate înjurăturile şi toate ofertele deodată.

Unul m-a apucat cu braţul drept.

— Domnule, sunt vizitiul domnului Castex, urcaţi în cupeu, un loc pentru cincisprezece parale.

Celălalt mi-a apucat braţul stâng.

— Domnule, sunt Ruspil, am şi eu un cupeu, un loc pentru douăsprezece parale.

Un al treilea mi-a ţinut drumul.

— Domnule, eu sunt Anatol. Uitaţi caleaşca mea, vă duc pentru zece parale.

Un al patrulea îmi vorbea în urechi:

— Domnule, veniţi cu Momus, eu sunt Momus, mergem ca gândul până la Biarritz pentru şase parale.

Cinci parale, strigau alte capete împrejurul meu.

— Vedeţi, domnule, trăsura frumoasă: Sultana din Biarritz! un loc pentru cinci parale!

Primul care mi-a vorbit şi care îmi ţinea braţul drept a dominat, în fine, tot acest vacarm.

— Domnule, eu v-am vorbit primul. Vă cer să mă preferaţi.

— Vă cere cincisprezece parale, au strigat ceilalţi birjari.

— Domnule, reluă rece omul, vă cer trei parale.

S-a aşternut o tăcere deplină.

— Eu am vorbit domnului, primul, adăugă omul.

Pe urmă, profitând de stupoarea celorlalţi combatanţi, a deschis repede uşa cupeului împingându-mă înăuntrul şi, înainte de a avea timp să mă desmeticesc, a închis cupeul, s-a urcat pe capră şi a plecat în galop. Trăsura sa era plină. Ai fi zis că mă aştepta numai pe mine.

Trăsura era nouă şi foarte bună; caii excelenţi. În mai puţin de o jumătate de oră eram la Biarritz.

Odată ajuns, nevrând să abuzez de situaţia mea, am scos cincisprezece parale din pungă şi i-am dat vizitiului. Tocmai mă îndepărtam, când m-a apucat de braţ.

— Domnule, nu face decât trei parale.

— Nici vorbă, mi-ai spus la început, cincisprezece parale, atât rămâne.

— Păi, nu, domnule, am spus că vă voi duce pentru trei parale. Rămâne trei parale.

Mi-a dat diferenţa silindu-mă aproape s-o primesc.

Pe Dumnezeul meu, mi-am zis îndepărtându-mă, iată un om cinstit.

Ceilalţi călători dăduseră ca şi mine numai trei parale.

Toată ziua m-am plimbat pe plajă, şi o dată cu lăsarea serii m-am gândit să mă reîntorc la Bayonne. Eram ostenit şi-mi reaminteam cu o oarecare plăcere de trăsura excelentă şi de virtuosul birjar care m-adusese. Am început să urc coasta vechiului port. În depărtări, ceasurile din câmpie băteau ora opt. Nu am luat în seamă o mulţime de plimbăreţi, care alergau din toate părţile şi păreau să se grăbească către intrarea în sat, unde se opreau cărăuşii.

Seara era minunată, câteva stele începuseră să împungă, cu strălucirea lor, cerul limpede al amurgului, marea încă netulburată avea lucirea opacă şi grea a unei uriaşe pânze de ulei.

În dreapta mea tocmai se aprinsese, pe un promontoriu învecinat, un far cu lumină rotitoare; strălucea, apoi se stingea, iar se aprindea aruncând brusc o lumină orbitoare, ca şi cum încerca să se lupte cu veşnicul Sirius strălucitor, în ceaţă, în celălalt capăt al orizontului. M-am oprit din drum şi câtva timp am contemplat acest melancolic spectacol ce-mi sugera imaginea efortului omenesc. […]

Noaptea se adâncea, deodată contemplarea mea a fost fulgerată de gândul la Bayonne şi la hanul meu. Am pornit din nou şi am ajuns în piaţa unde de obicei stăteau trăsurile. Nu mai era decât una singură; un felinar pus pe jos mi-o arăta. Era o caleaşcă cu patru locuri; trei locuri erau deja ocupate.

În timp ce mă apropiam:

— Hei, domnule, veniţi o dată, îmi strigă o voce, este ultimul loc şi suntem ultima trăsură.

Am recunoscut vocea birjarului meu de dimineaţă. Reîntâlneam pe acel om de modă veche. Întâmplarea mi s-a părut providenţială. Am binecuvântat momentul. O clipă mai târziu şi aş fi fost obligat să fac tot drumul pe jos.

— Zău că eşti un birjar cumsecade. Mă bucur să te revăd.

— Urcaţi repede, domnule, reluă omul.

M-am instalat în grabă în caleaşcă.

După ce m-am aşezat, birjarul, cu mâna pe clanţă, mi-a spus:

— Domnul ştie că a trecut ora?

— Care oră?

— Ora opt.

— Aşa e, am auzit eu ceva bătând.

— Domnul ştie că după ora opt preţurile se schimbă? Noi venim aici să luăm călătorii, ca să le facem un serviciu. Obiceiul este să se plătească înainte de plecare.

— Minunat, răspund eu scoţând punga. Cât face?

Omul reluă cu blândeţe:

— Doisprezece franci, domnule.

Am înţeles numaidecât afacerea. Dimineaţa se anunţă că pentru trei parale de persoană, curioşii vor fi duşi la Biarritz; sunt o mulţime; seara aceeaşi mulţime este adusă înapoi la Bayonne, pentru doisprezece franci de persoană.

Probasem de dimineaţă rigiditatea stoică a birjarului meu; nu am replicat niciun cuvânt şi am plătit.

Mergând către Bayonne în galop, frumoasa maximă a ţăranului navarrez mi-a revenit în minte, şi pentru iniţierea călătorilor am făcut această traducere în limba vulgară TRĂSURI PENTRU BIARRITZ. Preţ de persoană – la dus trei parale, la întors, doisprezece franci. Nu găseşti că-i sucită bine?

La o oarecare distanţă de Bayonne, unul din tovarăşii mei de drum îmi arătă în umbră, pe o colină, castelul Marrac sau cel puţin ceea ce a mai rămas astăzi din el.

Castelul Marrac este celebru, pentru că în 1808, în timpul întrevederii de la Bayonne, a fost locuit de împărat. Napoleon a avut cu această ocazie un gând mare, însă providenţa nu i l-a acceptat; şi cu toate că Iosif I a cârmuit Castilia ca un prinţ bun şi înţelept, ideea, atât de utilă pentru Europa, mai ales pentru Franţa şi Spania, de a da o dinastie nouă Spaniei, a fost funestă lui Napoleon, ca şi lui Ludovic al XIV-lea.

Josefina, care era creolă şi superstiţioasă, îl însoţea pe împărat la Bayonne. Ea pare să fi avut nu ştiu ce fel de presentiment şi ca Nuñez Saledo, în romanţa spaniolă, repeta adeseori: *Il arrivera malheur de ceci*[1].

Astăzi, cunoscându-se cealaltă faţă a acestor evenimente, deja cufundate în istorie de treizeci de ani, distingem în cele mai mici detalii tot ce-au avut mai sinistru, prin fatalitatea care a tras toate sforile.

Şi iată acel ceva total necunoscut şi care merită să fie pomenit.

În timpul şederii la Bayonne, împăratul a vrut să viziteze lucrările de la Boucaut. Bayonezii, tineri pe atunci, îşi amintesc că împăratul, într-o dimineaţă, a traversat pe jos drumul către mare pentru a ajunge la o corabie mică acostată în port şi care trebuia să-l ducă până la gurile fluviului Adour.

Josefina îl ţinea de braţ. Ca peste tot, avea şi aici o întreagă suită de regi care, în această conjunctură, erau prinţii din sud şi Burbonii din Spania, bătrânul rege Carol al IV-lea cu soţia; prinţul de Asturia, care după ce a fost rege şi s-a numit Ferdinand al VII-lea, don Carlos, astăzi pretendent sub numele de Carol al V-lea.

Toată populaţia din Bayonne era pe străzi înconjurându-l pe împărat, care mergea fără pază. Curând, mulţimea a devenit atât de numeroasă şi stânjenitoare în curiozitatea ei meridională, încât

---

[1] Din asta o să iasă o nenorocire. (trad. din fr.).

Napoleon a grăbit pasul. Bieţii Bourboni, gâfâind, îl urmau cu greu.

Împăratul a ajuns la barca corăbiei atât de precipitat, încât Josefina, la intrare, vrând să apuce în grabă mâna pe care i-o întindea căpitanul vasului, a căzut în apă până la genunchi. În orice altă împrejurare ea ar fi râs. Ar fi fost pentru ea, îmi spune, doamna ducesă de C… povestindu-mi întâmplarea, o ocazie să-şi arate picioarele care erau frumoase. De data aceea însă, s-a remarcat că a scuturat trist din cap. Semnul era rău.

Toţi cei care au asistat la această întâmplare au avut un sfârşit trist. Napoleon a murit proscris. Josefina a murit repudiată. Carol al IV-lea şi soţia au murit detronaţi. Cât despre tinerii prinţi de atunci, unul este mort, Ferdinand al VII-lea; celălalt, don Carlos, este prizonier. Corabia care l-a dus pe împărat s-a pierdut doi ani mai târziu, cu oameni şi bunuri, sub capul Ferret, în golful Arcachon; căpitanul, care a dat mâna împărătesei şi care se numea Lafon, a fost condamnat pentru acest lucru şi a fost împuşcat. În fine, castelul Marrac, unde locuise Napoleon, transformat succesiv în cazarmă şi seminar, a dispărut într-un incendiu, iar în 1820, în timpul unei nopţi cu furtună, o mână, rămasă necunoscută, a pus foc la toate cele patru colţuri.

Căruţa cu boi

San Sebastián, 28 iulie.

În ziua de 27 iulie 1843, la ora zece şi jumătate dimineaţa, când să intru în Spania, între Bidart şi Saint-Jean-de Luz, în faţa porţii unui han prăpădit, am revăzut o veche căruţă spaniolă cu boi. Adică, mica căruţă de Biscaya, cu doi boi şi două roţi din lemn compact, care se învârtesc o dată cu osia şi fac un zgomot asurzitor ce se aude de la o leghe în munte.

Dragă prietene, să nu zâmbeşti de grija duioasă cu care înregistrez atât de minuţios această amintire. Dacă ai şti cât de încântător este pentru mine acest zgomot, îngrozitor pentru alţii, îmi aminteşte de ani binecuvântaţi.

Eram mic de tot când am traversat aceşti munţi şi când l-am auzit pentru prima oară. Ieri, când mi-a izbit urechile, m-am simţit dintr-o dată întinerit. Auzindu-l numai, mi s-a părut că retrăiesc toată copilăria şi nu ştiu prin ce stranie şi supranaturală influenţă, memoria îmi devenise proaspătă ca zorile de april, totul revenindu-

mi dintr-o dată în minte; cele mai mici detalii ale acelor vremuri fericite îmi apăreau limpezi, strălucitoare, luminate parcă de soare răsare. Pe măsură ce căruţa cu boi se apropia, cu muzica ei sălbatică, revedeam clar acel încântător trecut şi mi se părea că între acel trecut şi astăzi nu mai era nimic. Era ieri.

Oh, ce timpuri frumoase! Ce ani blânzi şi strălucitori! Eram copil, eram micuţ, eram iubit. Nu aveam experienţă şi o aveam pe mama!

Călătorii în jurul meu îşi astupau urechile, eu purtam încântarea în inimă. Niciodată un cor de Weber, niciodată o simfonie de Beethoven, niciodată o melodie de Mozart nu au făcut să înflorească într-un suflet tot ce a trezit în mine atât de îngeresc, de negrăit, scârţâitul furios şi bizar al celor două roţi prost unse pe un drum prost pietruit.

Căruţa s-a îndepărtat, zgomotul a slăbit încetul cu încetul, şi, pe măsură ce se stingea în munţi, strălucitoarea apariţie a copilăriei mele se stingea din memoria mea; pe urmă totul s-a decolorat şi când ultima notă a acestui cântec, armonios numai pentru mine, s-a topit în depărtări, m-am simţit readus încet la realitate, în prezent, în viaţă, în noapte.

Fie binecuvântat bietul căruţaş necunoscut, care a avut puterea misterioasă de a-mi reînvia amintirile şi care fără să ştie a săvârşit această miraculoasă evocare în sufletul meu! Fie în paza cerului cel ce revarsă o lumină neaşteptată în cugetul visătorului!

Dragul meu prieten, această întâmplare mi-a cuprins în întregime sufletul. Nu îţi voi mai scrie nimic astăzi.

De la Bayonne la San Sebastián

29 iulie.

Am plecat din Bayonne în zorii zilei. Drumul este fermecător; aleargă pe un platou înalt, având la dreapta Biarritz şi la orizont marea; aproape un munte şi, mai aproape, o baltă mare, sărată şi verde. Un copil gol, goluţ, adapă o vacă. Peisajul este minunat, cerul albastru, marea albastră, soarele strălucitor. De pe înălţimea unui deal, un măgar priveşte toate astea

În molatica delăsare
A unui mandarin învăţat, care mănâncă scaieţi.

O cetăţuie Ludovic al XII-lea, ultima pe care o are Franţa în partea asta, la miazăzi.

La Bidart, se schimbă caii. La uşa bisericii, un fel de idol ciudat, venerat astăzi ca şi pe vremuri. Destinul acestei pietre este să fie adorată; idol pentru păgâni, sfânt pentru creştini. Fetişurile sunt trebuincioase celor ce nu gândesc.

Apoi urmează Saint-Jean-de-Luz, sat aruncat într-un cotlon de munte. Braţ de mare în nisipuri. Băltoace de apă verde-albăstruie mirosind a peşte; spălătorese. Cântec de bucurie. Un mic palat cu turnuleţe în genul palatului d'Angoulême în Marais, construit fără îndoială pentru Mazarin cu ocazia căsătoriei lui Ludovic al XIV-lea.

Bidassoa, râu frumos cu nume basc, ţinând loc de hotar între cele două limbi, ca şi între cele două ţări şi păstrând neutralitatea între franceză şi spaniolă.

Traversez podul. La capătul de miazăzi, diligenţa se opreşte. Ni se cer paşapoartele. Un soldat, cu pantaloni de pânză zdrenţuiţi şi în haină verde cârpită cu albastru la cot şi guler, apare la uşa diligenţei. Este santinela; sunt în Spania.

Iată-mă în ţara unde se pronunţă *b* în loc de *v*; fapt ce-l extazia pe beţivanul de Scaliger: *Felices populi*, exclamă el, *quibus VIVERÈ est BIBERE*[I].

În insula Fazanilor, un fel de podiş verde, nu sunt fazani. Sunt reprezentaţi de o vacă şi trei raţe, fără îndoială, figuranţi închiriaţi pentru a juca acest rol spre satisfacţia trecătorilor.

Este o regulă generală. La Paris, în Marais, nu există mlaştini; pe strada celor Trois-Pavillons, nu sunt pavilioane; pe strada de la Perle, sunt prostituate: în insula des Cygnes naufragiază ghete vechi şi câini morţi. Când un loc se numeşte Insula „des Faisans", acolo găseşti precis raţe. O, călători, curioşi, obraznici, să nu uitaţi acest fapt!

Nu m-am împiedicat totuşi să privesc Insula Fazanilor. Acolo unde Casa de Franţa a luat în căsătorie Casa de Austria, unde Mazarin, campion al vicleniei, s-a luptat corp la corp cu Louis de Haro[72], campion al mândriei, o vacă paşte iarba. Spectacolul este mai puţin măreţ? A decăzut poiana? Machiaveli ar spune da; Hesiod

---

[I] Fericite popoarele pentru care a trăi înseamnă a bea. (trad. din lat.).

[72] HORO – DON LOUIS DE – (1599–1667), ministru spaniol. Evenimente mai importante la care a participat: recunoaşterea definitivă a independenţei Provinciilor Unite (1648), încheierea păcii cu Franţa (Tratatul Pirineilor – 1659).

ar spune nu.

Suntem la Irún.

Ochii mei îl caută cu nesaţ. Acolo mi s-a înfăţişat pentru prima dată Spania, uimindu-mă atât de mult, cu casele ei negre, străzile înguste, balcoanele de lemn şi cu porţile de cetate, pe mine, copilul francez, crescut în mahonul imperiului. Ochii mei, obişnuiţi cu paturi înstelate, cu fotolii cu mânere în formă de gât de lebădă, cu suporturi pentru susţinerea lemnelor în cămin în formă de sfinx, cu bronzuri aurite şi marmură albastru peruzea, priveau cu un fel de groază sipetele mari sculptate, mesele cu picioare răsucite, paturile cu baldachin, argintăriile schimonosite şi îndesate, geamurile ferecate în plumb, toată această lume veche şi nouă ce mi se înfăţişa.

Vai, Irún nu mai este Irún. S-a transformat, mai mult decât Parisul, în stil empire şi în mahon. Nu vezi decât case albe cu obloane verzi. Se simte că Spania, totdeauna înapoiată, citeşte de-abia acum pe Jean-Jacques Rousseau. Irún şi-a pierdut toată fizionomia. O, sate, care sunteţi înfrumuseţate, ce urâte deveniţi! Unde este istoria? Unde este trecutul? unde este poezia? unde sunt amintirile? Irún seamănă cu Batignolles.

Greu mai întâlneşti două sau trei case negre, cu balcon suspendat. Cred că am recunoscut-o şi am salutat-o din adâncul sufletului casa pe care o vedeam din locuinţa mamei, acea veche casă, contemplată cu uimire şi cu un fel de simpatie de mine ceasuri întregi, cu toate că eram copil francez, hrănit în mahon. Casa în care a locuit mama mea a dispărut.

În piaţă mai există o coloană veche cu armele Spaniei, din timpul lui Filip al II-lea. Împăratul Napoleon, trecând prin Irún, s-a rezemat de această coloană.

Ieşind din Irún, am recunoscut forma drumului cu o parte în suiş şi alta în coborâş. Mi-l amintesc ca şi cum l-aş vedea. Era dimineaţă. Soldaţii din escorta noastră, veseli cum sunt totdeauna soldaţii în timp de război, atunci când pleacă cu hrană pentru trei zile, urcau pe drumul de sus, iar noi urmam drumul de jos.

Fontarabie mi-a lăsat o impresie luminoasă. El a rămas în amintirea mea ca silueta unui oraş de aur, cu o clopotniţă ascuţită, orizontul îndepărtat al unui golf albastru. Nu l-am mai revăzut ca atunci. Fontarabie este un sat destul de frumos, aşezat pe un podiş cu o promenadă umbrită de copaci, cu marea alături, şi aproape de Irún, la numai o jumătate de leghe.

Drumul pătrundea în munţi, minunaţi prin formă şi încântători prin verdeaţă. Dealurile sunt îmbrăcate în catifea verde, uzată ici şi colo. Apare o casă, mare, de piatră, cu balcon, cu un blazon mare, luat, la început, drept blazonul Spaniei, atât este de pompos şi de imperial bălţat. O inscripţie anunţă: *Estas armas de la casa Solar. Año 1759*[I] .

Un torent curge de-a lungul drumului. Foarte des întâlneşti poduri cu arcuri acoperite de iederă ce se clatină la trecerea căruţelor cu boi. Ţipăt îngrozitor al roţilor la vale.

De câtva timp, un om înarmat cu o durdă aleargă lângă diligenţă îmbrăcat ca un mahalagiu din Paris, o vestă rotunjită şi pantaloni largi de catifea de bumbac în culoarea pielii, cu cartuşiera pe burtă, cu pălărie rotundă şi ceruită ca a birjarilor de trăsuri, cu inscripţia: Cazadores de Guipúzcoa. Este un jandarm. Escortează diligenţa.

Oare sunt hoţi? Imposibil. Ieşim din Franţa. Ridicăm din umeri. Totuşi sosim într-un sat. Cum se numeşte acest loc? Astigarraga. Ce caută la poarta hanului acea trăsură lungă, vopsită în verde? Este poştalionul. De ce este oprită, deshămată şi descărcată? Este descărcată pentru că nu mai are încărcătură; deshămată pentru că nu mai are cai; oprită pentru că a fost oprită. Oprită? De cine? De tâlharii care au ucis surugiul, au luat caii şi au jefuit călătorii. Şi săracii diavoli, care sunt acolo pe pragul hanului, cu aerul acela vrednic de milă? Sunt călătorii. Ah, într-adevăr? Ne trezim. Deci un asemenea lucru este posibil. Sigur vedem că am ieşit din Franţa.

Jandarmul ne părăseşte. Un altul se prezintă. Cel care ne-a părăsit vine la uşa diligenţei şi cere de pomană. Este plata lui.

Te gândeşti la banii de aur din buzunar şi dai un ban de argint. Săracii dau un gologan, avarii o leţcaie. Jandarmul primeşte peseta, ia gologanul şi acceptă leţcaia. Jandarmul nu ştie altceva decât să alerge pe drum, să poarte o puşcă şi să ceară de pomană. Asta-i toată osteneala lui.

Mi-am pus problema: ce s-ar face jandarmul dacă nu ar exista tâlhari? Frumoasă întrebare! S-ar face tâlhar.

Mi-e teamă că-i aşa. Şi jandarmul trebuie să trăiască! Două treimi din sate sunt ruinate. „Carliştii” şi „cristinos”. Acum şase ani încă mai bântuia războiul civil[73] în Guipúzcoa şi Navarra. În Spania drumul mare aparţinea războiului civil, din timp în timp, iar tâlharilor dintotdeauna. Tâlharii fac parte din decor.

Când să intri în Ernani, drumul o coteşte dintr-o dată la dreapta.

[I] Aceste arme ale casei Solar. Anul 1759. (trad. din sp.).

Trotuarul pentru pietoni, paralel cu drumul. O mulţime de ţărani cu berete, mergând la târg să-şi vândă vitele.

Cum diligenţa cobora o coastă în galop, un biet bou, înspăimântat, s-a aruncat în mărăciniş. Un băieţel de patru-cinci ani, care-l mâna, i-a luat capul ascunzându-i-l la piept şi mângâindu-l uşor cu mâna. Îi făcea boului ceea ce îi făcea şi lui, fără îndoială, mama. Boul tremura din toate încheieturile, îşi înfunda cu încredere căpăţâna, împodobită cu coarne uriaşe, între plăpândele braţe ale copilului, şi arunca pieziş o privire înspăimântată către diligenţa trasă de şase catâri, cu un zgomot îngrozitor de clopoţei şi lanţuri. Copilul zâmbea şi îi vorbea încetişor. Nimic mai înduioşător şi mai minunat decât să vezi forţa brutală şi oarbă, gingaş liniştită de slăbiciunea inteligentă.

Diligenţa ajunge în vârful dealului; spectacol măreţ.

Un promontoriu la dreapta, un promontoriu la stânga, două golfuri; un istm la mijloc, un munte în mare; la piciorul muntelui un oraş. Iată San Sebastián.

La prima vedere este minunat, la a doua, amuzant. Un far vechi pe promontoriul din stânga. O insulă în golf, sub far. O mănăstire ruinată. O plajă de nisip. Căruţele cu boi descarcă pe plajă vasele încărcate cu minereu de fier. Portul San Sebastián, curioasă încâlcire de zăgazuri complicate.

La dreapta, valea Loyola, plină de păsărele, unde Urumea, râu frumos de culoarea oţelului, desenează o potcoavă uriaşă. Pe promontoriul nordic, câteva bucăţi de ziduri dărâmate, resturile fortului de unde Wellington a bombardat oraşul, în 1813. Marea îşi sparge admirabil valurile.

Intrare în oraş. Pod ridicător. Cetate. Pe poarta oraşului o frumoasă cartuşă deteriorată, din timpul lui Filip al II-lea, conţinând, fără îndoială, armele oraşului, armele oraşului distruse de vreo revoluţie în stil francez. În interiorul aceleiaşi porţi, deasupra gardianului şi a santinelei, un Crist mare de lemn, pictat, sângerând, cu picături mari, de sub coroana sa de spini. Alături,

---

[73] Războiul civil al lui Don Carlos (Carol de Burbon, 1788–1855, al doilea fiu al regelui Carol al IV-lea). Sprijinindu-se pe Legea Salică (cutumă a francilor salieni sub Clovis, prin care se excludeau femeile de la succesiunea tronului), revendică succesiunea fratelui său Ferdinand al VII-lea contra fiicei acestuia, Isabella a II-a. Carliştii – tradiţionalişti şi conservatori provoacă un război civil care se termină în defavoarea lor. Carol de Burbon se refugiază în Franţa şi renunţă, în 1844, în favoarea fiului său cel mare, Carol.

vasul cu agheasmă. Soldaţii de gardă cântă la chitară şi din castaniete. Un caldarâm îngrozitor, din pietre mici.

San Sebastián are înfăţişarea unui oraş reclădit, regulat şi trasat în pătrate, ca o tolbă de şah.

În timp ce mâncam, am auzit în stradă râsete şi sunet de castaniete. Ies afară, o ceată de oameni ciudaţi mă înconjoară, jerpeliţi, înfăşuraţi în zdrenţe, mândri şi eleganţi ca şi chipurile lui Callot[74]; pălării extravagante din timpul Directoratului, mustăcioare; aer nobil, spiritual şi îndrăzneţ. În jurul meu se strigă: *los estudiantes! los estudiantes!*[I] Sunt şcolarii de la Salamanca în vacanţă. Unul dintre ei se apropie de mine şi îmi întinde pălăria. Arunc o peseta. El se ridică. Toţi strigă: *Viva!* Străbat astfel regiunea cerând de pomană. Unii dintre ei sunt bogaţi. Acest lucru îi amuză. În Spania cerşitul nu este ofensator. Este un lucru obişnuit.

Intru la un bărbier. Acest artist locuieşte într-un fel de peşteră. Trei pereţi mari şi un tavan, fără ferestre; în fund o uşă. Locuinţa este mobilată cu o superbă oglindă Ludovic al XV-lea, două gravuri colorate reprezentând Austerlitz[75] şi Marengo[76], un copilaş şi patru sau cinci roţi, cum probabil existau altădată în locuinţa călăului.

[I] Studenţii, studenţii! (trad. din sp.).

[74] CALLOT, JACQUES (1592–1635), gravor francez. Nedorind să îmbrăţişeze cariera bisericească, pleacă la 11 ani de acasă şi pe drum este luat de o şatră de ţigani cu care ajunge la Roma. Acolo, în Atelierul gravorului francez Philipe Thomasian, învaţă tehnica burin (daltă pentru gravură), apoi aqua-forte (gravură cu apă tare), pe care din 1617 le înlocuieşte cu tehnica veenis (lac folosit de gravori pentru protejarea plăcilor de cupru contra apei tari), care se păstrează până în zilele noastre. În 1625, răspunde chemării infantei Isabela Clara Eugenia, se duce în Flandra unde gravează „Asediul de la Breda”. Se întâlneşte cu Van Dyck la Anvers. Este apreciat de Richelieu, dar refuză cererea regelui Ludovic al XIII-lea de a grava „Asediul Nancy-ului. În muzeele din diverse ţări ale lumii se găsesc 334 gravuri executate de Callot

[75] Bătălia de la Austerlitz (în cehă Slavkov, localitate lângă Brno). La 2 decembrie 1805 (aniversarea unui an de la încoronare), Napoleon învinge armatele austro-ruse, ceea ce are ca rezultat destrămarea celei de a treia coaliţii, compusă din Anglia, Austria şi Rusia.

[76] Bătălia de la Marengo (Piemont-Italia). La 14 iunie 1800, Napoleon obţine o importantă victorie asupra armatei austriece. O contribuţie importantă au avut-o cavaleria lui Kellermann şi, în special, trupele lui Desaix, care va muri chiar în această bătălie.

Vorbeşte patru limbi, miroase foarte urât şi bărbiereşte admirabil.

Iată povestea lui. S-a născut la Aix-la-Chapelle, drept care vorbeşte germana. Împăratul l-a făcut francez şi imperiul soldat, deci vorbeşte franceza. Spaniolii l-au făcut prizonier în 1811, vorbeşte spaniola. S-a însurat în regiune şi a luat în căsătorie o *basquaise*[1], după cum spune el. Vorbeşte basca. Iată ce înseamnă să ai aventuri în patru limbi diferite.

Mănăstire ruinată lângă San Sebastián. Ruină destul de frumoasă, cel puţin de departe. Biserica este din secolul al XV-lea. Turnul se năruie. Pietrele din boltă se desprind şi cad la picioarele mele în timp ce desenez. O familie sărmană s-a instalat într-un colţ acolo unde a fost o grădină pe vremuri. Ea a zidit pe jumătate intrarea unei capele făcând un staul. Pe pereţi sunt pictaţi îngeri. Ca şi în scena naşterii se văd ieslea, boul şi măgarul.

Auster Oyarbide, un basc spiritual, se angajează să-mi transporte bagajul. El îl cântăreşte. — Este greu! — Cât vrei? — O peseta. — S-a făcut. Încarcă totul pe creştetul capului şi se preface că geme sub greutate. La poarta oraşului, în timp ce ieşeam, întâlneşte o femeie, bătrânică, desculţă şi deja împovărată. Merge către ea, îi spune ceva în bască; femeia se opreşte. El îi încarcă toată povara în coşul mare de pe cap, deja umplut pe jumătate, apoi vine lângă mine. Femeia, cu paşi mărunţi, o ia înainte. Auster, cu mâinile la spate, merge alături de mine şi îmi vorbeşte. Are un cal. Mi-l oferă pentru o excursie la Renteria şi la Fontarabie, o zi opt pesetas. Sosim. Bătrâna depune pachetul la picioarele lui Oyarbide făcându-i o reverenţă. Îi dau lui Oyarbide peseta promisă. Îmi zice: Acestei sărmane femei nu-i daţi nimic?

San Sebastián

San Sebastián, 2 august

Sunt în Spania. Cel puţin cu un picior. Ţară de poeţi şi contrabandişti. Natura este minunată; sălbatică, cum le trebuie visătorilor, şi aspră, cum le trebuie tâlharilor. Un munte în mijlocul mării. Urmele bombelor pe toate casele, urmele furtunilor pe toate stâncile, urmele puricilor pe toate cămăşile, iată San Sebastián.

Dar sunt într-adevăr în Spania? San Sebastián ţine de Spania, aşa cum Spania se ţine de Europa printr-o limbă de pământ. Este o

[1] De origine bască. (trad. din fr.).

peninsulă într-o peninsulă; şi aici, ca într-o mulţime de alte lucruri, aspectul fizic este oglinda stării morale. La San Sebastián nu prea eşti spaniol, eşti basc.

Aici este Guipúzcoa, străvechea vatră locuită de judecători, sunt vechile provincii libere *vascongadas*[I]. Se vorbeşte într-adevăr puţin castiliana, dar se vorbeşte mai ales *bascuence*[II]. Femeile poartă eşarfe de dantelă, dar nu au rochii cu volan; şi chiar această eşarfă, pe care madrilenele o poartă cu atâta cochetărie şi graţie până pe ochi, cele din Guipúzcoa o pun pe partea dinapoi a creştetului, ceea ce nu le împiedică de altfel să fie foarte cochete şi foarte graţioase. Seara se dansează pe iarbă bătându-se din palme; nu-i decât umbra castanietelor. Dansatoarele se leagănă cu o supleţe armonioasă, însă fără vervă, fără impetuozitate, fără furie, fără voluptate; nu-i decât umbra dansului andaluz.

În schimb francezii sunt peste tot, în oraş, din doisprezece negustori care ţin *boticas*[III], trei sunt francezi. Nu mă plâng, constat numai faptul. Bineînţeles, dacă nu ţineam seama decât de moravuri, toate aceste oraşe de aici sau de dincolo, Bayonne şi San Sebastián, Oloron, ca şi Tolosa nu sunt decât ţinuturi mixte. Se simte mişcarea popoarelor care se amestecă. Sunt guri de fluvii. Nu este nici Franţa, nici Spania, nici mare, nici râu.

Aspect deosebit şi demn de studiu. Mai adaug că, aici, o legătură secretă şi profundă, care nu a putut să fie ruptă de nimic, uneşte, în ciuda tratatelor, frontiere diplomatice, şi în ciuda Pirineilor, frontierele naturale, pe toţi membrii misterioasei familii basce. Vechiul cuvânt *Navarre*, nu este un cuvânt. Te naşti basc, vorbeşti basc, trăieşti basc şi mori basc. Limba bască este o patrie, aproape că am spus o religie. Spune un cuvânt basc unui muntean în munte; înainte de acest cuvânt de-abia erai om pentru el, după cuvântul pronunţat, iată-te fratele său. Limba spaniolă este aici o străină, ca şi limba franceză.

Fără îndoială că această unitate vascongada tinde să descrească şi va sfârşi prin a dispărea. Satele mari trebuie să absoarbă pe cele mici, este legea istoriei şi a naturii. Însă este remarcabil că această unitate, atât de plăpândă în aparenţă, a rezistat atât de mult timp. Franţa a luat o parte a Pirineilor, Spania pe cealaltă, nici Franţa nici Spania nu au putut dezagrega grupul basc. În timpul noii istorii,

---

[I] Basce. (trad. din sp.).

[II] De fapt – vascuense – limba bască. (trad. din sp.).

[III] Prăvălii. (trad. din sp.).

care se suprapune de patru secole, este încă perfect vizibil fenomenul, ca un crater sub un lac.

Niciodată legea de unire moleculară, sub imperiul căreia se formează naţiunile, nu a luptat mai energic împotriva a mii de cauze de tot soiul care dizolvă şi recompun aceste mari formaţiuni naturale. Aş vrea, fie zis în treacăt, ca aceia care fac istoria şi aceia care fac tratatele să studieze, mai mult decât au obiceiul, această misterioasă chimie după care se face şi se desface omenirea.

Din această unitate bască rezultă nişte date ciudate. Astfel Guipúzcoa este o veche regiune de comune. Spiritul antic republican din Andorra şi Bagnères s-a răspândit timp de secole în munţii Jaitzquivel, care sunt într-un fel Jura Pirineilor. Aici se trăia sub o cartă, în timp ce Franţa era sub monarhia absolută prea creştină şi Spania sub monarhia absolută catolică. Aici, din vremuri imemoriale, poporul alege alcadele şi alcadele guvernează poporul. Alcadele este primar, alcadele este judecător şi el aparţine poporului. Preotul aparţine papei. Ce îi rămâne regelui? soldatul. Dar dacă este un soldat castilian, poporul îl va alunga; dacă este un soldat basc, preotul şi alcadele îi vor avea inima, iar regele numai uniforma.

La prima vedere s-ar părea că o astfel de naţiune ar fi admirabil pregătită pentru a primi noutăţile franceze. Eroare. Vechile libertăţi se tem de noua libertate. Poporul basc a dovedit-o din plin.

La începutul acestui secol, adunarea reprezentativă din Spania, aproape de orice şi pentru orice traduceri ale Constituantei, decretă unitatea spaniolă. Unitatea bască s-a revoltat. Unitatea bască, afundată în munţii săi, a întreprins războiul nordului contra sudului. În ziua în care tronul a rupt-o cu Adunarea, regalitatea s-a refugiat la Guipúzcoa, speriată şi urmărită. Ţara drepturilor, naţiunea de *fueros*[I] a strigat: *Viva el rey neto!*[II][…].

În schimb, mica revoluţie antiesparteristă, care se numeşte *el pronunciamiento*[III], s-a făcut la San Sebastián în chipul cel mai paşnic din lume. San Sebastián nu se mişca, lăsând celelalte oraşe din provincie să se pronunţe după bunul lor plac. Dintr-o dată, soseşte o ameninţare de la locuitorii din Pamplona că trebuie negreşit un *pronunciamiento* la San Sebastián, altminteri ei vor coborî. San Sebastián nu cunoaşte frica, dar acest sărman oraş este

[I] Partidul privilegiilor.

[II] Trăiască regele cel adevărat.

[III] Lovitură de stat militară în Spania. (trad. din sp.).

obosit. Războiul civil Espartero, după războiul civil al lui don Carlos, este prea mult. Fruntaşii oraşului s-au reunit la *ayuntamiento*[I]; s-au convocat cei doi ofiţeri ai companiei miliţiei orăşeneşti; într-o sală s-a pregătit o masă cu un covor verde, pe această masă s-a redactat o proclamaţie oarecare, care a fost pe urmă citită, de la o fereastră, trecătorilor din piaţă, câţiva copii, care jucau şotron, s-au întrerupt pentru o clipă şi au strigat: Vivat. În aceeaşi seară evenimentul a fost adus la cunoştinţa garnizoanei, care era în *castillo*[II]. Garnizoana a aderat la proclamaţia scrisă pe masa primăriei şi citită la fereastra din piaţă. A doua zi, generalul a luat poşta, iar ziua următoare, şeful politic a luat diligenţa, două zile mai târziu, colonelul a plecat. Revoluţia era înfăptuită.

Iată cel puţin povestea, aşa cum mi-a fost istorisită.

Eram tovarăş de drum, cocoţat pe imperiala de *las diligencias peninsulares*[III], de la Bayonne, cu un fost căpitan carlist, şi traversam acest frumos ţinut devastat. Căpitanul era un om cu maniere distinse, tăcut, gânditor. L-am întrebat, pe neaşteptate, în spaniolă: *Que pensa usted de don Carlos?* Ce părere aveţi de don Carlos? El mi-a răspuns pe loc, în franceză: *Este un imbecil*. Imbecil trebuie luat în sensul de *imbecillis*, adică debil. Veţi avea o părere justă, care nu va viza omul, ci momentul dat, în care omul a trăit.

Războiul din 1833–1839 a fost sălbatic şi violent. Ţăranii au trăit cinci ani împrăştiaţi prin păduri şi munţi, fără să pună piciorul în casele lor. Triste clipe pentru o naţiune, când noţiunea de „la tine acasă” dispare. Unii erau înrolaţi, alţii erau fugari. Trebuia să fii carlist sau cristino. Partidele vor să faci parte dintr-un partid. Cristinos dădeau foc carliştilor şi viceversa. Vechea lege, vechea poveste, vechiul spirit omenesc.

Cei care se abţineau erau goniţi de carlişti şi împuşcaţi a doua zi de cristinos. În permanenţă, la orizont, fumega câte un incendiu. Naţiunile în război cunosc dreptul oamenilor, în schimb partidele nu le cunosc.

Aici natura face tot ce poate ca să însenineze omul şi omul face tot ce poate ca să întunece natura.

Don Carlos, el însuşi, nu lua în niciun fel parte la război. El stătea când la Tolosa, când la Ernani. Câteodată, se ducea dintr-un oraş în altul cu câţiva curteni trăind după cea mai strictă etichetă spaniolă.

[I] Primărie. (trad. din sp.).

[II] Castel mai mic. (trad. din sp.).

[III] Diligenţele peninsulare. (trad. din sp.).

Când sosea în câte un sat, în care nu mai fusese, i se alegea cea mai bună casă, mulţumindu-se cu puţin. De obicei, mergea îmbrăcat cu o redingotă de culoare închisă, fără epoleţi şi broderii, cu decoraţiile Lâna de aur şi însemnele lui Carol al III-lea[77]. Fiul lui, prinţul de Austria, purta bereta bască cu multă eleganţă. Don Carlos, prinţesa de Beïra, soţia lui, şi prinţul de Austria călătoreau călare; prinţesa de Beïra dădea exemplul de curaj, când era pericol, şi de veselie, la oboseală. De mai multe ori grupul regal era să fie surprins de Espartero; prinţesa atunci încăleca repede şi spunea râzând: *Vamos*[I].

Ferdinand al VII-lea[78] nu-l iubea pe don Carlos şi se temea de el. Îl acuza de uneltiri, în timpul domniei lui, ceea ce nu era adevărat. Cu toate acestea, ultima persoană pe care regele Ferdinand o vedea în fiecare seară, înainte de a adormi, era fratele său. La miezul nopţii, don Carlos intra, săruta mâna regelui şi ieşea, adeseori fără ca cei doi fraţi să fi schimbat vreo vorbă.

Gărzile aveau ordin să nu lase să intre la acea oră în camera regală, decât pe don Carlos şi pe faimosul părinte Cyrillo. Acest părinte Cyrillo avea judecată şi era învăţat. – Avea un profil care merita să fie desenat alături de asemenea prinţi şi fraţi. Partidele l-

[I] Să mergem. (trad. din sp.).

[77] CAROL AL III-lea (1716–1788), rege al Spaniei, fiul lui Filip al V-lea şi al Elisabetei Farnese. Datorită mamei sale a domnit asupra ducatului de Parma sub numele de Carol I, apoi a cucerit Napoli şi Sicilia unde a domnit sub numele de Carol al VII-lea. La moartea fratelui său vitreg Ferdinand al VI-lea, devine rege al Spaniei. Influenţat de enciclopediştii francezi a făcut o reformă a finanţelor, a dezvoltat agricultura şi comerţul, a fondat Banca Spaniei, a creat şcoli militare, a înfrumuseţat Madridul şi i-a expulzat pe iezuiţi (1767).

[78] FERDINAND AL VII-LEA (1784–1833), rege al Spaniei, fiul cel mare al lui Carol al IV-lea. Când era încă prinţ, a căutat sprijinul lui Napoleon pentru a-şi asigura tronul. În 1808, după răscoala din Aranjuez, ajunge rege, dar trupele lui Napoleon conduse de Murat ocupă Madridul. Napoleon trimite toată familia regală la Bayonne, obţine abdicarea lui Carol al IV-lea în favoarea lui Ferdinand al VII-lea, a acestuia în favoarea lui Carol al IV-lea, şi din nou a lui Carol al IV-lea în favoarea sa. Ferdinand e trimis prizonier la Valenccy de unde îl eliberează în 1813. Reîntors în Spania, în martie 1814, aboleşte constituţia liberală şi îşi persecută adversarii, reprimă, cu ajutorul trupelor franceze trimise de Sfânta Alianţă, revoluţia cortesurilor; reinstaurează monarhia absolută; în vremea domniei sale s-a desfăşurat Războiul de eliberare a coloniilor spaniole din America Latină (1810–1826).

au ponegrit cu o imaginaţie şi cu o furie ciudată.

Erau mulţi englezi printre gărzile personale ale lui Ferdinand al VII-lea. Lor le vorbea regele cu deosebită plăcere, când, după slujbă, mergea să joace acea partidă de biliard, principala lui ocupaţie, ce dura aproape toată ziua. Atunci când era bine dispus le dădea şi ţigări de foi.

La drept vorbind, don Carlos a fost eliminat ca pretendent în ziua în care Zumalacarragui a murit. Zumalacarragui era un adevărat basc. Era nodul mănunchiului carlist. După moartea sa, armata lui „Carol al V-lea” nu a mai fost decât un *mănunchi dezlegat*, după spusele marchizului de Mirabeau. În jurul lui don Carlos erau două partide, partidul curţii, *el rey neto*, şi partidul drepţilor, *los fueros*. Zumalacarragui era omul „drepţilor”. El neutraliza pe lângă prinţ influenţa preoţilor; adeseori, el spunea: *El demonio los frayles!*[I] Îi ţinea piept părintelui Larranaga, duhovnicul lui don Carlos. Navarra îl adora pe Zumalacarragui. Datorită lui, armata lui don Carlos a numărat, la un moment dat, 30.000 de luptători permanenţi şi 250.000 de răsculaţi auxiliari, răspândiţi în câmpie, în pădure şi în munţi.

Generalul basc se purta, de altfel, „cu regele său”, cu destulă trufie. El era acela ce deplasa, după bunul lui plac, piesa principală a partidei de şah care se juca atunci în Spania. Zumalacarragui scria pe un petec de hârtie: *Hoy su magestad ira a tal parte!*[II] Şi don Carlos se ducea.

Războiul Navarrei s-a terminat dintr-o dată, în 1839. Trădarea lui Maroto, plătită, se spune, cu un milion de piaştri, a frânat armata carlistă. Don Carlos, obligat să se refugieze în Franţa, a fost condus până la frontieră cu împuşcături.

În acea zi, câteva familii din Bayonne s-au dus să petreacă exact în punctul de frontieră unde întâmplarea l-a dus pe Carlos. Ei au fost de faţă la intrarea prinţului şi la ultima luptă a micului grup de credincioşi care îl înconjurau. De îndată ce prinţul a pus piciorul pe teritoriul francez, împuşcăturile au încetat.

Era acolo o sărăcăcioasă colibă a unui păstor de capre. Don Carlos a intrat. Intrând, el spuse prinţesei de Beïra, care-l însoţea: V-a fost frică? Nu, răspunse ea.

Apoi prinţul a cerut un scaun şi capelanului să-i ţină slujba. După ce a ascultat slujba, şi-a băut ciocolata şi a fumat o ţigară.

[I] La naiba cu călugării. (trad. din sp.).

[II] Azi maiestatea sa o să meargă în cutare loc. (trad. din sp.).

Mâna de oameni care au luptat pentru el până în ultimul moment se compunea numai din navarrezi. Ei au fost înconjuraţi şi prinşi de un detaşament francez. Bieţii soldaţi au plecat într-o parte în timp ce don Carlos pleca într-alta. El nu le-a adresat niciun cuvânt, nici măcar nu i-a privit. Prinţul s-a despărţit de armată, fără să-şi fi luat rămas bun.

Elio, care a petrecut şaptesprezece ani în închisoare din ordinul lui don Carlos, făcea parte din acea trupă. Când a sosit la Bayonne, generalul Harispe i-a spus: — Generale Elio, am ordin să fac o excepţie pentru dumneavoastră. Cereţi-mi tot ceea ce vreţi. Ce doriţi pentru dumneavoastră şi pentru familia dumneavoastră? — Pâine şi încălţăminte pentru soldaţii mei, a spus Elio. Şi pentru familia dumneavoastră? — Acum v-am spus. — Nu aţi vorbit decât de soldaţii dumneavoastră, a reluat generalul Harispe. — Soldaţii sunt familia mea, a răspuns Elio. Elio era un erou.

San Sebastián a văzut toate aceste evenimente şi încă multe altele. El a fost bombardat de francezi în 1719 şi ars de englezi în 1813.

Sunt anunţat că pleacă poşta. Arunc într-un plic, fără să recitesc, toate aceste mâzgăleli. Mi se pare că pot să termin scrisoarea printr-un bombardament şi un incendiu.

Pasages

Ieri, la ora fluxului, eram deja plecat din San Sebastián. Am luat-o la stânga, pe podul de lemn de pe Urumea, aflat la capătul promenadei, pod care nu poate fi trecut decât de patru persoane în acelaşi timp. A apărut apoi un drum, l-am acceptat la voia întâmplării şi m-am dus mai departe. Mergeam în munte fără să ştiu pe unde mă aflu; încetul cu încetul, peisajul exterior, pe care de-abia îl priveam, a stârnit în mine celălalt peisaj, pe cel interior, numit visare; aveam privirea întoarsă şi deschisă către mine, şi nu mai vedeam natura, îmi vedeam numai spiritul. Nu aş putea spune ce făceam în această stare, care ştii că mă cuprinde adesea; de-abia îmi aduc aminte cum m-am oprit câteva minute în faţa unei volbure pe care mergea, în zigzag, o furnică. În visarea mea, acest spectacol a dat naştere următoarei reflecţii: O furnică într-o volbură. Munca şi mireasma. Două mari mistere, două mari poveţe.

Nu ştiu de cât timp mergeam aşa, când, dintr-o dată, un zgomot ascuţit, compus din o mie de ţipete ciudate, m-a trezit. Am privit în

jur; eram între două dealuri, având la orizont munţi înalţi, şi mergeam drept către un braţ de mare la care drumul meu ajungea brusc după vreo patruzeci de metri. Iar în locul unde drumul ajungea, chiar se scufunda în bătaia valurilor, am văzut ceva neobişnuit în mare.

Vreo cincizeci de femei, aşezate pe un singur rând, ca o companie de infanterie, păreau să aştepte pe cineva, şi-l strigau, şi-l chemau, cu nişte ţipete ascuţite, formidabile. Lucrul m-a minunat foarte mult, însă ceea ce a dublat mirarea mea a fost faptul că, după câteva clipe, mi-am dat seama că persoana, atât de aşteptată, de chemată şi strigată, eram eu. Drumul era pustiu şi eram singur şi toată această vijelie de ţipete mi se adresa într-adevăr mie.

M-am apropiat şi mirarea mi s-a mărit şi mai mult. Aceste femei îmi aruncau toate deodată cuvintele cele mai colorate şi promiţătoare. *Senor frances, venga usted con migo! — Con migo, cciballero! — Ven, hombre, muy bonita soy!*[1]

Mă strigau cu diferite mimici foarte expresive, dar niciuna nu înainta către mine. Păreau nişte statui vii, înrădăcinate în pământ, cărora un vrăjitor le-ar fi spus: Faceţi toată larma, faceţi toate gesturile, dar nu faceţi niciun pas. De altfel ele erau de toate vârstele, de toate înfăţişările, tinere, bătrâne, urâte, frumoase; frumoasele, cochete şi împodobite, urâtele în zdrenţe. În acest ţinut rustic, femeia este mai puţin fericită decât fluturele de pe câmp. El începe prin a fi omidă; aici prin asta femeia se sfârşeşte.

Toate vorbeau deodată, nu auzeam pe niciuna şi mi-a trebuit câtva timp până să înţeleg. În sfârşit, bărcile legate la ţărm, mi-au explicat totul. Eram în mijlocul unui grup de luntraşi, care se ofereau să mă treacă apa.

Dar de ce luntraşii erau femei şi nu bărbaţi? Ce însemna această obsesie atât de arzătoare, care părea să aibă o frontieră, pe care nu o treceau niciodată? Unde voiau să mă conducă? Câte enigme tot atâtea motive ca să înaintezi.

Am întrebat-o de nume pe cea mai frumoasă; se numea Pepa. Am sărit în barca ei.

În acel moment am zărit un pasager deja instalat în altă barcă; riscam să aşteptăm mult şi bine fiecare în parte; reunindu-ne puteam pleca îndată. Cum eram ultimul sosit, trebuia să mă alătur

---

[1] Domnule francez, veniţi cu mine! — Cu mine cavalere! — Hai, bre, că sunt drăguţă! (trad. din sp.).

celuilalt. Am părăsit deci barca lui Pepa. Pepa a făcut botişor; i-am dat o peseta; ea a luat banii, dar a continuat să fie încruntată, ceea ce m-a măgulit în mod special; pentru că o peseta era, după cum mi-a explicat tovarăşul meu de drum, dublu decât preţul *maxim* pentru o trecere. Deci ea avea banii, fără nicio osteneală.

Părăsisem ţărmul şi pluteam într-un golf unde totul era verde, valul şi dealul, pământul şi apa. Găoacea noastră era condusă de două femei, una bătrână şi alta tânără, mama şi fata. Fata, foarte frumoasă şi foarte veselă, se numea Manuela şi era poreclită Catalana. Cele două luntraşe vâsleau în picioare, împingând apa înainte, fiecare cu o singură vâslă, într-o mişcare înceată, mlădioasă şi graţioasă. Amândouă vorbeau destul de bine franţuzeşte. Manuela, cu pălăriuţa ei de pânză cerată, împodobită cu un trandafir mare, cu coada împletită fluturându-i pe spate după obiceiul locului, basmaua de un galben aprins, cu fusta scurtă, piciorul bine făcut, arăta cei mai frumoşi dinţi din lume, râdea mult şi era fermecătoare. În ce priveşte mama, vai, şi ea a fost cândva un fluturaş.

Tovarăşul meu de drum era un spaniol tăcut, care, găsindu-mă mai tăcut decât el, a luat hotărârea, aşa cum se întâmplă întotdeauna, să-mi vorbească. A început, bineînţeles, prin a-şi termina ţigara. Apoi s-a întors către mine. În Spania, terminarea ţigării însemna începerea conversaţiei. Eu, cum nu fumez, nici nu vorbesc. Nu am niciodată marele pretext, care face începutul unei conversaţii, terminarea ţigării.

— Seniore, îmi spune omul meu în spaniolă, l-aţi mai văzut?

I-am răspuns în spaniolă:

— Nu, seniore.

Remarcă acest nu şi admiră-l. Dacă aş fi spus: Ce anume? ceea ce ar fi fost firesc, aş fi avut parte de o explicaţie şi, probabil, aş fi avut de îndată cheia enigmelor mele, or, eu am vrut să păstrez micul meu mister cât mai mult posibil, şi ţineam foarte mult să nu ştie unde mă duc.

— În acest caz, seniore, a continuat tovarăşul meu, veţi vedea ceva foarte frumos.

— Într-adevăr? am spus.

— Acesta este foarte lung.

— Foarte lung! mă gândeam, ce ar putea fi?

Spaniolul a reluat:

— Este cea mai lungă din acest ţinut.

— Bine, mi-am spus în sinea mea, acel ceva este de genul feminin.

— Seniore, a continuat tovarăşul meu, aţi mai văzut şi altele?

— Câteodată, am zis. Alt răspuns în spiritul primului.

— Pariez că nu aţi mai văzut una mai lungă.

— O-ho! aţi putea pierde.

— Ia să vedem care sunt acelea pe care seniorul cavaler le-a văzut deja?

Întrebarea devenea apăsătoare. Am răspuns:

— Cea de la Bayonne, fără să ştiu la ce mă refeream.

— Oh, cea de la Bayonne, a exclamat omul meu, cea de la Bayonne! Ei bine, domnule, cea de la Bayonne are trei sute de picioare mai puţin decât asta. Aţi măsurat-o?

Am răspuns cu acelaşi sânge rece:

— Da, seniore.

— Ei bine, măsuraţi-o pe asta.

— Desigur, o voi face.

— Veţi fi lămurit. Un escadron de cavalerie ar putea sta înşiruit pe o singură linie.

— Imposibil.

— Aşa cum îţi spun cavalere... Văd că seniorul cavaler este un amator.

— Un apucat.

— Sunteţi francez, a reluat omul meu şi, luminându-se la faţă, a adăugat: Poate că veniţi din Franţa tocmai ca s-o vedeţi.

— Exact. Am venit acum.

Spaniolul meu strălucea de bucurie şi înveselindu-se a adăugat:

— Ei bine, domnule (a spus cuvântul domnule în franceză, mare politeţă), veţi fi mulţumit. Este drept ca un I, este tras cu sfoara, este măreţ.

— Drace, m-am gândit, oare acest frumos golf ar avea ca prelungire o stradă Rivoli? Ce amară ironie, să fugi de strada Rivoli până în Guipúzcoa şi să o găseşti împlântată într-un braţ de mare, ar fi trist!

Cu toate acestea barca noastră continua să înainteze. A depăşit un mic cap dominat de o casă mare, patru pereţi găuriţi cu locuri de uşi, fără uşi, şi de ferestre, fără giurgiuvele.

Dintr-o dată, ca printr-o vrajă, şi fără să aud fluierul maşinistului, decorul s-a schimbat şi a apărut o privelişte încântătoare.

O perdea de munţi înalţi şi verzi decupându-şi vârfurile pe un cer

strălucitor; la picioarele lor, un rând de case suprapuse strâns; toate casele zugrăvite în alb, galben, verde, cu două sau trei etaje, balcoane mari adăpostite de prelungirea acoperişurilor întinse, cu olane ruginii; la toate balcoanele fâlfâie o mie de lucruri, rufe puse la uscat, plase, zdrenţe roşii, galbene, albastre; la picioarele caselor, marea, la dreapta mea, la jumătate înălţime, o biserică albă; la stânga mea, în primul plan, la picioarele altui munte, un alt grup de case cu balcoanele, care dau către un vechi turn dărâmat: vase de toate formele şi ambarcaţiuni de toate mărimile orânduite în faţa caselor, ancorate sub turn sau mişcându-se în golf; pe toate bărcile, pe turn, pe case, pe zdrenţe, pe biserică, pe munţi şi pe cer o viaţă, o mişcare, un soare, un azur, o atmosferă şi o veselie inexprimabile, iată ce avem sub ochii mei.

Acest loc măreţ şi fermecător, ca tot ce are dublu caracter de bucurie şi măreţie, acest loc inedit, care este unul din cele mai frumoase, văzute de mine, şi pe care niciun „turist” nu-l vizitează, acest unic colţ de pământ şi de apă admirat, dacă ar fi fost în Elveţia, şi celebru, dacă ar fi fost în Italia, este cunoscut pentru că este în Guipúzcoa, acest mic eden strălucitor, unde am sosit întâmplător şi fără să ştiu încotro mergeam şi unde mă aflam, se numeşte în spaniolă *Pasages* şi în franceză le *Passage*.

Refluxul lasă jumătate din golf pe uscat separându-l de San Sebastián, el însuşi parcă despărţit de lume. Fluxul restabileşte „le Passage” (trecătoarea). De aici îi vine numele.

Populaţia acestei aşezări nu are decât o singură industrie, munca pe apă. Cele două sexe şi-au repartizat munca după puterile lor. Bărbatul are corabia, femeia are barca; bărbatul are marea, femeia are golful; bărbatul merge la pescuit şi iese din golf, femeia rămâne în golf şi îi „trece” pe toţi cei pe care vreo afacere sau vreun interes îi aduce de la San Sebastián. De aici au apărut *„bateleras”*[1].

Bietele femei au atât de rar câte un pasager, încât au trebuit să se învoiască între ele pentru trecerea lui. Altminteri, la fiecare pasager s-ar fi devorat şi poate ar fi devorat şi pasagerul. Ele şi-au fixat o limită, pe care nu o depăşesc, şi o cartă, pe care nu o violează. Este un ţinut extraordinar.

De îndată ce creşte fluxul ele îşi aduc bărcile în locul unde drumul se inundă şi se aciuiesc acolo între stânci, torcând fuiorul, aşteptând.

De fiecare dată când soseşte câte un străin, ele aleargă la limita

---

[1] Luntraşe. (trad. din sp.).

fixată încercând să-şi atragă alegerea celui sosit. Străinul alege. Odată alegerea făcută, se aşterne tăcerea. Străinul care a ales este tabu. Este lăsat celei alese. Trecerea nu costă mult. Săracii dau o para, burghezii un real, seniorii o jumătate de peseta, iar împăraţii, prinţii şi poeţii o peseta.

Între timp barca a ajuns la debarcader. Eram atât de uluit de acel loc, încât i-am aruncat în grabă o peseta Manuelei şi am sărit pe ţărm, uitând tot ce îmi spusese spaniolul, şi chiar pe spaniol însăşi, care, mă gândesc acum, trebuie să mă fi privit cu un aer uimit, cum plecasem.

Odată pe uscat, am luat-o pe prima stradă zărită, metodă excelentă ce te duce întotdeauna unde vrei să ajungi, mai ales în localităţi precum Pasages, care nu au decât o stradă.

Am parcurs această stradă unică pe toată lungimea ei. Se compune din munte la dreapta, iar la stânga din spatele tuturor caselor, care au faţada spre golf.

Aici altă nouă surpriză. Nimic nu este mai vesel şi mai proaspăt decât Pasages văzut dinspre apă, nimic nu este mai sumbru şi mai sever decât Pasages văzut de pe partea muntelui.

Casele, atât de cochete, de vesele, de albe şi luminoase către mare, nu mai oferă, văzute de pe strada strâmtă, sucită şi pavată ca un drum roman, decât ziduri înalte, dintr-un granit negricios, străpuns ici şi colo de câteva ferestre pătrate, impregnate de emanaţiile umede ale stâncii, posomorât şir de clădiri ciudate, pe care se profilează, sculptate în relief, blazoane enorme, purtate de lei şi herculi şi împodobite cu coifuri uriaşe. Din faţă par cabane, din spate, adevărate citadele.

Îmi puneam mii de întrebări. Ce este acest loc extraordinar? Ce poate să însemne o stradă împodobită cu blazoane de la un capăt la altul? Asemenea străzi nu se mai găsesc decât în oraşele cavalerilor ca Rodos şi Malta. De obicei blazoanele nu stau cot la cot. Ele doresc o izolare, au nevoie de spaţiu, ca tot ce este mare. Unui blazon îi trebuie un donjon întreg, tot aşa cum îi trebuie un munte unui vultur. Ce sens poate avea un sat plin de blazoane? Din faţă, cabane, iar din spate, palate, ce poate să însemne asta? Când soseşti dinspre mare, ţi se umflă pieptul, crezi că vezi o bucolică, exclami: Oh, blândă, curată la suflet şi neştiutoare populaţie de pescari! Cum intri, eşti la hidalgos, respiri aerul Inchiziţiei, vezi înălţându-se la celălalt capăt al străzii spectrul palid al lui Filip al II-lea.[79]

La cine eşti când te afli la Pasages? Eşti la ţărani? Eşti la mari seniori? Eşti în Elveţia sau în Castilia?

Locul este unic pe lume, căci în acest colţ mic din Spania se întâlneşte istoria cu natura şi construiesc fiecare o parte a aceluiaşi oraş, natura cu ce are mai graţios, istoria cu ce are mai sinistru. Sunt trei biserici la Pasages, două negre şi una albă.

Cea mai importantă, cea neagră, este cu totul ieşită din comun. La exterior este un bloc de piatră, în interior are goliciunea unui sarcofag. Numai că pe aceste ziduri posace, care nu atrag atenţia prin nicio sculptură, care nu sunt înveselite de nicio frescă, şi traversate de niciun vitraliu, vezi dintr-o dată lucind şi scânteind un altar, el însuşi cât o întreagă catedrală.

Este o uriaşă lucrătură în lemn, aplicată pe zid, cizelată, pictată, subţiată, lucrată, aurită, cu statui şi statuete, coloane răsucite, ramuri încolăcite, arabescuri, volute, relicve, trandafiri, lucruri din ceară, sfinţi, sfinte, imitaţii strălucitoare. Totul pleacă de la podea şi nu se opreşte decât la boltă. Nu este nicio tranziţie între goliciunea zidurilor şi podoaba altarului. Este o minunată arhitectură înflorată care vegetează, nu se ştie cum, în întunericul acestei pivniţe de granit şi când te aştepţi mai puţin face în colţuri întunecoase o încâlcitură de aur bătut cu pietre.

Există patru sau cinci asemenea altare în biserica din Pasages. Această modă este, de altfel, caracteristică tuturor bisericilor din provincie; dar la Pasages contrastul este mai evidenţiat.

Primul lucru care mi-a atras atenţia când am ieşit, a fost un cap sculptat într-un zid, vizavi de portal. Pictat în negru, cu ochi albi, dinţi albi şi buze roşii, priveşte biserica cu un aer uimit. Cum examinam sculptura misterioasă a trecut *el senor cura*[I]; s-a apropiat de mine, l-am întrebat dacă ştie ce semnificaţie are această mască de negru, din faţa pragului bisericii lui. Nu ştia nimic şi mi-a spus că nimeni nu a ştiut niciodată.

După două ceasuri, văzând tot, sau cel puţin aruncând o privire peste tot, m-am reîmbarcat. Manuela mă aştepta. Căci s-a sfârşit, a pus stăpânire pe mine, îi aparţineam, eram proprietatea ei.

Cum încălecam marginea bărcii, cineva m-a apucat de braţ; m-

[I] Domnul preot. (trad. din sp.).

[79] FILIP AL II-LEA (1527–1598), rege al Spaniei. Fiul lui Carol Quintul şi al Isabellei de Portugalia. După abdicarea lui Carol Quintul a devenit rege al Spaniei. În intervenţia contra Angliei flota sa – Invincibila Armada – a fost nimicită. În 1580 a anexat Portugalia.

am întors. Era bărbatul acela onorabil cu care trecusem dimineaţa braţul de mare. Uitând să-i fac portretul, repar acum greşeala; o pălărie ponosită, înaltă şi cu margini înguste, redingotă albastră uzată la cusături, închisă cu doi nasturi, lanţ gros pentru ceas, cu cheie de cornalină, figură de evreu, fără o para, mijlocind afaceri dubioase. Iată acum dialogul nostru la marginea bărcii. Închipuiţi-l în castiliana cea mai rapidă posibil.

— Ei bine, senior francez?

— Ei bine?

— Ce spuneţi?

— Despre ce?

— Aţi văzut-o?

— Ce?

— Aţi măsurat-o?

— Ce?

— Nu este cea mai lungă din ţinut?

— Din care ţinut şi ce este lung?

— Doamne fereşte, fabrica de frânghii!

— Care fabrică de frânghii?

— Fabrica de frânghii pe care tocmai aţi văzut-o. Fabrica de frânghii de aici!

— Este o fabrică de frânghii aici?

— Ah, seniorul cavaler francez este bine dispus şi vrea să se distreze, dar el ştie bine că există o fabrică de frânghii, pentru că a făcut dinadins două sute de leghe ca să o vadă.

— Eu, în niciun caz.

— Nu-i aşa că este frumos? trasă cu sfoara? lungă? măreaţă? dreaptă ca un I?

— Ei asta, reluă omul, privindu-mă direct în ochi, serios, cavalere, precis nu aţi văzut-o?

— Ce?

— Fabrica de frânghii?

— Află, seniore, am replicat cu multă preţiozitate, că urăsc în mod special lucrurile lungi, măreţe şi trase la sfoară. Şi că aş face două sute de leghe ca să nu văd o fabrică de frânghii.

Am spus aceste cuvinte memorabile într-un mod atât de solemn şi cu un accent atât de profund, că omul meu s-a dat înapoi. M-a privit cu un aer speriat şi, în timp ce barca se îndepărta de ţărm, l-am auzit spunând celorlalte bateleras rămase pe scară, şi arătându-mă cu o ridicare din umeri: *Un loco!* un nebun.

Întors la San Sebastián, am anunţat la hanul meu că a doua zi mă voi duce să mă instalez în Pasages.

Această declaraţie a produs o spaimă generală.

— Ce veţi face acolo, domnule? Este o gaură. Un pustiu. Un ţinut de sălbatici. Nu veţi găsi nici măcar un han!

— Mă voi instala în prima casă ce îmi va ieşi în cale. Se găseşte întotdeauna o casă, o cameră, un pat.

— Dar casele nu au acoperiş, camerele nu au uşi, paturile nu au saltele.

— Trebuie să fie foarte ciudat.

— Dar ce o să mâncaţi?

— Ce voi găsi.

— Nu va fi decât pâine mucegăită, cidru oţeţit, ulei rânced şi vin în piele de ţap.

— Voi încerca din ceea ce se găseşte.

— Cum, domnule, sunteţi decis?

— Hotărât.

— Faceţi un lucru pe care nimeni nu ar îndrăzni să-l facă aici.

— Într-adevăr? asta mă tentează.

— Să mergi să te culci la Pasages, aşa ceva nu s-a mai pomenit.

Aproape că se închinau.

Nu am vrut să aud nimic şi a doua zi, la ora fluxului, am plecat la Pasages.

Şi acum vreţi să cunoaşteţi rezultatul? Iată unde m-a condus imprudenţa.

Încep prin a-ţi povesti ce am în faţa ochilor, în clipa în care îţi scriu.

Sunt pe un balcon lung cu vedere spre mare. Mă reazem de o masă pătrată acoperită cu un covor verde. În dreapta am o uşă cu geam, ce se deschide în camera mea, căci am o cameră şi această cameră are o uşă. În stânga este golful. Sub balconul meu sunt ancorate două vase. Unul vechi, în care lucrează şi cântă, de dimineaţă până seara, un marinar din Bayonne. În faţă, cam la douăzeci de metri, un alt vas, complet nou şi foarte frumos urmând să plece în India. Dincolo de acest vas, vechiul turn dărăpănat, grupul de case care se numesc *el otro Pasages*[1], şi tripla şa a unui munte. De jur-împrejurul golfului, un larg semicerc de coline, ale căror ondulaţii se pierd la orizont, dominate de culmile descărnate ale muntelui Arun.

---

[1] Celălalt Pasages. (trad. din sp.).

Golful este înveselit de bărcuţele luntraşelor, care se duc şi vin încontinuu, strângându-se dintr-o parte în alta, cu chiote asemănătoare unui cântec de cocoş. Vremea este minunată, cu cel mai frumos soare din lume. Aud cum fredonează marinarul meu, cum râd copiii, cum se strigă luntraşele, cum lovesc rufele de pietre spălătoresele, după obiceiul locului, carele cu boi scârţâind în vale, caprele behăind în munţi, ciocanele răsunând pe şantier, cablurile desfăşurându-se pe cabestane, vântul care suflă, marea care creşte. Toată această rumoare plină de veselie e ca o muzică.

Dacă mă aplec peste balcon, văd la picioarele mele o terasă îngustă de piatră unde creşte iarbă, o scară neagră ce coboară în mare şi unde fluxul urcă treptele, o ancoră veche înfiptă în mâl, şi un grup de pescari, bărbaţi şi femei, în apă până la genunchi, care îşi scot, cântând plasele.

În sfârşit, ca să spun tot, acolo, sub ochii mei, pe terasă şi pe scară, constelaţii de crabi, cu o încetineală solemnă, toate dansurile misterioase visate de Platon.

Cerul are toate nuanţele de albastru, de la peruzea până la safir, iar golful, toate nuanţele de verde de la smarald la verdele calcedoniei.

Golful este plin de graţie, când privesc orizontul care-l împresoară, este un lac, când privesc fluxul care creşte, este o mare.

Ce ai de spus? Şi referitor la acest subiect, mă gândesc, şi îmi aminteşti chiar tu, în scrisoare, că de trei săptămâni, de când călătoresc, am fost necredincios maniei mele de a-ţi descrie priveliştea de la fereastră. Repar de îndată această uitare. La Bordeaux, fereastra mea dădea spre un zid mare; la Bayonne, pe o stradă plantată cu arbori; la San Sebastián, aveam în faţă o femeie bătrână care îşi omora purecii. Cred că eşti mulţumit. Mă reîntorc în grabă la Pasages.

Casa în care locuiesc este una dintre cele mai solemne, când priveşti strada, şi una din cele mai vesele, când priveşti golful. Deasupra acoperişului, văd în stânci scări căţărându-se printre tufele de verdeaţă până la vechea biserică albă. Parcă ar fi o junincă sus pe un munte, ce-şi clatină clopotul de la gât. Pentru că în bisericile din Guipúzcoa clopotul stă liber, suspendat la marginea acoperişului bisericii sub un fel de arcadă asemănătoare unui jug.

Casa în care mă aflu are două etaje şi două intrări. Este ciudată şi unică între toate, având, în mod special, dublul caracter atât de

original al caselor din Pasages, adică monumentalul cârpit cu rusticul. O cabană vârâtă şi lipită de un palat.

Prima intrare este un portal cu coloane din timpul lui Filip al II-lea, sculptat de minunaţii artişti ai Renaşterii, mutilat de vreme şi de joaca copiilor, ros de ploi, de lună şi de vânturile mării. Ştii că gresia neşlefuită se ruinează admirabil. Portalul are o culoare frumoasă, de piele de căprioară. Stema a rămas, dar anii au şters blazonul.

Împingi uşa cea mică de la dreapta portalului şi găseşti o scară de bârne şi scânduri, bârne şi scânduri negre ca şi cărbunele, tăiate grosolan, aproape necioplite. La capătul scării, ale cărei trepte seculare au lipsuri mari, o uşă grea de fortăreaţă, în mijlocul căreia se deschide o îngustă fantă cu zăbrele, scârţâind pe balamale de fier masiv şi introducându-se în locuinţă.

Anticamera este un coridor văruit în alb, capitonată cu uriaşe pânze de păianjen, luminată de o fereastră ce dă pe stradă, căci nu vreau să-ţi ascund nimic. În faţa acestei ferestre, coasta muntelui îşi înalţă, cât vezi cu ochii, un zid uriaş.

§ Vezi Desen nr.31 din Anexă

Coridorul care ajunge la etajul al doilea este străpuns de două uşi, una la dreapta, ce duce la bucătărie, unde te urci pe două trepte de lemn mucegăit; cealaltă, la stânga, se deschide pe o sală mare având, în cele patru colţuri, patru camere mici, care, împreună cu cele patru cabinete de toaletă şi bucătăria, compun primul etaj al casei. Două din aceste cămăruţe sunt întunecoase şi nu au altă deschidere decât uşa pe coridor. Cu toate acestea servesc la dormit. Celelalte două camere sunt, ca şi sala, pe acelaşi nivel cu balconul cu care comunică prin nişte uşi vopsite în verde, cu ochiuri mici de sticlă apărate de obloane. Fiecare cameră are o asemenea uşă. Sala mare are două, între el deschizându-se o frumoasă fereastră aproape pătrată.

Interioarele sunt văruite în alb ca şi faţada dinspre lac; parchetele sunt negre şi putrede, ca şi scara, se aseamănă cu tablierele de lemn ale unui pod rustic; uşile sunt ca şi parchetul. O masă rotundă, câteva sipeturi, câteva scaune de pai, cam asta ar fi mobilierul sălii mari. Un blazon, foarte puţin heraldic de altfel, este pictat grosolan deasupra uşii din mijloc. Nu există sobe. Din cauza climei nu sunt necesare. Zidurile sunt din piatră şi au grosimea unui

donjon.

Eu ocup camera cu balconul din unghiul stâng al sălii. Celelalte cămăruţe sunt celulele diverşilor locatari ai casei, despre care îţi voi povesti de îndată.

Etajul al doilea e la fel cu primul. Numai că în locul bucătăriei este o cameră de dormit. Balconul de la etajul al doilea adăposteşte balconul de la primul etaj şi este el însuşi apărat de streaşina mare a acoperişului, înconjurată şi înveselită de frumoase grinzi cioplite. Balcoanele sunt pardosite cu cărămidă roşie şi vopsite în verde.

Dar ai impresia că totul se va prăbuşi. Zidurile au crăpături, pe unde poţi să admiri peisajul; prin cărămizile de la balconul de sus se vede balconul de jos; podelele camerelor tremurau sub picioare.

Deosebit de ciudată este şi scara ce duce de la etajul întâi la al doilea.

Toată scara se clătina de sus până jos, spune Régnier despre nu ştiu ce locuinţă. Scara aceasta este în acelaşi timp tremurătoare şi masivă. Dulapii mari de stejar, scândurile groase, cuiele mari, potrivite şi asamblate într-un chip sălbatic cu trei sute de ani în urmă, tremură de bătrâneţe, dar, în acelaşi timp, au o aparenţă puternică şi de temut. Ameninţare în dubla accepţie a cuvântului. Nicio ferestruică, cel mult câte o rază piezişă de sus. Treptele reparate grosolan, cu scânduri de-a curmezişul, ca şi cum ar fi fost puse la întâmplare pentru capcane de lupi. Este în acelaşi timp dărăpănat şi formidabil. Păianjeni uriaşi forfotesc în această încâlceală întunecoasă. O uşă de stejar groasă de patru degete, împodobită cu armături trainice, deşi mâncate de rugină, închide, scara şi izolează, în caz de nevoie, etajul al doilea, de primul. Regăseşti mereu fortăreaţa în cabană.

Ce spui de acest ansamblu? Este trist? Respingător? Teribil? Ei bine, nu, este încântător.

De fapt nimic nu trebuie să te surprindă căci este o casă cum nu mai vezi nicăieri. În clipa în care te crezi într-o cocioabă, o sculptură, o frescă, un ornament inutil şi distins te avertizează că te afli într-un palat; te extaziezi asupra acestui detaliu de un lux plin de graţie, zgomotul răguşit al unui zăvor te face să te crezi într-o închisoare; mergi la fereastră, iată balconul, iată lacul, te afli într-o cabană la Zug sau la Lucerna.

Şi apoi mai are ceva. O lumină strălucitoare pătrunde şi umple această ciudată locuinţă; împărţeala este veselă, comodă şi

originală, aerul sărat al mării o însănătoşeşte; soarele curat de la amiază o usucă, o încălzeşte şi îi dă viaţă. Totul devine vesel în lumina jucăuşă.

Oriunde în altă parte, praful arată murdăria. Aici praful înseamnă vechime. Praful de ieri este dezgustător, cenuşa de trei sute de ani este venerabilă. Şi, în sfârşit, ce să-ţi mai spun? În acest ţinut de pescari şi de vânători, păianjenul care vânează şi îşi întinde pânzele are dreptul să fie burghez. Este la el acasă. Pe scurt, accept această locuinţă aşa cum este.

Am cerut numai să mi se măture camera concediind păianjenii care o ocupau înaintea mea.

Ceea ce completează aspectul ei ciudat este faptul că nu am văzut niciun bărbat. Este locuită de patru femei şi de un copil; stăpâna casei, cele două fiice ale sale, servitoarea Inacia, o frumoasă fată bască cu picioarele goale, şi nepotul ei, un plod frumos de optsprezece luni.

Gazda, doamna Basquetz, este o femeie minunată, cu ochi spirituali, atrăgătoare, prietenoasă şi veselă, la origine puţin franceză, dar după inimă este în întregime, vorbind foarte bine franţuzeşte. Cele două fiice nu vorbesc decât spaniola şi basca.

Cea mai mare este o tânără femeie bolnavă, blândă şi gânditoare. Mezina se numeşte Pepa, ca toate spaniolele. Are douăzeci de ani, talia zveltă, bustul mlădios, mâna bine făcută, piciorul mic, lucru rar întâlnit în Guipúzcoa, ochii mari şi negri, părul minunat, stând tristă seara, rezemată pe balcon. Dacă este chemată de mama ei se întoarce cu o iuţeală bucuroasă. Este la vârsta când nepăsarea tinerei fete începe să dispară uşor umbrită de melancolia femeii.

Copilul, care se târăşte de la un etaj la altul, merge încoace şi încolo toată ziua, râde, umple casa şi o încălzeşte cu inocenţa, cu graţia şi naivitatea lui. Un copil într-o casă este o sursă de veselie.

Este culcat lângă camera mea şi seara îl aud gângurind încetişor, în timp ce toate cele patru femei îl adorm cu un cântecel.

Ţi-am spus că există o altă intrare în casă. O scară fără rampă formată din pietre mari de construcţie, care urcă din stradă până la bucătărie şi de acolo merge să întâlnească alte scări de piatră care străbat muntele pe sub frunzişuri.

Casa este aşezată de-a curmezişul străzii ca şi castelul Chenonceaux pe râul Cher. De fapt strada trece pe sub un fel de arc lung de pod, îngust, boltit şi întunecos. Noaptea arde un felinar,

într-o mică ocniţă, lângă o răsuflătoare, închisă cu un grilaj din secolul al XV-lea, pâlpâie o lumânare binecuvântată luminând următoare inscripţie ce stă în atenţia bieţilor mateloţi:

VNA LIMOSNA PARA
ALVMBRAR AL S C
D.BVEN BIAJE
AÑO 1756

[…]

Acum cunoşti casa şi pe locuitorii ei. Ţi-am spus unde este camera mea, dar nu ţi-am spus ce este.

Închipuie-ţi patru pereţi albi, două scaune de paie, un spălător pe un trepied, o pălărie de copil împodobită cu pene şi mărgele, atârnată de un cui, o măsuţă pe care sunt câteva borcănaşe de cremă şi trei volume desperecheate de Jean-Jacques Rousseau, un pat cu un vechi baldachin persan, două saltele tari ca marmura şi un căpătâi de lemn pictat, cel mai frumos din lume, o oglindă înclinată, cu ramă minunată, agăţată de zid, şi o uşă de pivniţă, care nu se deschide niciodată. Iată camera mea. Mai adaugă uşa cu geam, de care ţi-am mai vorbit, şi masa mea, care este pe balcon. Din pat văd marea şi muntele.

Deci, în ciuda tuturor pronosticurilor sinistre ale oamenilor civilizaţi din Saint Sebastián, am reuşit să mă găzduiesc la neciopliţii din Pasages.

Dar cum am reuşit să trăiesc? Apreciază.

Pe masa cu covor verde din balcon, graţioasa Pepa, care se trezeşte o dată cu zorile, vine să pună, către ora zece, un ştergar alb, pe urmă îmi aduce stridii dezlipite chiar în acea dimineaţă de stâncile golfului, două cotlete de miel, un peşte fript, delicios, ouă ochiuri cu zahăr, cremă de ciocolată, pere, piersici, o ceaşcă de cafea foarte bună şi un pahar de vin de Malaga. De altfel eu beau cidru, neputând să mă obişnuiesc cu vinul păstrat în burduf de piele de ţap. Acesta este dejunul.

Iată şi cina, care are loc seara către ora şapte, după ce m-am întors din drumurile mele din golf sau de pe coastă. O supă excelentă, puchero[I] cu slănină şi mazăre mare, fără şofran şi ardei, bucăţi de peşte prăjit în ulei, un pui fript, o salată de creson culeasă din pârâul în care se spală rufele, mazăre mică cu ouă tari, o prăjitură de porumb cu lapte şi flori de portocal, piersici, fragi şi un

[I] Tocană. (trad. din sp.).

pahar de vin de Malaga.

În timp ce Pepita, agitându-se în jurul meu, mă serveşte cu toate aceste lucruri care stârnesc pofta mea de mâncare de muntean, soarele apune, luna răsare, o barcă de pescuit iese din golf, toate priveliştile oceanului şi ale muntelui se desfăşoară în faţa mea înmănuncheate cu toate priveliştile cerului. Cu Pepita vorbesc spaniola şi basca. Îi spun poveşti de necrezut cu vrăjitori, pe care le inventez având aerul că le şi cred, ea râde şi încearcă să mă convingă că sunt numai poveşti, în depărtare aud cântând luntraşele şi nu îmi dau seama că porţelanul este faianţă şi că argintăria este de cositor.

Totul mă costă cinci franci pe zi.

Cei din San Sebastián mă cred probabil mort de foame şi devorat de sălbateci.

De altfel nimic nu a fost mai uşor decât să mă instalez aici. Am întrebat-o pe Manuela dacă cunoaşte la Pasages o casă unde aş putea să mă găzduiesc pentru câteva zile. Ideea a surprins-o la început, dar am insistat şi m-a condus aici, unde sunt. Demna doamnă Basquetz m-a primit cu un surâs; i-am dat preţul pe care mi l-a cerut. Este foarte simplu, după cum vezi.

Golful Pasages, adăpostit din toate părţile şi de toate vânturile ar putea fi un port extraordinar. Napoleon s-a gândit la asta şi, cum era un foarte bun inginer, a schiţat el însuşi un plan de lucrări ce ar trebui făcute. Golful are un contur de mai multe leghe şi intrarea în mare este atât de îngustă, încât nu poate trece decât un singur vas. Această trecere, strânsă între două stânci înalte, este ea însăşi împărţită în trei bazine mici, despărţite de gâtuiri uşor de fortificat şi de apărat.

În secolul al XVI-lea compania din Caracas, fuzionată de atunci cu cea din Filipine, avea antrepozitele şi magaziile la Pasages. Ea a construit, ca să protejeze golful, frumosul turn rămas astăzi ca ornament. Acest turn a fost dărâmat acum câţiva ani de către carlişti.

Carliştii, fie spus în treacăt, au lăsat urme destul de triste la Pasages. Au dărâmat şi au ars mai multe case. Cea în care locuiesc nu a fost decât prădată. Ce mare fericire! îmi spunea gazda mea, împreunându-şi mâinile.

Englezii au ocupat şi ei Pasages în diverse epoci, şi chiar destul de recent.

Ei au construit, pe înălţimile coastei, câteva forturi, astăzi

distruse. Ele au fost arse de locuitori. Şi, dacă trebuie să spui tot, aceste incendii au fost focuri de bucurie. Englezii nu sunt iubiţi în Guipúzcoa. Debarcarea lordului Wellington, cu portughezii, în 1813, dăinuie ca o sinistră amintire pentru basci. Inima acestor munteni are, ca şi munţii, lungi şi profunde ecouri, iar bombardamentul de la San Sebastián mai răsună încă.

Englezii nu au lăsat în orăşelul Pasages alte urme decât două silabe OLD şi COLD, rămăşiţe ale unor firme de negustori, ce mai pot fi citite lângă portalul lui Filip al II-lea, de pe zidul casei în care locuiesc.

Acum portul Pasages este aproape pustiu. Au rămas numai vasele pescăreşti. Armatorii din Bayonne construiesc sub nume spaniole, împrumutate la Bilbao sau la Santander, vase destinate comerţului Spaniei, şi care nu ar fi putut beneficia de scutiri de impozite, dacă nu ar fi fost construite în Spania. Pasages este folosit în acest scop. Şi iată pentru ce a fost construită în 1842, cred, Fabrica mare de frânghii, situată în şantierul naval, atât de mult dispreţuită de mine. Fabrica de frânghii este un maţ lung, dar ca fabrică este frumoasă. Până la urmă am vizitat-o. Vezi că am început să mă civilizez.

Astăzi, drept apărare militară, portul nu are decât o mică fortăreaţă instalată pe o stâncă în vecinătate, la intrarea celei de a doua articulaţii a cheilor. La rândul ei, fortăreaţa este apărată de o mulţime de purici precum şi de câţiva soldaţi.

Pasages, de altfel, s-ar apăra aproape singur. Natura l-a întărit minunat. Intrarea în port este de temut. În fiecare an dispar câteva vase. Anul trecut, un vas încărcat cu scânduri, în valoare de cincizeci de mii de franci, încercând să se refugieze în timp de furtună, a fost prins de-a curmezişul în momentul în care intra în cel de al doilea bazin al strâmtorii şi aruncat de un val pe o stâncă, la mai mult de şaizeci de picioare deasupra mării. Nu a mai căzut de acolo. Ghearele stâncii l-au înşfăcat din toate părţile. O cruce de fier, ce tremură în vânt, marchează locul unde marele vas a rămas pironit.

Vrei să ştii acum viaţa pe care o duc aici? Nu închid nici fereastra, nici uşa şi atunci mă trezesc în zori, soarele care străluceşte şi copilul care gungureşte. Aici nu am cântecul cocoşilor, în schimb am strigătele luntraşelor, ceea ce este aproape acelaşi lucru. Dacă este flux, când mă scol, le văd de la balconul meu cum se grăbesc către capătul golfului.

Ele sunt întotdeauna câte două în barcă, poate şi din cauza lestului, dar mai ales din cauza geloziei soţilor şi a amanţilor. Se formează perechi, fiecare cu numele ei; Catalana şi mama ei, Maria Juana şi Maria Andres, Pepa şi Pepita, las campaneras şi las evaristas. Evaristas sunt foarte frumoase. Ofiţerii din garnizoana San Sebastián se lasă bucuroşi plimbaţi de ele, dar ele sunt cuminţi şi, într-adevăr, numai îi plimbă pe ofiţeri. Au întotdeauna un buchet de flori pe pălăriuţa lor cerată şi când se apleacă pe vâslă, fusta scurtă de ţesătură neagră, cu cute mari, lasă să se vadă piciorul bine făcut şi bine încălţat. Ele fac parte din puţinele care poartă ciorapi; sunt aristocraţia luntraşelor.

Pepa şi Pepita, cele două surori, sunt poate şi mai frumoase decât celelalte.

Nimic nu este mai viu şi mai curat decât acest golf în lumina dimineţii. Aud răsunând în spatele meu clopotele de la cele trei biserici; soarele accentuează crăpăturile bătrânului turn. Fiecare barcă brăzdează pe apele golfului târând parcă un brad lung de argint, cu toate ramurile lui.

Înainte de prânz dau un ocol în sat, sau în orăşel, cum doreşti să-i zic, pentru că nu ştiu ce nume să dau acestui loc cu totul aparte. De fiecare dată descopăr câte ceva nou, nevăzut în ajun. Sunt magazii construite sub stânci care străpung strada şi se deschid între case. În aceste magazii este adăpostită provizia de lemne, buturugi zbârlite ca nişte castane coapte, rupturi de corăbii, schelete de vase. O femeie toarce în faţa porţii; firul pleacă din mâna ei, se înalţă până la acoperişul casei, de unde cade, având la capăt fusul, care atârnă în faţa torcătoarei. Obloane orientale acoperă ferestrele gotice, iar în spatele ochiurilor mici de lemn negru se văd chipuri proaspete. Sunt fetişcane, cu picioarele goale deja bronzate de climă, care dansează şi cântă:

Gentil muchacha,
Toma la derecha.
Hombre de noda,
Toma la izquierda.

Ceea ce aş traduce bucuros astfel, mai mult după sens decât după cuvinte:

Fată deşteaptă
Ia-o la dreapta.
Bărbat nătâng

Ia-o la stânga.

La Pasages se lucrează, se dansează, se cântă. Câţiva muncesc, mulţi dansează şi toţi cântă.

Ca în toate locurile primitive şi rustice, la Pasages nu există decât tinere fete şi femei bătrâne, mai bine zis, flori şi… caută celălalt cuvânt din Ronsard. Femeia propriu-zisă, acel trandafir minunat deschis de la douăzeci şi cinci de ani la patruzeci de ani, este un produs ales şi rar al civilizaţiei perfecte, al civilizaţiei elegante şi nu există decât în oraşe. Pentru a forma femeia este necesară cultura, trebuie, scuză-mi expresia, acea operaţie de grădinărie numită de noi spiritul societăţii.

Acolo nu există un spirit al societăţii, nu vei găsi femeia. Vei avea o Agnès, o Gertrude, dar nu o vei avea pe Elmire.

La Pasages există mereu fete care spală şi rufe care se usucă, fetele spală în râu, iar rufele se usucă pe balcoane. Asta înveseleşte ochiul şi urechile.

Balcoanele sunt cele mai curioase lucruri de privit şi de studiat din lume. Nu îţi poţi închipui tot ce există pe un balcon la Pasages, în afară de rufele puse la uscat în bătaia vântului.

Numai balustrada în sine, aproape întotdeauna veche, adică răsucită şi cizelată, merită să fie privită şi studiată mai de aproape. Pe urmă, de tavanul balconului, pentru că orice balcon are un tavan, format de balconul superior sau de streaşina acoperişului, se leagănă undiţe, verşe, plase, legături de frânghii, bureţi, un papagal într-o colivie de lemn, lăzi agăţate, pline de garoafe roşii sub care se încâlcesc noduri de frânghii, mici grădini suspendate, care te fac să te gândeşti la Semiramis. Pe perete, între ferestre, se agaţă buchete de imortele legate în cruce, zdrenţe, haine vechi brodate, cârpe şi lucruri fantastice a căror utilitate n-o poţi bănui, existente acolo numai ca podoabă, patru scânduri legate într-un pătrat, un fir de fier făcut cerc, o tobă bască, spartă. Câteva desene mâzgălite cu cărbunele pe zidul văruit, hârdaie cu cercuri de fier lucitor pentru scoaterea apei şi o tânără fată rezemată de balustradă, completează mobilierul balconului.

În vechiul Pasages, de cealaltă parte a golfului, am văzut o casă din secolul al XV-lea, al cărei balcon gemea de lucruri, fiind mai încărcat decât o ogradă din Normandia. Este încadrat între două profiluri aspre de cavaleri, sculptate pe scânduri mari de stejar.

În ziua în care am sosit, o fustă veche, compusă din mai multe

feluri de zdrenţe de toate culorile, cusute împreună, fâlfâia ca un steag, la unul din aceste balcoane, cu un aer sărbătoresc arborat parcă anume în cinstea mea.

Această bălţătură strălucitoare se umflă în vânt cu o mândrie şi o pompă de nedescris. Nu am văzut niciodată un costum de arlechin mai minunat.

La amiază, soarele împrăştie, pe sub toate acoperişurile şi pe sub toate balcoanele, fâşii late de umbră orizontală, ce scot în evidenţă albeaţa faţadelor şi fac ca oraşul, văzut de departe, să se detaşeze pe fondul verde şi întunecat al muntelui şi să pară că trăieşte o viaţă luminoasă, extraordinară.

În special piaţa este strălucitoare. Pentru că există o piaţă la Pasages, care, ca toate pieţele spaniole, se numeşte *plaza de la Constitution*. În pofida acestui nume parlamentar şi ploios, piaţa din Pasages străluceşte şi scânteiază cu o vervă admirabilă. Ea nu este decât prelungirea străzii, lărgită şi deschisă către mare. Câteva din casele înalte, care o înconjoară, Sunt cocoţate pe nişte arcade uriaşe. La parter sunt magazine. Casa centrală poartă pe faţadă blazonul colorat al oraşului.

În anumite duminici, oraşul îşi face singur cinste cu o luptă de tauri, şi atunci piaţa îi serveşte de amfiteatru, faptul remarcându-se şi din asamblarea de grinzi, înfipte în caldarâm, în lungul parapetului. Piaţa taurilor, sau piaţa constituţiei, în sfârşit, repet, este spectacolul cel mai vesel, mai ciudat şi mai captivant posibil pentru ochi.

Viaţa clocotitoare ce animă satul Pasages se limitează la această piaţă, atingând aici paroxismul. Luntraşele stau de-o parte, majos[I] şi mateloţii pe cealaltă parte; copii se târăsc, se caţără, merg, se clatină, strigă şi se joacă pe tot caldarâmul; faţadele zugrăvite etalează toate culorile papagalului, galbenul cel mai ţipător, verdele cel mai crud, roşul cel mai aprins. Magazinele şi încăperile sunt ca peşterile pline de un clarobscur magic, unde întrezăreşti printre licăriri şi reflexe de toate felurile, un mobilier fantastic, cufere cum nu se văd decât în Spania, oglinzi, cum nu se întâlnesc decât la Pasages.

Chipuri cinstite şi prietenoase înfloresc pe toate pragurile.

Adineauri ţi-am vorbit de *Vechiul Pasages*, care se mai numeşte *el otro Pasages*. Există într-adevăr două Pasages, unul tânăr şi unul bătrân. Tânărul are trei sute de ani. Este cel în care locuiesc.

[I] Filfizonii. (trad. din sp.).

Deunăzi, am vrut să trec apa şi să văd pe cel vechi. Este un fel de Bacharach meridional.

Acolo, ca şi la Bacharach, cel de pe Rin, „străinul este străin”. Copii scofâlciţi şi bătrâne străvezii te privesc trecând, cu uimire.

Una mi-a strigat, când m-am oprit în faţa casei sale: *Hijo, dibuja eso. Viejas cosas, hermosas cosas*. (Fiule, desenează asta. Lucruri vechi, lucruri frumoase.) Casa era într-adevăr o minunată cocioabă din secolul al XIII-lea, una dintre cele mai dărăpănate, văzute vreodată, gata să se surpe.

Strada din vechiul Pasages este o adevărată stradă arabă; case albe, masive, zdruncinate şi de-abia străpunse de câteva găuri. Dacă nu ar fi fost acoperişurile, te-ai fi putut crede la Tétuan. Această stradă, unde iedera trece dintr-o parte în alta, este pavată cu dale, solzi mari de piatră, care ondulează ca pe o spinare de şarpe.

Biserica strică tot acest ansamblu. Este modernă şi reconstruită în ultimul secol. Pentru o jumătate de peseta mi-a fost deschisă. O inscripţie de orgă indică data, care, de altfel este prea evidentă în arhitectură:

MANUEL MARTIN
Carrera me hizo
Año 1774

Construcţia este posomorâtă, vechiul Pasages trist. Total nepotrivit, căci posomoreala este tristeţea celui umil, or vechiul Pasages are măreţie.

Drag prieten, după cum vezi, plimbarea mea de dimineaţă este fructuoasă. Odată terminată, mă reîntorc, prânzesc şi o pornesc pe drumuri de munte. Dimineaţa o consacru oraşului, după-amiaza muntelui.

Urc muntele pe scări verticale, cu trepte foarte înalte şi înguste, trainic zidite în coasta abruptă şi amestecate cu vegetaţia aspră a stâncii. Ajuns la capătul unei scări, găseşti alta. Astfel se înnădesc cap la cap, şi se înalţă către cer, precum înfricoşătoarele scări pe care le vezi tremurând în arhitectura imposibilă şi misterioasă a lui Piranesi. Totuşi scările lui Piranesi se pierd în infinit, pe când scările lui Pasages au un sfârşit.

Ajuns sus, la capătul scărilor, găsesc de obicei o cornişă, o potecă de capre, un fel de jgheab, scobit de torenţi şi ploi formând brână. Merg pe acolo cu riscul de a pica pe acoperişurile satului,

ori, printr-un coş, direct într-o oală, şi astfel să mă adaug ca o mirodenie în plus vreunei *olla-podrida*[1].

Vârfurile munţilor sunt pentru noi un fel de tărâmuri necunoscute. Acolo vegetează, înfloreşte şi palpită o natură refugiată trăind o viaţă aparte. Acolo se împerechează, într-un fel de nuntă misterioasă, înfricoşătorul cu încântătorul, sălbaticul cu paşnicul. Omul este departe, natura este liniştită. O încredere care modifică omul şi linişteşte instinctul animalelor, nu ca în câmpie unde răsună paşii omului. Natura aici nu mai este speriată şi neliniştită. Fluturele nu mai fuge, lăcusta se lasă prinsă, şopârla, care este pentru pietre ceea ce pasărea este pentru frunze, iese din ascunzătoarea ei şi te priveşte trecând. Niciun alt zgomot, decât vântul, nicio altă mişcare decât pe jos iarba şi sus norii. Pe munte sufletul se înalţă, inima se purifică; gândul îşi are partea lui din această pace profundă. Ai impresia că simţi prin apropiere ochiul deschis al lui Jehova.

Munţii de la Pasages au pentru mine două atracţii speciale. Prima, că ating marea şi în fiecare clipă fac din văile lor golfuri şi din coastele lor, promontorii. A doua, că sunt din gresie.

Gresia este destul de dispreţuită de geologi, care o clasează, cred, printre paraziţii regnului mineral. În ceea ce mă priveşte, fac mare caz de ea.

Ştii, dragă prietene, că, pentru spiritele gânditoare, toate părţile naturii, chiar cele mai desperecheate la prima vedere, se leagă între ele printr-o mulţime de armonii secrete, fire invizibile ale creaţiei, pe care visătorul le zăreşte, făcând din marele tot o reţea încâlcită, trăind o singură viaţă, hrănindu-se dintr-o singură sevă, unul în diversitate, şi care sunt, ca să vorbesc aşa, rădăcinile aceleiaşi fiinţe. Astfel, pentru mine, este o armonie între stejar şi granit, care trezeşte, unul în regnul vegetal, celălalt în cel mineral, aceleaşi idei ca şi leul şi vulturul, între animale, putere, măreţie, forţă, perfecţiune.

Pentru mine există încă o armonie între ulm şi gresie, mai ascunsă, dar tot atât de evidentă.

Gresia este piatra cea mai amuzantă şi cea mai ciudat frământată, fiind printre stânci ceea ce ulmul e printre arbori. Ea îmbracă toate hainele, îşi permite toate capriciile, îşi împlineşte toate visele, luând toate înfăţişările posibile şi strâmbându-se în toate chipurile. Pare să fie animată de un suflet generos. Iartă-mi

---

[1] Mâncare (ghiveci). (trad. din sp.).

acest cuvânt.

În marea dramă a peisajului, ea joacă rolul năbădăios, câteodată mare şi aspru, câteodată măscărici, se apleacă ca un luptător, se ghemuieşte ca un clovn, este burete, budincă, cort, cabană, buturugă, apare pe câmp, prin iarbă, la rasul solului, ca nişte mici cocoaşe roşcate şi flocoase, imită o turmă de oi adormită; uneori, chipul ei râde, ochii privesc, fălcile par să muşte şi să pască feriga; alteori, apucă buruienile ca un pumn de uriaş ieşit brusc din pământ. Antichitatea iubitoare de alegoriile complete ar fi trebuit să facă statuia lui Proteu din gresie.

O poiană presărată de ulmi nu este niciodată plictisitoare, un munte de gresie este întotdeauna plin de surprize şi de interes. De câte ori natura moartă pare să trăiască, ea ne mişcă cu o emoţie ciudată.

Seara, îndeosebi la ceasul neliniştitor al amurgului, începe să prindă formă înfăţişarea sa fantomatică. Sumbră şi misterioasă transfiguraţie.

Ai remarcat la căderea nopţii, pe drumurile mari din împrejurimile Parisului, profilurile monstruoase şi supranaturale ale ulmilor cum îţi apar şi dispar din faţă în galopul trăsurii? Unii cască, alţii se răsucesc către cer ca o fiară ce urlă îngrozitor, iar alţii râd cu un râs înfricoşător şi hidos, caracteristic tenebrelor; vântul îi agită. Îi vezi cum se răstoarnă înapoi cu zvârcoliri de osândiţi ori se aplecă unii către alţii spunându-şi încetişor la urechile lor uriaşe de frunziş cuvinte din care auzi, în treacăt, doar câteva silabe ciudate. Sunt unii care au sprâncene din cale afară de stufoase, nasuri caraghioase, pieptănături zbârlite, ori peruci formidabile, asta neştirbindu-le cu nimic din aspectul lugubru şi înfricoşător al prezenţei lor fantastice. Par caricaturi, dar rămân spectre. Unii sunt groteşti, dar aproape toţi te îngrozesc. Visătorul crede că vede aliniindu-se la marginea drumului în şiruri ameninţătoare şi diforme larvele necunoscute şi posibile ale nopţii care se apleacă la trecerea lui.

Eşti tentat să te întrebi dacă nu cumva sălăşluiesc acolo acele fiinţe misterioase care au drept mediu întunericul şi se compun din umbre, după cum crocodilul se compune din piatră, iar colibriul din aer şi soare.

Toţi gânditorii sunt visători; visarea este gândul în stare fluidă şi mobilă. Nu există niciun spirit mare pe care să nu-l fi chinuit, încântat, speriat sau cel puţin mirat nălucirile stârnite de natură.

Unii au vorbit şi au prezentat în lucrările lor, pentru dăinuirea în veci a trăirii nemuritoare a stilului şi a gândirii lor, formele extraordinare şi efemere, lucrurile fără nume întrezărite „în obscuritatea nopţii.” *Visa sub obscurum noctis*. Cicero le numeşte *imagines*, Cassius, *spectra*, Quintilinus, *figurae*, Lucreţiu *effigies*, Virgiliu, *simulacra*, Carol cel Mare, *masca*. În Shakespeare, Hamlet îi vorbeşte lui Horaţiu. Gassendi[80] s-a preocupat şi el de asta, iar Lagrange[81] le-a visat după ce l-a tradus pe Lucreţiu şi l-a aprofundat pe Gassendi.

Dragul meu prieten, tu îmi inspiri gânduri înalte. Trec de la o idee la alta şi mă las dus. Eşti bun şi simpatic şi indulgent. Te-ai obişnuit cu ritmul meu şi mă laşi să-mi dau frâu liber gândurilor. Dar iată-mă destul de departe de gresie, cel puţin în aparenţă. Revin.

Aspectele prezentate de gresie, copiile ciudate făcute miilor de lucruri au această particularitate că lumina zilei nu le alungă şi nu le şterge. Aici la Pasages, muntele, sculptat şi lucrat de ploi, mare şi vânt, este populat de gresie cu o mulţime de locuitori de piatră, muţi, nemişcaţi, nemuritori şi aproape înfricoşători. Un pustnic cu glugă, aşezat la intrarea golfului, în vârful unei stânci inaccesibile, cu braţele întinse, care după cum este cerul, albastru sau furtunos, pare să binecuvânteze marea sau să înştiinţeze mateloţii. Sunt pitici cu pliscuri de pasăre, monştri cu forme omeneşti cu două capete din care unul râde şi altul plânge, în apropierea cerului, pe un platou pustiu, în ceaţă, acolo unde nimic nu te face să râzi, unde nimic nu te face să plângi. Sunt membre de uriaşi, *disjecti membra gigantis*, aici genunchiul, dincolo trunchiul şi omoplatul, capul ceva

---

[80] GASSENDI, PIERRE (1592–1655), filosof, astronom şi fizician francez. În prima sa lucrare, critică pe Aristotel; apoi reia teoria atomistă a antichităţii (pe care încearcă totuşi să o concilieze cu creştinismul) şi a moralei epicuriene. În 1625 îi scrie lui Galileo Galilei pentru a-şi dezvălui admiraţia ce i-o poartă. Contra lucrării lui Descartes „Meditaţii” scrie „Obiecţii” ridicându-se împotriva idealismului. A scris despre sateliţii lui Jupiter, a descris mai multe eclipse, a făcut studii relative la planeta Mercur. În domeniul fizicii a studiat căderea corpurilor.

[81] LAGRANGE – JOSEPH LOUIS, conte de – (1736–1813). În 1758, fondează la Torino o societate ştiinţifică care, ulterior, a devenit Academia de Ştiinţe. În 1787 a acceptat invitaţia lui Ludovic al XVI-lea şi s-a stabilit definitiv la Paris. Este numit secretar şi făcut conte de către Napoleon. Lucrarea principală: „Mecanica analitică”. Rămăşiţele sale pământeşti au fost depuse la Panteon.

mai departe. Un idol burtos, cu bot de bou, cu coliere la gât şi două perechi de braţe scurte, în spatele cărora se agită mărăcinişurile ca şi cum ar goni muştele. O broască uriaşă, ghemuită pe vârful unui deal, marmorată de licheni, cu pete galbene şi vineţii, deschide o gură groaznică gata să sufle furtuna peste ocean.

– NOTE –

Pasages. Seara, dansuri, râsete, chitare. Dintr-o dată un sunet de clopoţel şi o voce care spune: *paralme almas del purgaterio*[I]. Toată lumea cade în genunchi.

Duminica, muzică plătită de oraş. Doi bieţi lăutari în zdrenţe cântă la vioară şi bat într-o tobă bască. Aceeaşi cadenţă; dansul urşilor. Pe această muzică dansează într-o beatitudine serioasă şi profundă cele mai frumoase fete din lume, Pepa şi Pepita, cele două luntraşe, cele două surori, frumoase, amândouă având ceva pur şi nobil. Cea mai mare are un aer cast, mezina un aer virginal. Parcă ai vedea dansând o madonă faţă în faţă cu o diană.

Păstori frumoşi, pescari frumoşi, bruni, bronzaţi, robuşti. Respectuoşi şi tandri în gesturile lor cu aceste fete pudice. Acest dans seamănă totuşi cu dansurile noastre interzise.

Copiii dansează şi ei; pici de doi ani bălăngănindu-se într-un fel care ar speria şi pe sergenţii de stradă parizieni.

Aceşti ţărani dansând astfel cu costumele lor pitoreşti, cămăşi albe, centuri roşii, berete albastre, haină pe umăr, sunt frumoşi, nobili, graţioşi, aproape antici.

Gnomi burtoşi, cu feţe largi şi plate, în redingote şi jobenuri, îi privesc cu un aer dispreţuitor, Sunt burghezii.

Plimbare pe munte. Scris în mers.

3 august – ora 3 după-amiaza

Plimbându-mă în rada portului, am zărit un fel de ruină sus pe un munte. Ea nu are înfăţişarea unei ruine vechi. Este o dărâmătură modernă şi probabil recentă. Englezii, în timpul şederii lor la Pasages, carliştii şi cristinos în timpul ultimului război, au construit forturi pe înălţimi; desigur, unul dintre aceste forturi a fost dărâmat. Îl voi vizita.

[I] Suflete ale purgatoriului. (trad. din sp.).

Escaladez muntele. Se pare că există o cărare, însă eu nu o cunosc. Merg la întâmplare printre flori. Urcuşul este lung, foarte înclinat, destul de greu. La jumătatea drumului mă aşez între gresii.

Orizontul s-a ridicat, marea a reapărut acolo jos, clinchetul de clopoţel al caprelor care pasc în prăpastie ajunge până la mine. Văd lângă piciorul meu un frumos gândac, verde, smălţuit cu pete de aur.

Reiau urcuşul muntelui, vârful se rotunjeşte, drumul devine mult mai uşor.

Sosesc la ruină. Un coş de piatră, înnegrit de fum, se ridică deasupra zidului.

Grămadă uriaşă de pietre din dărâmături. Şanţ de moloz. Încalec pietrele. Sunt amestecate cu ţigle şi cărămizi sparte. Mă aflu pe platou.

Drumul de tras tunurile este pavat cu dale, complet nou, ca şi cum ar fi fost ieri construit. Totuşi iarba creşte în rosturile dintre dale.

Intru în prima cocioabă. — Cameră pătrată din piatră. — Ziduri groase. — În ele, trei deschizături mici pentru lansarea proiectilelor asupra caselor din Pasages. — În mijloc un cămin enorm din piatră şi cărămidă, cel căruia i-am zărit coşul, complet prăbuşit şi foarte ciudat. — Mai multe compartimente cubice şi circulare din cărămidă, probabil un cuptor pentru înroşirea ghiulelelor. Interiorul nu este decât o grămadă de dărâmături. Niciun zgomot omenesc nu ajunge până aici. Nu se aud decât vântul şi marea. Începe să plouă. Pietrele se rostogolesc sub picioarele mele. Ies cu greutate.

A doua cameră pătrată, de aproximativ zece picioare în ambele sensuri, este asemenea celei dintâi. Alte ferestruici de tragere asupra satului. O fereastră către mare. Rămăşiţa unei grinzi în dreptul unei deschideri; este putredă; iau o bucată. Alte două camere mici fără fereastră; una complet înnegrită de fum. Desenez planul, rezemat de partea superioară a zidului. Lemn ars, amestecat cu dărâmăturile. Cele trei camere nu mai au acoperiş; n-a rămas nici măcar o urmă.

Intru în a doua cocioabă. O cameră mare cu mai puţine ruine şi o mică vatră de fund. Alături, o cameră mai micuţă, ambele pătrate. Totul este smuls, distrus, năruit. Insecte hidoase mişună sub pietrele pe care le ridic cu vârful bastonului. Ploaia se înteţeşte. Ceaţa acoperă marea şi muntele. Voi coborî.

Mă decid să mă sui şi pe restul ruinei. Aglomerare de pietre,

probabil al treilea corp de casă. În spatele acestei grămezi, un mic câmp cultivat, de douăsprezece picioare pătrate, acoperit de bucăţi de lemn ars. Şanţul mărgineşte câmpul şi înconjoară cele trei cocioabe. — Plouă torenţial. Se lasă un fel de noapte. Ceaţa se îndeseşte din ce în ce. Totul dispare în jurul meu. Nu mai văd decât cocioabele, drumul pietruit şi platoul. Nu voi mai putea să-mi recunosc drumul şi mă voi pierde printre râpe. Mă las în paza Domnului!

Un fluture minunat, gonit de ploaie, a venit să se refugieze în spatele meu, pe o piatră. Îi este mai puţin frică de mine decât de furtună. Are dreptate, îl las în pace. Cobor la întâmplare. S-a luminat puţin. Ploaia s-a rărit. Ziua a revenit. — Zăresc micul port. — Este populat de luntrile pescăreşti cu patru vâsle care aleargă pe apă. De la înălţimea unde sunt, rada plină de aceste luntre pare o băltoacă acoperită de păienjeni de apă.

4 august, pe munte, ora 2 şi jumătate.

Natură jalnică.— Vânt puternic. — Un golf mic strâns între cele două capete ale satului. Marea îşi sparge valurile cu furie de stâncile ce închid pe jumătate golful. În larg marea este agitată şi neagră. Cer de plumb. Soarele şi umbra rătăcesc pe valuri. În depărtare o barcă din Fontarabie având cele două pânze desfăşurate în vânt se luptă să intre în port. Se îndreaptă către strâmtoare. Talazurile o scutură din faţă către spate. Cu puţin înainte, un păstor de la munte mi-a spus: *Iguraldia gaiztoa*[1]. Iată barca; ea aproape că atinge stâncile pline de spuma mării. Trece. A trecut. — Un greiere cântă în iarbă alături de mine.

ora 3, pe panta prăpastiei

Stânci costelive ca nişte capete de mort. Mărăciniş. Înfig bastonul în pământul moale, el rămâne în picioare. Flori peste tot şi lăcuste în mii de culori şi cei mai frumoşi fluturi din lume. Din prăpastie răzbat râsete de tinere fete, dar de văzut nu le văd.

Una din stâncile din faţa mea are un profil uman. Îl desenez. Obrazul pare să fi fost devorat, la fel şi ochiul şi urechea şi ai impresia că vezi dezgolit interiorul pavilionului trompei.

În faţa acestei stânci, o alta reprezintă un câine. Ai spune că

[1] Timp rău. (trad. din bască.).

latră către largul mării.

ora 5

Mă aflu pe un vârf de stâncă la capătul unui promontoriu. M-am învârtit în jurul ei urcând povârnişul. Pentru a mă căţăra am pus mâinile şi picioarele în ciudatele găuri aidoma unor urme lăsate de tălpi uriaşe care ciuruiesc stâncile acestui mal. Am ajuns pe un fel de consolă cu spătar proeminând deasupra prăpastiei. Mă aşez. Picioarele îmi atârnă în gol.

Mare. Numai mare. — Minunat şi nemuritor spectacol! Acolo, jos, ea albeşte stâncile negre. Orizontul este înceţoşat, cu toate că soarele mă dogoreşte. Vântul puternic nu a încetat. — Un pescăruş trece maiestuos deasupra golului, la o sută de stânjeni sub privirea mea. — Zgomotul este continuu şi grav. Din când în când se aud vuiete neaşteptate, un fel de căderi iuţi şi îndepărtate, ca şi cum ceva s-ar prăbuşi, pe urmă sunt zgomote nedesluşite semănând cu o sumedenie de voci omeneşti; ai impresia că auzi o mulţime vorbind.

O panglică de argint, subţire şi strălucitoare, şerpuieşte cât vezi cu ochii la poalele coastei. În spatele meu, o stâncă mare, în picioare, întruchipează un vultur uriaş, care se apleacă către cuibul său, cu cele două gheare înfipte în munte. Întunecată şi minunată sculptură a oceanului.

Ora 6.

Iată-mă chiar pe vârful unui munte semeţ, pe piscul cel mai înalt pe care l-am atins astăzi. Şi aici a trebuit să mă caţăr cu mâinile şi cu genunchii.

Descopăr un orizont imens. Toţi munţii până la Roncevaux. Toată marea de la Bilbao la stânga, toată marea de la Bayonne la dreapta. Scriu aceste rânduri rezemat de un bloc în formă de creastă de cocoş, care formează muchia cea mai înaltă a muntelui.

Pe această stâncă au fost cioplite adânc cu un piolet trei litere la stânga: L.R.H.

Şi două litere la dreapta: V.H.

Împrejurul acestei stânci este un mic platou triunghiular acoperit de pământ sterp şi înconjurat de un fel de şanţ foarte abrupt. Cu toate acestea, într-o crăpătură zăresc un mic mărăcine roz, înflorit.

Îl culeg.

Ora 7.

O fortăreaţă mult mai mare decât cea de ieri. Mii de insecte mă necăjesc. Mă aflu în incintă, după ce am escaladat şanţul. Un pătrat mare de ziduri de piatră, peste care se ridică un zid de pământ, încă în picioare, ici şi colo acoperit cu iarbă. Patru păstori basci, cu berete şi haine roşii, dorm la umbră în şanţ. Un câine mare alb doarme sus pe zid.

Urme de încăperi. Într-una din ele se vede încă foarte bine locul de unde a fost smuls un coş. În mijlocul incintei mari, una mai mică cu un colţ ars şi înnegrit de fum. În spatele acestei mici incinte o terasă la care te conduce o scară de patru trepte.

Unul din păstori s-a trezit şi s-a apropiat de mine. I-am spus cu un aer serios: *Jaincoa berorrecrequin*[I]. Se îndepărtează mirat.

I-a trezit şi pe ceilalţi; — îi văd printr-o deschidere cum mă privesc într-un fel neobişnuit. Îngrijorare? ameninţare? nu ştiu; poate şi una şi alta. Nu am altă armă decât bastonul. S-a trezit şi câinele şi mârâie.

Un covor minunat de iarbă verde, deasă ca o blană, smălţuită de mii de părăluţe şi muşeţel în floare îmbracă toată ruina până la ultimul colţişor. Mă urc pe terasă.

Am ajuns. Mă aşez în partea de sus a zidului de cărămidă necimentată. În spatele meu marea, în faţa mea o cunună de munţi. La stânga, zăresc în depărtare, pe o muchie care atinge norii, fortul năruit vizitat ieri; la dreapta şi ceva mai departe, fortul Wellington, şi vechiul turn al farului, dincolo de San Sebastián. Într-o adâncitură, valea Loyola; în altă adâncitură, valea Ernani.

Unul din păstori s-a mai apropiat şi mai mult de mine; l-am privit fix, a luat-o la fugă strigând: — *Ahuatlacouata! ahuatlacuata!*[II]

Voi coborî.

La coborâre.

Spectacolul cel mai straniu din lume. Un mic triunghi de apă într-un uriaş cerc de munţi, în această apă câţiva puricei. Apa este golful, puriceii, vapoarele.

[I] Expresie de salut în dialect basc.

[II] Expresie în dialect basc.

5 august, la prânz.

Urmând în continuare drumul la jumătatea pantei, după ce am trecut de fortăreaţă, de ghereta sa şi de santinelă, întâlnesc un loc de spălat rufe.

Acest „spălător” este cea mai fermecătoare peşteră existentă. O stâncă uriaşă, una din crestele ascuţite ale muntelui, se prelungeşte pe deasupra capului meu şi formează aici un fel de peşteră naturală. Prin crăpăturile tavanului se scurge, picătură cu picătură, apa unui izvor puternic. Parcă ar fi o ploaie de perle. Intrarea în peşteră este căptuşită cu o vegetaţie atât de bogată şi deasă alcătuind o enormă arcadă de verdeaţă plină de flori. În mijlocul crăcilor şi al frunzelor, un fir lung de iarbă formează un fel de apeduct microscopic conducând un firicel de apă. Ea îl parcurge pe toată lungimea şi cade la capăt, rotunjindu-se pe fundalul întunecat al peşterii, ca un fir de argint. O pânză de apă limpede, îndiguită de un parapet, umple toată peştera. Pietrele, necimentate, lasă apa să se scurgă printre ele.

Cărarea trece la o oarecare distanţă de parapet, despărţită de o peluză lată şi proaspătă de creson. Vezi apa printre frunze şi auzi murmurul izvorului pe sub verdeaţă. Dacă te întorci, zăreşti golful Pasages, iar la orizont largul mării.

Trei femei, cu picioarele în apă până la genunchi, îşi spală rufele, la „spălător”. Nu se poate spune că le bat, dar le lovesc. Procedeul lor este să biciuiască violent piatra parapetului cu rufele. Una dintre femei e bătrână. Celelalte două sunt fetişcane. Ele se opresc câteva clipe, mă privesc, apoi îşi reiau treaba.

După puţină tăcere:

— Domnule, îmi spuse bătrâna, vorbind prost franţuzeşte, veniţi de la munte?

Eu îi răspund într-o bască mediocră:

— Buy, bicho nequesa.

Fetişcanele se privesc pe sub sprâncene şi încep să râdă.

Una e blondă, alta e brunetă. Blonda este cea mai tânără şi cea mai frumoasă. Părul ei, împletit într-o singură coadă, lăsată pe spate după portul locului, devine roşcat spre creştetul capului, ca şi jurubiţele de mătase lăsate la lumină şi a căror culoare s-a fanat. De altfel tânără spălătoreasă e plină de graţie, cu fusta ei roşie şi bluza albastră, cele două culori preferate ale bascilor.

Mă apropii de ea şi încep să-i vorbesc în spaniolă:

— Cum te numeşti?

— Maria Juana, gata să te slujesc, cavalere.

— Câţi ani ai?

— Şaptesprezece ani.

— Eşti din partea locului?

— Da, seniore.

— Eşti fiică de burghez?

— Nu, seniore, sunt luntraşă.

— Luntraşă! şi nu eşti pe mare?

— Este reflux. Şi pe urmă mai trebuie să-ţi speli şi rufele.

Deodată, codana prinse curaj şi continuă de la sine:

— Eram pe mal, cavalere, în ziua când aţi sosit. V-am văzut. Aţi luat-o întâi pe Pepa, ca să vă treacă apa, însă cum eraţi cu seniorul Leon, şi dânsul era deja în barcă, şi cum Manuela, catalana, era luntraşa lui, aţi trecut şi dumneavoastră la Manuela. Săraca Pepa! Totuşi i-aţi dat un bănuţ.

— Îţi mai aminteşti, spuse ea întorcându-se către tovarăşa ei, îţi mai aminteşti Maria-Andres? Seniorul cavaler a ales-o întâi pe Pepa.

— Şi pentru ce am ales-o?

Tânără fată m-a privit cu ochii ei mari şi naivi şi mi-a răspuns, fără nicio ezitare:

— Pentru că e cea mai frumoasă.

Apoi a reînceput să-şi bată rufele. Bătrâna, care îşi terminase treaba şi pleca, a spus, pe când trecea pe lângă mine:

— Muchacha[I] are dreptate, seniore.

Şi spunând asta şi-a pus coşul jos şi s-a aşezat pe marginea drumului aţintindu-şi asupra celor două fete şi asupra mea, ochii săi mici şi cenuşii, sfredeliţi ca de un burghiu în mijlocul zbârciturilor.

— Vreţi să vă ajut să vă puneţi coşul pe cap?

— Mii de mulţumiri, cavalere, nimeni nu m-a ajutat ieri, nimeni nu mă va ajuta mâine, este mai bine ca nimeni să nu mă ajute nici astăzi.

— Cum numiţi această iarbă în spaniolă? i-am spus arătându-i cresonul cu vârful bastonului.

— Verros, seniore.

— Şi în bască?

Ea mi-a răspuns cu un cuvânt foarte lung, de care nu îmi amintesc suficient pentru a-l putea scrie.

[I] Fata. (trad. din sp.).

M-am întors către fete:

— Maria Juana, cum se numeşte drăguţul tău?

— Nu am.

— Dar Maria Andres?

— Maria Andres are unul.

Fetişcana spune asta cu hotărâre, fără să şovăie, fără să pară surprinsă de întrebare nici încurcată de răspuns.

— Cum se numeşte drăguţul Mariei Andres?

— O, este un pescar, un biet adolescent. E foarte gelos. Uitaţi-l în golf, în barca sa, îl putem vedea de aici.

Bătrâna reluă din nou.

— Şi din fericire el nu vă vede pe dumneavoastră! Ar fi mulţumit să o vadă pe Maria Andres râzând şi discutând cu seniorul! Să vorbeşti cu un francez, Isuse Cristoase! Mai bine ar fi să sporovăieşti cu cei patru draci, de la răsărit şi asfinţit, de la miazănoapte şi miazăzi.

A trecut un soldat; le-am făcut fetelor un semn de salut cu mâna; ele mi l-au întors cu un surâs şi mi-am urmat drumul.

6 august, ora 3.

Auzeam un cocoşel cântând în depărtare şi continuam să merg. Am ajuns aici pe un drum abrupt, tăiat în stâncă pentru carele de boi, până la o văgăună ciudat de sălbatică. Stâncile care ies dintre mărăcinişuri pe pantele repezi ale muntelui întruchipează nişte capete uriaşe; sunt capete de mort, profiluri egiptene, bărboşi care râd în iarbă, trişti cavaleri cu măşti severe. Aşa e până la Odry, care chihoteşte sub o perucă de mărăcini.

Prin spărtura dintre doi munţi, la dreapta, zăresc un braţ de mare, trei sate, două ruine, dintre care o mănăstire, o vale minunată, vârfuri înalte acoperite de nori.

Satul Leso, cel mai apropiat dintre cele trei sate, are o frumoasă biserică gotică, masivă, dar simplă şi grandioasă, s-ar spune o fortăreaţă. În această ţară războiul nu s-a stins niciodată într-un colţ al orizontului fără să nu se aprindă într-altul; […]

Ora 5 şi jumătate.

Aici spectacolul este de o măreţie nemaipomenită. Orizontul este alcătuit din două părţi, mare şi munte. Ţărmul se prelungeşte în faţa mea cât vezi cu ochii. Are forma unei imense pante ale unui

uriaş meterez, acoperit de mărăciniş.

Înspre ţărm marea asediază cu furie şi sparge acest meterez, pe coama căruia natura a aşezat un parapet, trasat parcă cu un echer. Meterezul se prăbuşeşte ici şi colo în mari felii căzând ca un bloc unitar în ocean. Închipuie-ţi plăci de ardezie lungi de optzeci de picioare. În locul unde mă aflu asaltul a fost cumplit şi distrugerile teribile. A rămas o spărtură înspăimântătoare.

Stau la capătul stâncii pe surplomba ce domină spărtura. O pădure de ferigi acoperă partea de sus a prăbuşirii. O mulţime de stejari pitici, seceraţi de vântul mării la înălţimea ierbii, creşte împrejurul meu. Rup o frunză roşie, frumoasă.

Jos, în prăpastia de la picioarele mele, plutesc, de-abia zărite, bărci pescăreşti; scrumbiile şi sardelele strălucesc în soare, pe fundul bărcilor, ca o grămadă de stele. Norii dau mării reflexe arămii.

Ora 7.

Soarele apune. Cobor. Un copil cântă pe munte. Îl văd cum trece printr-o viroagă, mânând în faţa lui şase vaci. Umbrele crenelate ale crestei muntoase se decupează pe un câmp roşcat, unde pasc oile.

Marea are o culoare verde de calcedonie. Ea devine tot mai întunecată. Cerul se stinge.

Leso

8 august

De mai multe zile am remarcat între munţi un sat cu o înfăţişare ciudată şi severă. Cred că se numeşte Leso. Este aşezat în extremitatea braţului de mare de la Pasages, într-un loc care rămâne uscat după retragerea lui. Ieri, în timp ce soarele apunea, am luat-o pe la jumătatea dealului pe un drum de care ce te duce acolo.

Drumul deseori foarte abrupt, este pavat pe alocuri cu dale de gresie şi dale de marmură, tăiat ici şi colo de un fel de scări înclinate formate din dalele prăbuşite. În rest drumul aleargă pe pantele celor doi munţi acoperiţi de mărăcini violeţi şi grozamă galbenă care, în acest moment, îmbracă muntele cu o uriaşă glugă

de flori.

Am lăsat în dreapta mea o fermă mare, clădită din piatră, cu o poartă ogivală; apoi, la stânga, o strâmtoare foarte sălbatică, unde un torent îşi face loc atât de mânios şi ciudat printr-o cocioabă, care a fost cândva o casă. Am trecut torentul pe un mic pod aruncat şi am urcat pe povârnişul celuilalt munte.

Femeile cântau, copiii se bălăceau în ochiuri de apă; muncitorii francezi veniţi de la Bayonne, constructorii clădirii din golf, treceau într-o vale, cărând, toţi şapte, o grindă lungă; auzeam tălăngile vitelor şi foşnetul copacilor; peisajul era nemaipomenit de vesel; vântul făcea totul să trăiască; soarele aurea totul.

Am întâlnit mai multe ruine la dreapta, la stânga, în spatele unui pâlc de arbori şi dintr-o dată m-am trezit la câţiva paşi de sat.

Folosesc în chip nepotrivit cuvântul „ruină”; n-ar fi trebuit să folosesc decât cuvântul cocioabă. Aceste „ruine” se compun, de obicei, din patru pereţi găuriţi de câteva ferestre, marea majoritate astupate de un şorţ de cărămizi, transformate în metereze, peste tot cu urme de foc, iar înăuntru câte o vacă sau o capră păscând netulburată iarba de pe caldarâm şi iedera de pe zid. Aceste cocioabe sunt opera ultimului război.

În timp ce intram în sat, o cerşetoare cu o înfăţişare solemnă, cel puţin centenară, s-a ridicat la colţul unui zid şi mi-a cerut de pomană, cu un minunat gest protector. Am dat un ban acestui secol.

Am intrat pe o stradă lugubră, mărginită de case mari, negre, toate din piatră, unele cu balcoane de fier masiv, cu lucrătură veche, altele cu uriaşe blazoane sculptate în relief la mijlocul faţadelor.

Feţe palide, parcă trezite brusc din somn, apăreau pe praguri la trecerea mea. Aproape toate ferestrele aveau, în loc de perdele, uriaşe pânze de păianjen. Prin aceste ferestre lungi şi înguste, priveam în case şi vedeam interioare de morminte.

Într-o clipă, la toate ferestrele a apărut câte un cap, dar un cap mult mai bătrân decât fereastra. Toate aceste capete posomorâte, cadaverice, orbite parcă de o lumină prea puternică, se agitau, se aplecau, şuşoteau. Venirea mea a pus întregul furnicar de spectre în mişcare. Mi se părea că sunt într-un sat de larve şi monştri, şi că toate umbrele priveau cu înciudată groază un om viu.

Strada pe care am intrat era întortocheată şi tăiată, ca să spun aşa, în două etaje. Partea dreaptă se rezema de munte, partea

stângă se înfunda în vale.

Erau multe case din secolul al XV-lea, cu două porţi mari; pe cheia bolţii primei porţi era sculptat, într-un chip nespus de delicat şi elegant, numărul casei amestecat cu câteva semne de credinţă, o cruce, un porumbel, o ramură de crin; pe cheia bolţii celei de a doua porţi erau cizelate în piatră atributele meseriei celui care o locuia, o roată pentru rotar, secure pentru tăietor de lemne. În acest sat totul avea o întunecată şi ciudată măreţie. O firmă era un basorelief.

Era o sărăcie cumplită, însă nu o sărăcie vulgară. Era o sărăcie în case de piatră cioplită, o sărăcie care avea balcoane de fier, lucrate ca şi cele de la Luvru, şi steme pe bucăţi de marmură, ca şi la Escurial. O mulţime de nobili în zdrenţe, în cabane de granit.

Nu vedeam nicio fată tânără afară de nişte copii în zdrenţe care mă urmăreau de departe, şi care, cum mă întorceam, se dădeau înapoi ca nişte lupi tineri, înfometaţi.

Din două în două case era câte o ruină, de cele mai multe ori acoperită de iederă şi astupată de mărăcini, câteodată veche, de cele mai multe ori recentă.

Încălecând peste un zid, am ajuns până la o casă care părea nelocuită. Toată faţada, dinspre partea a ceea ce a fost o stradă, avea aspectul trist al unei case fără stăpâni, uşile închise cu grijă, la ferestre obloanele verzi din lemn lucrat de pe timpul lui Ludovic al XIII-lea, erau blocate. Am sărit peste o mică împrejmuire pentru a da roată casei, găsind-o deschisă, în partea opusă, însă deschisă într-un chip îngrozitor, deschisă de sus în jos prin smulgerea unei întregi faţade al cărei zid zăcea la pământ într-o singură bucată, pe un câmp de porumb strivit. Am mers pe acest zid ca pe un caldarâm şi am intrat în casă.

Ce pustiire! Dintr-o singură privire vedeam cele patru etaje spintecate. Scara a fost arsă. Casa scării nu mai este decât o gaură mare în care răspund toate camerele. Zidurile înroşite şi hidoase arată peste tot urmele flăcărilor.

Nu am putut parcurge decât parterul, scara lipsind.

Casa era foarte mare şi înaltă; ea nu mai este susţinută decât de câţiva stâlpi şi grinzi subţiate de foc. Le vedeam atârnând şi tremurând deasupra capului meu; din când în când, câte o piatră, o cărămidă sau o bucată de moloz se desprindeau şi cădeau la picioarele mele, zgomot sinistru de viaţă într-o casă moartă. La etajul trei o scândură pe jumătate arsă, a rămas agăţată de un cui;

vântul o agită şi o face să scrâşnească trist. Revedeam în camere obloanele bine ferecate. Mai erau câteva fâşii de tapet pe pereţi. O cameră este zugrăvită în roz. În bucătărie, într-un loc acum inaccesibil, am remarcat pe pervazul alb al căminului înalt un vaporaş desenat cu cărbune de o mânuţă de copil.

Dintr-o ruină seculară ieşea sufletul înălţat şi dilatat. Dintr-o ruină de ieri ieşea inima strânsă. În ruina antică îmi închipui fantoma; în ruina recentă mi-l închipui pe proprietar. Fantoma este mai puţin tristă.

O biserică uriaşă de granit, înaltă şi lugubră, domină acest sat neînsufleţit.

De departe nu pare o astfel de construcţie, ci un bloc. Apropiindu-te, se disting câteva găuri în zid, iar la absidă trei sau patru ogive din secolul al XV-lea. Considerându-se probabil că prin ele intra prea multă lumină în cutia de piatră, au fost zidite şi în centrul fiecăreia a fost lăsată numai o mică ferestruică. Zidul este roşcat, aspru şi ros de licheni.

Faţada este un zid mare croit pătrat, fără rozasă, fără ferestre, oferind ochiului numai o deschidere, aceea a portalului, care este scund şi trist, cu două coloane şterse şi fronton simplu. Două şiruri lungi de pietre negre smulse, crestează faţada de sus în jos. Ea se sprijină la dreapta de un turn lung şi îngust ce depăşeşte cu puţin coama edificiului.

În jurul bisericii, stăteau ghemuite şapte sau opt bătrâne hidoase, izolate una de alta. Nu ştiu dacă acest aranjament era o pură întâmplare, dar fiecare dintre ele făceau pereche cu garguiele ce-şi întindeau gâtul deasupra capului lor, la marginea acoperişului. Câteodată bătrânele îşi aţinteau ochii în sus, spre cer, schimbând parcă priviri duioase cu ele.

Una din aceste cerşetoare sălbatice aţinti asupra mea o privire mai fixă şi mai fioroasă decât a celorlalte. Am mers drept la ea, ceea ce a cam mirat-o, pe urmă i-am arătat biserica şi i-am spus: *Guiltza*, în bască însemnând cheie. Garguia vie, îmblânzită de acest cuvânt magic şi de un bănuţ pe care i l-am aruncat în poală, s-a ridicat în picioare şi mi-a spus: *Buy*, adică da. Imediat a dispărut în spatele bisericii.

Am rămas singur în faţa uşii. Celelalte s-au ridicat şi s-au adunat într-un colţ, de unde mă priveau.

Câteva clipe mai târziu, cea care s-a îndepărtat a reapărut, ţinând o cheie. A deschis uşa bisericii şi am intrat.

Era ora târzie sau apropierea nopţii? starea mea sufletească sau suflul însuşi al clădirii? niciodată nu m-a trecut un fior mai rece decât atunci când am pătruns în această biserică.

Era o navă înaltă, goală pe dinăuntru, tot aşa cum era şi pe din afară, întunecată, rece, sărăcăcioasă şi mare, abia luminată de palide luciri pământii ale unei zile în amurg.

În fund, în spatele tabernacolului, pe o estradă de piatră, se desfăşura de la podea până la boltă o uriaşă cupolă de altar, încărcată de statui şi basoreliefuri aurite, acum ruginite, etalând în trepte, pe o suprafaţă de şaizeci de picioare înălţime, năprasnicii sfinţi ai Inchiziţiei, amestecaţi cu arhitectura tragică şi sinistră a lui Filip al II-lea. Acest altar, întrezărit în lumina mohorâtă, avea ceva nemilos şi crud.

Bătrâna a aprins o feştilă, ce scânteia într-o lampă mare de metal, de bun gust, atârnată în faţa altarului. Feştila nu reuşea să spargă întunericul, dar amplifica groaza.

Preotul urca la acest altar pe trepte spaţioase, închise de o rampă de piatră masivă admirabil lucrată în gustul mohorât şi elegant al lui Carol Quintul, corespunzând la ceea ce numim noi, în Franţa, stilul Francisc I, iar în Anglia, arhitectură Tudor.

Am urcat această scară, şi de acolo am privit biserica, care este într-adevăr maiestuoasă şi funebră.

Bătrâna se afla pe undeva, printr-un colţ întunecos.

Uşa rămăsese întredeschisă şi vedeam în depărtare câmpia deja acoperită de umbră, cerul întunecat, braţul de mare, imensa plajă uscată în acest moment; în primul plan, o ruină care era o cabană; în planul al doilea, o ruină care era o primărie, în fund, o ruină, care era o mănăstire. Cabana ruinată, primăria ruinată, mănăstirea ruinată, cerul din care fuge lumina, plaja de unde se retrage marea, nu reprezintă un simbol complet? Mi se părea că din fundul acestei misterioase biserici vedeam nu o câmpie oarecare, ci însăşi chipul Spaniei.

În acel moment un zgomot ciudat ajunse până la mine. Am ascultat, neputând să dau crezare urechilor şi din nou am ascultat. Lucru surprinzător şi care prevesteşte cât de adâncă este deja revoluţia care se face în această ţară; ceata de copii, care m-a urmărit de departe, a văzut uşa bisericii deschisă; s-au instalat la intrare şi copiii cântau cât îi ţinea gura, în derâdere şi cu lungi hohote de râs, slujba şi vecernia, imitându-l cu gesturi schimonosite pe preot în altar şi pe cantori în cor. […]

Era noapte când am ieşit din biserică. Toate ferestrele şi toate uşile erau ferecate în sat. Nicio lumină, niciun locuitor. S-ar putea spune că mormintele s-au reînchis şi că spectrele au readormit.

Totuşi, într-o piaţă am zărit o licărire. M-am îndreptat într-acolo. Un oblon era întredeschis la parter şi am văzut, într-o cameră joasă, o femeie bătrână stând pe vine, nemişcată, rezemată de un zid proaspăt văruit. Deasupra capului ei ardea o lampă agăţată de un cui, vechea lampă spaniolă, care are forma unui felinar de mormânt. Am crezut că o văd visând pe lady Macbeth.

Licărirea lămpii mi-a permis să citesc pe uşa casei din faţă această inscripţie:

POSADA
LHABIT

Mă aşteptam la orice, afară de faptul că aş putea găsi acolo un han.

Luna se ridica în spatele munţilor Jaitzquivel, tocmai când plecam din sat. Mi-a fost uşor să-mi regăsesc drumul. Cu toate că în starea de spirit în care mă lăsase vizita prin aceste locuri ciudate îmi era greu să recunosc câmpia care mă fermecase cu câteva ceasuri mai devreme. Acel peisaj, atât de vesel în soare, devenise lugubru la lumina lunii. Singurătatea nopţii umplea orizontul.

Mă apropiam de Pasages. Câţiva trecători începuseră să se arate pe drum.

Aveam privirea aţintită pe ruina unei cetăţui, care se desena în depărtare, în lumina lunii, pe culmea unui munte destul de înalt, în fundul unei văi înguste, sălbatice şi pustii.

Ceea ce mă preocupa era o lumină care tocmai apăruse în această ruină, la extremitatea pinionului. Ea avea ceva inexplicabil şi bizar, întâi, din cauza locului unde strălucea, pe urmă, din cauza felului în care strălucea. Ea se comporta ca un far, aprinzându-se, stingându-se şi iar reaprinzându-se. Apoi dintr-o dată strălucea ca o mare stea. Ce era acest foc şi ce semnificaţie avea?

Cum am ajuns la cheiurile unde este podul, o cerşetoare ce obişnuia să stea la intrarea fabricii de frânghii, şi căreia îi dau o pomană aproape în fiecare dimineaţă, trecea drumul pentru a se duce acasă la jumătatea dealului. Zărindu-mă, s-a întors, a făcut semnul crucii şi mi-a arătat lumina spunându-mi: *Los demonios*[I] . Am trecut mai departe.

[I] Diavolii. (trad. din sp.).

Puţin mai încolo, la începutul pantei cu lespezi care coboară în Pasages, un bărbat, un pescar, stătea în picioare pe un bloc de marmură roşie şi, ca şi bătrâna, privea lumina. *Que es eso?*[I] i-am spus eu apropiindu-mă. Omul nu a pierdut niciun moment lumina din ochi, şi mi-a răspuns: *Contrabandistas*[II].

Cum am urcat scara, gazda mea, excelenta madame Basquetz, a venit către mine:

— Ah, domnule, cât de târziu aţi sosit. Aţi cinat oare? De unde veniţi?

— De la Leso.

— Ah, aţi mers la Leso?

— Da, doamnă.

Un moment mai târziu, ea a repetat cu un aer gânditor:

— De la Leso?

— Da, desigur, am reluat eu. Dumneavoastră nu aţi fost niciodată acolo?

— Nu, domnule.

— De ce?

— Pentru că aici, la noi, nu se merge niciodată la Leso.

— Şi pentru ce nu se merge?

— Nu mai ştiu.

Pamplona

11 august.

Sunt la Pamplona şi nu aş putea să spun ce resimt. Nu văzusem niciodată acest oraş, dar mi se părea că recunoşteam fiecare stradă, fiecare casă, fiecare uşă. Toată Spania pe care o văzusem în copilărie îmi apărea aici. Ca şi în ziua când am auzit trecând prima căruţă cu boi, treizeci de ani se şterg din viaţa mea; redevin copil, micul francez, *el niño, el chiquito frances*, cum mi se spunea. O lume întreagă, care dormita în mine, se trezeşte, retrăieşte şi mişună în memoria mea. O credeam aproape ştearsă şi iat-o mai strălucitoare ca oricând.

Aceasta este, cu siguranţă, adevărata Spanie. Văd pieţe cu arcade, caldarâmuri cu mozaic de pietricele, balcoane cu acoperăminte de pânză, case pictate cu ornamente pretenţioase şi

---

[I] Ce este asta? (trad. din sp.).

[II] Contrabandişti. (trad. din sp.).

dantelate, care îmi fac inima să bată. Mi se părea că totul era ieri. Da, într-adevăr, parcă ieri am intrat pe marea poartă a oraşului, ce dă pe o mică scară; am cumpărat, într-o duminică, mergând la plimbare cu tinerii mei colegi de la seminarul nobililor, nişte covrigi pipăraţi din această prăvălie, de al cărui fronton atârnau piei de ţap pentru transportul vinului; m-am jucat cu mingea de-a lungul acestui zid înalt, în spatele unei biserici vechi. Toate astea sunt pentru mine sigure, adevărate, distincte, palpabile.

Există ziduri cu postamente colorate marmorat şi extravagant care îmi încântă inima. Am petrecut două ore faţă în faţă cu un oblon vechi, verde, cu panouri mici ce se deschide în ambele părţi, în aşa fel încât să formeze o fereastră, dacă se deschide pe jumătate, şi un balcon, dacă se deschide în întregime. Acest oblon se găsea, de treizeci de ani, într-un colţ ascuns al memoriei fără să fi bănuit măcar. Am spus: Ia te uită! Iată bătrânul meu oblon!

Ce mister mai este şi trecutul! Şi cât de adevărat este că lăsăm o parte din noi în obiectele care ne înconjoară! Le credem neînsufleţite, dar ele totuşi trăiesc; trăiesc din viaţa misterioasă pe care le-am insuflat-o. În fiecare fază a vieţii noastre ne despuiem fiinţa în întregime şi o uităm în câte un colţ de lume. Tot acest ansamblu de lucruri negrăite, care au făcut parte din noi, rămân în umbră, făcând una cu acele lucruri pe care ne-am lăsat pe nesimţite pecetea. Într-o zi, dintr-o întâmplare, revedeam aceste lucruri, ele răsar în faţa noastră, şi iată-le dintr-o dată, cu toată puterea realităţii, ne dau înapoi trecutul. Este ca o lumină neştearsă, neaşteptată; le recunosc, le recunoaştem, ne aduc, întreg şi strălucitor, sacul amintirilor noastre şi ne redau o încântătoare fantomă a noastră înşine, copilul care se juca, tânărul care iubea.

Am părăsit, deci, ieri San Sebastián.

Munţii dau naştere la două feluri de drumuri: cele care şerpuiesc pe pământ, ca viperele, şi cele care şerpuiesc ondulându-se prin tresăriri, ca şerpii boa. Treci cu vederea aceste două comparaţii, care îmi sensibilizează gândirea. Drumul de la San Sebastián la Tolosa este din ultima categorie, cel de la Tolosa la Pamplona este din prima. Adică drumul de la San Sebastián la Tolosa urcă şi coboară pe spinarea dealurilor şi drumul de la Tolosa la Pamplona urmează şerpuirea văilor. Unul este încântător, altul este sălbatic.

Plecând din San Sebastián am aruncat o ultimă privire peninsulei, mării, care spumega atât de frumos pe nisipul muntelui

Urgoll, şi celor trei mănăstiri de la porţile oraşului arse, una de către cristinos şi două de către carlişti.

Ernani nu are monumente […] o primărie neînsemnată, dar Ernani are o vedere minunată şi o stradă, care valorează cât o catedrală. Strada mare din Ernani, mărginită de blazoane în relief, de balcoane ca nişte bijuterii, de portaluri senioriale, închisă de o veche portiţă ruinată, care are în acest moment, în loc de creneluri, tufe de călţunaşi înfloriţi, este o carte minunată, unde poţi citi pagină cu pagină, casă cu casă, arhitectura a patru secole.

Am regretat, traversând oraşul, că nimic nu indica trecătorului casa în care s-a născut Juan de Urbuta, acel căpitan spaniol, căruia i-a fost hărăzit, în ziua de la Pavia[82], să aibă onoarea de a-l face prizonier pe Francisc I. Urbuta a făcut acest lucru ca un gentilom, iar Francisc I s-a supus ca un rege. Spania îi datorează lui Urbuta o placă de marmură, pe strada mare din Ernani.

De altfel aceşti munţi sunt plini de nume celebre. Motrico este patria lui Churruca[83], mort la Trafalgar. Sebastián de Elcano, care a făcut ocolul lumii în 1519 (notaţi data!) şi Alonzo de Ercilla[84], care a făcut un poem epic, s-au născut, unul la Guetaria, celălalt la Bermeo. Valea Loyola l-a văzut născându-se, în 1491, pe Ignaţiu[85], care din paj s-a făcut sfânt, şi portul Loredo a văzut debarcând pe Carol Quintul, care venea din Germania, ca să meargă la San Juan, şi care din împărat s-a făcut călugăr.

---

[82] Bătălia de la Pavia, francezii, care reocupaseră Milano, sunt învinşi, la 24 februarie 1525, iar Francisc I e luat prizonier de Carol al V-lea (Carol Quintul) şi dus în Spania. Se spune că Francisc I i-ar fi scris mamei sale, Luiza de Savoia, „Dintre toate lucrurile nu mi-a rămas decât onoarea şi viaţa care este salvată”.

[83] CHURRUCA Y ELORZA — COME DAMIERE de (1761–1805), marinar spaniol. Pentru cunoştinţele sale în astronomie a fost ales să facă parte din expediţia care urma să stabilească harta strâmtorii Magellan. Explorează Ţara de Foc, relatând rezultatele în cartea Relation (Madrid, 1793). A ridicat harta golfului Mexic a coastelor Cubei, Haiti, Puerto-Rico etc. Moare în bătălia de la Trafalgar (1806) unde flotele unite franco-spaniole au fost înfrânte de englezi.

[84] ALONSO DE ERCILLA Y ZUNIGA, poet spaniol (1533–1594), autorul epopeii l’Araucana, cel mai renumit poem epic spaniol.

[85] Ignatiu de Loyola (în spaniolă Ingo Lopez de Loyola) fundează, în 1540, Ordinul religios al iezuiţilor. Ordinul îşi declara apostolatul sub deviza *Ad majorem Dei gloriam* servind însă papalitatea în lupta ei împotriva Reformei.

Tolosa, vechea Iturissa, are mai multă graţie decât Ernani, şi mai multă viaţă şi bogăţie, dar mai puţină măreţie şi solemnitate.

Cu toată ploaia măruntă, ce cădea încă din zori, am văzut tot oraşul. Câteva case vechi, dintre care una construită în timpul lui Alfonso Înţeleptul[86], regele astronom; o biserică destul de frumoasă, transformată în pătul pentru nutreţ; cele două râuri frumoase Oria şi Araxa, iată ce am avut pentru osteneala mea.

Pe faţada unei case de pe strada mare, la primul etaj, există o inscripţie pe marmură neagră, care începe cu *Sic visum superis*[I] şi care se termină cu el *emperator le armo caballero*[II]. Începusem să o copiez, însă acest fapt neobişnuit a produs o asemenea învălmăşeală în jurul meu, că am renunţat la inscripţie, în acest moment, când primăriile tremură ca frunza, mi-a fost teamă ca, fără voie, să nu provoc o revoluţie la Tolosa.

Ernani, pe unde am trecut fiind copil, şi a cărui amintire nu mi s-a şters, are fizionomia spaniolă mai mult decât Tolosa. Cele paisprezece diligenţe care pleacă zilnic din Tolosa iau cu ele, în fiecare dimineaţă, câte ceva din vechile obiceiuri, din vechile gânduri, din vechile datini, din ceea ce este, în fond, alcătuită vechea Spanie.

Dar se mai şi lucrează la Tolosa. Este fabrica de pălării de la Urbieta, o manufactură de hârtie, mai multe curelării, mai multe fabrici de cuie, de potcoave, de tingiri din fier ciocănit, de zăbrele de balcon din fier lustruit, de săbii şi de puşti; tot muntele este plin de forje. Or, dacă ceva poate să deformeze Spania, asta este numai munca.

Spania este prin excelenţă un popor de gentilomi care, timp de trei secole, s-a lăsat hrănită, fără să facă nimic, de India şi de America. De aici străzile cu blazoane. În Spania erau aşteptate corăbiile, tot aşa cum în Franţa se votează bugetul. Tolosa, cu activitatea ei, cu industria, morile, torenţii, cu zonele umbroase, cu

---

[I] Aşa au hotărât cei de sus. (trad. din lat.)

[II] Împăratul l-a făcut cavaler. (trad. din sp.)

[86] ALFONSO AL X-LEA CEL ÎNŢELEPT (1221–1284), rege al Castiliei şi Leonului. Unul din cei mai luminaţi monarhi ai timpului său. Animator al întregii mişcări intelectuale din Spania secolului al XIII-lea. A scris diverse lucrări: de istorie (un eseu referitor la istoria Spaniei), de drept („Siete Partidas”) şi astronomie („Tablele Alfonsine”). În 1902, în Spania, se înfiinţează Ordinul civil „Alfonso al X-lea cel Înţelept”, care se atribuie pentru cercetări ştiinţifice, literatură şi artă.

nicovalele şi zgomotele lor, seamănă mai mult cu un orăşel francez frumos. Se pare că prin zumzetul ei a stingherit pe vecina ei, Castilia Veche şi că aceasta a fost, nu numai o dată, tentată să se întoarcă, aşa cum era pe jumătate, şi să-i spună: Ia mai taci din gură!

În momentul în care coboram la Tolosa, sub poarta de la fonda, un stol de servante cu fuste scurte şi picioare goale, pline de râvnă, prietenoase şi câte unele chiar frumoase, m-au înconjurat, şi mi-au înhăţat bagajele. Toate încercau să-mi spună câteva cuvinte în franceză.

Astăzi de dimineaţă, la ora trei, deci, după cum vedeţi, înainte de mijirea zorilor, m-am instalat în cupeul diligenţei *Coronilla de Aragon* şi am plecat din Tolosa.

Am traversat strada şi podul şi am ajuns la drumul mare pe o noapte neagră şi în galopul furios a opt catâri grăbiţi, excitaţi, biciuiţi, îmboldiţi, împinşi, exasperaţi de trei oameni.

Unul din cei trei era un copil, dar el singur făcea cât ceilalţi doi.

Nu părea să aibă mai mult de opt, nouă ani. Acest puşti sălbatic pe care l-am întrezărit înainte de a pleca sub lămpaşul de la grajd, cu pălăria à la Henric al II-lea, cu bluza de măscărici şi ghetrele din piele, avea un profil arab, ochii migdalaţi şi cea mai graţioasă înfăţişare din lume. Imediat ce a încălecat, s-a transfigurat; mi s-a părut că am văzut un duh transformat în vizitiu. Pe catârul lui mare, mărunţel cum era şi parcă înşurubat în şa, învârtea deasupra capului un bici îngrozitor, ţinut de micuţa lui mână, iar la fiecare lovitură făcea să salte atelajul şi, încovoiat din mijloc cu capul plecat înainte, zvârlea parcă în neguri tot acest echipaj sunător, zdruncinat, săltat, care se rostogolea peste poduri şi drumuri cu zgomotul unui cutremur de pământ. Era ca o muscă nepoftită, dar ce muscă formidabilă!

Închipuie-ţi un diavol trăgând după el un tunet.

Mayoralul[I] – băţos, stătea pe capră în dreapta serios ca un episcop, scuturând ca pe un sceptru un bici uriaş al cărui vârf atingea cel de al optulea catâr, tocmai la extremitatea atelajului, şi a cărei înţepătură părea de foc. Din timp în timp el striga: *Anda, niño!* haide, copile, şi micul surugiu se îndoia furios pe catârul lui şi totul sălta, ca şi cum diligenţă urma să-şi ia zborul.

La stânga mayoralului stătea un mare coate-goale, de vreo douăzeci de ani, aproape la fel de fantastic ca şi surugiul. Era

---

[I] Surugiul. (trad. din sp.)

sagalul[ii]. Ciudatul voinic, încins cu o frânghie, îmbrăcat cu o zdreanţă, încălţat cu nişte rupturi, şi pe cap cu o bască, îşi risca viaţa de douăzeci de ori pe oră: la fiecare minut se zvârlea la pământ, sărea dintr-o dată în fruntea echipajului, insulta catârii, îi striga pe numele lor cu ţipete groaznice: *La capitana! la Gaillarda! la generale! Leona! la carabinera! la collegiana! la carcera!* Biciuia, împungea, ciupea, muşca, lovea cu pumnul şi cu picioarele, antrena într-un triplu galop diligenţă, pe care părea că nici nu o mai poate urmări, şi care îl depăşea cu iuţeala fulgerului, iar în clipa în care îl credeai la o leghe în urmă, în clipa cea mai vijelioasă a cursei, un om parcă lansat de o bombă, cădea deodată pe capră alături de mayoral. Era sagalul care se reaşeza. Dar cum? cel mai liniştit din lume, fără să fie emoţionat, fără să gâfâie, fără o picătură de năduşeală pe frunte. Un zgârcit care tocmai a dat un bănuţ unui sărac fără îndoială îşi pierde mai mult răsuflarea. Cine nu a văzut alergând un sagal navarrez pe drumul Tolosa-Pamplona, nu ştie tot ce conţine faimosul proverb: *a alerga ca un basc*.

Aveam capul îngreuiat de acel soi de somn în care se cufunda călătorul prins de oboseala unei nopţi proaste, aerul proaspăt al dimineţii şi hurducăiala diligenţei. Cunoaşteţi acel fel de somnolenţă în acelaşi timp opacă şi transparentă în care spiritul pluteşte, pe jumătate înecat, unde realităţile pe care le percepi confuz, tremură, se măresc, se clatină, se înspăimântă, îşi devin vise, în acelaşi timp rămânând lucruri reale. O diligenţă devine un vârtej şi rămâne o diligenţă. Gurile oamenilor, care vorbesc, sună ca nişte trâmbiţe; la popasul de poştă, felinarul diligenţei străluceşte ca Luceafărul; umbra proiectată pe caldarâm pare un uriaş păianjen, care apucă diligenţă şi o scutură între antene. Prin acest vis ce se amplifică, îmi apăreau cei opt catâri şi cei trei surugii.

Nu se întâmplă însă câteodată ca halucinaţiile să pară raţionale şi visele să conţină şi adevăruri? şi stările ciudate ale sufletului nu sunt câteodată pline de revelaţii şi ele?

Ei bine, îţi voi putea spune? în această situaţie în care atâţia filosofi au încercat în zadar să se studieze pe ei înşişi, nişte îndoieli neobişnuite, nişte întrebări ciudate şi noi au răsărit în mintea mea. Mă întrebam: ce se poate petrece şi ce se petrece în aceşti sărmani catâri, care în felul acela de somnambulism în care trăiesc, de-abia luminaţi de nişte licăriri pâlpâinde ale instinctului, asurziţi de sute

[ii] Ajutorul surugiului. (trad. din sp.)

de clopoţei la urechi, aproape orbiţi de apărătoarea de la ochi, încătuşaţi de hamuri, îngroziţi de zgomotul lanţurilor, al roţilor, al caldarâmului, care îi urmăresc neîncetat, simt că se înverşunează împotriva lor, în această beznă şi agitaţie, trei demoni, pe care nu-i cunosc, nu-i văd, dar pe care îi aud? Ce înseamnă pentru ei acest vis, această nălucire, această realitate? Este o pedeapsă? dar nu au făcut niciun fel de crimă. Oare ce gândesc ei despre om?

Dragă prietene, zorile au început să se ivească; un colţ de cer se albea de acea albeaţă sinistră a primelor licăriri ale dimineţii; tot ce trăia, cu o viaţă curată şi adevărată, dormea încă, în cuiburile pierdute pe sub frunziş şi în adăposturile ascunse în pădure; dar mi se părea că natura nu dormea; copacii întrezăriţi în întuneric, ca nişte fantome, se desprindeau, încetul cu încetul, de brumele din cheile adânci de la Tolosa şi apăreau deasupra noastră la marginea cerului, ridicându-şi capetele deasupra culmilor dealurilor; ierburile se înfiorau la marginea drumului; pe stânci mărăcini negri şi încâlciţi se răsuceau parcă cu disperare; nu auzeam niciun zgomot, nicio voce, niciun vaiet; însă îţi spun, mi se părea că natura nu dormea; mi se părea că încetul cu încetul se trezeşte în jurul nostru şi că, în aceşti copaci, în acele ierburi, în acei mărăcini, era ea, mama tuturora, care se apleca cu o durere nespusă, cu o milă de nedescris, de la marginea drumului, şi din culmile munţilor, ca să vadă trecând şi suferind acei sărmani catâri înfricoşaţi, acele animale abandonate şi nenorocite, care sunt copiii ei ca şi noi, şi care trăiesc mai aproape de ea decât noi.

Oh, prietene, dacă natura, într-adevăr ne priveşte în anumite ceasuri, dacă vede ce acţiuni sălbatice săvârşim fără să fim siliţi, aproape din plăcere, dacă ea suferă din cauza lucrurilor rele pe care oamenii le fac, de aceea purtarea îi este de nepătruns şi cumplită îi este tăcerea.

Nimeni nu a cercetat aceste întrebări. Filosofia omenească s-a ocupat prea puţin de om în afara omului şi nu a examinat decât superficialul şi aproape cu un surâs de dispreţ raporturile omului cu lucrurile şi cu animalele, care în ochii lui nu sunt decât lucruri. Nu sunt astea abisuri pentru cugetător?

Înseamnă oare că eşti nebun dacă ai sădit în suflet sentimentul milei universale? Nu există anumite legi misterioase de dreptate, care se desprind din ansamblul lucrurilor şi care sunt rănite de actele de violenţă stupide şi inutile făcute de om animalelor? Cert este că superioritatea omului asupra lucrurilor nu poate fi negată,

însă… […]

În ce mă priveşte, eu gândesc că mila este o lege, ca şi dreptatea, că bunătatea este o datorie, ca şi cinstea. Cel slab are dreptul la bunătatea şi mila celui puternic. Animalul este slab pentru că e lipsit de inteligenţă. Să fim deci cu el buni şi miloşi.

În raporturile omului cu animalele, florile, cu obiectele creaţiei, există o morală profundă, de-abia întrezărită, dar care va reuşi să se afirme devenind corolarul şi complementul moralei umane. Admit excepţiile şi restricţiile, care sunt nenumărate, însă pentru mine este sigur că în ziua în care Isus a spus: „Să nu faci altuia ce nu vrei să ţi se facă ţie”, în gândul său *„altuia”* era ceva imens, *„altuia”* depăşea omul şi îmbrăţişa universul.

Scopul principal pentru care a fost creat omul, ţelul său măreţ, menirea sa mare, este să iubească. Înţelegerea vine după aceea. […] Omul care nu iubeşte este sub omul care nu gândeşte. Cu alte cuvinte, egoistul este inferior imbecilului, omul rău este pe scara omenească mai jos decât idiotul.

Fiecare lucru în natură îi dă omului rodul pe care-l poartă, binefacerea pe care o generează. Toate lucrurile servesc omului după nişte legi care îi sunt proprii; soarele îşi dă lumina, focul îşi dă căldura, animalul, instinctul, floarea, parfumul. Este felul lor de a iubi omul. Îşi urmează legile proprii, nu refuză şi nu se dau în lături, niciodată; omul trebuie să se supună legilor sale. El trebuie să dea umanităţii şi să restituie naturii lumina lui, căldura, simţăminte şi parfumul, cu alte cuvinte dragostea.

Fără îndoială, era prima lui îndatorire – cu asta ar fi trebuit să înceapă, iar diferiţii legiuitori ai spiritului omenesc au avut dreptate să-i omită orice alt aspect de aceea trebuia civilizat omul pe latura omeniei. Această sarcină este deja avansată şi face progrese în fiecare zi. Însă trebuie civilizat omul şi faţă de natură. Aici este încă mult de făcut.

Iată cugetarea mea. Ia-o aşa cum este, însă, orice ai zice, eu declar că ea vine dintr-un sentiment profund, pe care-l am în mine. Acum să gândim şi să nu mai vorbim. Trebuie să arunci sământa şi să laşi brazda să o dezvolte.

12 august.

Ce aş putea să-ţi spun? sunt fermecat. Este un ţinut minunat, foarte frumos şi foarte curios şi foarte amuzant. În timp ce la Paris

te plouă, eu beneficiez de soare aici, şi cerul este albastru, şi exact atâţia nori cât să facă munţii să fumege.

Totul este aici capricios, contradictoriu şi deosebit, este un amestec de obiceiuri primitive şi de obiceiuri degenerate; naivitate şi corupţie; nobleţe şi corcire; viaţă pastorală şi război civil; cerşetori care au aere de eroi şi eroi care au mutre de cerşetori; o veche civilizaţie, care este pe cale să-şi desăvârşească putrezirea, în mijlocul unei naturi tinere şi a unei naţiuni noi; este vechi şi nou, rânced şi proaspăt, este inexprimabil. Şi mai ales este amuzant.

Este o ţară unică unde incompatibilul se potriveşte în orice moment, la orice cap de ţarină, la orice colţ de stradă. Servitoarele de la han se apleacă asemenea unor ducese pentru a primi nişte bănuţi. Priveşte această fată de la ţară care tocmai trece; este frumoasă ca o minune, pieptănată încântător, cochetă şi împodobită ca o madonă, coboară-ţi ochii, vei vedea o fustă zdrenţăroasă, îngrozitoare, de sub care ies nişte picioare mari, urâte şi murdare. Madona se termină în catârcă. Vinul este mizerabil, miroase a piele de ţap; uleiul este scârbos, miroase a nu ştiu ce; firmele tuturor prăvăliilor îţi oferă vin şi ulei: *Vino y aceyte*. Drumurile mari au trotuare, cerşetorii au bijuterii, colibele au blazoane, populaţia nu are pantofi. Toţi soldaţii cântă la chitară în toate corpurile de gardă. Preoţii se caţără pe imperială, fumează ţigări, privesc picioarele femeilor, mănâncă ca nişte tigri şi sunt slabi ca nişte piroane. Toate drumurile sunt semănate de pungaşi pitoreşti.

O, Spanie decrepită! O, popor nou! Istorie mare! trecut glorios; viitor mare! prezent slut şi păcătos! O, ticăloşii! O minune! Eşti respins şi în acelaşi timp atras. Îţi spun, este ceva inexprimabil.

Seara, revezi pe aceiaşi pungaşi, în picioare, pe culmile dealurilor, cu o puşcă pe spate, decupând pe cer siluete.

La urma urmei este o ţară admirabilă.

Cheile care te conduc de la Tolosa la Pamplona ar fi celebre dacă s-ar vedea. Dar este unul din acele drumuri pe care nimeni nu-l ia. O călătorie în zigzag în Spania ar fi o călătorie de descoperiri. Există şapte sau opt drumuri mari, toată lumea merge pe ele. Nimeni nu cunoaşte locurile intermediare.

De altfel Europa este ameninţată de un lucru asemănător. Ocolirea regiunilor intermediare este unul din rezultatele posibile şi de temut ale drumului de fier. Civilizaţia va găsi desigur un remediu, dar pentru asta trebuie să-l caute.

Există o categorie de oameni, de minţi, dacă vrei, care sunt obosiţi şi depăşiţi de entuziasm, şi o scot la capăt în faţa tuturor frumuseţilor artei sau creaţiei, cu această frază gata ticluită: „Mereu acelaşi lucru”. Pentru aceşti profunzi contemplatori ce este marea? O faleză ori o dună şi o linie mare albastră sau verde, foarte monotonă. Ce este Rinul? Apă, stâncă şi o ruină; apoi apă, stâncă şi o ruină; şi aşa mai departe de la Maienţa la Colonia. Ce este o catedrală? O fleşă, un arc butant, ogive şi vitralii. Ce este o pădure? Copaci şi iar copaci. Ce sunt nişte chei? Un torent între doi munţi. „Mereu acelaşi lucru”.

Imbecili de treabă, care nu bănuiesc rolul imens pe care-l joacă, în lumea asta detaliul şi nuanţa. În natură e viaţă, în artă e stilul. Mândri nătărăi, dispreţuitori, care nu ştiţi că aerul, soarele, cerul cenuşiu sau senin, o adiere de vânt, o scânteiere de lumină, o licărire, anotimpul, […] fantezia poetului, fantezia peisajului sunt adevărate lumi. Acelaşi subiect îl reprezintă şi golful Constantinopol şi golful Napoli şi golful Rio de Janeiro. Acelaşi schelet o susţine şi pe Venus şi pe Sfânta Fecioară. Toată creaţia, de fapt acel spectacol bogat, variat, strălucitor şi melancolic, pe care toţi gânditorii îl studiază de la Platon şi pe care toţi poeţii îl contemplă de la Homer, se poate reduce la două lucruri: la verde şi la albastru. […] Cu verde s-a făcut pământul şi cu albastru cerul.

Cheile de la Tolosa sunt nişte chei ca toate cheile „mereu la fel”, un torent între doi munţi, dar acest torent mugeşte atât de îngrozitor, aceşti munţi au o atitudine atât de mândră, încât omul, pătrunzând în inima lor, se simte mic şi neputincios. O pădure se amestecă printre stânci şi întinse suprafeţe de stâncă, presărate de stejari uriaşi, coboară, aproape inexplicabil, din vârfurile cele mai înalte. Vezi copacul, vezi stâncă şi te întrebi unde este rădăcina şi din ce se hrăneşte.

Ca peste tot unde natura creează locuri înfricoşătoare sunt şi colţuri încântătoare cu păşuni şi pârâiaşe, care se desprind din torent şi care murmură alături, ciripind cu acele sunete pe care trebuie să le scoată puii de vultur în cuibul părintesc; pajişti pline de flori şi de miresme, mii de locuri plăcute şi odihnitoare pentru ochi şi pentru minte. Numai, singur, omul, rămâne posac. Ţăranii care trec par să aibă un aer visător; nu sunt sate; ici şi colo case înalte din piatră, găurite de trei sau patru ferestruici, care şi aşa, părându-li-se oamenilor că sunt prea mari, au fost zidite pe jumătate.

În acest ţinut, sunt obligat să o repet, fereastra nu mai este fereastră, este un meterez. Casa nu mai este casă, este o fortăreaţă. La fiecare pas câte o ruină. Pentru că, de patru secole, toate războaiele civile ale Navarrei s-au desfăşurat în această vale, amestecate cu torentul. Şi de multe ori această apă, învolburată, înălbită de spumă, a fost înroşită de sânge. Iată, poate, de ce torentul urlă atât de sfâşietor. Şi iată, desigur, de ce este şi omul atât de visător.

Un munte înalt, un urcuş pieptiş, după limbajul călătorilor, o coastă rea, după limbajul surugiilor, taie în două aceste cheiuri. Drumul, foarte frumos de altfel, se răsuceşte, ajungând până la marginea prăpastiei după ce face nişte cotituri înfricoşătoare. La cei opt catâri ai diligenţei noastre, au fost adăugaţi doi boi şi, remorcată cu acest imens atelaj, diligenţa urca la pas. În mijlocul urcuşului, o bornă mare de piatră te anunţă că eşti la şase leghe de Pamplona, *seis leguas a Pamplona*. Munţii formează în jurul prăpastiei minunate îngrămădiri de stânci. În fundul ei, cosaşi, mari cât nişte furnici, îşi coseau grâul.

Am coborât din diligenţă şi, tot mergând aşa, în zgomotul lanţurilor de la boi şi catâri, am cules un buchet de flori sălbatice. Sus, în munte, am întâlnit un cerşetor şi i-am dat un real. Pe urmă am întâlnit o mică cascadă şi mi-am aruncat buchetul în ea. Trebuie să fii milostiv şi cu naiadele.

Acolo, m-am urcat din nou pe imperială. Boii au fost desjugaţi. În acea clipă, cei şase catâri, simţindu-se liberi, au luat-o la galop. Cei trei surugii au pornit, înjurând, după catâri lăsând pe loc diligenţa. Dar diligenţa stătea încă pe un platou foarte înclinat. Cei doi catâri rotaşi, rămaşi singuri, nu au mai avut puterea să reţină diligenţa şi au început să dea îndărăt, iar diligenţa a început să alunece încetişor către prăpastie. Călătorii foarte înspăimântaţi au început să-i strige pe conducători, care nici nu-i mai auzeau. Roata dindărăt era la câteva degete de marginea prăpastiei, când cerşetorul, sărman bătrân, încovoiat tot şi aproape paralitic, s-a apropiat şi a împins o piatră cu piciorul. Atât a fost de ajuns. Piatra a constituit un obstacol pentru roată şi diligenţa s-a oprit.

Alături de mine, pe banchetă era un preot. Şi-a făcut semnul crucii şi mi-a spus: Domnul a salvat douăzeci de suflete. Eu i-am răspuns: Cu ajutorul unei pietre şi a unui bătrân.

Conducătorii au readus catârii, care ajunseseră deja departe.

O oră mai târziu, ieşeam din strâmtoare, între două promontorii

uriaşe, ultimele turnuri ale muntelui pe această parte înainte de câmpia de la Pamplona.

Pamplona este un oraş care oferă mai mult decât promite. De departe, dacă înalţi capul, nu vezi apărând niciun profil monumental; când eşti în oraş însă, îţi schimbi impresia. Pe străzi interesul ţi se stârneşte la fiecare pas. Pe zidurile de apărare eşti încântat.

Poziţia este minunată. Natura a făcut o câmpie rotundă ca un circ şi a înconjurat-o de munţi; în mijlocul acestei câmpii, omul a făcut un oraş. Este Pamplona.

Oraş vascon, după unii, cu numele antic de Pampelon, oraş roman, după alţii, având pe Pompei[87] ca fondator. Pamplona este astăzi o cetate navarreză, din care Casa d'Evreux[88] a făcut un oraş gotic, Casa de Austria[89], un oraş castilian şi soarele face aproape un oraş oriental.

De jur-împrejur, munţii sunt golaşi şi câmpia uscată. Un râu frumos, Arga, hrăneşte câţiva plopi. Unduirile molcome care se ridică de la câmpie către munte sunt acoperite de fabrici. Nu este numai o câmpie vastă, este şi un peisaj măreţ.

Văzut de aproape, oraşul are aceleaşi caracteristici. Străzile cu case negre, înveselite de picturi, balcoanele, perdelele fluturânde, toate laolaltă sunt surâzătoare şi în acelaşi timp severe.

Un minunat turn pătrat din cărămizi necimentate, cu linie simplă şi totuşi semeaţă, domină promenada plantată cu copaci. Este

---

[87] POMPEI – CNEIUS POMPEIUS MAGNUS (106–48 î.e.n.), general şi om politic roman. Lichidează armatele lui Spartacus, după înfrângerea acestora de către Crassus, apoi piraţii din Mediterana, supune o parte din Orientul Apropiat. Reîntors la Roma, formează primul triumvirat cu Crassus şi Cesar. După moartea lui Crassus, Senatul îi acordă depline puteri (consul sine collega). Cesar este demis din funcţiile lui şi i se cere să vină la Roma fără armată, dar acesta trece Rubiconul cu legiunile sale şi astfel începe războiul civil. Pompei fuge în Grecia, este învins în bătălia de la Pharsala (Tesalia), se refugiază în Egipt, unde este asasinat din ordinul lui Ptolomeu al XIII-lea.

[88] Casa d'Evreux; Ducele de Normandia a constituit din domeniile sale comitatul d'Evreux, cedat apoi Franţei, în 1198.

[89] Casa de Austria a fost reprezentată de două dinastii: de Babenberg – între 976 şi 1246 (între 976–1156 erau marigrafi, iar din 1156 au devenit duci), primul marigraf fiind Leopold I (976–994); de Habsburg – de la 1271 (1274) până la 1918, o dată cu Rudolf I de Habsburg, devenit şi primul Habsburg ajuns împărat al Sfântului Imperiu romano-german.

arhitectura secolului al XIII-lea modificată de gustul arab tot aşa cum în Germania şi în Lombardia este modificată de gustul bizantin. Un portal, în stilul lui Filip al IV-lea, împodobeşte bogat partea inferioară a acestui turn, care, fără el, ar fi fost puţin cam golaş. Acest portal, care nu are nimic ţipător sau de prisos, este adăugat acolo în chip fericit. Este aproape rococo, şi totuşi este încă Renaştere.

De altfel rococoul spaniol este un rococo înapoiat, ca tot ce produce Spania; el ia ceva secolului al XVI-lea, păstrând, din secolul al XVII-lea până în secolul al XVIII-lea, micimea coloanelor şi spărtura complicată a frontoanelor, acea graţie deosebită a stilului lui Henric al II-lea. Aceste forme ale Renaşterii, amestecate cu stilul rocaille, dau rococoului castilian un fel de originalitate, care se compune din nobleţe şi fantezie.

Acest turn măreţ este o clopotniţă. Biserica veche de care era legat a dispărut. Cine a distrus-o? Nu cumva a fost incendiată într-unul din numeroasele asedii la care a fost supus Pamplona?

Îmi puneam asemenea întrebări când tocmai un colţ al clopotniţei, unde o spărtură adâncă părea săpată de bombe, îmi confirma în minte această ipoteză. Am împins o uşă la baza turnului şi am intrat într-o construcţie îngrozitoare ce voia să fie de bun gust, în stilul cel mai anemic şi sărăcăcios, gen Madeleine şi al corpului de gardă din bulevardul cu Temple. Am rămas nedumerit. Oare nu pentru a construi o asemenea platitudine împodobită cu ornamente de friză dorică şi archivolte a fost dărâmată vechea biserică, jumătate romană, jumătate maură din secolul al XIII-lea?

Din păcate „şcoala bună” a pătruns până în Spania, şi această ispravă este demnă de ea. Ea a reuşit să sluţească bătrânele cetăţi mai mult decât toate asediile şi incendiile. Aş dori unui monument mai curând o ploaie de bombe, decât mâna unui arhitect din această minunată şcoală. Fie-vă milă, bombardaţi vechile edificii, nu le restauraţi! Bomba nu este decât brutală, zidarii clasici sunt proşti. Venerabilele noastre edificii înfruntă cu mândrie obuzele, grenadele, ghiulelele şi rachetele, dar se cutremură până în temelii în faţa domnului Fontaine. Cel puţin detonatoarele, ghiulelele, grenadele şi obuzele nu sculptează capiteluri corintiene, nu scobesc caneluri pe pilaştri şi nu fac să înflorească în jurul unui arc în plin cintru roman, ove proaspăt cioplite însoţite de un ciubuc compus dintr-un şir de mărgele mari.

Saint-Denis tocmai a fost restaurată şi nu mai este Saint-Denis.

Partenonul a fost bombardat şi continuă să fie Partenon.

Casele, aproape toate, clădite din cărămizi galbene, acoperişurile teşite din olane scobite, praful care pluteşte în aer, câmpiile roşcate şi, la orizont, munţii arşi dau acestui oraş un fel de înfăţişare prăfoasă, care la prima vedere îţi întristează ochiul, însă, aşa cum îţi spuneam, în oraş totul îl încântă. Acest gust ciudat pentru ornamente, specific popoarelor meridionale, îşi ia revanşa pe faţadele tuturor caselor. Împestriţarea zugrăvelilor, veselia frescelor, grupurile de femei frumoase, pe jumătate aplecate peste stradă şi conversând prin semne de la un balcon la altul, expunerea variată şi bizară a magazinelor, zgomotul vesel şi îmbulzeala continuă de la răscruci, au ceva viu şi strălucitor.

În fiecare clipă descoperi acel gust, în acelaşi timp sălbatic şi elegant, specific naţiunilor pe jumătate civilizate. Un puţ obişnuit, ale cărui ghizduri de piatră, de-abia cioplite, suportă şase colonete de marmură albă, peste care se ridică o cupolă care serveşte de piedestal pentru statuia unui sfânt; este o madonă păpuşă, pictată, încărcată cu tot felul de flecuşoare, de zdrăngănele şi de paiete, aşezată sub un baldachin de damasc roşu, situată în colţul unui loc de plimbare, acoperit cu arcade văruite.

Acest gust îşi pune pecetea în decorarea şi mobilarea bisericilor; dă o notă de graţie şi lumină. La Pamplona arhitectura exterioară a monumentelor fiind foarte austeră, încearcă în interior să nu fie plicticoasă. În ce mă priveşte, eu îi sunt recunoscător şi, după părerea mea, cel mai mare merit al artei rocaille, şi pentru care trebuie să i se ierte toate păcatele, este efortul continuu pe care îl face de a place şi de a amuza.

Lăsând de o parte catedrala, despre care îţi voi vorbi de îndată, bisericile din Pamplona, cu toate că aproape toate au navele vechi, au păstrat puţine urme despre originea lor gotică. Cu toate acestea am remarcat într-una din ele, în mijlocul unui zid înalt, deasupra unei uşi, un basorelief din secolul al XIV-lea, reprezentând un cavaler care pleacă într-o cruciadă. Omul şi calul aproape dispar sub veşmintele de război. Cavalerul, mândru, cu coiful pe cap, cu crucea pe scut, îşi îndeamnă calul, care se grăbeşte şi merge înainte. În spatele baronului, pe un deal, se zăreşte castelul cu turnurile crenelate, cu grilajul încă ridicat, cu poarta încă deschisă, pe care de-abia a ieşit şi poate că nici nu se va mai întoarce vreodată. Deasupra donjonului este un nor des, întredeschis, ce lasă să treacă o mână, atotputernică şi fatală, al cărui deget întins

îi arată cavalerului drumul şi ţelul. Castelanul îi întoarce spatele acestei mâini nevăzute, dar ghiceşte că o simte. Ea îl împinge, îl ţine. Acest lucru este plin de mister şi măreţie. Am crezut că retrăiesc, viguros şi minunat cioplită în piatră, frumoasa romanţă castiliană ce începe aşa: „Bernard, cu lancea în mână, urmează alergând, malurile Arlanzei. A plecat spaniolul voinic, viteaz şi hotărât.”

[…] Pamplona este cel mai vechi oraş creştin din Spania, de care este foarte mândră, dacă asta poate vreodată să constituie o mândrie. Aceste două nume: Saturnin şi Firmin nu sunt numai în toate bisericile, dar sunt şi pe toate prăvăliile. La fiecare colţ de stradă poţi citi: SATURNINO ROPERO[I] , FIRMIN SASTRE[II] .

Există, nu îmi mai amintesc pe care stradă, un portal de hotel, ce mi-a atras atenţia. Închipuie-ţi o arhivoltă mare în jurul căreia se târăsc, se caţără şi se răsucesc, ca o vegetaţie de piatră, toate lalelele ciudate şi toţi lotuşii extravaganţi, pe care rococoul le amestecă cu scoici şi volute, fac acum să iasă din aceşti lotuşi şi lalele, în loc de sirene solzoase şi de nimfe goale, toboşari, cu tricornuri pe cap şi halebardieri mustăcioşi, înveşmântaţi ca infanteriştii cavalerului de Folard[90]; adaugă pietricele şi ghirlande, din mijlocul cărora tunarii îşi încarcă tunurile şi arabescuri, care poartă delicat, la extremitatea lor, tobe, baionete şi grenade care explodează; şi mai adaugă, acestui ansamblu, stilul rotunjit şi masiv, dar destul de suplu din timpul lui Carol al II-lea, şi vei avea o sumară idee despre micul poem militar şi pastoral cizelat pe această uşă. Este o eglogă ornată cu ghiulele de tun.

Primul lucru, pe care îl cauţi cu privirea când vezi pentru prima dată un oraş, este catedrala. Sosind la Pamplona, am zărit din depărtare două îngrozitoare clopotniţe din timpul lui Carol al III-lea, epocă, corespunzând la noi cu cel mai urât Ludovic al XV-lea. Aceste două turnuri, cu intenţia de-a fi fleşe, sunt identice. Dacă ţii neapărat să realizezi mintal una dintre aceste fleşe, imaginează-ţi patru mari sfredele, suportând un fel de vas burtos şi umflat, încununat de una din acele oale clasice, numite vulgar urne, care au aerul de a se fi născut din încrucişarea unei amfore cu un ulcior.

[I] Negustor de haine „de gata”. (trad. din sp.)

[II] Croitor. (trad. din sp.)

[90] FOLARD – JEAN-CHARLES CAVALER de – (1669–1754), ofiţer francez, a participat la războaiele din ultima perioadă a domniei lui Ludovic al XIV-lea, apoi a trecut în serviciul regelui Carol al XII-lea al Suediei.

Toate din piatră. Eram de-a dreptul furios.

Cum se poate, îmi spuneam, iată ce au făcut din această catedrală aproape romană din Pamplona, care a văzut construind cetatea lui Filip al II-lea, care a văzut o archebuză franceză rănind pe Ignaţiu de Loyola, şi pe care Carol d'Evreux, regele Navarrei, a găsit-o atât de frumoasă, încât a vrut să-şi aşeze mormântul.

Eram tentat să nu o vizitez. Însă, ajuns la Pamplona şi zărind la capătul unei străzi aspectul vrednic de milă al celor doua turnuri, m-a cuprins o remuşcare şi m-am îndreptat către portal.

Văzut de aproape este şi mai groaznic. Cele două excrescenţe, tăiate ca nişte cotoare de varză şi împodobite cu numele de fleşă pe care ţi le-am schiţat, sunt susţinute de o colonadă, care nu poate fi comparată cu nimic sau cel mult cu colonada de la Saint-Denis du Saint-Sacrement, de pe strada noastră, Saint-Louis, de la Paris. Şi aceste ruşini sunt prezentate în şcoli drept artă grecească şi romană. O, dragă prietene, cât de urât poate fi urâtul, când are pretenţia de-a fi frumos.

M-am dat îndărăt în faţa acestei arhitecturi şi eram să las acolo biserica, când, întorcându-mă la stânga, am zărit în spatele faţadei, zidurile înalte şi negre, ogivele ferestrelor strălucitoare, turnuleţele delicate, contraforţii puternici ai venerabilei catedrale din Pamplona. Am recunoscut biserica visată.

Ea stătea acolo, ca şi cum ar fi ispăşit nu ştiu ce pedeapsă, ascunsă, întunecată, tristă, umilită, în spatele odiosului portal, cu care a împopoţonat-o „bunul gust”. Ce mască această faţadă! Ce căciulă de măgar aceste două turnuri!

Împăcat şi mulţumit, am intrat în clădire printr-un portal lateral, din secolul al XV-lea, simplu, puţin împodobit, dar elegant. Uşile sunt presărate de cuie şi flori de crin, iar ciocanul de fier, compus din dragoni care se muşcă, are o frumoasă formă bizantină.

Interiorul ei m-a încântat. Este gotic, cu imense vitralii.

Îţi vorbeam adineauri de intrarea unui hotel, care este un mic poem frumos. Catedrala din Pamplona este şi ea un poem, însă un poem mare şi frumos şi, pentru că am ajuns să fac această asimilare, născută atât de firesc între lucrurile din arhitectură şi cele din poezie, permite-mi să adaug că acest poem este în patru cânturi, pe care le-aş intitula: altarul, corul, galeria acoperită care înconjura curtea interioară şi sacristia.

În momentul în care pătrundeam, era puţin peste ora cinci dimineaţa. Tocmai se deschisese, dar era încă pustie şi întunecată.

Primele raze ale soarelui care răsărise traversau orizontal vitraliile navei înalte şi aruncau, de la o ogivă la alta, grinzi de aur, decupându-se clar pe fondul închis şi strălucind în întuneric. Un preot bătrân, gârbovit, oficia prima slujbă în faţa altarului. […]

Corul catedralei din Pamplona, înaltă şi întunecată zidărie din secolul al XVI-lea, se compune din două rânduri de strane, care ocupă cele trei laturi ale unui patrulater lung, cea de a patra latură fiind completată şi închisă de o grilă de fier, minunată lucrătură de lăcătuşărie din aceeaşi perioadă. În spatele fiecărei strane este sculptat în masivul stejarului câte unul din sfinţii liturghiei. Tot acest lemn este tăiat de dalta suplă şi spirituală a Renaşterii. În mijlocul laturii mici a dreptunghiului din faţa grilei şi în consecinţă a altarului, se înalţă tronul episcopului, acoperit de o mică turlă perforată. Actualul episcop de Pamplona, care trăia în dezacord cu Espartero, se află în acest moment în Franţa, cred că la Pau, unde s-a refugiat de doi ani.

Toată dimineaţa am umblat şi, fiind obosit, m-am aşezat pe acest tron vacant. Un tron! nu găseşti acest loc de odihnă ciudat ales? Şi totuşi l-am ales.

Grilajul corului, pe care îngerii zboară şi şerpii se încolăcesc ca într-un frunziş magic, e faţă în faţă cu grilajul de la altar. Arta secolului al XV-lea şi arta secolului al XVI-lea sunt de faţă, amândouă cu caracterele lor cele mai hotărâte şi mai contrare, una mai delicată, cealaltă mai îmbelşugată; nu ştii care este mai încântătoare.

În mijlocul corului, alt grilaj de fier, semănând cu o mare colivie, acoperă şi protejează, lăsând totuşi să fie văzut cenotaful lui Carol al III-lea d'Evreux, rege al Navarrei.

Este un mormânt minunat din secolul al XV-lea, care ar fi fost demn să fie la Brugge, alături de mormintele Mariei de Flandra şi Carol Temerarul, la Dijon, de mormintele ducilor de Bourgogne, sau la Brou, de mormintele ducilor de Savoia. Tema ornamentală este mereu aceeaşi, însă foarte simplă şi frumos executată. Regele cu leul său, regina cu ogarul sunt culcaţi unul lângă altul, cu coroanele pe cap, pe un pat de marmură, înduioşător pat conjugal, în jurul căruia se învârteşte, sub mici edificii minunat lucrate, o procesiune de figurine îndurerate. Această parte a mormântului este îngrozitor de mutilată. Aproape toate statuetele sunt din două bucăţi.

Şapte sau opt uriaşe cărţi de liturghie, de acel format infortiat, care i-a dat prilejul lui Boileau pentru o rimă atât de frumoasă şi un

vers atât de încântător, legate în pergament şi întărite cu colţuri de aramă, sunt orânduite în jurul cenotafului şi aşezate pe pământ ca nişte scuturi ale unor soldaţi la odihnă. Se pare că nu întâmplător s-au sprijinit cărţile de mormânt.

Orga, foarte bogat decorată în gustul secolului trecut şi puternic aurită, domină corul. Deasupra se poate citi acest verset care de altfel este scris pe aproape toate orgile în Spania: *Laudate Deum in chordis et organo*. Mai jos este data: *AÑO 1742*.

Capelele care înconjoară altarul şi corul sunt decorate, s-ar putea spune chiar încărcate, de acele acoperăminte de altar sculptate şi aurite, care au fost totdeauna iubite de această veche ţară catolică. Moda este în stilul vechi. Am văzut într-una din capele unul din aceste acoperăminte de altar care era din secolul al XV-lea şi, într-un colţ mai ferit, un altul din secolul al XIII-lea. În mijlocul acestei catapetesme stătea atârnat în trei cuie, un Crist bizantin, înnegrit, cu barba buclată şi coaste proeminente, împopoţonat cu o fustă largă de dantelă albă. Unde dracu se va mai cuibări dantela?

Steaguri bisericeşti aplicate pe ziduri, madone aşezate în nişe căptuşite cu damasc roşu şi morminte sculptate în zid, la diverse înălţimi, completează decorarea.

Ieşind din cor, un fel de efect de clarobscur m-a atras spre dreapta, către uşa laterală, vizavi de cea prin care am intrat, şi m-am găsit, dintr-o dată, într-una din cele mai frumoase curţi interioare pe care am văzut-o în viaţa mea.

Este un vast patrulater înconjurat de ogive, ai căror montanţi şi traverse desenează bogate şi solide ferestre din secolul al XIV-lea. Câte una din aceste ogive poartă numele unor restaurări recente, dar inteligente, mă grăbesc să spun asta. Deasupra galeriei ogivale se află o a doua galerie, mai joasă, cu grinzi sculptate, susţinând acoperişul cu olane scobite, de unde se înalţă, ici şi colo, turnuleţe de piatră neagră, încântătoare ca formă. Curtea galeriei este de fapt o grădină foarte bine întreţinută, unde buxuşi tăiaţi formează acele graţioase arabescuri ale grădinilor din secolul al XVII-lea.

Totul este frumos în această curte interioară, dimensiunea şi proporţia, forma şi culoarea, ansamblul şi detaliul, umbra şi lumina; apar când o veche frescă ce animă şi face să trăiască zidul, când un mormânt de marmură, ros de ani, sau o uşă de stejar, reparată şi cârpită în aşa mod, că face să se amestece curios toate felurile de lucru în lemn din toate epocile.

În timp ce treceam, vântul clătina, pe împrejmuirea de fier a

grădinii, vechi flori de crin navarrezi, pe jumătate smulse, lângă care înfloreau în toată splendoarea şi cu toate miresmele, nemuritoarele flori de crin […]

Pardoseala pe care se merge este formată din dale lungi de piatră neagră. Fiecare dală poartă un număr şi acoperă un mort. Ce stupid şi ostil fel de a eticheta morţii. Accept să devin pulbere, cenuşă, o umbră, dar îmi este silă să devin o cifră. Neantul fără poezia lui; prea mult neant.

Într-unul din unghiurile galeriei, câteva ogive alungite, în parte zidite, se desfăşurau în jurul unui fel de camere misterioase. Era o capelă. Dar de ce să fi fost separată de biserică?

Nu am văzut decât o mobilă destul de delabrată, un crucifix, un altar din lemn, o lampă din tinichea, imprimată în relief. Admiram grilajul de fier, care închide cele două laturi ale capelei deschise către curtea cu galerie, preţioasă mostră a lăcătuşeriei viguroase şi complicate a secolului al XIV-lea. Acest grilaj este curiozitatea capelei şi prin lucrătură şi prin materialul folosit. Cu toate că nu este decât fier, este un fier vestit.

La bătălia de la Tolosa, comandantul a înconjurat câmpul de luptă cu un lanţ de fier pe care regele Navarrei l-a sfărâmat cu o lovitură se secure. Ca şi părul Berenicei care a luat loc printre stele, acest lanţ a devenit una din constelaţiile blazonului. Ea a compus stema regatului Navarrei şi odinioară avea încă jumătate din scutul Franţei. Or, tocmai cu fierul acestui lanţ a fost făcut grilajul. Iată cel puţin ce i se descoperă trecătorului şi ce afirmă într-o înscriere plasată deasupra grilajului acest catren, într-o latină puţin barbară şi enigmatică:

CINGERE QUE CERNIS CRUCIFIXUM FERREA VINCLA BARBARICAE GENTIS RUPTA MANENT.

SANCTIUS EXUVIAS DISCERPTAS VINDICE FERRO HUC, ILLUC SPARSIT STEMATA FRUSTA PIUS.

ANO 1212.[I]

Nu am nimic de replicat acestui catren, decât cel mult că lucrătura grilajului dă pe faţă arta secolului al XIV-lea şi nicidecum a secolului al XIII-lea.

Ceea ce aparţine tot secolului al XIV-lea pe de-a întregul este portalul interior prin care am intrat […] în curtea interioară.

[I] Lanţurile de fier pe care le vezi că înconjoară crucifixul rămân rupte de pieirea unui neam barbar. Rămăşiţele sfâşiate de fierul răzbunător le-a împrăştiat bucăţile cu sfinţenie, încoace şi încolo. (trad. din lat.).

Acolo, timpanele, arcurile bolţii, capitelurile, colonetele, medalioanele, statuetele sunt din cel mai frumos stil al acelei frumoase epoci. Adaugă la astea că, apărat de galeria grădinii interioare, contra acţiunii aerului, şi de întâmplare, contra zugravilor, acest portal a conservat în toată strălucirea şi aproape în toată prospeţimea, aurăria şi pictura timpului. Eram uimit. […]

Oh, într-adevăr era acolo o sacristie după inima unei frumoase credincioase spaniole. Închipuie-ţi un imens budoar rocaille aurit, deformat, înflorat, cochet, parfumat, încântător. Tapetul imită damascul pe care l-a înlocuit; pardoseala, în cărămidă şi piatră, imită mozaicul. Peste tot Crişti frumoşi de fildeş, Magdalene leşinate, oglinzi înclinate, canapele cu perne umflate, toalete cu picioare de ţap, colţare cu poliţe din spărturi de Alep, o lumină strălucitoare, unghere misterioase, mobile necunoscute şi variate; un du-te-vino de preoţi; patrafire sclipitoare în sertare întredeschise; un nu ştiu ce fel de parfum de marchizi, un nu ştiu ce fel de parfum de călugăr, iată sacristia din Pamplona.

Un demn episcop, cardinalul Antonio Zapata, a făcut acest cadou catedralei. Tranziţia este bruscă, aproape un şoc. Dante este în curtea interioară, doamna de Pompadur în sacristie.

La urma urmei, şi acolo un lucru completează pe altul iar armonia se află la mijloc. Sacristia te invită la păcat, curtea interioară la pocăinţă.

Deja se ţineau slujbe în toate capelele şi biserica se umplea de credincioşi, în special de femei. Am înconjurat-o pentru o ultimă dată.

Dinspre partea marelui portal, corul este apărat de un zid gros, de care este alipit un mormânt de marmură albă. Epitaful, cu litere de aur aproape şterse, arată că acolo sunt rămăşiţele viteazului Jean Bonaventure Dumont, conte de Gages; care a bătut în o mulţime de ocazii pe soldaţii imperiului germanic şi pe domnul de Savoia în persoană.

Una din aceste întâlniri a fost o foarte frumoasă bătălie, care se vede sculptată în basorelief deasupra epitafului. Sunt acolo tunuri îndreptate către câmpul de luptă, cai care se cabrează, ofiţeri care comandă batalioane compacte ce-şi încrucişează suliţele şi care seamănă cu nişte tufişuri zăpăcite de un vânt furios. Este atât de stranie această încăierare pietrificată şi mută, nemişcată pentru totdeauna în această biserică întunecată, unde se aude din când în când morişca slabă şi intermitentă a copilului care-l ajută pe preot

la oficierea slujbei.

Marele tumult creat de bătălie şi tăcerea deplină creată de mormânt îţi sădeşte în inimă o gravă povaţă. Iată ce înseamnă gloria războinicilor în moarte! Ea tace. Gloria poeţilor şi a gânditorilor cântă şi vorbeşte în eternitate.

Pe când nici eu nu mai ştiu ce visam în faţa acelui mormânt, un zgomot de orgă şi un cântec violent, lugubru şi sălbatic răsunând dintr-odată, la stânga mea, într-o capelă învecinată, m-au făcut să întorc capul.

Un coşciug, care tocmai fusese adus; era aşezat pe jos, pe dale. Se vedea lemnul, abia ascuns de o pânză neagră şi găurită. Patru lumânări ardeau în preajmă, trei pâini rotunde erau aşezate pe jos, pe o scândură, lângă capul sicriului. La câţiva paşi, către dreapta, ardeau patru torţe mari de răşină, a căror sclipiri îmi arătau confuz, într-o capelă întunecată, pe preotul cu patrafir negru, cu cruce albă, recitind slujba morţilor. Cântecul de orgă venea de sus, ca un zgomot supranatural. Nu se putea distinge de unde pleca. În jurul meu o mulţime de femei de toate vârstele, aşezate într-un fel de semicerc la oarecare distanţă de sicriu, toate graţios coafate şi înfăşurate în eşarfe de mătase neagră, stând pe vine pe pardoseala bisericii, după moda spaniolă, în molatica şi fermecătoarea atitudine a femeilor de serai, cu privirea mai mult ridicată decât plecată, îşi făceau vânt cu evantaiul, ascultau slujba şi priveau trecătorii.

Urmăream, pe rând, când mormântul contelui de Gages, când această sărăcăcioasă înmormântare a unui necunoscut, două neanturi, unul onorat, altul dispreţuit. Oh, dragă prietene, dacă lucrurile pe care noi le numim neînsufleţite ar putea dintr-o dată vorbi, ce dialog între acest mormânt de marmură şi acest sicriu de brad!

Seara m-am plimbat pe zidurile de apărare, singur şi gânditor.

Sunt zile în viaţă care mişcă în noi tot trecutul. Eram plin de idei inexprimabile. Iarba de pe fortificaţii agitată de vânt şuiera uşurel la picioarele mele. Tunurile îşi arătau gâturile între creneluri, ca şi cum ar fi vrut să privească câmpia. Munţii de la orizont, estompaţi de asfinţit, luaseră forme măreţe; câmpia era întunecată; Arga încreţită de mii de reflexe luminoase aluneca sub copaci, ca o şopârlă de argint.

Trecând prin faţa intrării oraşului, am auzit scârţâitul lanţurilor podului ridicător şi zdruncinătura surdă a grilajului care cădea.

Tocmai se închidea poarta. În acel moment se ridica luna. Atunci, iartă-mi ridicolul de a mă cita pe mine, căci aceste versuri pe care le-am scris acum cincisprezece ani mi-au revenit în minte:

Totdeauna gata de luptă, întunecata Pamplona,
Înainte de a adormi în razele lunii,
Îşi închide salba de turnuri.

August.

În oraşele spaniole sunt multe *ventas*, adică multe cabarete, câteva *posadas*, adică câteva hanuri, şi foarte puţine *fondas*, adică hoteluri. La San Sebastián nu era decât *fonda Isabel*, numit astfel pentru a se deosebi de hoteluri „à la française”, ţinut de un vrednic, numit Laffitte. La Tolosa şi la Pamplona, *fonda* nu are nici nume şi nici firmă. Se numeşte pur şi simplu fonda, ceea ce spune clar că este unicat.

Camera pe care o ocup în fonda din Pamplona, *al segundo piso*, la al doilea etaj, are două ferestre mari, care dau spre piaţa mare.

Această piaţă nu are nimic deosebit. În acest moment, la una din extremităţi, la est, se construieşte ceva hidos, nu ştiu ce, care seamănă cu un teatru, şi va fi din piatră cioplită. Recomand această construcţie primului om cu minte, care va bombarda Pamplona.

Iartă-mi, prietene, această lugubră glumă. Nu o şterg, pentru că ea reiese din însăşi natura lucrurilor. Nu este destinul tuturor oraşelor din Spania să fie periodic bombardate? Anul trecut Espartero a bombardat Barcelona. Anul acesta, Van Halen a bombardat Sevilla. Unde va mai bombarda anul viitor şi ce va mai bombarda? Nu ştiu. Dar fii sigur că va fi un bombardament. Aşa fiind situaţia, mă rog pentru locuitori, pentru case, şi pentru catedrale, dar cum şi bombele trebuie să aibă partea lor, le las cu bucurie toate copiile întâlnite de mine ale urâtei şi idioatei noastre Burse de la Paris.

Acestea fiind zise, să ne reîntoarcem la Pamplona şi să ne urcăm în camera mea.

Este un fel de hală văruită, cu două paturi, dintre care unul lat, pe care servitoarele îl numesc *el matrimonio*[I]. Pe perete câteva cadre colorate reprezentând nişte amanţi surâzători şi soţi bosumflaţi. O masă mică, două scaune de paie, o uşă uriaşă din

---

[I] Pereche conjugală. (trad. din sp.).

panouri, întărită cu un schelet de stejar, cu zăvoare de puşcărie şi cu închizătoare de cetate.

Se pare că în Spania, cazul unui asalt este prevăzut la fiecare etaj al fiecărei case. Să-ţi înarmezi fereastra şi balconul cu obloane cu ochiuri strânse, pentru ca să-ţi aperi nevasta de galanţi, şi uşa cu ferecături solide, pentru ca să-ţi aperi casa de jaf, iată dubla grijă a burghezilor în Spania; gelozia face fereastra şi teama face uşa.

Jumătate din piaţa mare din Pamplona este ocupată în acest moment, mai bine zis năpădită de o uriaşă schelă, ridicată pentru cursele de tauri, care trebuie să aibă loc peste zece zile, şi care nelinişteşte întreg oraşul. Această *coridă*[I] va dura patru zile de la 18 la 22 august. În prima zi va fi o cursă de *novillos*[II] şi în ultima zi o *espada*[III] renumită în tot ţinutul, când Muchares va ucide taurul.

Amfiteatrul este pătrat, el acoperă parterele de pe cele două laturi ale pieţii, făcând din balcoane şi ferestre, în ziua în care se va desfăşura *corrida*, tot atâtea loji de rangul întâi şi doi; podurile vor fi paradisul. Acest teatru, pentru că este într-adevăr unul, este construit numai din schelet de lemn cu numeroase trepte acoperite cu scânduri, cele mai rudimentare posibil, iar de la fereastra mea, pot distinge numerotarea scândurilor.

La acest ansamblu adaugă două sau trei diligenţe deshămate şi un corp de gardă, al cărui soldat se plimbă în faţa *fondei*, şi vei avea „peisajul" ce se va vedea de la fereastra mea.

Primăria din Pamplona este o construcţie elegantă din timpul lui Filip al III-lea. Faţada ţi se oferă ca un eşantion curios al felului de ornamentaţie specific secolului al XVII-lea în Spania. Sunt arabescuri şi volute plate, decupate parcă pe piatră. Am mai văzut o casă în acest stil, în curioasa şi sinistra localitate Leso şi în Guipúzcoa. Frontonul acestei primării este înălţat de lei, clopote şi statui, producând ochiului o amuzantă combinaţie.

Nu mai puţin m-a distrat târgul, care se ţine în acest moment, într-o mică piaţă, exact în faţa primăriei. Dughenele în aer liber sunt pline de fleacuri şi jucărele, vânzătoarele, pline de glume, trecătorii, înghesuiţi şi izbiţi, cumpărătorii, ocupaţi, tot acest vârtej de ţipete, râsete, injurii şi cântece, care se numeşte târg, are, sub soarele Spaniei, mult mai multă veselie şi zgomot decât în alte

[I] Luptă de tauri. (trad. din sp.).

[II] Tăurean. (trad. din sp.).

[III] Termen ieşit din uz, având semne de obidă. (trad. din sp.).

părţi.

În mijlocul mulţimii, stătea în picioare, sprijinit de un stâlp al primăriei, un nemaipomenit vlăjgan. Picioarele lui mari şi goale ieşeau din nişte jambiere roşii tricotate; o *muletă*[1] de lână albicioasă cu dungi roşcate îi acoperea capul şi îl învăluia în cutele ei sculpturale, lăsându-i afară numai faţa negricioasă cu pometţii proeminenţi, nasul pătrat, fălcile colţuroase, bărbia ieşită înainte, barba neagră şi ţepoasă; figură de bronz florentin, cu ochi de pisică sălbatică. În mijlocul acelei forfote şi acelui zgomot, acest om rămânea nemişcat, serios şi tăcut. Nici nu mai era un spaniol, era deja un arab.

La doi paşi de această statuie, un italian schimonosit, cu nişte ochelari mari pe nas, manevra nişte marionete şi bătea pe o tobă cântând în acelaşi timp de pe scena lui de saltimbanc această veche cadenţă de Polichinelle, *Fontoccini, burattini, puppi*, care la noi în Franţa s-a transformat în următoarea poezie pastorală:

Pantalonul
Lui Toinon
Nu are fund.

Pantalonul şi Sălbaticul se priveau fără să se înţeleagă, ca doi locuitori de pe alte lumi.

Nu străbaţi un târg şi mai ales acesta, fără să nu cumperi ceva. M-am lăsat antrenat şi am deschis baierele pungii, trimiţând la *fonda* tot ce mi s-a vândut.

La întoarcere, am găsit pe masă o grămadă întreagă, demnă de un vânzător ambulant; amulete de Zaragoza în aur, în argint aurit, în filigran, jartiere din Segovia cu inscripţii, vase pentru agheasmă din sticlă de Bilbao, candele de tinichea din Cauterets, o cutie cu chibrituri chimice de la Ernani, o cutie cu bastonaşe de răşină, care ţin loc de lumânări la Elizondo, hârtie de Tolosa, un brâu de muntean din trecătoarea Pantacose, un baston de lemn cu vârf de fier, pantofi de sfoară şi două *muletas* de Pamplona, care sunt dintr-o lână nemaipomenită, lucrate grosolan, totuşi deosebite.

În afară de acest târg şi câteva răscruci, Pamplona rămâne plicticos şi tăcut toată ziua, dar cum vine seara şi soarele se duce la culcare, de cum se aprind ferestrele şi felinarele, oraşul se trezeşte, viaţa pulsează peste tot, veselia străluceşte, este un stup plin de zgomote. O fanfară din trompete şi ţimbale răsună în piaţa

[1] Muletă – băţ pe care matadorul întinde pânza roşie. (trad. din sp.).

mare, sunt muzicanţii garnizoanei care oferă o serenadă oraşului. Oraşul răspunde. La toate etajele, la toate ferestrele, la toate balcoanele se aud cântece, voci, sunete de chitare şi castaniete. Fiecare casă răsună ca o puzderie de zurgălăi. Adaugă dangătul tuturor clopotelor din oraş.

Crezi poate că tot acest ansamblu este discordant şi că din amestecul de concerte nu iese decât un uriaş tărăboi foarte reuşit. Nici vorbă. Când un oraş se transformă în orchestră, rezultă totdeauna o simfonie. Vântul îmblânzeşte sunetele ţipătoare, spaţiul stinge sunetele false, totul se topeşte în ansamblu şi rezultatul este armonios. În mic ar fi un vacarm; în mare este o muzică.

Această muzică înveseleşte populaţia. Copiii se joacă în faţa prăvăliilor; locuitorii ies din case; piaţa mare se acoperă de plimbăreţi; preoţii şi ofiţerii intră în vorbă cu femeile cu eşarfe de dantelă; conversaţiile se ascund în spatele evantaielor; sub arcade *catâragii*[I] tachinează servitoarele de la han; o lumină învăluitoare venind de la cele o sută de ferestre larg deschise şi viu colorate, luminează de-abia piaţa. Mulţimea se duce încolo şi încoace, ce încrucişează în această penumbră şi nimic nu este mai plăcut decât discreta amestecătură de feţe frumoase, de-abia întrezărite şi de râsete vesele înăbuşite.

Felul de comportare mai liber al preoţilor în acest admirabil climat nu trebuie să scandalizeze cu nimic. Este un fel de familiaritate admisă de obiceiuri. Cu toate acestea, de la fereastra mea, de unde observam totul, auzeam trei preoţi acoperiţi de nemaipomenitele lor *sombreros*[II] şi înfăşuraţi în pelerinele lor mari negre, discutând în faţă la fonda şi trebuie să mărturisesc că unul dintre ei pronunţa cuvântul *muchachas*[III] într-un fel care l-ar fi făcut să surâdă pe Voltaire.

Către ora zece seara, piaţa se goleşte şi Pamplona adoarme. Dar zgomotele nu se sting dintr-o dată, ele se prelungesc şi nu se termină cu somnul care începe. S-ar spune că în primele ceasuri, acest somn mai vibrează încă de toate bucuriile serii.

Dar pe la miezul nopţii se aşterne tăcerea şi nu se mai aud decât vocile paznicilor care strigă ora şi care, în momentul când urmează să adormi, răsună dintr-o dată pe turnul vecin, apoi se repetă în

---

[I] Proprietar de catâri.

[II] Pălării. (trad. din sp.).

[III] Fete. (trad. din sp.).

depărtare, mai slăbite, pe un alt turn de la capătul pieţei, iar apoi se îndepărtează tot mai slab din turn în turn şi se topesc în noapte.

Cabana din munţi

Soarele era în asfinţit, ceaţa începea să se ridice din torenţii care se auzeau fremătând intens în văgăuni pierdute. Trecătoarea devenea din ce în ce mai sălbatică. Nicio urmă de casă. Eram rupt de oboseală. Am zărit la dreapta, la câţiva paşi de potecă, la picioarele unei stânci abrupte, un bloc de marmură albă, pe jumătate înfipt în pământ. Un brad mare, uscat de bătrâneţe şi căzut de pe povârniş, s-a rostogolit şi s-a proptit de bloc, acoperindu-l cu ramurile sale uscate şi urâte. Aşa cum eram zdrobit de oboseală, acest bloc şi arbore mort, pe care în gândul meu întindeam cuverturi şi mulete în chip de cort, mi s-au părut că reprezintă o cameră de culoare destul de confortabilă.

Mi-am chemat tovarăşii de drum, care erau cu vreo douăzeci de paşi înaintea mea, şi le-am explicat arhitectura nocturnă, declarându-le că intenţia mea era să poposim aici. Azcoaga a început să râdă. Irumberri, drept răspuns, şi-a privit fumul de la ţigară cum se ridică către soare. Escumuturra el Puno (pumnul) mi-a luat mâna:

— Vă gândiţi serios, senior francez? sunteţi hotărât?

— Nu sunt hotărât, i-am spus, sunt istovit.

— Vreţi să vă culcaţi acolo?

— Mă resemnez să mă culc acolo.

— Nu se poate, priviţi din ce va fi formată locuinţa dumneavoastră. Numai morţii se culcă în camere din marmură şi brad.

Muntenii ca şi marinarii sunt superstiţioşi. Or, declar că la munte sunt muntean şi pe mare sunt marinar, adică sunt superstiţios în ambele cazuri, şi, fără să judec, superstiţios pur şi simplu, în acelaşi fel în care sunt şi cei din jurul meu. Reflecţia sepulcrală a lui Escumuturra m-a pus pe gânduri.

— Haideţi, a reluat el, numai câţiva paşi prietene. Jur, seniore, că la o optime de leghe vom găsi un culcuş bun.

— O optime de leghe spaniolă, am exclamat eu. Este ora şase seara, vom sosi la miezul nopţii.

Escumuturra îmi răspunse cu seriozitate:

— Vom sosi la miezul nopţii, dacă dracul lungeşte drumul, şi în

douăzeci de minute, dacă francezul lungeşte pasul.

— *Andamos*[1], am spus.

Caravana se puse în mişcare.

Soarele a apus, s-a lăsat înserarea, totuşi, trebuie să mărturisesc, că dracul nu a lungit drumul. De o jumătate de oră urcam o potecă anevoioasă, care şerpuia între blocuri de granit, semănate pe coasta muntelui parcă de vreun uriaş. Dintr-o dată se ivi o poiană, poiana cu iarba cea mai moale, cea mai proaspătă, cea mai plăcută piciorului şi cea mai neaşteptată.

Escumuturra s-a întors către mine.

— Iată-ne ajunşi, îmi spuse el.

Priveam în faţa mea, pentru a vedea unde am ajuns, şi nu vedeam nimic altceva decât conturul întunecat şi gol al muntelui. Poiana era strânsă, ca un drum între două ziduri de piatră, neobservate la început.

În acest timp tovarăşii mei de drum au iuţit pasul, am făcut şi eu ca ei.

În curând am văzut ridicându-se încet, încet, ceva din pământ; pe cerul luminos al amurgului se desena un fel de cocoaşă colţuroasă şi întunecată semănând cu un acoperiş peste care se ridica un coş.

Era într-adevăr o casă ascunsă într-o cută a muntelui.

Mă apropiam, privind-o. Lumina zilei nu era încă stinsă. Făceam ceea ce se numeşte în strategie o recunoaştere.

Casa era destul de mare şi construită, ca şi îngrăditura poienii, cu zidărie de piatră, amestecată cu blocuri de marmură; acoperişul de paie era tăiat ca să imite o scară. Am reîntâlnit această modă în cătunele sărace din Pirinei.

La baza zidului, către panta muntelui, era o gaură pătrată pe unde ieşea o mică pânză de apă limpede şi proaspătă ce cădea pe stâncă şi se pierdea în vale cu zgomot zglobiu şi vesel.

Poarta masivă şi joasă era închisă. Lângă ea uşa nu era decât o fereastră, foarte îngustă şi astupată pe trei sferturi cu cărămizi zidite grosolan.

Acest sărman sălaş avea, ca toate locuinţele izolate din Guipúzcoa şi din Navarra, un aer de fortăreaţă; dar îţi inspira mai mult neîncredere decât siguranţă, pentru că acoperişul de paie era atât de jos, că te puteai rezema de el şi puteai chiar să-l faci să elibereze locul, să se predea, fără altă artilerie decât un chibrit.

---

[1] Să mergem. (trad. din sp.).

De altminteri dinlăuntrul casei nu răzbătea nicio lumină, nicio voce, niciun pas, niciun zgomot, era o masă neagră, mută şi moartă ca un mormânt.

Escumuturra a descălecat, s-a apropiat de poartă şi a început să fluiere încetişor prima parte a unei melodii ciudate şi drăguţe pe urmă s-a oprit dintr-o dată şi a aşteptat.

Nimic nu a mişcat în cabană. Nici măcar o răsuflare nu a răspuns. Noaptea, care cuprinsese totul, adăuga ceva, un nu ştiu ce de tristeţe şi jale, la această tăcere atât de misterioasă şi adâncă.

Escumuturra şi-a reînceput melodia; ajungând la aceeaşi notă s-a oprit. Cabana îşi păstra tăcerea. Escumuturra a reînceput pentru a treia oară, şi mai încetişor, fluierând pierdut.

Eram toţi patru aplecaţi către poartă şi trăgeam cu urechea. Mărturisesc că îmi reţineam răsuflarea şi că îmi bătea puţin inima.

Şi deodată, în timp ce Escumuturra termina melodia sa, se auzi, de cealaltă parte a porţii, restul melodiei, însă fluierată atât de încet şi atât de slab, încât era şi mai ciudată, şi mai înfiorătoare decât tăcerea. Încercând să fie cât mai înceată, ajungea să fie tristă. Ai fi spus cântecul unui spirit într-un mormânt.

El Puno bătu de trei ori din mâini.

Atunci o voce de bărbat se auzi din cabană, şi iată dialogul laconic şi iute, care s-a schimbat în umbră, în limba bască, între această voce care întreba şi Escumuturra care răspundea:

— *Zuce?* (Voi?)

— *Guc*. (Noi.)

— *Nun?* (Unde?)

— *Emen.* (Aici.)

— *Cembat?* (Câţi?)

— *Lau.* (Patru.)

O scânteie străluci în interiorul casei, o lumânare se aprinse şi uşa se deschise. Lent, dar zgomotos, pentru că era baricadată.

Un om apăru în pragul uşii.

El ţinea în mână şi ridica deasupra capului un sfeşnic mare de fier în care ardea o torţă de răşină.

Era o faţă din aceea negricioasă şi arsă, fără vârstă; putea să aibă treizeci de ani, putea să aibă şi cincizeci. De altfel, dinţi frumoşi, privirea vioaie şi un surâs plăcut, pentru că surâdea. O batistă roşie îi încingea fruntea, după moda catâragiilor aragonezi, şi îi strângea pe tâmple părul negru şi des. Avea creştetul capului ras; o muletă mare albă îl acoperea de la bărbie până la genunchi,

un pantalon scurt de catifea măslinie, jambiere de lână albă cu cheutori negre, pantofi din sfoară şi fără ciorapi.

Feştila mare de răşină agitată de vânt deplasa repede umbra şi lumina pe această faţă. Foarte ciudat acest surâs prietenesc, sub această licărire sinistră.

Dintr-o dată m-a zărit şi surâsul lui dispăru, ca şi cum s-ar fi stins o lampă în care sufli. Sprâncenele i s-au încruntat, cu privirea fix aţintită spre mine. Nu pronunţa niciun cuvânt.

Escumuturra i-a atins umărul cu mâna şi i-a spus cu voce scăzută, arătându-mă cu degetul:

— *Adisquidea*. (Un prieten)

Omul se trase la o parte ca să mă lase să intru, dar surâsul nu-i mai apăru.

Între timp, Azcoaga şi Irumberri au împins catârii în cabană. Escumuturra şi gazda discutau într-un colţ cu voce scăzută. Uşa se închisese şi Irumberri a refăcut baricada cu grijă, ca şi cum era obişnuit cu acest lucru; şi, în timp ce Azcoaga descărca catârul său, m-am aşezat pe o boccea, de unde priveam interiorul locuinţei.

Casa nu avea decât o cameră, însă această cameră conţinea o lume.

Era o cameră mare, joasă, al cărui tavan era compus din şipci şi leaţuri, sprijinite, ici şi colo, pe grinzi, ca pe nişte stâlpi, lăsând să treacă şi să atârne fire din fânul care umplea podul, sub coama acoperişului. Nişte despărţituri cu zăbrele, semănând mai mult a împletituri, desenau în această cameră compartimente fanteziste.

Unul din ele, la stânga uşii, cuprindea un colţ al camerei, fereastra, soba enormă, peştera de piatră înnegrită de foc, şi patul, adică un fel de coşciug în care se strâmbau cele o mie de cute ale unei saltele de paie, de culoarea funinginii, şi a unei cuverturi roşcate. Era camera de dormit.

Peste drum de ea, un alt compartiment conţinea un viţel, culcat pe bălegar şi câteva găini adormite, într-un fel de cutie. Era grajdul.

În colţul opus, într-un al treilea compartiment, se îngrămădeau, într-o piramidă informă, rădăcini zburlite şi legături de mărăcini, provizie de lemne pentru iarnă. Câteva burdufuri de vin şi hamurile catârilor erau aranjate cu oarecare grijă lângă legăturile de mărăcini. Era pivniţa.

În colţul peretelui, vecin cu fereastra, era o puşcă, însă între pivniţă şi grajd, într-un ultim compartiment încărcat cu o îngrămădeală de tot felul de lucruri, mulete vechi, coşuri vechi, o

tobă bască, spartă, o chitară fără corzi, am văzut strălucind, sub o coşarcă de zdrenţe, mânerul unui briceag subţire, negru, încărcat de aramă ca şi mâneca unui andaluz. Alături, am desluşit în umbră două sau trei ţevi de carabine ascunse sub zdrenţe şi un fel de trompă de metal, evazată şi largă, luând-o, la început, drept extremitatea unei goarne de munte, dar care în realitate era un tromblon. Această grămadă de cârpe era arsenalul.

Un bloc mare de stâncă ce umplea colţul din dreapta uşii, şi pe care era zidit peretele, forma o pantă de granit în interiorul cabanei şi servea drept căpătâi la câteva legături de paie aruncate pe jos. Fără îndoială acolo era hotelul.

Un copil, complet gol, care dormea probabil pe paie şi care la sosirea noastră s-a trezit, se ghemuise pe panta de granit, cu braţele încrucişate, pe genunchii strânşi la piept, privindu-ne cu ochii înfricoşaţi. În primul moment l-am luat drept spiriduş, pe urmă am recunoscut că era o maimuţă, şi în final am descoperit că era un copil.

Două fiare înalte de cămin, lucrate, ruginite de foc şi ploaie, apăreau în vatră, în picioare, pe cele patru labe masive şi ridicând la capătul gâturilor lor lungi, două guri deschise. S-ar fi putut spune că sunt cei doi dragoni ai căminului gata să latre şi să muşte.

De altfel nu era în cabană altă unealtă de bucătărie decât o tigaie agăţată în sobă şi care împreună cu sfeşnicul de fier, fiarele din cămin şi patul, compuneau tot mobilierul.

§ Vezi Desen nr.32 din Anexă

Un chiup cu ulei era lângă pat şi alături de uşă alt chiup plin cu lapte. De marginea chiupului cu lapte era agăţată o cupă de lemn de cea mai pură şi elegantă formă. Era aproape o cupa etruscă.

Două pisici galbene şi slabe pe care le trezisem, ca şi pe copil, ne dădeau târcoale cu un aer ameninţător. Din felul în care ne priveau era limpede că n-ar fi dorit altceva decât să fie tigri.

Am o oarecare impresie că un porc guiţa într-un colţ întunecos

Casa avea un miros dulceag şi searbăd, aşa cum duhnesc toate casele spaniole.

În rest nu mai era nimic; nici masă, nici scaune. Cine intra acolo rămânea în picioare sau se aşeza pe jos. Cine avea o boccea se aşeza pe ea. În această casă expresia *a te aşeza la masă* nu avea niciun sens; am rămas câteva clipe cufundat în aceste reflecţii

melancolice. Muream de foame.

În asemenea situaţii gândurile triste vin din stomac.

Un mic zgomot plăcut, un fel de murmur discret şi continuu, pe care l-am auzit de la intrarea mea în cabană, m-a scos din visare. Când nu ai ce mânca, ce să faci într-un sălaş decât să priveşti? Am privit deci, dar nu puteam descoperi de unde venea zgomotul.

În fine, cum ochii mei se aplecau spre pământ, am distins în întuneric, un fel de freamăt metalic, o linie cu ape luminoase şi am recunoscut că un pârâiaş traversa cabana dintr-o parte în alta.

Acest pârâiaş, care curgea repede pe un plan oblic şi înclinat, pe o grindă scobită aşezată la rasul pământului, intra în cabană printr-o gaură făcută în perete şi ieşea prin peretele opus. Acolo făcea în vale mica cădere de apă pe care o remarcasem la sosire.

O cameră ciudată în care muntele se simţea acasă şi intra familiar; stânca se adăpostea, pârâiaşul trecea.

În timp ce făceam aceste observaţii, în atitudinea elegiacă a unui visător nemâncat, catârii, descărcaţi şi deshămaţi, smulgeau liniştiţi firele lungi de fân ce atârnau din tavan.

Văzând acest lucru, Escumuturra a făcut un semn gazdei, care i-a împins către fundul cabanei, aruncându-le la fiecare câte un braţ de fân.

În acest timp, tovarăşii mei s-au instalat, care pe câte o boccea, ca mine, care pe câte o şa pusă pe jos. Azcoaga s-a culcat cât era de lung, învelit în muletă.

Gazda a clădit în vatră două braţe de grozamă pe o grămadă de ferigi uscate, şi a apropiat feştila de răşină şi într-o clipită un foc mare şi jucăuş s-a înălţat în vatră cu vârtejuri de scântei şi lumină frumoasă, strălucitoare şi rumenă, umplând camera şi făcând să iasă în relief, pe scobiturile întunecate, crupele catârilor, cuşca cu găini, viţelul adormit, armele ascunse, stânca, pârâiaşul, firele de paie atârnând din tavan, ca nişte fire de aur, figurile aspre ale tovarăşilor mei şi ochii rătăciţi ai copilului înfricoşat.

Cele două fiare negre cu guri de monştri se detaşau pe un fond de jar şi păreau doi câini ai infernului gârâind în pălălaie.

Însă nimic din toate acestea, mărturisesc, nu-mi atrăgeau atenţia; ea era în întregime în altă parte.

Un mare eveniment tocmai se săvârşea în cabană.

Gazda a desprins din cui tigaia!

Note despre Spania

Paşaportul. În Spania se fac întotdeauna două călătorii, una singur şi una pe care o face paşaportul dumneavoastră. Oh, ce cumplit călător este un paşaport în Spania! Nu poate să rămână niciun moment liniştit. În fiecare clipă îşi ia zborul din buzunarul dumneavoastră, se despătureşte şi dispare. Alergaţi după el.

Este la *gefetara?*

pe urmă *la politica?*

pe urmă la *casa del alcade!*

pe urmă *la alyuntamiento*

pe urmă *la referendacion*.

De fiecare dată *o jumătate de peseta*. Aţi plătit deja pentru Spania 1 franc la Paris, 5 franci la Bayonne pentru consul, 2 franci la Irun ca să intraţi. Acum plătiţi zece centime jandarmului de câte ori se mişcă şi trebuie vizat paşaportul în fiecare oraş, pentru fiecare poartă de intrare. Dacă vă răzgândiţi şi schimbaţi poarta, altă călătorie a paşaportului. Zece centime. Se plătesc zece centime în fiecare moment în Spania. Ieri am fost arestat de un sergent de stradă şi târât prin tot oraşul până la primar. Recunoscut nevinovat, sergentul mi-a cerut pentru osteneala dată şi onoarea făcută *zece centime*.

Săracă şi nobilă Spanie! Adineaori un ticălos, cu o mască de carnaval, m-a urmărit pe stradă, strigând după mine: *Caballero! señor caballero!* Mă întorc, zăresc pe nenorocit, mă scotocesc în buzunar şi îi întind un ban. Îmi ia banul şi îmi cere paşaportul. L-am luat drept un cerşetor, era un funcţionar public, profesiunea îl face pe om.

Dar era şi un cerşetor. Pentru că a luat banul. Îmi cerea paşaportul, însă nu refuza pomana.

Preot spaniol care se încăpăţânează să-mi vorbească franţuzeşte. Îngrozitoare bolboroseală. La un anume moment mă întreţinea despre gramatică şi lingvistică, dar nu înţelegeam niciun cuvânt. Auzeam revenind în fiecare clipă această frază deloc clară: *les tigres morts au logis*. Îmi spărgeam capul să înţeleg. După oarecare timp mi-am dat seama că bunul părinte voia să spună etimologie.

La han stătea scris în cartea călătorilor: Gândeşte-te aici, o muritorule, căci mort vei fi mâncat de viermi.

Am luat pana şi am adăugat: *şi că viu eşti mâncat de purici*.

CATÂRI ŞI CATÂRAGII

Catâri tunşi până aproape de coadă pentru a se face un T pe crupa animalului.

Catâri cu plăci de aramă pe bot, împopoţonaţi cu cioltare de lână cu ciucuri roşii, purtând peşti uriaşi, toni sau sturioni, a căror coadă atârnă sub husă. Acest peşte transportat încetişor în soare, pe munte, trebuie să ajungă proaspăt.

Catâragii. Capete tunse. O batistă legată împrejur.

Mai la sud, capete rase şi batista devine turban.

Cea mai bună soluţie căci altfel năduşeala ar curge din păr pe ochi.

Primul catâragiu. — Pantaloni scurţi, ciorapi albaştri, haină de catifea, pălărie mare rotundă cu boruri largi. Macat alb cu carouri roşii pe umăr. Espadrile.

Al doilea catâragiu. — Pălărie de paie cu panglică neagră, pantalon scurt, ciorapi albi cu desene în relief. O boccea la capătul unui baston. Muleta de pe umăr, o bălţătură de galben, albastru, verde şi roşu.

Pantalonii descheiaţi către jumătatea gambei lasă să se vadă spatele genunchiului spartan şi păros.

Catâragii basci, cărora mă alătur.

Trecerea nemaipomenită. Cotitură înspăimântătoare. Potecă îngustă, presărată cu mici pietre rotunde, al cărei cot se decupează abrupt, atât pe prăpastie, cât şi pe cer. Catârul s-a oprit dintr-o dată şi îl simţeam tremurând sub mine din toate mădularele, însă trebuia mers înainte. *And'usted*[I], îmi strigă Escumuturra. Împing catârul, el se propteşte pe picioarele dindărăt, îşi ia avânt, pietrele se rostogolesc sub picioarele lui în prăpastie; trece dintr-o săritură.

BUCĂTĂRIA

Nu se ştie ce fel de carne mănânci. Este roşie, subţire şi tare. Este de vacă, de porc, de oaie, de câine, de cal, de cămilă, de urs? — Este de viţel.

Pamplona. — Ce este asta? strigai cu groază. Mi se răspunse cu calm: *de la langosta*[II]. Mi-am adus atunci aminte că fluxul vine cu catârul.

[I] Haideţi. (trad. din sp.).

[II] Langustă. (trad. din sp.).

O chestie cu ulei. Mesteci. Dinţii ţi se încâlcesc în păr. Perucă cu umplutură de ierburi.

Ierburi cu gust de farmacie, gătite cu ulei rânced în loc de fasole verde pregătită englezeşte.

Fără zahăr. Un fel de zahăr galben, rafinat o singură dată, amestecat cu furnici şi muşte.

În timp ce iei masa, servitoarea, cu picioarele goale, goneşte muştele cu un băţ ornat cu pene.

Fără unt. Nici lapte. Nici cafea posibil de băut. Şi asta în cele mai bune hanuri.

Peste tot şofran, ardei iute, scorţişoară şi piper. Mereu porc sub toate formele.

LOCUITORII

Multe fete frumoase, nu femei frumoase. Femei aragoneze. Faţa tuciurie. Basma pe cap de o albeaţă strălucitoare. Haină bărbătească de catifea verde către bronz cu mâneci strâmte. Fustă neagră de postav, o mie de cute în jurul taliei. Ciorapi albaştri în relief.

Când intri aici într-o casă şi-i vezi interiorul sărac şi gol, dacă arunci o privire în jur şi vezi această natură minunată dând totul din belşug, grâu, porumb, vii, meri, stejari, ulmi, pini, munţi, fluvii, torente, golfuri, mine de aur, de argint, de plumb, de fier, cariere de gresie, de var, de gips, de granit, de marmură, te întrebi cum de a reuşit omul să extragă, din atâta bogăţie, atâta mizerie!

Oh, dacă această mare naţiune ar găsi un om mare, ce lucruri măreţe ar face! ce mizerie! să ai nevoie de un Napoleon şi să cazi peste un Espartero!

Aceşti ofiţeri cocheţi şi încorsetaţi iubesc prea mult podoabele ca să nu iubească şi gloria.

De la Bayonne la Pau

– NOTE –

14 august.

Ora patru dimineaţa. Imperială. Ceţuri. Câmpii întinse. Soarele în ochi. O dâră de aburi marchează la dreapta, torentul de la Pau.

Către prânz nu mai puteai distinge Pirineii decât după nişte linii albe la orizont, ca şi cum rochia albastră a cerului, roasă pe alocuri, lasă să i se vadă urzeala de argint. La o aşezare mare, cred că la Bianvos, un deal cu o ruină frumoasă. Mai departe Peyrehorde. Numele pare să indice o veche vergea de ceas solar, poate un peluvan a cărui umbră, învârtindu-se, indica ora.

Orthez. Frumos şi înalt turn pătrat al unor vechi viconţi. Oraş vesel şi deschis soarelui. La intrarea în oraş, ţărăncile mergând la piaţă, îşi puneau, cu naivitate, ciorapii pe stradă.

Într-o vale frumoasă şi pustie, două femei mânau la păscut o turmă compusă dintr-o singură gâscă. Fiecare dintre ele părea foarte preocupată să-şi păzească jumătatea. Gâsca, zeflemitoare, avea aerul să-şi bată joc de ele.

Pau. Castelul. Nu se văd decât trei sau patru săli, mediocru restaurate, însă admirabil mobilate cu sipeturi vechi şi tapiserii minunate, provenite din rezerve de mobile păstrate. Cum este aşteptat domnul duce de Montpensier, sălile au fost frecate. Un servitor, însărcinat să apere parchetul, vrea să mă împiedice să merg în salonul mare de la primul etaj să văd o statuie a lui Henric al IV-lea.

Mă răstesc la servitor şi mă duc totuşi să văd statuia. Frumoasă, fină, spirituală şi delicată sculptată din secolul al XVI-lea. Totuşi este deja sfârşitul secolului. Se face simţit deja stilul greoi Ludovic al XIII-lea.

Cu forţa cer să mi se deschidă turnul cel mare. De pe platformă, o vedere admirabilă. Toţi Pirineii. Tot oraşul. Acoperişuri de ardezie. O tânără doamnă, englezoaică, pe care au luat-o în turn împreună cu persoanele ce o însoţesc, dintre care un locuitor al oraşului, privea cu multă curiozitate o casă joasă, ferecată, izolată într-o grădină. Nicio fereastră deschisă. Viţa şi iedera acopereau zidurile. Un bărbat lucra în grădină. Era casa călăului din Pau. Omul din grădină era călăul. Localnicul spunea că este un om bogat.

Uşa de la capelă, gen Renaştere; restaurată încântător, complet, deosebit. Sluţită totuşi de o cruce de prost gust, care înlocuieşte rozasa de pe impostă. Admirabile scări în spirală, bine restaurate.

Leagănul lui Henric al IV-lea. Carapacea de broască ţestoasă este roasă pe margini. O fi autentică? *(a se vedea cartea Saget)*. Ridicol împopoţonat, cu un mănunchi de suliţe din lemn aurit şi de o cască de carton cu pene albe, stil Ludovic al XVIII-lea. O relicvă din secolul al XVI-lea şi regalismul cu flori de crin burtoase din

1814. O întâlnire ţipătoare şi supărătoare.

Pau, oraş vesel, frumos, curat. Puţin prea refăcut şi modificat. Şi-a pierdut aerul istoric. Numai săpătura pe care o face vechiul şanţ de-a curmezişul oraşului este singura care dă oraşului Pau înfăţişarea de pe vremea lui Antoine de Bourbon. Vechi case de ardezie. Zdruncinate, tăiate de curioase accidente de arhitectură şi expunând la toate etajele negii originali şi ciudaţi ai zidăriei domestice din secolul al XV-lea.

De la Pau la Cauterets

Ora şase dimineaţa. Plouă. Ploaia de sus, torentul de jos îşi amestecă zgomotele. Drum pitoresc, umbrit, verde şi vesel, cu tot timpul prost. Pirineii la orizont. Vârfuri sparte, mâncate, sucite, frământate, încâlcite de mâna formidabilă a unui uriaş. În găuri mici, lacuri glaciale.

Aici nu se mai aud strigătele răsunătoare aruncate în mers de catâragii, catârilor: *la generala! la capitana!* Vizitiul bearnez, le spune iepelor sale în dialect şi cu voce molcomă, când zeflemitor, când dezmierdător: *yo grisa! yo blonda!*

Într-un sat următoarea inscripţie pe o poartă:

LO QUE HA DE SE NE PUEDE FALTAR.[I]

Se simte vecinătatea Spaniei.

Aici peste tot acoperişuri de ardezie; acoperişuri ascuţite, înclinate pentru scurgerea zăpezilor şi a ploilor. Faceţi câteva leghe, traversaţi aceşti munţi şi veţi găsi acoperişuri plate, olane. Aici satele Ardenilor; acolo satele Calabriei. Nordul este pe un versant al Pirineilor, sudul pe celălalt.

St-Pé – Oraş simpatic, cu urme ale secolului al XV-lea şi al XVI-lea. Ţărăncile ies de la biserică în şiruri lungi, înveşmântate în negru, cu capişoane cenuşii, albe sau roşii. S-ar putea spune nişte procesiuni de călugăriţe din toate ordinele (La Cauterets efectul este şi mai straniu. Au capişoane cenuşii şi sunt desculţe. Sus, St-Antoine, şi Goton, jos.)

Lourdes. – Sosire magică. Magnific donjon din secolul al XIII-lea, aşezat pe o stâncă. Torentul de o parte, oraşul de cealaltă, în fund munţii înalţi, abrupţi, tăiaţi de spărturi adânci, de unde se ridică ceţurile, vântul şi zgomotul.

[I] Ceea ce trebuie să fie nu poate să lipsească. (trad. din sp.).

La Lourdes încep cheile mari ale Pirineilor înalţi, care se deschid la Vidalos, se îndepărtează şi se împart în patru văi formând acea uriaşă labă de gâscă al cărei mijloc este Argelès şi ale cărei patru gheare ating la apus Arbeost prin valea Estrem de Salle şi Aucun, prin valea Azun, la miazăzi Cauterets prin strâmtoarea Pierrefitte şi la răsărit Barèges, prin defileul Luz. Cheile începând de la Lourdes la Argelès sunt ca un fel de mâner. Ca braţul mâinii deschise.

Lourdes este poarta Pirineilor înalţi. În 1755 a resimţit consecinţele cutremurului de pământ de la Lisabona.

Reţeaua centrală a Pirineilor era păzită în evul mediu. Fiecare articulaţie de vale îşi avea castelul propriu. El zărea cele două castele din văile vecine corespunzând cu ele prin semnale de foc. Astăzi se mai văd ruinele adăugind peisajului un şi mai mare interes; ce poate fi mai sfâşietor decât ruinele omului amestecate cu ruinele naturii.

Donjonul de la Lourdes vede cele trei turnuleţe ale castelului de la Pau, care la rândul său zărea turnul pătrat de la Vidalos, care putea să comunice prin semnale cu anticul *Castrum Emilianum*, construit de romani, şi ridicat de Carol cel Mare pe dealul Saint-Savin, legat, de-a curmezişul munţilor, de fortăreaţa feudală Beaucens. Semnalele se înfigeau astfel, din turn în turn, din valea Luz până la castelul Sainte-Marie, şi în valea Gavarnie până la fortăreaţa cavalerilor Templieri. Castelanii din Pirinei, ca şi burgravii de pe Rin, se avertizau unii pe alţii. În câteva ceasuri tribunalul era pregătit, muntele în flăcări.

Ţăranii, un lucru cu totul remarcabil şi pur local, nu urau aceste castele. Ei aveau sentimentul că fortăreţele, cu toate că îi dominau şi chiar îi asupreau, protejau frontiera. Populaţia de munteni a dat unuia dintre aceste castele de lângă pasul Ossau numele de *Bon-Chàteau*, numele se păstrează încă şi azi: *Castel-loubon*.

Cauterets

LUI LOUIS B.

Îţi scriu, dragă Louis, cu cei mai proşti ochi din lume. A-ţi scrie însă este un plăcut şi vechi obicei, pe care nu vreau să-l pierd. Nu vreau să las să cadă nici măcar o singură piatră din prietenia noastră. În curând vor fi douăzeci de ani de când suntem fraţi, fraţi prin suflet, fraţi prin gândire. Vedem creaţia cu aceiaşi ochi şi arta

cu acelaşi spirit. Îl iubeşti pe Dante, aşa cum îl iubesc eu pe Rafael. Am trecut împreună o mulţime de zile de luptă şi de încercări, fără ca simpatia noastră să diminueze, fără să dăm înapoi măcar un pas în devotamentul nostru. Să rămânem până în ultima zi ceea ce am fost din prima zi. Să nu schimbăm nimic din ce a fost atât de bine şi plăcut. La Paris să ne strângem mâna, în absenţă să ne scriem.

Când sunt departe de tine, simt nevoia ca o scrisoare să vină să-ţi spună câte ceva din ceea ce văd, gândesc sau simt. De data aceasta, ea va fi mai scurtă, adică mai puţin lungă decât de obicei. Ochii mei mă obligă să-ţi cruţ ochii. Nu te plânge, vei avea mai puţină mâzgăleală, dar tot atâta prietenie.

Vin de la mare şi sunt în munţi. Ca să spun aşa, nu înseamnă că schimbi emoţiile. Munţii şi marea vorbesc aceleiaşi laturi ale sufletului.

Dacă ai fi aici (nu mă pot împiedica să visez mereu) ce viaţă încântătoare am duce împreună! ce tablouri ai duce în gând, ca să le redai pe urmă artei, încă mai frumoase decât natura ni le-ar fi putut da.

Închipuie-ţi, Louis, că mă scol în fiecare dimineaţă la ora patru, şi la această oră, întunecată şi luminoasă în acelaşi timp, mă duc în munţi. Merg în lungul unui torent, mă înfund într-una din cele mai sălbatice chei, care poate exista, şi sub pretextul de a mă muia în apă caldă şi de a bea pucioasă, am în fiecare zi un spectacol nou, neaşteptat şi minunat.

Ieri, noaptea a fost ploioasă, aerul rece, brazii uzi erau mai negri decât de obicei, ceţurile se ridicau din toate părţile văilor ca fumurile din crăpăturile unei mine de pucioasă; un zgomot groaznic şi înfricoşător ieşea din întunecimile adâncurilor, din prăpastia de sub picioarele mele; era ţipătul de mânie al torentului ascuns de ceaţă. Ceva nelămurit, supranatural şi imposibil se amesteca cu peisajul, totul fiind mohorât şi parcă gânditor în jurul meu, nălucile uriaşe ale munţilor îmi apăreau prin spărturile norilor ca printr-un giulgiu zdrenţuit. Amurgul nu lumina nimic; numai printr-o spărtură, deasupra capului meu, zăream în depărtare, în infinit, un colţ de cer albastru, palid îngheţat, lugubru şi falnic, tot ce puteam distinge de pe pământ, stânci, păduri, câmpii, gheţari, se mişcau de-a valma în aburi şi păreau să fugă, luaţi de vânt, printr-o uriaşă reţea de nori.

Spre dimineaţa, noaptea a fost senină. Cerul înstelat, dar ce mai cer şi ce mai stele! cunoşti acea răcoare, acea graţie, acea

transparenţă melancolică şi inexprimabilă a dimineţii, stelele luminoase pe cerul alburiu, o boltă de cristal semănată cu diamante. De această boltă luminoasă se sprijineau, din toate părţile, munţi uriaşi, negri, păroşi, diformi. Cei de la răsărit, pe partea cea mai luminoasă a zorilor, decupau la vârfuri brazii, care se asemănau cu acele frunze mâncate de păduchii de copac ce lasă numai fibrele şi danteleează restul. Cei de la apus, negri la bază, ba chiar aproape pe toată înălţimea, aveau pe vârfuri o lumină rozalie. Niciun nor, niciun abur. O viaţă întunecată şi graţioasă însufleţea coasta mohorâtă a muntelui; se zărea iarba, florile, pietrele, mărăcinişul într-un fel de mişunare uşoară şi veselă. Zgomotul torentului nu mai era înspăimântător, devenise o şoaptă prelungă, împletită cu tăcerea profundă. Niciun gând trist, nicio nelinişte nu se iveau din acest ansamblu plin de armonie. Toată valea era ca o urnă uriaşă în care cerul, în timpul orelor sfinte ale zorilor, picura pacea sferelor şi strălucirea constelaţiilor.

Mi se pare, dragă prietene, că aceste lucruri sunt mai mult decât nişte peisaje. Este natura întrezărită în anumite momente misterioase când totul pare o visare, aproape aş putea spune o cugetare, când, copacul, stânca, norul, tufişul trăiesc mai intens decât la alte ore şi par să tresară la bătaia surdă a vieţii universale.

Viziune stranie, dar pentru mine este foarte aproape să devină o realitate, căci, în clipele în care ochii omului sunt închişi, ceva necunoscut apare în creaţia divină. Nu o vezi ca mine? Nu s-ar spune că în timpul somnului, atunci când gândirea încetează la om, ea începe în natură? Oare liniştea este mai adâncă, tăcerea absolută, singurătatea mai completă şi atunci visătorul care veghează poate mai bine să sesizeze, în acele detalii subtile şi minunate, actul extraordinar al creaţiei? Or, într-adevăr există o revelaţie, o oarecare manifestare a măreţei inteligenţe intrând în comunicare cu totul absolut, o atitudine nouă a naturii? Natura se simte mai la largul ei atunci când noi nu suntem acolo? se desfăşoară mai liber?

Este sigur, cel puţin în aparenţă, că există o viaţă crepusculară şi una nocturnă şi pentru lucrurile pe care noi le numim neînsufleţite. Această viaţă nu există poate decât în mintea noastră, realităţile sensibile ni se prezintă, în anumite momente, sub o înfăţişare cu totul neobişnuită, ele ne mişcă; înlăuntrul nostru se creează un fel de miraj şi luăm ideile noi pe care ni le sugerează drept o viaţă nouă pe care de fapt o au.

Iată întrebările. Hotărăşte. În ce mă priveşte eu mă mărginesc să visez. Îmi închin spiritul contemplării lumii şi studierii misterului. Îmi petrec viaţa între un semn de exclamare şi un semn de întrebare.

Marginile torentului din Marcadau

CARNETE

18 august, Cauterets.

Prăbuşire uriaşă. Pietrele împrăştiate s-au rostogolit până în torent. Încă se menţine toată dezordinea căderii. Ai putea crede că a fost ieri, dacă n-ar fi roase de licheni. Una dintre ele, cea mai mare, este despicată la mijloc. Un păstor visează între stânci, în zgomotul naturii dezlănţuite. Caprele behăie şi stau atârnate. Prind o lăcustă verde, care nu se opune. O aşez pe o stâncă, ea rămâne liniştită unde am pus-o. Dintr-o crăpătură iese o şopârlă. Lăcusta şi şopârla se privesc. Şopârla se apropie. Lăcusta îşi ia zborul, ca o pasăre, planează şi cade, mai departe, printre ierburile înalte.

Trec puntea de lemn la confluenţa celor două torente, Marcadau şi Laitour. Un miros de pucioasă iese din torent. Aici este înfricoşător. Este o prăbuşire de zăpadă lichidă. Zgomot turbat. Pe margini florile cresc puzderie; braţele mici ale torentului cad în cascade microscopice de pe pietre. Sunt mici ochiuri liniştite de apă, cu fundul pardosit cu pietre, parcă ar fi un aranjament de copil pentru grădiniţa lui. O rază de soare se filtrează printre nori şi face din fiecare picătură de apă o scânteie. Frumoase băltoace verzi. Toate nuanţele de verde. Verde luminos, verde negru. Graniturile şi marmurile cu pete trandafirii, care se zăresc prin apa verde-albastră, cu vine de lumină, seamănă cu nişte agate uriaşe.

Am ieşit pe un soare arzător şi iată că un nor gros, cenuşiu şi greu, a năpădit tot cerul. Va ploua. Mă adăpostesc sub poarta băilor din fâneaţă. O bătrână care tricota, m-a văzut cum intru bombănind. Imagine hârbuită şi mizerie cruntă, figură fleşcăită sub o manta zdrenţuită. Văzând că mă încăpăţânez să rămân şi că am luat un scaun, se ridică, se târăşte, rezemată pe două bastoane, către un coridor întunecos şi pleacă. Culeg dintr-o crăpătură a zidului exterior o floare frumoasă, galbenă, cu formă de lalea şi miros de caisă.

Furtuna se apropie. Picături mari, sonore, cad pe stânci şi copaci. Bubuitură de tunet. Un tunet în această strâmtoare nu este numai

o bubuitură de tunet, este o lovitură de pistol, însă o lovitură de pistol monstruoasă, care trosneşte în nori, cade pe vârful învecinat sărind apoi din munte în munte cu un zgomot scurt, sinistru şi năprasnic. Iată că acum plouă îndrăcit. Totul a dispărut, în afară de norii groşi şi ploaia. Este un fel de noapte palidă, întretăiată de fulgere, în care nu se mai aud decât două mugete, torentul care urlă continuu şi tunetul care răbufneşte din când în când. Mă gândeam la acest zgomot dublu şi îmi spuneam: torentul seamănă cu turbarea şi tunetul cu furia.

– NOTE –

23 august, ora 3. — După două ore de urcuş, o câmpie întinsă cu două sau trei cabane sărăcăcioase în ale căror grădini creşte o salată firavă, dar are împrejmuirea din marmură. La dreapta un torent. În faţa mea un bloc uriaş de marmură albă şi o bătrână buturugă uscată. În jurul meu munţi minunaţi. Razele soarelui decupează ferăstraie mari de umbră şi lumină. Printre colţuri, aproape de cer, mici lacuri de zăpadă. Acolo, în soare, strălucesc prăbuşiri uriaşe de ardezie, strălucirea este alta decât a apei, alta decât a zăpezii. Este ca spinarea unui imens balaur. Pulpane mari de întuneric şi lumină. Planuri vaste şi simple. Patru munţi umplu orizontul. Nimic altceva decât o iarbă scurtă şi rară şi puţin mărăciniş. Ea formează totuşi un gigantic veşmânt verde, care acoperă muntele până în locul în care se ridică trecătorile. Torentul curge pe pământ, aproape liniştit, pe fundul văii. Niciun zgomot. Nicio voce. Cer albastru. Linişte adâncă. Singurătate absolută. Nu am văzut încă ceva mai frumos şi mai măreţ în Pirinei.

24 august. — Două torente formează un Y. Pe acest Y se află un pod circular, cu triple articulaţii de brazi, aruncaţi din stâncă în stâncă. Pe primul torent, alte patru poduri formate din trunchiuri de copaci atârnate pe patru platforme ale muntelui. Prăbuşire de stânci. Torent de apă pe un torent de pietre.

Primul pod. Brazi uscaţi cu crăcile rupte scurt; urşii se pot servi ca de nişte catarge. Într-unul din aceşti brazi, care este găunos, s-a făcut focul. Hornul este încă destul de mare. Licheni pletoşi trăiesc pe aceste schelete. Mai multe straturi de vegetaţie. Toate florile de munte.

Apă verde şi liniştită, într-un ochi de apă de sub cascadă cu brazi uscaţi, care atârnă deasupra.

Al doilea pod. Doi pereţi negri. Lumina se agaţă de orice ieşitură şi face mici terase strălucitoare, acoperite de iarbă şi flori. Apa este luminoasă, lumina este apoasă. Între cei doi pereţi negri, torentul alb. În fund o cascadă cu patru trepte. Copaci tăiaţi de tăietori de lemne. Pădure. Deasupra, munţi uriaşi.

Al treilea pod. Altă cascadă. Curcubeu. Torentul cade pe o platformă, pe urmă se aruncă în abis. Cobor, ţinându-mă de rădăcinile copacilor, până la o stâncă, care iese în afară. Podul este deasupra capului meu. Stânca, care primeşte toate împroşcăturile cascadei, este găurită ca un burete. Ceaţă şi ploaie.

Urc înapoi. Crăcile putrede se rup uşor.

Lacul Gaube. O sută treizeci de picioare. Bătrâna noastră Notre Dame s-ar îngrămădi de şase ori în ea însăşi înainte ca balustrada înaltă a turnurilor să ajungă la suprafaţa apei. S-ar putea scufunda piramida cea mare a lui Keops, s-ar pune peste Keops catedrala de la Strasbourg şi peste catedrală fleşa de la Anvers şi chiar şi atunci extremitatea fleşei ar răsări deasupra lacului, ca vârful catargului unui vas naufragiat.

Vale foarte sălbatică. Pădure de pini strivită de un munte prăbuşit.

Copaci cu vârfurile tunse, copaci morţi. Aici, singurii tăietori de lemne sunt anii care se scurg, trăsnetele şi avalanşele.

Lacul; ora patru după-amiază. — O băltoacă cu apa cea mai verde, cea mai graţioasă, cea mai frumoasă, cea mai veselă, înconjurată de stânci hidoase, sfârtecate, deformate, prăvălite, înspăimântătoare. În depărtare, zăpezile de la Vignemale, cel mai înalt munte francez, formează un uriaş Y răsturnat către răsărit. La mal, o transparenţă sub care se văd stâncile de granit ce dispar repede în adâncuri. Umbrele mari ale stâncilor cad pe coasta dinspre apus ca nişte umbre de creneluri.

Primul plan. — Cabana unde se bea kirsch, un coteţ plin de găini; raţe; stâncă formând o mică peninsulă. Se vede un fel de mormânt de marmură albă, înconjurat de un grilaj. Este mormântul unor englezi care s-au înecat aici şi care au următorul epitaf:

În memoria lui William Henri Patisson, avocat la Lincoln's Inn, în Londra, şi a lui Sarah Frences, soţia lui, în vârstă, unul de 31 de ani, altul de 26 de ani, căsătoriţi numai de o lună. Un groaznic accident i-a răpit de la părinţii şi prietenii lor incontestabili. Au fost înghiţiţi de apele acestui lac la 20 septembrie 1842. Rămăşiţele lor au fost transportate în Anglia şi se odihnesc la Wilham, în comitatul Essex.

Apa glacială. Cine cade moare. De nouăzeci de ani, de când bătrânul pescar se afla acolo, nu a văzut pe nimeni, atât de îndrăzneţ, scăldându-se în ea. Ca să intri în îngrăditura mormântului, trebuie să plăteşti trei parale de persoană. De pe granitul, surplombat peste lac, am cules nişte cinerarii. Am alunecat şi era cât pe-aci să cad în lac. Asta ar fi făcut al doilea mormânt. S-ar fi perceput şase parale.

Cauterets, 26 august. — Valea este paşnică, coastele abrupte sunt tăcute. Vântul a încetat. Dintr-o dată, la un cot al muntelui, apare torentul. Este zgomotul unei învălmăşeli, dar şi aspectul. Combatanţii urlă de furie şi ţi se pare că vezi zburând proiectile. Te apropii. Pâlnii uriaşe formează cuve enorme, în care apa saltă şi fierbe, acoperită de spumă ca într-o oală enormă, încălzită de un foc ce nu se stinge niciodată.

Buturugi monstruoase, rădăcini hidoase, descărnate şi diforme se rostogolesc în torent ca nişte schelete de hidre. Acolo oroarea este peste tot.

Caii de munte sunt minunaţi, răbdători, blânzi, ascultători şi plini de instincte diverse. Urcă scări şi coboară trepte. Merg pe iarbă, pe granit, pe gheaţă. Merg pe buza prăpăstiilor. Merg uşor şi cu înţelepciune, ca pisicile. Adevăraţi cai de burlan.

Calul meu era ciudat şi original. Se pare că îi plăceau emoţiile. Îşi alegea totdeauna drumul de pe marginea îngustă a tuturor prăpăstiilor întâlnite. Avea aerul să-şi zică: acest domn este un artist, un amator. Trebuie să-i arătăm totul. Ah! doreşti puhoaie, pariziene! vrei torente, cascade, prăpăstii, adâncuri, emoţii! ei bine, eşti servit. Uite priveşte, apleacă-te aici şi aici şi colo. Ţi-ajunge?

Tropăiam astfel aproape surplombat, pe coaste de opt sute de picioare adâncime, având sub ochi, în fundul abisului, un torent mic, albastru şi întunecat. La început am încercat să-l fac să ia o direcţie mai puţin pitorească, dar el se încăpăţâna, şi când am văzut că asta este plăcerea lui, şi cum aveam prea mare interes să fiu în relaţii bune cu el, l-am lăsat să facă ce vrea.

Luz

Luz, încântător oraş vechi, lucru foarte rar întâlnit în Pirineii francezi, are o aşezare minunată, într-o vale adâncă, triunghiulară. Trei fâşii mari de lumină pătrund prin cele trei ferestre lăsate de cei

trei munţi.

Când banditţii spanioli şi contrabandiştii soseau din Aragon prin spărtura lui Roland şi pe drumul trist şi urât din Gavarnie, zăreau dintr-o dată, la capătul cheilor întunecate, o lumină mare, aşa cum li se pare celor dintr-o pivniţă, când zăresc ieşirea. Ei se grăbeau şi găseau un târg mare, luminat de soare şi plin de verdeaţă. Această aşezare au numit-o *Lumină*, Luz.

Castelul Sainte-Marie. Am făcut patru desene.

Biserică ridicată de Templieri; foarte aparte şi ciudată; în acelaşi timp cetate şi biserică; împrejmuire crenelată, intrare-donjon.

M-am învârtit împrejur. […] Acolo este cimitirul semănat cu plăci mari, unde crucile şi numele de munteni scrijelite cu un cui se şterg sub ploaie, zăpadă şi paşii trecătorilor.

În cimitir poarta guşaţilor; zidită; guşaţii erau paria. Aveau poarta lor. Joasă, atât cât îţi poţi da seama după linia nelămurită pe care o desenează pietrele din care este făcută.

Vasul de agheasmă de afară este un mic mormânt bizantin delicat, cu două capiteluri aproape romane, ce mai stau încă lipite de el. Acolo se ascunde cheia cimitirului, pentru ca străinii să plătească ca să-l vadă. Căci totul se plăteşte.

Inscripţia de pe mormânt; neciteaţă, ştearsă de vreme, rasă cu cuţitul, acoperită de praf. Se pot desluşi câteva cuvinte spaniole: *Aqui*[I]. *Abris*[II]. Cu toate că *filla de*… pare să fie în dialect. Am descifrat aproape ultimul rând, care, de altfel, nu are niciun sens: SUB DESERTA LO FE

Corbii de pe zidul exterior al absidei au desene curioase Portalul principal, care-l reprezintă pe Isus între cele patru animale simbolice, este romanic; poate cel mai frumos, viguros, solid, puternic şi aspru din câte am văzut. Pe zid, resturi de picturi figurează mozaicuri şi clădiri. Interiorul bisericii este un hambar oarecare.

Sub bolta portalului de la turnul de intrare, picturi bizantine, restaurate şi pe jumătate acoperite de var pierzând astfel mult din specificul lor. În cheia bolţii Christos cu coroana imperială. Dedesubt, îngerii judecăţii de apoi, suflând din trompete următoarea inscripţie:

[I] Aici. (trad. din sp.).

[II] Deschideţi. (trad. din sp.).

SVRGYTE-MORTVY – BENYTE – AD – JVDYCIVM.[III]

La cele patru colţuri câteva urme ale celor patru evanghelişti. Boul cu inscripţia SANC – LUC. Vulturul cu SANC… Mucegaiul a făcut un fel de ceaţă în care restul se pierde. Leul înaripat, în stil foarte frumos, cu inscripţia SANT-MARC. În umbră, un cap de înger cu această urmă de inscripţie:… CTE MYCHAEL.

Gavarnie

După ce ai trecut podul Dourroucats şi nu mai ai decât un sfert de oră până la Gèdre, doi munţi se dau dintr-o dată la o parte, dezvăluind un lucru neaşteptat, indiferent cum ţi-ai imaginat apropierea de Favarnie.

Poate că ai vizitat Alpii, Anzii, Cordilierii; de câteva săptămâni ai Pirineii sub ochi; indiferent ce ai fi văzut, ceea ce zăreşti acum nu seamănă cu nimic ce ai fi putut întâlni în alte locuri. Până acum ai văzut munţi, ai contemplat ridicături de toate formele, de toate înălţimile; ai explorat şei verzi, pante de gnais, de marmură sau de şist, prăpăstii, vârfuri rotunjite sau dantelate, gheţari, păduri de brad amestecate cu nori, ace de granit, ace de gheaţă, însă, repet, nu ai văzut nicăieri în altă parte ce vezi în acest moment la orizont.

În mijlocul unor curbe capricioase de munţi zbârliţi, de unghiuri obtuze şi ascuţite, apar dintr-o dată linii drepte, simple, calme, orizontale sau verticale, paralele sau întretăindu-se în unghiuri drepte şi combinate în aşa fel, încât, din ansamblul lor, reiese chipul strălucitor, real, pătruns de albastru şi soare al unui lucru neverosimil şi extraordinar.

Este oare un munte? Însă ce munte a prezentat vreodată aceste suprafeţe rectilinii, aceste planuri regulate, acest paralelism riguros, aceste simetrii ciudate, acest aspect geometric? Este un zid? Iată într-adevăr turnuri care îl proptesc şi îl sprijină, iată creneluri, iată cornişele, arhitravele, rândurile de pietre pe care privirea le distinge şi ar putea aproape să le numere, iată două spărturi, net decupate şi care parcă trezesc în minte gânduri de asedii, de tranşee şi de asalturi; dar iată şi zăpezi, fâşii mari aşezate pe rândurile de pietre, pe creneluri, pe arhitrave şi pe

---

[III] Sculaţi-vă morţilor, veniţi la judecată. (trad. din sp.). Corect ar fi SURGITE MORTUI, VENITE AD IUDICIUM.

turnuri; suntem în inima verii şi a sudului; sunt, deci, zăpezi veşnice; s-a ridicat vreodată un zid, arhitectură omenească până la nivelul înfricoşător al zăpezilor veşnice? Babelul, rodul efortului unei întregi omeniri, s-a prăbuşit înainte de a-l fi atins.

Ce este acest obiect inexplicabil, care nu poate să fie un munte, dar are înălţimea munţilor, care nu poate să fie un zid, dar are forma zidurilor?

Este în acelaşi timp un munte şi un zid; este edificiul cel mai misterios al celui mai misterios dintre arhitecţi, este coloseumul naturii; este Gavarnie.

Închipuie-ţi această siluetă măreaţă aşa cum se înfăţişează la început de la o distanţă de trei leghe; un zid lung şi întunecos, la care toate ieşiturile, toate cutele sunt subliniate de linii de zăpadă şi ale cărui platforme poartă gheţari. Către mijloc, două turnuri mari; unul la răsărit, pătrat cu un colţ îndreptat către Franţa; celălalt la apus, ferestruit, nu ca un turn, ci ca un mănunchi de turnuleţe; amândouă acoperite de zăpadă. La dreapta, două tăieturi adânci, spărturile care decupează pe zid parcă două vase umplute cu nori, în fine, la dreapta şi la extremitatea de apus, un fel de prag uriaş cutat cu mii de trepte, oferind ochiului, la dimensiuni monstruoase, ceva ce se numeşte în arhitectură cupa unui amfiteatru.

Închipuie-ţi totul aşa cum mi-a apărut: zidul negru, turnurile negre; zăpada strălucitoare, cerul albastru; ceva desăvârşit, mare până la gigantic, senin până la sublim.

Se degajă de aici o senzaţie care nu seamănă cu nicio alta, atât de deosebită şi în acelaşi timp atât de puternică, încât şterge tot restul şi devii, pentru câteva clipe, chiar atunci când apariţia magică a dispărut la o cotitură a drumului, indiferent pentru tot ce nu face parte din ea.

Peisajul înconjurător este şi el minunat; intri într-o vale unde eşti învăluit de toate măreţiile şi harurile. Sate pe două etaje, precum Tracy-le-Haut şi Tracy-le-Bas, Gèdre-Dessus şi Gèdre-Dessous, cu pinioanele lor în scări şi vechea biserică a Templierilor, se ghemuiesc şi se desfăşoară pe coasta celor doi munţi, de-a lungul unui torent, alb de spume, sub tufele vesele şi nebune ale unei vegetaţii fermecătoare. Totul este viu, încântător, fericit, minunat; sunt Elveţia şi Pădurea Neagră amestecate dintr-o dată cu Pirineii. Nenumărate zgomote vesele sosesc ca vocile şi cuvintele acestui blând peisaj, cântec de păsărele, râsete de copii, murmurul

torentului, foşnetul frunzelor, adieri molcome ale vântului.

Nu vezi nimic, nu auzi nimic; abia dacă percepi, din tot acest graţios ansamblu, câteva impresii incerte şi confuze. Apariţia circului Gavarnie îţi este în permanenţă în faţa ochilor şi străluceşte în gândul tău, ca acele orizonturi supranaturale ivite câteodată din străfundul viselor. Seara, întorcându-mă de la Gavernie, un moment minunat. De la fereastra mea, un munte mare umple pământul, un nor mare umple cerul. Între nor şi munte o fâşie subţire de cer crepuscular, senin, viu, limpede şi Jupiter strălucind, piatră de aur într-un râu de argint. Nimic mai melancolic, mai tihnit şi mai frumos decât acest mic punct de lumină între două blocuri de întuneric. […]

De la Auch la Agen

4 septembrie.

Noapte. Diligenţa mergea repede. Eu dormeam. Cu toate acestea percepeam, în chip confuz, zgomotul roţilor şi galopul cailor. Pe urmă somnul a devenit profund. O zdruncinătură m-a trezit. Am întredeschis ochii.

La dreapta mea era o prăpastie. Ca pământ nu vedeam decât marginea drumului. Cerul mi-a apărut sub o înfăţişare atât de ciudată, încât, pe jumătate cufundat în vise, pentru o clipă nici nu îmi dădeam seama bine ce vedeam. La dreapta aburii dimineţii se ridicau la orizont, câţiva nori negri, deşiraţi, se învălătuceau. Un fel de lumină compusă din luna, care apunea, şi zorile, care se ridicau plutea peste tot. La început, am luat cerul marmorat de nori negri şi ceţuri albe, din care nu vedeam decât un colţ prin geamul îngust al portierei, drept un munte uriaş ale cărui coaste se pierdeau în infinit. Pe această pantă vastă, stelele păreau focuri de păstori, aprinse ici şi colo.

Pe urmă, m-am trezit de-a binelea şi am ieşit din această stranie iluzie optică, dar ca spectacol a rămas în continuare minunat.

La orizont, vedeam culcându-se constelaţiile, pe care în mod obişnuit nu le priveam decât în ceasurile când sunt deasupra capului nostru. Ursa mare, deja învăluită de ceţuri, devenise uriaşă. Cele şapte stele ale sale străluceau ca nişte luni şi acest car imens înclinat drept spre pământ, în spatele căruia urma să dispară splendidul său atelaj, dădeau cerului întreg un aer extraordinar şi

fantastic.

Efect al ceţii. Încă adormit, sosind la Agen, am crezut că văd marea. Garona mă păcălea astfel.

Périgueux – Saintes

5 septembrie.

Sf. Front (catedrală). Un prim turn pătrat servea drept tindă. Astăzi este pitit de un pâlc de case. Este locuit de un brutar, care închiriază cele patru etaje unor familii sărmane, care îşi usucă rufele la ferestrele construite de Templieri. Biserică-cetate într-o curte îngustă, unde se ridică clopotniţa. Minunat turn romanic. Pilaştri aproape romani. În vârf, un brâu de colonete, strânse unele într-altele, este încununat de o tiară de piatră. Formă aspră, originală şi rară. În interior, […] la stânga, un minunat altar de lemn din timpul lui Ludovic al XIII-lea. […] Coloane răsucite, pe care se caţără, înălţându-se în spirale, îngeri, păsări, veveriţe, vulturi, o întreagă lume fantastică.

Totul este văruit. Coloane corintiene din secolul al IX-lea. Patru stâlpi mari, pătraţi, arhivoltaţi, între care se deschid culoare în cruce, susţin cupola centrală, ovală, ca în orient.

Construcţia are forma unei cruci greceşti cu cinci cupole.

În cor, sub pupitru, este piatra de mormânt a lui Saint-Front. Pupitrul permite să se poată citi primele cuvinte ale epitafului:

SEPVL
CHRVM
BEATI
FRON

şi le ascunde pe următoarele. Saint-Front a fost primul apostol din Perigord.

Urcându-te în turn trebuie să te opreşti la jumătatea drumului pentru a vizita ceea ce se află deasupra bolţii. Foarte curios. Şarpante. Praf. Ascunzişuri. Sculpturi şterse, coloane ciuntite semănând cu nişte mumii ce stau în picioare în învelişul lor, sprijinite de zid. Scări. Găuri pătrate, alveole vechi ale unor clopotniţe rase din temelie. Cele cinci cupole erau descoperite. În secolul trecut s-a construit deasupra unui acoperiş. De aici acest interior ciudat, amestec de arhitectură şi de întâmplare, care aminteşte de coşmarurile lui Piranesi. (Ultimul episcop, Gousset,

astăzi arhiepiscop de Reims, a dărâmat corul roman ca să-şi mărească grădina.)

De la înălţimea turnului se vede întregul oraş, un morman de pinioane şi turnuleţe, unul din acele labirinturi de acoperişuri ascuţite, unde apare, în toată fantezia, genul năbădăios şi bogat al secolului al XV-lea. Peisajul se împarte în două, un oraş roşiatic şi o câmpie verde. Isle, un râu frumos, este hotar de despărţire; un cerc de coline mărgineşte şi închide bazinul. În fund se zăreşte, la capătul unei străzi, care se numeşte strada Vechilor Cimitire, turnul Vésune, vechi templu al lui Venus, iar pe o înălţime, contururile nedefinite ale taberei lui Cesar.

Acoperişul, construit în ultimul secol, ascunde cupolele şi strică silueta construcţiei. Iarba creşte pe clopotniţă. Te urci din scară în scară până la brâul de colonete. Câte unele sunt din marmură. Afară, timpul a săpat în piatră vase de agheasmă, pe care ploaia are grijă să le ţină pline.

Sub biserică se află o criptă plină de oseminte.

Turnul Vésune. – Templul lui Venus, din care evul mediu a făcut un loc pentru spânzurătoare. Acolo erau spânzuraţi criminalii. Un turn uriaş zidit din pietre mici. Avea o îmbrăcăminte de marmură, care a căzut. Acest turn spintecat la răsărit, perpendicular ca şi cetăţile ale căror întărituri erau dărâmate de cardinalul de Richelieu, este atât de mare, încât ai putea spune că este un mic circ, Se află într-o vie, unde se intră printr-o poartă, ce pune un clopoţel în mişcare. În felul acesta, proprietarul mai câştigă câţiva bănuţi. Tronsoane de coloane romane. Câmp de porumb. Butuci de viţă. Livadă. În interiorul turnului am găsit nişte încântătoare resturi din timpul Renaşterii, amestecate cu dărâmături antice. Iarbă. O mică ridicătură înierbată unde se punea spânzurătoarea. Patru plafoane, aşa după cum se văd urmele smulgerii din zid, s-au prăbuşii pe rând. Chiar pe locul pe care a fost spânzurătoarea, lângă o piatră ce seamănă cu un altar roman, zace o încântătoare rămăşiţă a Renaşterii, pe care întâmplarea a spart-o în formă de cruce. Salamandra este în mijloc şi doi îngeri se roagă de o parte şi de alta. Deci, secolul al XVI-lea a construit, fără îndoială, ceva, o capelă sau un altar, chiar lângă turnul Vésune. Iarba este acoperită de cucute şi sipică înflorite. În jurul restului de turn, rămas în picioare, erau nouă deschideri arhivoltate, care au fost zidite cu cărămidă.

Castelul Barrières. Lângă turnul Vésune. O ruină frumoasă.

Interior drăguţ. Secolul al XV-lea. Resturi romane. Antablament. Coloane scobite, din care s-au făcut jgheaburi pentru rezervor. Capiteluri romane drept scaune. Iedera ţine loc de tapiţerie. Pervazul înalt al unei sobe mari cu colonete. Un altar roman într-o intersecţie. O uşă frumoasă cu un postament împodobit. Urme de săpături. Pardoseală de cărămidă. Această ruină pare să aparţină unui proprietar inteligent.

După Périgueux. Castelul Evêque, încântător mic castel din secolul al XV-lea. Reşedinţa de vară a episcopilor de Périgueux. Aparţine unui avocat.

Angoulême. Zărit numai. Răsăritul soarelui. Ora cinci dimineaţa. În centrul oraşului un castel din secolul al XIII-lea şi al XV-lea. Serveşte la ceva. Un soldat de gardă. Cu atât mai bine, nu va fi dărâmat. Catedrală romanică. Un minunat portal cu cinci etaje de basoreliefuri, zid încărcat cu arabescuri şi statui, stricat de un oblon albastru aşezat în mijloc. O frumoasă clopotniţă romanică cu cinci etaje, ca şi portalul.

După Angoulême. *Jarnac*. Nicio urmă a localităţii istorice. Un târg, lung, alb cu acest afiş galben lipit pe un zid: *Bal la domnul Baraud*. — Îmi aduc aminte că am văzut, în 1821, în anticamera ducelui de Rohan la Laroche — Guyon, un tablou frumos şi rar, pictat pe lemn, reprezentând duelul dintre Jarnac şi Châtaigneraye.

Cognac. Vechi oraş, ciudat, destul de bine păstrat.

Saintes. Vechiul pod şi-a pierdut tot farmecul. Tăiat şi rostuit, în acest moment se dărâmă arcul de triumf, pentru a fi transportat în altă parte, cel puţin aşa se spune. Lucrare barbară şi făcută în bătaie de joc. Podul este încărcat de resturile arcului de triumf, făcut praf. Am văzut cum se transporta piatra numerotată cu numărul C 5; o zdruncinătură era cât pe-aici să răstoarne căruţa. Puţin mai lipsea ca piatra să nu cadă pe caldarâm şi să nu se sfarme în bucăţele, aşa cum s-a întâmplat şi cu două treimi din monument. Nu au mai rămas decât cele două arcuri de jos. Lucrătorii deasupra, şarpanta deasupra şi împrejur, o macara suspendată. Vechile pietre roase de vreme şi mâncate de ploaie, sunt zdrobite sub presiunea scărilor. Acolo, în colţ la dreapta, o coloană angajată, cu caneluri, va fi desigur refăcută sau va lipsi. Asta se numeşte a salva un monument. Podul, după cum se pare, stânjenea navigaţia. La vremea când a fost construit, după cum îmi spunea un bătrân marinar, marea era prezentă la Saintes mai mult decât acum. Acuma pilonii au rămas în afară cu trei, patru picioare.

S-a încercat să fie tăiaţi sub o boltă. Însă este o construcţie atât de iscusit îmbinată, încât totul se susţine. Nu s-ar fi putut tăia într-un loc, fără să se pătrundă tot restul. De aici, această regretabilă dărâmare.

La Saintes sunt trei clopotniţe foarte frumoase, una romanică, pe malul drept. Celelalte două, gotice, pe malul sting. Dintre aceste două clopotniţe, prima este cea mai puţin veche. Este din secolul al XV-lea, foarte bogată şi măreaţă, dar din păcate a fost acoperită cu o cupolă urâtă. Face parte din biserica Saint-Pierre, care are un portal frumos. Nu sunt vitralii, zidurile sunt zugrăvite şi în fundul absidei se află o frumoasă capelă în stilul Renaşterii. Pe zidul exterior, al părţii rotunde a corului, acest anunţ: *Bossuet, aprod*. Cealaltă biserică, Sainte-Eutrope, este din secolul al XIV-lea şi se află în afara oraşului. Pe aproape este un circ roman (nu l-am văzut).

Râul Charente, între Saintes şi Rochefort, este tot ce poate fi mai încântător. Râu îngust, limpede şi repede. Pajişti şi dealuri. Vechi castele, ca Tailleborg, vechi oraş, ca Saint-Savinien. Câteva leghe mai departe, acest râu ajunge în mlaştini şi devine un smârc de noroi pe care fluxul îl mişcă şi îl face puturos.

Insula Orléron

8 septembrie.

Închipuie-ţi o oglindă aşezată pe pământ şi pe această oglindă culcată o scară sau, şi mai bine zis, o fereastră cu cercevea cu tot şi cu geamuri; dă-i acestei ferestre un înconjur de un sfert de leghe şi vei avea imaginea unui bazin, din care se extrage sarea. Când oglinda îşi pierde lustrul, înseamnă că s-a ales sarea.

Îţi poţi imagina o limbă de pământ lungă, netedă, îngustă, care apare privirii din văzduh, acoperită de aceste uriaşe ferestre ce de-abia lasă între ele mici fâşii înguste de pământ la rândul lor acoperite cu pipirig şi tamarin; ici şi colo câteva fânaţuri şi puţină vie, care este îngrăşată cu iarbă de mare şi care dă un vin uleios şi amărui, câteva pâlcuri de copaci, câteva drumeaguri; din loc în loc, câteva aşezări albe de-a lungul coastei; spre partea franceză, o salbă de fortificaţii, spre ocean o râpă, numită coasta sălbatică, în partea de miazăzi a limbii de pământ, dune presărate cu pini vestesc apropierea pământurilor sterpe; învăluie acest loc cu ceţuri

cenuşii şi murdare, care se ridică din mlaştini, din toate părţile, şi vei avea imaginea insulei Orléron.

Dacă, după ce ai contemplat ansamblul, mai iei în considerare şi detaliul, tristeţea începe să crească cu fiecare pas pe care îl faci şi te simţi cuprins de o îndurerată strângere de inimă.

Un ţărm de noroi, un orizont pustiu, două sau trei mori învârtindu-se greoi; vite slăbănoage, într-o păşune firavă; pe marginea mlaştinilor grămezi de sare, conuri cenuşii sau albe, după cum sunt acoperite cu paie, pentru timp de iarnă, sau expuse la soare, pentru a se usca; pe pragul caselor, tinere frumoase şi palide, copii gălbejiţi, bărbaţi istoviţi şi cuprinşi de friguri, puţini bătrâni, friguri peste tot, iată mica lume tristă în care te afunzi.

Nu se ajunge uşor la insula Orléron. Trebuie să vrei acest lucru. Călătorul este condus cu băgare de seamă pas cu pas, dându-i-se parcă timp de gândire şi de răzgândire.

De la Rochefort este condus la Marennes cu un fel de omnibus, ce pleacă din Rochefort de două ori pe zi. Este o primă iniţiere.

Trei leghe printre mlaştinile sărate. Câmpii întinse unde se ridică, ca două obeliscuri într-un cimitir, cele două clopotniţe englezeşti, cu fleşă de piatră, de la Moise şi Marennes; de-a lungul drumului, băltoace de apă verzuie; la toate câmpurile, care sunt de fapt mlaştini, uriaşe împrejmuiri ferecate; niciun trecător; din timp în timp câte un vameş, cu puşca la umăr, în picioare, în faţa bordeiului de pământ şi mărăcini, cu o faţă galben-vânătă şi încremenită; niciun pom; niciun adăpost contra vântului şi ploii, dacă este iarnă, contra soarelui, dacă este caniculă, un frig glacial sau o căldură de cuptor; în mijlocul mlaştinilor, cătunul nesănătos Brouage, închis în pătratul zidurilor, cu ruinele sale din timpul războaielor religioase, cu casele joase, spoite ca şi mormintele de care vorbeşte biblia, şi cu stafiile sale, tremurânde din faţa porţilor, în plină amiază. Aceasta este prima parte a călătoriei.

Dacă ţii neapărat să continui la Marennes, un vizitiu de haraba pune mâna pe tine, te introduce într-un recipient făcut să conţină cel mult şase persoane, dar acum are cincisprezece, şi, aceşti cincisprezece răbdători în interior şi un munte de bagaje pe imperială se urnesc în pasul şchiopătat şi nesigur al unicului cal, de-a curmezişul pământurilor sterpe, până la Pointe.

Acolo, dacă tot mai vrei, eşti debarcat sau îmbarcat, alege cuvântul, într-unul din acele vase plutitoare şi nesigure pe care localnicii le numesc *riscă-tot*. Trei mateloţi, patru vâsle, două

catarge şi două pânze, din care una se numeşte taie-vânt. Sunt de făcut două leghe pe acest fel de plută. Marinarii care încarcă vasul încep prin a pune în siguranţă, în cel mai bun loc, boii, caii, căruţele, apoi se găsesc locuri pentru bagaje şi la urmă în spaţiile care mai rămân, între coarnele unui bou şi roţile unei căruţe, sunt vârâţi călătorii.

Acolo poţi visa, fiind la bunul plac al vântului, soarelui sau ploii. În timpul călătoriei auzi horcăind călătorii atinşi de friguri şi mugind strâmtoarea de la Maumusson, care se află la capătul insulei şi pe care marinarii o ascultă pe o rază de cincisprezece leghe. Pentru a te distra ţi se explică natura acestui zgomot.

Strâmtoarea de la Maumusson este unul din buricele mării. Apele râurilor Seudre, Gironde, curenţii mari ai oceanului şi curenţii mai mici ai extremităţii meridionale a insulei apasă, din patru părţi diferite, pe nisipurile mişcătoare pe care marea le-a îngrămădit pe ţărm şi fac din această masă un vârtej. Nu este un abis, marea pare plană şi netedă la suprafaţă şi numai o uşoară mlădiere dacă se observă, dar sub această apă liniştită se aude un zgomot asurzitor.

Orice vas care atinge strâmtoarea este pierdut. Pur şi simplu se opreşte, pe urmă se afundă încet, continuu, descreşte în înălţime puţin, câte puţin. Sabordul dispare repede scufundându-se sub valuri, apoi verga şi platforma din jurul catargelor. Nu se mai distinge decât vârful catargului. Se mai face o mică cută pe mare şi totul a dispărut. Nimic nu poate opri în mişcarea înceată, dar cumplită, înfricoşătoarea spirală care a cuprins vasul.

Cu toate acestea vasele, care dislocă puţină apă, traversează cu îndrăzneală strâmtoarea. Fără pericol, spun marinarii. O clipă după aceea adaugă: totuşi Monier, care era pilotul castelului, abia de-a avut timp, într-o zi, să se arunce în mare, lăsând să i se scufunde barca şi a înotat patru ore până a putut ieşi din strâmtoare.

Printre aceste povestiri, sosim. Este coborâtă pânza taie-vânt, aruncată parâma şi aşezată puntea.

La dreapta o fortăreaţă, închisoarea la stânga, o plajă îngrozitoare, care înseamnă friguri; se debarcă între amândouă.

Servitoare frumoase din Charente, cu nişte pălării albe, mari, pe care le poartă cu graţie, te aşteaptă la capătul zigzagului, îţi iau valiza şi sacul de noapte şi te conduc, mergând înainte.

Mergi de-a lungul unor întărituri la baza cărora mişună, în toate atitudinile de muncă, câteva sute de oameni îmbrăcaţi în cenuşiu, scofâlciţi, tăcuţi, păziţi de jandarmi, săpând nişte şanţuri, într-un

mâl infect. Sunt cei condamnaţi la ghiulea, soldaţi sărmani, marea majoritate dezertori din cauza dorului de ţară, pe care legea nu-i înfierează, dar un cod excepţional îi pedepseşte aspru; şi care vin să moară acolo, deşi nu sunt condamnaţi la moarte.

În timp ce faci aceste reflecţii, ajungi la *Calul bălan*, hanul de acolo. Este într-adevăr uni han bun. Eşti introdus într-o cameră mare, văruită, în mijlocul căreia înaintează un pat mare cu baldachin, ca un promontoriu, după moda secolului al XVII-lea. Pereţii sunt albi, cearşafurile albe, hangiul este prietenos, hangiţa plăcută, totul este îmbietor şi plăcut în acest han. Numai să nu priveşti apa care ţi s-a pus în cană, numită în partea locului apă dulce.

În seara în care am sosit la Orléron, eram copleşit de tristeţe.

Această insulă mi se părea dezolantă, dar nu îmi displăcea. Mă plimbam pe plajă, mergând printre ierburile de mare ca să evit noroiul. Mergeam de-a lungul şanţurilor castelului. Condamnaţii tocmai se întorseseră. Se făcea apelul şi auzeam vocile lor răspunzând pe rând ofiţerului inspector, care le pronunţa numele. La dreapta, mlaştinile se întindeau cât vedeai cu ochii, la stânga, marea, de culoarea plumbului, se pierdea în ceţurile care ascundeau coasta.

§ Vezi Desen nr.33 din Anexă

În toată insula nu vedeam altă fiinţă omenească decât un soldat de pază, nemişcat, pe colţul cel mai proeminent al unui meterez, desenându-se pe ceaţă. Greu zăream în depărtare, la orizont, mica fortăreaţă, izolată în mare, între pământ şi insulă, care se numeşte „pâlcul”. În larg niciun zgomot. Nicio pânză. Nicio pasăre… Acolo unde cerul se uneşte cu pământul, la asfinţit, apărea o lună enormă şi rotundă, care părea, în aceste ceţuri palide, stafia înroşită, dar lipsită de poleială, a celei adevărate.

Aveam moartea în suflet. Poate că vedeam totul prin sufletul meu copleşit. Poate că într-o altă zi, la o altă oră aş fi avut altă impresie. Dar în această seară totul era pentru mine funebru şi melancolic. Mi se părea că această insulă este un sicriu enorm, culcat în mare şi că luna îi este lumânarea.

NOTĂ

La 8 septembrie Victor Hugo scria:

„Aveam moarte în suflet” — „În această seară totul era pentru mine funebru” — „Mi se părea că această insulă era un mare sicriu culcat în mare”.

A doua zi, Victor Hugo, fugind din insula nesănătoasă în care a trăit sub această apăsare, se afla la Rochefort. Aşteptând plecarea diligenţei, a intrat într-o cafenea unde a cerut o bere. I-a căzut un ziar sub ochi.

Dintr-o dată, martorul l-a văzut îngălbenindu-se, ducându-şi mâna la inimă, ca şi cum ar fi împiedicat-o să nu plesnească, şi ridicându-se, a ieşit din oraş, mergând ca un nebun, de-a lungul întăriturilor.

Ziarul pe care îl citise povestea, despre catastrofa de la Vilequier.

Cu cinci zile mai devreme, la 4 septembrie 1843, fiica sa Léopoldine, a pierit într-o plimbare pe Sena.

Era măritată de-abia de cinci luni cu Charles Vacquerie, care, neputând-o salva, a vrut să moară cu ea.

Sunt înmormântaţi la Villequier în acelaşi sicriu.

Astfel a fost întreruptă, călătoria în Pirinei. Nenorocitul părinte s-a întors în grabă la Paris.

S-a citit şi se va citi în veci în Contemplaţii, minunatele şi îndureratele poeme intitulate PAUCA MEAE[I].

[I] Cu această notă a ediţiei franceze se încheie ciclul de *Scrisori din călătorie*.

POSTFAŢA

Ca şi Rinul, care relata periplul renan al poetului din anii 1838–1839, impresiile de călătorie, grupate sub titlul *Franţa şi Belgia* şi *Alpii şi Pirineii*, se situează cronologic în perioada 1834–1837 şi, respectiv, 1839–1843. Este epoca în care Hugo, turist de vocaţie, străbate în fiecare vară, dimpreună cu iubita sa, Juliette Drouet, un spaţiu care se întinde de la Anvers şi Rouen la Avignon, de la Berna la Biarritz şi Pampeluna.

Spre deosebire de *Rinul*, care a apărut în 1842, cele două memoriale de călătorie au rămas inedite în timpul vieţii poetului apărând postum: *Alpii şi Pirineii* în 1890, *Franţa şi Belgia* în 1892. Deosebirile nu se opresc doar aici: *Rinul* îşi propunea să fie o meditaţie politică şi morală asupra relaţiilor dintre Franţa şi Germania şi să schiţeze soluţii originale pentru dialogul dintre cele două naţiuni în concertul european. *Franţa şi Belgia, Alpii şi Pirineii* rămân doar simple note de călătorie, sub forma epistolară, fără un plan şi intenţii predefinite. În sfârşit, dacă materia *Rinului* era mai omogenă şi mai severă, periplul întreprins de Hugo pe meleaguri normande şi bretone, valone şi flamande, elvete, provensale, basce şi spaniole permite o încântătoare diversitate de notaţii.

Hugo este într-adevăr un turist de vocaţie. Mai întâi, pentru că dispune de o condiţie fizică excepţională. O călătorie, mărturisea el, nu poate fi gustată din plin decât dacă o faci pe jos. Poetul străbate astfel zilnic kilometri întregi, cu ardoarea unui infanterist. O masă copioasă şi un somn adânc îi refac imediat forţele. A doua zi o ia de la capăt cu aceeaşi bună dispoziţie. Călătoreşte pe vreme bună, ca şi pe vreme rea; arşiţa, ploaia sau frigul îl lasă indiferent. Nimic nu-l poate împiedica să cunoască locuri, oameni, situaţii. Puterea sa rămâne intactă până la adânci bătrâneţi. Reîntors în Franţa, octogenarul glorios lua încă diligenţă din mers, ieşea iarna fără palton şi cu capul descoperit, urca trei sau patru etaje fără să obosească. O durere de dinţi, pe la 70 şi ceva de ani, l-a lăsat perplex prin noutatea ei… Dintre toţi marii creatori ai veacului trecut, Hugo se aseamănă poate cel mai mult cu universul natural. Coordonatele lor sunt identice sau similare: aceeaşi vitalitate extraordinară, crescută din furtuni şi hrănită de linişti adânci; aceeaşi longevitate care devine, prin creaţie, eternitate; aceeaşi

unitate percepută în diversitatea ei infinită; aceeaşi aspiraţie către opera totală, prin lupta elementelor şi contopirea lor.

Cu acest temperament de faun, Hugo este un reporter înnăscut, căruia îi place şi care ştie să vadă. Notele sale de călătorie, precum volumul de faţă, ca şi admirabila proză din *Lucruri văzute*, o dovedesc din plin. Universul senzorial şi moral se organizează într-o viziune antitetică, tipic hugoliană, în care notaţia faptului real este corelată cu semnificaţii mai profunde şi tainice. Călătorul nostru este totodată un realist şi un vizionar, un moralist şi un povestitor, un liric şi, uneori, un umorist. În relatarea hugoliană, accentul cade mai ales pe descrierea oraşelor, a monumentelor şi peisajelor şi mai puţin pe evocarea oamenilor, care sunt totuşi prezenţi, dar pe un plan secundar, de fundal. Procedeul favorit al poetului este să surprindă, printr-un racursiu bazat pe valori antitetice, profilul obiectului care i-a reţinut atenţia. Avem astfel de-a face cu microportrete, care se repetă în infinita lor varietate.

Grandoarea fascinantă a Muntelui Saint-Michel este, bunăoară, redată prin câteva rânduri definitive: *„Din afară, Muntele Saint-Michel apare de la opt leghe de pe pământ şi de la cincisprezece de pe mare, ca un lucru sublim, o piramidă minunată unde fiecare temelie este o stâncă uriaşă modelată de ocean sau o locuinţă înaltă sculptată de evul mediu, şi acest bloc monstruos se reazemă fie pe un deşert de nisip, ca şi Cheops, fie pe întinsul mării, ca Tenerife”*.

Vraja pe care o resimte în minunata, unica Grand'Place din Bruxelles face de asemenea obiectul unei notaţii sintetice: *„Primăria din Bruxelles este o bijuterie comparabilă cu fleşa de la Chartres: o uluitoare fantezie de poet ţâşnită din capul unui arhitect. Şi pe urmă piaţa care o înconjoară este o minune. În afară de două-trei case pe care nişte pedanţi moderni le-au denaturat, nu-i faţadă să nu însemne o dată, un costum, o strofă, o capodoperă. Aş fi vrut să le desenez pe toate, una după alta”*.

În puritatea sa senină, Avignon este comparat cu Roma şi Atena: *„De departe, minunatul oraş, având ceva din destinul Romei, are ceva din forma Atenei. Zidurile sale, cu piatra aurită ca a augustelor ruine din Peloponez, sunt ca un reflex al frumuseţii greceşti. Ca şi Atena, Avignon are o acropolă; castelul papilor este Partenonul său”*.

Comparaţia antitetică este folosită şi pentru a evoca vechiul şi noul Bordeaux: *„Bordeaux este un oraş ciudat, original, poate unic.*

Luaţi Versailles şi amestecaţi-l cu Anvers şi veţi avea Bordeaux… În partea modernă totul respiră măreţia, ca la Versailles, în cea veche, totul aminteşte istoria, ca la Anvers”.

Procedee similare revin pentru majoritatea oraşelor vizitate: Malines, Gand, Dijon sau Sens.

Alteori, ca în cazul Genevei, observaţia lui Hugo devine mult mai critică, comparaţiile lirice lăsând locul unor intuiţii exacte şi lucide: *„Geneva este totuşi un oraş situat admirabil, cu multe femei frumoase, câteva inteligenţe alese şi o mulţime de plozi încântători, ce se joacă sub copaci pe malul lacului. Cu asta îi poţi ierta conducerea meschină, nătângă, ridicolă şi cicălitoare, păcătosul şi caraghiosul control al paşapoartelor, magazinele de contrafaceri, splaiurile sale noi, insula lui Jean-Jacques încălţată cu un sabot de piatră, strada sa Rivoli, şi galbenul ei şi albul, şi ipsosul şi creta sa. Totuşi încă puţin şi Geneva va deveni un oraş plictisitor”*.

Cum era de aşteptat, pentru călătorul romantic natura constituie o temă predilectă de contemplaţie. În special marea, marea infinită, marea calmă, cenuşie sau verde, dar şi marea brăzdată şi chinuită de valuri, deasupra cărora zgomotul vântului se desfăşoară ca o imensă perdea. *„Nimic nu lasă sufletului* – mărturiseşte Hugo – *o impresie mai nedesluşită şi mai sfâşietoare decât visele desprinse din realitate. Mergi deasupra şi ele plutesc în jurul tău”*.

Alteori, cum i se întâmplă la Berna, la Lucerna sau la Zürich, Hugo ajunge la porţile cetăţii după căderea nopţii. Configuraţia oraşului capătă proporţii şi semnificaţii inedite, sub imperativul misterios al întunericului. Funcţiunea nopţii, de transfigurare poetică a realităţii, este surprinsă cu o remarcabilă putere de discernământ: *„Nu-mi displace acest fel de a sosi în oraşe. Când vii într-un oraş noaptea, te primeşte un amestec de întuneric şi sclipiri de lumini, care-ţi arată lucrurile şi umbrele pe care le ascund, de unde rezultă o privelişte exagerată şi himerică, ce are farmecul său. Este un amestec de cunoscut şi necunoscut, unde mintea poate visa în voie. Multe lucruri, care ziua sunt banale, în umbra nopţii câştigă o anumită poezie. Noaptea profilul lucrurilor creşte, iar ziua devine plat.”*

Este cunoscută pasiunea lui Hugo pentru corpul sonor al cuvintelor, pentru rima rară şi perfectă, pentru termenii exotici sau arhaici. Călătorul de pe meleagurile Elveţiei germanice nu scapă nici el unor astfel de tentaţii, când acumulează cu o vădită satisfacţie toponime cu o rezonanţă cam barbară: Titlis, Prosa,

Crispait, Badus, Galenstock, Frado, Furka, Mutthorn, Beckenriederberg, Urahorn, Hochstollen, Rothhorn, Thierstock, Brunig…

Un aspect emoţionant al memorialului de călătorie din Franţa şi Belgia îl constituie referirile la Napoleon. Ca multe alte spirite din generaţia romantică, Hugo a rămas marcat toată viaţa de personalitatea uriaşă a celui care, până a o duce la prăbuşire, adusese Franţei o glorie incontestabilă. Chiar şi după 1852, când ideile sale politice aveau să se constituie într-un crez democratic şi republican, Victor Hugo nu se va putea împiedica să nu proslăvească legenda lui Bonaparte. Figura idealizată a împăratului îi va servi de altfel în lupta pe care, vreme de aproape două decenii, poetul exilat o va duce împotriva celui de-al doilea imperiu şi a lui Napoleon-cel-mic. Călătorul din anii '30–40, fără a se mai declara bonapartist, rămâne sensibil la amintirea lui Napoleon. Aşa bunăoară, contemplarea Alpilor maritimi îl face să mediteze asupra sorţii lui Napoleon şi a rolului misterios pe care muntele l-a avut în viaţa acestuia. Pasajul, construit pe tehnica racursiului antitetic, este remarcabil prin sugestivitate şi putere emotivă: *„Napoleon a trecut Alpii de două ori. Destinul pare să fi ţesut un fel de armonie misterioasă între acest om şi aceşti munţi. Prima dată a traversat Alpii la Saint-Bernard, el în plină ascensiune, munţii în toată semeţia lor; a doua oară i-a traversat între Cannes şi Digne, ei către împlinirea sfârşitului, el în declin. La Saint-Bernard el mergea din Franţa în Italia, la Cannes revenea din Italia în Franţa. La Saint-Bernard avea o armată tânără, desculţă, zdrenţăroasă, veselă, aproape nedisciplinată, înflăcărată de lucrurile mari ce urma să le săvârşească. La Cannes avea o mână de veterani, trişti, credincioşi, copleşiţi de lucrurile imense făptuite. La Saint-Bernard era Bonaparte prefigurându-l pe Napoleon. La Cannes era Napoleon transformat în Buonaparte. Norocul îi întorsese spatele.”*

Ducându-se la Bruxelles, Hugo refuză să meargă şi la Waterloo. Patriotismul lui exacerbat nu-i permite să aducă acest omagiu lui Wellington. Pentru poet, bătălia de la Waterloo este triumful incontestabil şi absolut al mediocrităţii asupra geniului.

Dacă evocarea melancolică şi pasionată a lui Napoleon adăuga o dimensiune paseistă memorialului de călătorie, Hugo rămâne un spirit deschis noului, gata să înţeleagă marile prefaceri tehnice ale civilizaţiei veacului al XIX-lea: *„M-am împăcat cu căile ferate, e un lucru foarte frumos… Este o cadenţă minunată şi ca să poţi să-ţi dai*

seama trebuie să o fi simţit. Viteza e nemaipomenită. Florile de la marginea drumului nu mai sunt flori, sunt numai pete sau mai curând linii roşii sau albe; nu mai există puncte, totul s-a transformat în linii; lanurile de grâu par cosiţe mari galbene, cele de lucernă par nişte şuviţe verzi; aşezările, clopotniţele şi arborii dansează şi se amestecă nebuneşte la orizont...”

Oamenii ocupă, cum am mai spus, un loc secundar în aceste impresii de călătorie, iar când apar, într-un han sau o diligenţă, portretul lor este doar schiţat. Face poate excepţie o relatare, inserată în periplul elveţian, şi intitulată *„Saltimbancii”*. Povestea tragică a rivalităţii dintre două femei, una tânără şi alta bătrână, în jurul bărbatului iubit se constituie ca o mică schiţă romantică demnă de autorul lui *Notre-Dame de Paris* prin culoare, patetism şi mişcare.

Paginile care şi-au păstrat însă întreaga prospeţime sunt cele în care imaginile călătorului din 1843, ajuns în sud-vestul Franţei, la Bayonne, încep să se suprapună peste amintirile copilului din 1811. Mai bine de treizeci de ani separă notaţiile scriitorului adult de gândul reînviat al copilului de altădată trăind pe aceleaşi meleaguri. Observatorului atent şi imaginativ i se adaugă astfel un „poet al memoriei”, ceea ce dă o tonalitate nouă, mai caldă şi plină de melancolie, discursului hugolian. Călătoria devine pelerinaj.

Bayonne a rămas în memoria poetului ca un loc înfloritor şi surâzător; acolo se află cea mai veche amintire a inimii lui. Chipul blond şi suav al adolescentei de cincisprezece ani de care se îndrăgostise copil – model probabil al Pepitei din *Arta de a fi bunic* – îi prilejuieşte o meditaţie asupra scurgerii inexorabile a timpului şi imposibilităţii de a regăsi fericirea de odinioară: *„Oamenii în spaţiu sunt ca orele în timp. Când au sunat au şi dispărut. Unde se duce tinereţea noastră? Unde se duce copilăria noastră? Vai, unde este fetişcana din 1812? Unde este copilul de-atunci? În acea vreme ne atingeam, ne mai atingem poate şi-acum, şi totuşi e o prăpastie între noi. Memoria, această punte a trecutului, este frântă între ea şi mine. Ea nu ar cunoaşte chipul meu, şi eu nu aş recunoaşte sunetul glasului ei. Ea nu-mi mai cunoaşte numele, eu nu-l ştiu pe-al ei.”*

Alteori, periplul de la poalele Pirineilor îl duce la Biarritz, pe-atunci un sat cu case albe, cu acoperişuri de ţiglă roşie şi cu obloane verzi, cu o plajă în care, pe un ţărm blând şi neted, te afli în mijlocul unui fabulos labirint de stânci, scăldate de albastrul

cerului, de lumina şi umbra soarelui, de spuma mării şi freamătul vântului. Hugo este sedus de acest Biarritz frust şi patriarhal, deşi îi intuieşte, îngrijorat, viitorul: acela de a deveni, între Madrid şi Paris, o staţiune frivolă şi dornică de câştig, care-şi va pierde foarte curând farmecul primitiv. Oraşele scăldate de mare – comentează Hugo – ar trebui să-şi păstreze cu sfinţenie fizionomia lor naturală. Oceanul are toate darurile, toate frumuseţile, toată măreţia. Când ai oceanul, la ce bun să mai copiezi Parisul?

Într-o scrisoare trimisă prietenului său, pictorul Louis Boulanger, Hugo notează: *„În ziua de 27 iulie 1843, la ora zece şi jumătate dimineaţa, când să intru în Spania, între Bidart şi Saint-Jean-de-Luz, în faţa porţii unui han prăpădit, am revăzut o veche căruţă spaniolă cu boi. Adică, mica căruţă de Biscaya, cu doi boi şi două roţi din lemn compact, care se învârtesc o dată cu osia şi fac un zgomot asurzitor ce se aude de la o leghe în munte… Eram mic de tot, când am traversat aceşti munţi şi când l-am auzit pentru prima oară. Ieri, când mi-a izbit urechile, m-am simţit dintr-o dată întinerit. Auzindu-l numai, mi s-a părut că retrăiesc toată copilăria şi nu ştiu prin ce stranie şi supranaturală influenţă, memoria îmi devenise proaspătă ca zorile de april, totul revenindu-mi dintr-o dată în minte; cele mai mici detalii ale acelor vremuri fericite îmi apăreau limpezi, strălucitoare, luminate parcă de soare-răsare. Pe măsură ce căruţa cu boi se apropia, cu muzica ei sălbatică, revedeam clar acel încântător trecut şi mi se părea că între acel trecut şi astăzi nu mai era nimic. Era ieri.”* Pagina este remarcabilă, în măsura în care Hugo stabileşte o corelaţie precisă între o senzaţie (zgomotul căruţei cu boi), starea lui de fericire şi, imediat, amintirile din copilărie. Mecanismul acesta este prezentat desigur mai direct decât la Proust, în celebra pagină în care gustul unei „madeleine” muiate în ceai declanşează un proces psihic similar. Nu este însă poate prea riscant să-l situăm pe Hugo ca pe un precursor şi în această privinţă.

Până la sfârşitul memorialului de călătorie, observaţia şi amintirea vor constitui cele două coordonate ale relatării hugoliene, mai ales în momentul în care, intrând în Spania copilăriei sale, comparaţia prezentului cu trecutul, aş spune chiar fuziunea lor, devine tot mai frecventă.

Irun, aşezare, tipic spaniolă altădată, cu case negre, străzi înguste, balcoane de lemn şi porţi de cetate, a devenit un oraş în stil Empire şi în mahon, cu case albe şi obloane verzi. Unde este

istoria? exclamă călătorul nostru. Unde este trecutul? Unde este poezia? Unde sunt amintirile?

Pamplona, pe care nu a văzut-o niciodată, pare să rezume întreaga Spanie trăită altădată de copilul Hugo; amintirile ţâşnesc din nou din străfundul memoriei şi vin să se suprapună realităţii, mai adevărate parcă decât ea: *„Sunt la Pamplona şi nu aş putea să spun ce resimt. Nu văzusem niciodată acest oraş, dar mi se părea că recunoşteam fiecare stradă, fiecare casă, fiecare uşă. Toată Spania pe care o văzusem în copilărie îmi apărea aici. Ca şi în ziua în care am auzit trecând prima căruţă cu boi, treizeci de ani se şterg din viaţa mea; redevin copil, micul francez*, el niño, el chiquito frances, *cum mi se spunea. O lume întreagă, care dormita în mine, se trezeşte şi mişună în memoria mea. O credeam aproape ştearsă şi iat-o mai strălucitoare ca oricând. Aceasta este, cu siguranţă, adevărata Spanie. Văd pieţe cu arcade, caldarâmuri cu mozaic de pietricele, balcoane cu acoperăminte de pânză, case pictate cu ornamente preţioase şi dantelate, care îmi fac inima să bată. Mi se părea că totul era ieri. Da, într-adevăr, parcă ieri am intrat pe marea poartă a oraşului, ce da pe o mică scară; am cumpărat într-o duminică, mergând la plimbare cu tinerii mei colegi de la seminarul nobililor, nişte covrigi pipăraţi din această prăvălie, de al cărui fronton atârnă piei de ţap pentru transportul vinului; m-am jucat cu mingea de-a lungul acestui zid înalt, în spatele unei biserici vechi. Toate astea sunt pentru mine sigure, adevărate, distincte, palpabile.”*

Multe alte pagini ar merita să fie amintite: lunga şi pitoreasca evocare a satului uitat de lume, Pasages; San Sebastián şi moravurile basce; fizionomia poporului spaniol; consideraţiile despre rococo; profilul studenţilor din Salamanca, care chefuiesc şi mai cer şi de pomană, potrivit obiceiului pământului; portretul succint al unui bărbier, care *„vorbeşte patru limbi, miroase foarte urât şi bărbiereşte admirabil”*; relaţiile morale dintre om şi natură ş.a.m.d.

Însemnările de călătorie se termină pe o notă tragică. Ajuns pe insula Oléron, Hugo notează la 8 septembrie 1843: *„Aveam moartea în suflet. Poate că vedeam totul prin sufletul meu copleşit. Poate că într-o altă zi, la o altă oră, aş fi avut altă impresie. Dar în această seară totul era pentru mine funebru şi melancolic. Mi se părea că această insulă este un sicriu enorm, culcat în mare şi că luna îi este lumânarea”*. Presimţirea i se confirmă a doua zi, la

Rochefort, când poetul află din ziare că la 4 septembrie, cu cinci zile mai devreme, fata sa Léopoldine se înecase în Sena, la Villequier, dimpreună cu soţul ei, Charles Vacquerie. Călătoria în Pirinei ia sfârşit; Hugo se întoarce de îndată la Paris.

Pentru cititorul de azi interesul acestei cărţi este multiplu. În ciuda faptului că, asemenea majorităţii romanticilor francezi, Hugo rămâne tributar unui anume spiritualism, care-l determină să caute expresia divinităţii, autentica vibraţie a poetului, ochiul atent al observatorului, înarmat cu spirit critic, conferă *Notelor de călătorie*, prin marea diversitate a locurilor vizitate, prin varietatea monumentelor şi a oraşelor descrise, prin ineditul şi pitorescul situaţiilor, o certă valoare documentară, în măsura în care „reporterul” Hugo surprinde cu fidelitate moravurile şi atmosfera de viaţă din Franţa, Belgia, Elveţia sau Spania veacului trecut. Dincolo însă de aceasta, avem de-a face şi cu o călătorie interioară: gusturi şi reacţii de comportament, idei morale şi politice, meditaţii lirice, incursiuni în istorie, procedee literare predilecte ne permit o cunoaştere mai exactă a omului şi a artistului.

Prezenţa operelor de artă, vizitarea diferitelor lăcaşuri de cult, referirile la dogmă capătă astfel alte semnificaţii, subordonându-se unei alte perspective, încărcându-se cu sensuri ce decurg din asumarea lor morală sau estetică, constant stăpânite de proiecţia artistului.

Memorialul de călătorie ne redă astfel un admirabil portret al poetului, un Hugo autentic, familiar şi spontan, care scrie fără idei preconcepute şi fără intenţia de a publica. O mărturie în stare genuină, un laborator de creaţie în care poţi surprinde articulaţiile spiritului romantic în simplitatea şi grandilocvenţa lui.

O lucrare esenţială aşadar pentru cunoaşterea şi delimitarea universului hugolian, pe care Editura Sport-Turism o oferă azi, publicului românesc, în traducerea Simonei Bleahu, versiune ce se distinge prin calităţile ei de expresivitate şi firesc. O lecţie de frumuseţe totodată, de bun gust şi de echilibru care ne face să pricepem mai bine cât de mult reprezintă Victor Hugo, Franţa profundă.

VALENTIN LIPATTI

NOTELE TRADUCĂTORULUI

[34] Oficleid, instrument de suflat din alamă inventat către 1800 pentru a înlocui rusticul şarpe de lemn care în biserică acompania pe cântăreţi.

[35] Este vorba de scriitorul şi filosoful iluminist JEAN-JACQUES ROUSSEAU (1712–1779). Autori printre altele, al cărţilor *Emile, Du contrat social, Confessions, Nouvelle Héloise*. Pregătitor al Revoluţiei franceze el este, totodată, un deschizător de drumuri în variate domenii ale gândirii şi ale creaţiei literare.

[36] BOSSUET – JACQUES BÉNIGNE – (1627–1704), prelat scriitor şi orator francez. Lucrările sale istorice şi polemice au făcut din el unul din scriitorii clasici (*Oraisons funebres, Sur la mort, Sur l'éminente dignité des paurres* etc).

[37] Bătălia de la Morat (localitate în Elveţia – în germană Murten – din cartierul Fribourg, pe malul lacului Morat). La 22 iunie 1476 armatele lui Carol Temerarul sunt învinse de cele ale confederaţilor elveţieni.

[38] *Moloch horidus* – reptilă fam. Aganudae, şopârlă care trăieşte în regiuni aride şi nisipoase, răspândită mai ales în Australia Occidentală; corp masiv, acoperit de solzi mari prevăzuţi cu tuberculi spinoşi.

[39] HORUS, divinitate din mitologia egipteană reprezentat ca un şoim sau ca un om cu cap de şoim.

[40] Epifan, supranume al diverşilor zei binefăcători. În mitologia greacă; în perioada elenistică, supranume divin al regilor în Asia şi Egipt.

[41] AMON-RA, zeul soarelui, venerat ca principala zeitate a Egiptului.